

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ

ISSN 0025-1089

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ГОДИНА LXVIII   2017

СКОПЈЕ
2017

Македонски јазик	ГОДИНА LXVIII	стр. 1- 285	Скопје 2017
------------------	---------------	-------------	-------------

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

излегува еднаш годишно

Редакција:

Лилјана Макаријоска (одговорен уредник)
Еленка Стоевска-Денчова (заменик одговорен уредник)
Александра Ѓуркова (секретар)
Гоце Цветановски
Фани Стефановска-Ристеска
Елена Верижникова (Русија)
Милан Михаљевиќ (Хрватска)
Вера Смоле (Словенија)
Ана Цихнерска (Полска)
Станислав Станковиќ (Србија)

Уредувачки одбор:

Кирил Конески
Коста Пеев
Трајко Стаматоски
Влоѓимјеж Пјанка (Полска)
Рина Усикова (Русија)
Виктор Фридман (САД)

Адреса:

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, п. фах 434
www.imj.ukim.edu.mk

број на жиро-сметка

40100-788-1242

Финансирано од Министерството за култура на Република Македонија

СОДРЖИНА

ПОВОДИ

Лилјана Макаријоска

Македонскиот јазик во богослужбена употреба (по повод 50-годишнината од прогласувањето автокефалност на МПЦ) 7

Димка Митева

Во чест и слава на Тодор Димитровски (по повод 95-годишнината од раѓањето, 1922–2000) 13

Снежана Веновска-Антевска

По повод 60-години од раѓањето на проф. д-р Билјана Маленко 17

СТАТИИ

Бисера Павлеска-Георгиевска, Лилјана Макаријоска За временските и просторните определби во средновековните тревници 23

Александра Ѓуркова

Синтаксичката промена и конструкцијата акузатив со партицип во старословенскиот и во црковнословенскиот јазик од македонска редакција..... 39

Васил Дрвошанов

Изразувањето на семемата 'дрчен' во македонските говори 49

Светлана Давкова-Ѓоргиева

За некои словенски лексеми на македонскиот јазичен ареал 59

Гоце Цветановски, Марија Иванова

Функциите на перфектот во штипскиот говор 67

Љубица Станковска

Етимологијата на неколку имиња на реки во Кумановската Област 79

Зоран Спасовски

Топонимијата на Радовишко 97

Лилјана Митковска

Придавката ист во анафорска функција 111

Лилјана Митковска, Елени Бужаровска

Апрехенсивните говорни чинови во македонскиот јазик 121

Бојан Петревски

Информацискиот статус на причинските придавски неинтегрирани конструкции 131

Олгица Додевска-Михајловска

Морфограматички приказ на именките со субјективна оцена во македонскиот јазик 145

Звонко Никодиновски

Фразеологијата и паремиологијата во тритомниот „Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања“ 151

Станислав Станковиќ	
Употреба на јазикот кај (не)билингвалните говорители Македонци во Република Србија	167
Емилија Бојковска	
Формата и функцијата на детерминаторите во македонскиот и во германскиот јазик	183
Хидајете Азизи	
Генеричкиот член во албанскиот и во македонскиот јазик	201
Марија Југрева, Ана Лазарова-Никовска	
Психолингвистичка анализа на феноменот „на врв на јазик“ кај деца родени говорители на македонскиот јазик	211
ПРИКАЗИ	
Катица Трајкова	
Зборник во чест на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод деведесетгодишнината од раѓањето	225
Људмил Спасов	
Vlatković, Dijana, Prošev-Oliver, Borjana, <i>Rječnik hrvatsko-makedonski / Влатковиќ, Дијана; Прошев-Оливер, Борјана, Хрватско-македонски речник</i>	231
Бобан Карапејовски	
Прескрипцијата и традицијата – искуството на македонскиот меѓу светските јазици	235
Наталија Андријевска	
Ana Kovačević, <i>Negacija od čestice do teksta. Usporedna i povijesna raščlamba negacije u hrvatskoglagoljskoj pismenosti</i> , Zagreb: Staroslavenski institut, 2016.....	245
Жаклина Ѓорѓиоска	
<i>Речник на македонската и традиционална култура</i> , Скопје 2016	251
Катица Трајкова	
Јазичната слика на светот (Зборник на трудови од научниот собир <i>Јазичната слика на светот</i>)	257
Светлана Давкова-Ѓорѓиева	
<i>Народни песни од Малеш со историско-дијалектолошки преглед од Силванко Косиќ</i> во ред. на Илија Бетински Малеш, Посебни изданија, кн. 82	259
Светлана Давкова-Ѓорѓиева	
Крисанта Јанкула, <i>Записи од мојот крај (Долна Пресија, Република Албанија)</i> , Јазикот наш денешен, кн. 28	263
Васил Дрвошанов	
Неуморно трагање на вистината (Драги Стефанија, <i>Македонистички погледи</i> . НУ Завод и Музеј, Охрид, 2016)	267

ХРОНИКИ

Билјана Мирчевска-Бошева

Меѓународен славистички собир 275

Александар Јорданоски

*Јазикот во рамките на Националната стратегија за развој
на културата за периодот 2013-2017* 281

811.163.3:271.22(497.7)

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО БОГОСЛУЖБЕНА УПОТРЕБА (по повод 50-годишнината од прогласувањето автокефалност на МПЦ)

Црквата имала исклучително влијание врз национално-културното опстојување на македонскиот народ, а јазикот, пак, огромно значење за историската и духовната судбина на православието на нашиве простори. Со прогласувањето автокефалност на МПЦ на црковно-народниот собор одржан во јули 1967 г., МПЦ се прогласува за наследничка на Охридската архиепископија, следејќи го примерот на другите помесни цркви во регионот, кои го носат државниот и националниот предзнак: Српска, Грчка, Бугарска, Романска православна црква, а секоја како основа за својата црковна традиција зела некоја од дотогашните локални патријаршии или архиепископии, пр. Пеќската патријаршија – СПЦ, Трновската – БПЦ и сл. Оттогаш започнува „процесот на борба за признавање“ на МПЦ кој трае до денес. Покрај признавањето на автокефалноста на МПЦ, едно од важните прашања е и јазикот на богослужбата и библискиот превод, којшто е во корелација со градењето на националната самосвест кај Македонците.

И на историски план, најважен елемент на реализирањето на различните национални програми бил јазикот на богослужбите, а во исто време и јазикот во црковните училишта организирани од страна на овие цркви.

Во врска со зачетоците на употребата на јазикот во богослужбата и црковната администрација на црквата, ќе укажеме на заклучокот донесен на Свештеничкиот собир во с. Издеглавје (западна Македонија), во 1943 г., во кој се вели дека „при богослужбите ќе се употребува црковнословенскиот јазик, а во администрацијата македонскиот јазик“. Исто така, сите свештеници или учесници на Собирот, се ставиле на располагање за учители на македонски јазик на ослободената територија. Христијанските братства со 150–200 членови во повеќе македонски градови (Скопје, Прилеп, Штип, Битола) претставувале своевидни народно-свештенички собиралишта за негување на духовно-обредните традиции, со одделни верско-традиционални проповеди и читање книги со црковно-религиозна и историска содржина. Непосредно по ослободувањето на Македонија во 1945 г., во Скопје е одржан Првиот македонски црковно-народен собор на кој се конституира Иницијативен одбор за организирање на МПЦ, во чија програма е зацртано дека треба да се воведат употреба на македонскиот јазик. Соборот едногласно донел резолуција за обнова на Охридската архиепископија како МПЦ (која нема да биде потчинета на која и да било помесна национална православна црква).

Во 1957 г. СПЦ го признала правото на употреба на македонскиот јазик во богослужбите и административната кореспонденција во МПЦ, но останала на ставот СПЦ да ги предлага трите кандидати за епископиите во канонско единство со СПЦ. Иницијативниот одбор на МПЦ во јули 1958 г., донел одлука за свикување на Вториот македонски црковно-народен собор, во црквата „Св. Софија“ во Охрид, а Црковно-народниот собор во октомври 1958 г. го донел и Уставот на МПЦ како значаен акт и основа за развој и функционирање на организацискиот живот на МПЦ. Периодот до 1966 г. го одбележува очекувањето на МПЦ од страна на СПЦ да биде претставена како самостојна пред другите православни помесни цркви, за македонскиот народ конечно да го реши својот црковен проблем и да се овозможи непречениот развој на МПЦ, но тоа не се случува и Светиот архијерејски синод на МПЦ бил принуден да го свика Третиот македонски црковно-народен собор на 17 јули 1967 г. во Охрид и со дополнувањето на Уставот на МПЦ се отворени две нови епархии – Дебарско-кичевската и Американско-канадско-австралиската. Соборјаните едногласно донеле резолуција за автокефалност на МПЦ во чиј прв член се вели: „МПЦ – наследничка на обновената Охридска архиепископија – се прогласува за автокефална“. Светиот архијерејски синод на МПЦ се раководел од тоа што корените на христијанството во Македонија потекнуваат уште од апостолско време и со ваквата Одлука, се отклонува големата неправда што ни беше направена во 1767 г.

Покрај веќе организираниите македонски црковни општини дошло до масовно организирање на наши црковни општини како црковно-народни и културно-просветни центри, во кои слободно се изразуваа и се задоволуваа духовните, културно-просветните и националните чувства и потреби на Македонците.

МПЦ, во повеќе наврати од 1967 г., се обидувала да воспостави дијалог со СПЦ, но за жал се остварени само две средби на ниво на комисији: во 1978 г., во манастирот „Св. Прохор Пчињски“ и во 1979 г., во манастирот „Пресвета Богородица“ во Калиште, кај Струга. Во април 1992 г., е одржана средба меѓу комисиите на СПЦ и МПЦ, во манастирот „Пресвета Богородица“ во Калишта и по предлог на Загребско-љубљанскиот Митрополит г. Јован, претседател на Комисијата на СПЦ, е донесен заеднички став да се воспостави евхаристиско единство меѓу архиереите и свештенството на СПЦ и МПЦ, а прашањето со автокефалноста да се решава по пат на дијалог. Синодот на МПЦ го прифатил овој став, но архијерејскиот собор на СПЦ го одбил, поставувајќи и администратор за т.н. српски епархии во Р Македонија, а обидите за дијалог меѓу двете цркви остануваат безуспешни.

Денес МПЦ има десет епархии и бележи голем подем во духовно-просветниот живот. За потребите на МПЦ е основано Средното богословско училиште „Св. Климент Охридски“ во 1967 г., а во 1977 и истоимениот Православен богословски факултет.

Во врска со богослужбената употреба на македонскиот јазик познато е дека и во воениот период свештениците вршеле индивидуални црковни треби во домовите на своите верници (водосвети, крштевки, венчавки, погребни), служејќи се исклучително со мајчиниот македонски јазик, којшто го употребувале и во своите беседи. При употребата на народниот македонски збор свештениците се повикувале на Христовото и на апостолското учење за распространување и одржување на христијанството.

Сфаќајќи го значењето на јазикот и просветата воопшто, Иницијативниот одбор за возобновување на Православната црква во Македонија, уште на Третото заседание на Пленумот во октомври 1945 г., донел одлука да се започне со печатење на календар и разни книги со религиозно-морална содржина; да се издава „Црковен глас“ на македонски јазик и др. Со возобновувањето на Охридската архиепископија во лицето на МПЦ, Синодот се заложил за употреба на македонскиот јазик во богослужбите и во црковната администрација, озакопувајќи го на тој начин македонскиот јазик во Уставот на МПЦ (чл. 5), како и за превод на потребните богослужбени книги на современ македонски јазик, на пр.: евангелскиот, апостолскиот, псалтирниот текст, служебникот, требникот и разни молитвеници.

Преводот на Библијата на современ македонски јазик се одвивал во три етапи: првата, во периодот на окупацијата (1942–1944 г.) со преводот на Евангелието, втората, по ослободувањето до 1957 г., кога се преведувани Апостолот и Откровението, со што се комплетира преводот на целиот Нов завет и третиот период до 1990 г. со преведувањето на Стариот завет. Ваквиот пристап и редослед при преведувањето се обусловени од богослужбени потреби, па е дадена предност на евангелските и апостолските текстови, потоа на псалмите.

Печатењето на современиот превод на Евангелието и на Апостолот има значајно место во литургиската богослужба. Изводи од Евангелието на македонски јазик се јавуваат од 1952 г., а комплетен текст на Новиот завет во превод на Ѓорѓи Милошев во 1967 г. Според Договорот од 1960 г. Митрополитскиот соборски управен одбор му го доверил преведувањето на Стариот завет на Ѓорѓи Милошев, архиепископот Гаврил, којшто на преводот макотрпно работел половина век. Првото целосно издание на современ македонски јазик, односно интегралниот текст на Светото писмо, се појави во 1990 г. и овој превод е основа за првото ревидирано издание на македонската Библија од 2006 г. и за сите натамошни ревизии.

При преведувањето на библиските текстови се барало основен текст при преводот да биде црковнословенскиот, како правилен, точен и првобитен текст, со споредување и со српскиот, бугарскиот и рускиот текст, како и со други преводи за да може преводот да биде подобар и поточен. Истовремено се нагласува дека „преводот мора да биде предаден на чист македонски литературен јазик со библиски карактер“.

Печатењето на современиот превод на Евангелието и на Апостолот придонесува богослужбите да се вршат на македонски јазик. Свештенството има

слобода на избор на јазикот на богослужбата, па во некои средини во црковните храмови не се ограничува употребата на црковнословенскиот јазик. Целта на библискиот превод е непосредно со развојот на јазикот да се осовремени преводот за полесно разбирање на содржината, па така и вклучувањето на македонскиот превод на Библијата во богослужбата се должи на заложбата за примена на македонскиот јазик во богослужбите со цел „верниците не само да го разбираат божјото слово, туку да можат и да го практикуваат во живот“ и црквата лесно да одржува врска со верниците и тоа на нивниот говорен јазик.

За стилот и јазикот на проповедта една од главните задачи на МПЦ е преводите на што поголем број изданија на богослужбена литература за вечерните и утрентите богослужби да станат разбирливи за верниците.

Се смета за оправдана употребата на современиот македонски јазик во деловите со нагласена дидактичка функција, читањата од Светото писмо и молитвите со цел тие според јазичниот израз да им бидат поблиски на верниците, додека деловите од богослужбата чија основна функција е возвеличување на Бога можат да ја задржат и традиционалната црковнословенска изразна форма.

Во врска со двата пристапа кон јазикот во богослужбена употреба од аспект на големите стилско-изразни можности на црковнословенскиот јазик, од една страна, и потребата за поголема разбирливост на богослужбата од друга страна, се посочува дека догматско-моралното учење на црквата има многу симболизам, кој обично не им е разбирлив на христијаните, па потребно е да се објасни содржината и длабоката смисла на светата литургија, како и на сите одделни богослужби. Во прилог на проповедите на мајчин јазик обично се посочуваат зборовите на светиот апостол Павле: *Повеќе сакам во Домоји Божји да кажам њеји збора на разбирлив јазик, за да имааји од њоа њолза браќајиа мои, ојќолку илјада зборови на неразбирлив јазик; зашио во њој случај мојој ум се моли, но браќајиа немааји њолза* (1Кор14,19).

Наспроти тенденцијата за воведување на современиот јазик во богослужбена употреба, што може да внесе нов дух во богослужбата, сепак, присутно е и мислењето за задржување на црковнословенскиот во богослужбена употреба како важна нишка што го поврзува православниот свет. Со оглед на тоа што, несомнено, адекватниот превод претставува сериозен, но не и нерешлив проблем, во некои црковни средини има приврзаници на мислењето дека треба да се објавуваат паралелни богослужбени текстови (на пр. Служебникот, Требникот), на црковнословенски и на современ јазик.

Од суштинско значење е потребата за едноставен јазик, достапен за обичниот верник, поради неговата недоволна упатеност во одделни апстрактни поими од догматски карактер, а од друга страна настојувањето поточно да се пренесе библиската содржина. Осовременувањето на библискиот текст треба да биде во духот на современиот македонски јазик (во однос на лексичкиот, зборообразувачкиот, синтаксичкиот систем), да се одбегнува употребата на несловенска лексика при постоење на соодветни словенски зборови, употребата на вулгаризми, на разговорна лексика, секако поради потребата да не се

наруши светиот карактер на преведуваната книга, да се заменуваат архаичните форми доколку постојат соодветни, но не и повеќе специфични зборови и термини.

Несомнено и во македонската црковна терминологија треба да се остави доволно простор за лексичките елементи со апстрактна содржина како наше црковнословенско наследство. Несоодветната замена на црковнословенизмите може да ја промени смислата на библискиот текст и затоа е несомнена потребата од подетално проучување на јазикот на современите преводи на Светото писмо и на други текстови со црковно-религиозна содржина за дефинирање на одликите на религискиот стил, односно јазик, што иако во различни јазици пројавува и низа заеднички карактеристики, сепак има и специфичности кај секој јазик одделно. На пр. во однос на збороредот, во поетскиот евангелски текст Милошев настојувал да не се загуби ритмичкиот карактер на библискиот текст. Од стилските особености на религискиот стил впечатливи се, меѓу другото, употребата на синонимите и на антонимите за поголема експресивност, зачестената употреба на фразеолошките изрази, епитетите и метафорите, повторувањето на заменските форми условено од одредени ритмо-синтаксички законитости итн.

Користената терминологија треба да биде соодветна на библиската епоха, а не сообразена со денешните наши сфаќања и современата терминологија. Неопходно е изградувањето на посебен црковно-богослужбен стил, кој што мора да биде специфичен, а не јазик на секојдневното општење, незаштитен од туѓи влијанија и неологизми. Се пројавува потреба за еднообразност во нашата црковна терминологија, согледување на одделни мислења во врска со употребата на повеќе специфични зборови и термини во црковните изданија, списанија и сл., а во прилог на тенденцијата богословите да го проповедаат божјото слово на убав и разбирлив македонски јазик.

МПЦ прави напори за превод на книги од црковнословенски на современ македонски јазик кои би биле ставени во богослужбена употреба во македонските храмови и на своевиден начин би придонеле за активното проповедање на словото божјо (на пр. преводите на Посниот и Цветниот триод, Минеите со богослужби на наши светии или светители кон кои имаме развиено посебен култ) и во унапредувањето на мисијата на нашата, македонска Свети-климентова црква. Ќе ги споменеме на пр. деветнаесетте томови преводи на богослужбените книги од старословенски на современ македонски јазик преведени од проф. д-р Јован Таковски; житијата на свети Климент од блажените Теофилакт и Димитриј Хоматијан, како и богослужбите на свети Климент и првиот акатист на македонски јазик во издание на Дебарско-кичевската епархија кои станаа достапни на современ македонски јазик; православните молитвеници и сл. Сите епархии на Македонската православна црква имаат епархиски списанија, на пр. *Православен ѝаѝѝ*, *Православна свелѝна*, *Огледало* и др. сопствени издавачки дејности, што опфаќаат духовна литература, информативни гласила за православно живеење, за животот, периодични списанија за

православна вера, култура, образование и уметност (достапни и на веб-портали како www.premportal.com.mk, pravoslavie.mk и др.).

Во годината на одбележувањето на големиот јубилеј на МПЦ, се навраќаме на прашањето за богослужбениот јазик со цел тој да стане поразбирлив за верниците, зашто за разбирање на богослужбите е неопходно проникнувањето во нивниот карактер.

Лилјана Макаријоска¹

---

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, makarijoska@yahoo.com

929 Димитровски, Т.

ВО ЧЕСТ И СЛАВА НА ТОДОР ДИМИТРОВСКИ

(по повод 95-годишнината од раѓањето, 1922–2000)

Тодор Димитровски е роден на 19 февруари 1922 год. во с. Подлес кај Градско. Основно училиште учи во Прилеп и во Скопје, а гимназија од I до VIII клас во Скопје и матурира во 1940 година. По ослободувањето работи во преведувачкото одделение на Претседателството на Федерална Македонија, а потоа во Подружницата на агенцијата „Танјуг“ во Македонија. Од почетокот на 1946 год. е уредник на синдикалниот весник „Трудбеник“, а од 1951 е во Книгоиздателството „Кочо Рацин“. По формирањето на Институтот за македонски јазик стапува во него како асистент, ги поминува сите звања, а е пензиониран во 1984 год. како научен советник.

Почнува да се занимава со творечка работа уште како ученик во Скопската гимназија и во 1940 год. ја отпечатува статијата во четири продолженија под наслов: „Руди и рудни наоѓалишта во Македонија“, која му е наградена. Од тогаш до крајот на животот Димитровски постојано твори и објавува научни и стручни трудови, настапува на голем број конгреси, симпозиуми, научни собири и др. во земјата и надвор од неа.

Неговата библиографија се состои од над 400 трудови од областа на науката за јазикот, меѓу кои и десетина одделни изданија; преведува голем број научни и белетристички дела; пишува учебници, рецензии за научни книги; зазема повеќе раководни функции; бил главен и одговорен уредник на наши списанија; несебично помагал за развојот на научните кадри од повеќе области; придонесувал за афирмација на македонскиот литературен јазик преку своите дела и преку средствата за јавно информирање – со други зборови – како талентиран научен работник станува мошне позната, ценета, наградувана, одликувана и заслужна личност за напредокот на македонската наука за јазикот.

Тодор Димитровски е автор на голем број научни и стручни трудови од областа на македонскиот и, претежно, од историјата на македонската литература (XIX и XX век). Еден избор од неговите трудови посветени на јазикот и на историјата на македонската литература излезе во 1982 („Од Пејчиновиќ до Рацин“), а нов избор со прилози од последната деценија на XX век под наслов „Подвигот на Миладиновци (Јазични и книжевноисториски прилози)“ беше публикуван непосредно пред неговата смрт (2000). Коавтор е на тритомниот „Речник на македонскиот јазик“, на „Македонскиот правопис со правописен

речник“, на „Речникот на македонската народна поезија“, којшто се работеше под негова редакција и раководство. Автор е на Речникот на Рациновите „Бели мугри“.

Димитровски објавува прилози од областа на македонскиот јазик и македонската литература во повеќе списанија: „Македонски јазик“, „Македонистика“, „Литературен збор“, „Современост“, „Разгледи“, „Хоризонт“, „Стремеж“, „Огледало“ и др., како и во весниците „Нова Македонија“, „Политика“, „Књижевне новине“, „Мостови“, „Мост“ (на бугарски јазик), „Живот“, „Поља“ и др. (в. Димка Митева, Јубилеј на проф. Тодор Димитровски. Библиографија на трудовите на Тодор Димитровски, Литературен збор XXIX, кн. 3, Скопје 1982). Тој објави и повеќе прилози во списанието „Прилози“ на МАНУ.

Бил редактор на повеќе литературни дела: Зборникот на браќата Миладиновци (1983), на делата на Прличев, делата на Марко Цепенков (1980), на Коле Неделковски.

Бил лектор на голем број дела од современата македонска литература (најмногу во педесеттите, шеесеттите и седумдесеттите години на XX век), како и лектор и редактор на голем број преводи од уметничката литература (од српскохрватски, словенечки, бугарски, руски, германски и др.).

Тој ја осовременил македонската верзија на „Сердарот“ од Григор Прличев; народната песна за Болен Дојчин ја претставил врз основа на сите записи (во последниве 150 години).

Има речиси 50-годишен преведувачки стаж (од 1944) и дал голем број преводи од руски, српскохрватски, германски, а меѓу другите: „Мртви души“ од Гогољ, „Слово за походот Игорев“ (од староруски), „Процес“ на Фр. Кафка, „Селанската буна“ на А. Шеноа, „Дунде Марое“ и „Скуп“ (Скржавец) од М. Држиќ, „Раце“ на Р. Маринковиќ, „Далеку е сонцето“ на Д. Ќосиќ, „Травничка хроника“ на И. Андриќ, „Градината со слезова боја“ на Бр. Ќопиќ и др.

Претставил голем број дела на македонски писатели од XIX и XX век на српскохрватски јазик: „Македонски прозаисти“, „Крпен живот“ на Стале Попов, „Сердарот“ (македонска верзија) на Григор Прличев, „Македонска книжевност XIX века“ (преводи на дела од Кирил Пејчиновиќ, Григор Прличев, Миладиновци, Рајко Жинзифов, Марко Цепенков и др.), „За македонските работи“ на Крсте Мисирков, „Историја на македонскиот јазик“ на Блаже Конески и многу други.

Димитровски од 1980 год., на предлог од акад. Блаже Конески, е избран за уредник на „Македонска терминологија“ на МАНУ и ги уредува билтените речиси 15 год. (излегуваа четири пати годишно на околу 40 авторски табаци или 600 ракописни страници).

Димитровски 15 години бил член на редакцијата на списанието „Македонски јазик“, орган на Институтот за македонски јазик; повеќе години одговорен уредник на списанието „Литературен збор“, орган на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература.

Во Институтот за македонски јазик под негова редакција излегува „Речникот на македонската народна поезија“.

Посебно сакаме да истакнеме дека е огромен и непроценлив придонесот на Тодор Димитровски за македонската наука за јазикот. Тој со својот труд и знаење, со својата будност кон актуелните напади врз македонскиот јазик остави неизбришливи траги во летописот на македонската наука, култура и просвета.

Димитровски како долгогодишен член и претседател на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература; истакнат лингвист чие целокупно научно, литературно и просветно дело е значаен придонес за македонската култура и како автор на „Грамастиката на македонскиот јазик“ за III, IV и VIII одделение и на Читанките за V до VIII одделение на српскохрватски јазик (сите учебници доживеаја повеќе изданија), во мај 1993 год., од страна на Претседателството на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература, на редовното годишно собрание, беше предложен за наградата „Климент Охридски“.

Наградата „Климент Охридски“ за целокупниот опус на Димитровски му е доделена во 1994 год. По повод примањето на наградата (на денот на св. Климент Охридски, 8.12.1994) во свечената сала на Собранието на Р Македонија, тој истакна „Познато е дека културните работници во македонското општество се во најголем број ентузијастички во својата дејност. Затоа и имаат постигнато во последните пет децении несомнени резултати и големи успеси. Афирмирајќи се себеси, тие ја афирмираат во светот Република Македонија. Наградите како оваа идат отпосле како општествена потврда дека навистина тие творци сториле нешто токму за народот на кој му припаѓаат. И само уште една мисла. Примајќи ја наградата, не мислиме дека токму ние сме најдостојни за неа. Има, за среќа на нашата мила татковина, уште голем број творци – слободен сум да кажам – и подостојни од нас. Со верба дека во годините што се пред нас – не, и уште вгодина – високава награда ќе биде општествено признание на делата токму на подостојните од сега почестените со нас, сакам уште еднаш, од името на годинашните носители на наградата што го носи името на нашиот великан сотатковник св. Климент, од сè срце да ви се заблагодарам, што со своето присуство го увеличивте овој убав акт на внимание на Република Македонија кон нас и кон творците во образованието и културата“.

Димка Митева¹

---

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, н. сов во пензија, dimka_miteva@yahoo.com

929 Маленко, Б.

ПО ПОВОД 60 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА ПРОФ. Д-Р БИЛЈАНА МАЛЕНКО

Оваа година проф. д-р Билјана Маленко, родена Младеновска, полни 60 години. Тоа беше еден од поводите да се даде еден преглед на дел од нејзината активност во еден период како вработена во Институтот за македонски јазик, во Одделението за дијалектологија, а потоа и како професор на Педагошкиот факултет „Климент Охридски“ при Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје. Годината на раѓањето е само една од причините за она што сакаме да го претставиме овде, а мотивот е и веќе речиси 35 години успешна дејност во областа на македонистиката. Секако, сега гледано од дистанција, може да се навраќаме на една дејност и да ги сумираме резултатите од сето она што се случувало низ децении. Билјана Маленко припаѓа на генерацијата македонисти коишто учеа од првата генерација македонски професори на Катедрата за македонски јазик на Филолошкиот факултет во Скопје така што може да се нарече ученик на Блаже Конески, Божидар Видоески, Радмила Угринова-Скаловска, Оливера Јашар-Настева и др. Секако преку соработката со втората генерација и со првенците во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, таа прерасна во солиден научен работник кој соодветно одговори во различни области од македонската лингвистика. Кога се нагласува дека Институтот за македонски јазик беше расадник на квалитетни и врвни кадри од областа на македонистиката, дека од него се развија професори и научници што може да се соочат со различни предизвици што ги наметнуваат потребите, тогаш меѓу нив се вбројува и Билјана Маленко.

Билјана Маленко е родена на 11.8.1957 год. во Штип, Република Македонија. Потекнува од видно штипско семејство, и во Штип живее две години, но на овој град потоа во животот ќе посвети дел од својот научен интерес, тоа ќе биде знак за цврстата поврзаност со корените и навраќањето на родниот мајчин говор, особено изразено во нејзината монографија „Штипскиот говор“. Од 1959 год. живее во Скопје, каде што го заврши основното и средното образование. Постојано солидна и меѓу првенците во својата генерација, но и со желба да помогне секому, таа нејзина широчина ја има сè уште и несебично наоѓа простор и време за да даде насока, да дискутира, да објасни, а сето тоа го прави со трпение и упорност. Дипломира на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, група Македонски јазик и јужнословенски јазици во учебната 1979/1980 год. како еден од најдобрите студенти. Билјана Маленко уште во текот на студиите покажала сериозен интерес во областа на лингвистиката, одделно во

македонистиката. Нејзиниот научен интерес во тој почетен период е поврзан со теми од македонскиот јазик, граматиката, развојот на јазикот од XIX век, што може да се види и од определбата на темата обработена во нејзиниот магистерската труд каде што е разработено и научно претставено изразувањето на минатоста во делата на Марко Цепенков. Почетниот период во научните истражувања на Билјана Маленко кога се истакнува како вреден и дисциплиниран соработник ќе се одрази понатаму во нејзината успешна научна и наставна работа. Истражувањата на делата на Марко Цепенков ќе претставуваат солидна основа кон тоа да се дополни натамошниот интерес. По завршувањето на студиите го продолжила образованието на постдипломските студии на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“. Нејзината прва определба, како што споменавме, е тема од XIX век со која ќе се воведо во македонската наука за јазикот. На 4.1.1991 год. ја одбрани магистерската теза „Искажување на минатоста во народната проза (врз текстовите на Марко Цепенков)“, под менторство на проф. д-р Кирил Конески.

На почеток работи во Семинарот за македонски јазик, литература и култура како лектор по македонски јазик на Јагелонскиот универзитет во Краков, Република Полска (во периодот 1981–1983 год.).

Во 1983 год. се вработува во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, како асистент, а подоцна и како научен соработник. Во Институтот за македонски јазик, по докторирањето, била раководител на Одделението за дијалектологија и на проектот *Македонски дијалектѝен аѝлас* (2003–2004).

Вработувањето во Институтот за македонски јазик (на Одделението за дијалектологија и на проектот Македонски дијалектен атлас) и контактите со проф. Божидар Видоески ќе го развијат интересот кон дијалектологијата, област што претставува непресушен извор за крепење на современиот македонски јазик, а наедно и можност постапно да се навлегува во современите состојби и движења преку процесите во живиот јазик. Така искуството од оваа област и поврзаноста со родното место ќе биде мотив да избере докторска дисертација од областа на дијалектологијата со темата „Штипскиот говор“, еден период под менторство на проф. Божидар Видоески, а потоа докторира под менторство на проф. д-р Стојка Бојковска на 25.1.2002 година. Нејзиниот научен интерес е сестран, а насоките ќе се движат преку искуството од XIX век кон македонските дијалекти и современите движења на македонскиот јазик; преку фонетско-фонолошки записи, лексиколошки анализи и во последната деценија истражувања на македонскиот јазик во раната училишна возраст, лексиколошките истражувања и когнитивниот пристап. Таа сестраност само сведочи за нејзините можности и капацитет да истражува со љубопитство во области каде што досега не се пишувало во македонскиот јазик (асоцијативите, критичка анализа на дискурсот на шегите на македонски јазик во различни возрасти итн.).

Почнувајќи од 1984 година таа ги минува сите наставни и научни звања за да дојде до звањето редовен професор. Научниот пат и трудовите што ги имавме на увид покажуваат дека станува збор за вреден и трпелив научник и професор, зафаќајќи се за области како што е дијалектологијата каде што е основно познавањето и од историјата и од современите состојби на јазикот. Во периодот до изборот на звањето вонреден професор (2007 год.) нејзините трудови опфаќаат тематика и од поновата историја и од дијалектологијата и од практиката во употребата на стандарднојазичната норма на македонскиот јазик. Такви се пригодните настапи (промотор и рецензент на списанија и книги, учесник во одбележување свечености во определени пригоди) и прилозите во сп. „Наш свет“ – Цртчици за јазикот, потоа ТВ серијата „За македонскиот јазик“, 4 епизоди од областа на дијалектологијата. Кон ова се и трудовите каде што се разработени прашања од македонската дијалектологија (Глаголскиот прилог во југозападните македонски говори, Изразувањето на минатоста (врз текстовите на Марко Цепенков), Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Дијалект и јазик – според програмската содржина за основното образование, Интересот на има и сум – конструкциите секогаш актуелен, Македонско-руски јазични, литературни и културни врски, Благоја Корубин и народните говори, Јазичниот израз во текстовите на Димче Маленко, Македонскиот јазик на интернет, Кабелските оператори и меѓујазичните контакти, Современи состојби во штипскиот говор итн.). Секако особено е посветено внимание на штипскиот говор, тема што е работена и како докторска дисертација, за да се појави како монографски труд во рамките на едицијата „Посебни изданија“ во Институтот за македонски јазик.

До 2003 год. Билјана Маленко работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, наедно тоа е период кога ги создава своите најголеми дела од областа на современиот јазик и дијалектологијата. Особено е важна нејзината улога во теренските истражувања и во собирањето материјали за Македонскиот дијалектен атлас. Многу е значаен нејзиниот влог во збогатувањето на Картотеката на македонските дијалекти.

Во периодот додека работи во Институтот за македонски јазик ја извршува и функцијата секретар на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература. Исто така, во периодот до 2003 год., оди на повеќе студиските престои (во Краков, Република Полска (1990), на лингвистичкиот курс „Вилијам Матезиус“ во Прага, Република Чешка (1996), како и во Братислава, Република Словачка (2001).

Од 2003 година е вработена на Педагошкиот факултет, почнувајќи како доцент (19.2.2003 год.) и ја изведува наставата по предметите Македонски јазик со култура на изразувањето и Македонски јазик со култура на изразувањето (за националностите) на групата за Одделенска настава на македонски наставен јазик, на албански и на турски наставен јазик, а од 5.5.2005 год. и на групата за Предучилишно воспитание на македонски наставен јазик, на албански и на турски јазик. На 12.12.2007 година го добива звањето вонреден про-

фесор. Од 2010 год. ја држи наставата по предметите Македонски јазик со култура на изразувањето 1 и Македонски јазик со култура на изразувањето 2 и Македонски јазик со култура на изразувањето 1 (за националностите) и Македонски јазик со култура на изразувањето 2 (за националностите) на двете студиски групи (Одделенска настава и Предучилишно воспитание), а од 1.11.2011 год. ја изведува наставата на групата за Одделенска настава на македонски наставен јазик, на албански и на турски наставен јазик. Со формирањето на Институтот за библиотекарство вклучена е во наставниот процес на овие студии со предметот Комуникација со култура на изразувањето. Исто така, вклучена е и во постдипломските студии со предметот Рано учење на мајчиниот јазик и Истражување во областа на јазикот и културата на говорот.

Од 2012 година предава и на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип како визитинг професор каде што држи настава по предметите Современ македонски јазик 2 и Современ македонски јазик 4.

Во периодот од 2008 до 2012 година учествувала на повеќе научни собири и научни конференции со свои реферати и предавања, промовирала и рецензирала повеќе изданија, а учествувала во работата и на повеќе факултетски комисии.

Во периодот од 2003 година нејзината активност се движи во две насоки. Едната е продолжение и претставува континуитет во научната дејност, притоа таа го проширува своето поле на интереси на јазикот во наставата, методологијата при изучување на мајчиниот и немајчиниот јазик при создавањето кадри што во иднина, исто така ќе подучуваат. Втората насока е воспитно-образовната дејност и работата со студентите на Педагошкиот факултет. Сето свое знаење, акумулирано во научната работа, таа успешно го пренесува во едукативната. Билјана Маленко изведува настава и вежби на првиот циклус студии, на студиската програма за Одделенска настава, Предучилишно воспитание и Библиотекарство (прв циклус студии). Програмски е вклучена и на вториот циклус студии (на Одделенска настава, Предучилишно воспитание). Таа активно е вклучена во стручно-апликативната работа на Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје. Врши стручна, лекторска активност поврзана со трудови на наставниците и наставата на Педагошкиот факултет. Таа била член на комисија за комисиско полагање на група предмети од студиската програма Одделенска настава, член на комисија за избор во наставно-научно звање, рецензент на учебник за потребите на Педагошкиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, рецензент на универзитетски прирачник, рецензент на научно-истражувачки проекти, член на комисија за реализација на Конкурсот за запишување студенти во прва година во учебната 2012/2013 година на Педагошкиот факултет и други комисии при Факултетот.

Во рамките на наставно-образовната дејност на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Педагошки факултет таа е автор на рецензирани учебници под наслов: „Практикум на македонски јазик со култура на изразувањето 1“ и „Практикум на македонски јазик со култура на изразувањето 2“.

Проф. Билјана Маленко остварила експертски активности во наставата по предметите: Македонски јазик со култура на изразувањето 1, Македонски јазик со култура на изразувањето 2 (за Одделенска настава), Македонски јазик со култура на изразувањето 1 и Македонски јазик со култура на изразувањето 2 (Одделенска настава за етничките групи), Комуникација со култура на изразувањето (за Библиотекарство), Лексикологија со фразеологија (за Предучилишно воспитание), Диференцијална граматика на македонскиот јазик (за Предучилишно воспитание), вежби за приведените наставни предмети, и предметни програми за Одделенска настава, Предучилишно воспитание и Библиотекарство.

Билјана Маленко, за студиската: 2013 / 2014; 2014 / 2015; 2015 / 2016 и 2016 / 2017 година, доби позитивна оценка од анонимно спроведената анкета на студентите на Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје. Проф. Билјана Маленко само во последните 5 години има објавено над 20 труда, вклучувајќи ги во нив објавен проект и орални презентации (на собири и јазични работилници), голем дел од нив се трудови со оригинални научни резултати.

Процената на нејзините научни трудови ја лоцира како научник што дал свој придонес во областа на македонската лексикологија, дијалектологија и комуникологија и преку нив може да се согледа сестраноста во темите што си ги задава како предмет на интерес.

Зад себе досега има остварено голем придонес во истражувањето на македонскиот јазик во раната училишна возраст, опфаќајќи теми што досега речиси не се работени, како што се: *Упоиребата на предлозиите во македонскиот јазик во писменото изразување кај учениците во раната училишна возраст*, *Изучувањето на јазиките од најмала возраст во Република Македонија*, *Изразување на негацијата, Јазикот во литеративата за деца во предучилишните условови*, *Упоиребата на деминутивните образувања во раната детска возраст*, *Карактеристиките на објектите во писмените работи на децата од училишна возраст*, *Књижевност за деца и њена улога у васпитану и образовању деца предшколског узраста*, *Critical Diskurse Analysis (CDA) of jokes among students of early school age*, *Упоиребата на интерпункциските знаци кај децата од раната училишна возраст*, *Анализа на дискурсот на шегите меѓу учениците од раната училишна возраст*, *The Lexis in the Literature for Children*.

Еден доста голем опус се и темите што третираат различни дискурси обработувајќи го менталниот лексикон, асоцијативниот метод на истражување, когнитивната семантика, најкратко области од македонистиката што не се работени, како што се во наредниве трудови на пр.: *Асоцијативен антропономасикон (врз примери од некои македонски женски лични имиња)*, *Асоцијативниот метод како можност за согледување на различностите (македонско-полски асоцијативи)*, *Application of the Associative Method in the Lexis with Emotional Mark in the Macedonian Language*, *Асоцијативните врски кај лексика-*

ија со емотивна оцена во македонскиот јазик, Убавите зборови во македонскиот јазик, Лингвокултурните аспекти преку асоцијативниот метод кај јужните словенски јазици, Дејтерминологизација на лексиката во македонскиот јазик, Лексичкото значење и општиот јазичен тип при градба на концептуалната слика на светиот, The Characteristics of the Lexis in the Public Addresses of Some Prominent Figures in the Republic of Macedonia .

Овде правиме само еден пресек на дејноста на Билјана Маленко, има уште многу работи што може да се кажат преку анализата на нејзините трудови, преку посветеноста во работата со студентите, преку енергијата со која се внесува кога пред неа е некој предизвик, начинот како пристапува кон избраните теми, неуморната потрага кон сопствена едукација, потребата од читање литература и потребата прочитаното да го сподели, да го дискутира со колегите, со пријателите. Секогаш подготвена да помогне, со безрезервна енергија во истражувањето, личност која знае и на тешките теренски истражување да внесе забавен дел, простор за релаксација. Таа во себе носи голема толеранција, но и строгост и решителност кога е потребно. Таква е и во приватниот живот, посветена на семејството, ненаметливо е поставена како носечката морална сила со најблиските, секогаш подготвена да најде решение. Начинот како ги решава јазичните загатки го пренесува и врз соработниците. Таа не е само автор, таа е и ревносен читател и одличен критичар, сестраноста од научната работа ја префрла и во другите сфери на своето живеење, значи со некоја енергија која ветува дека сè ќе биде добро и дека има решение за сè. Тешки и долги се часовите кога се работи научна работа, многу празници, веселби, средби се заменети со седењето пред книгите, пред компјутерот, работејќи заедно со Билјана Маленко, мојата сосетка од III кат во Институтот, и лично согледувам дека оваа работа не е попусто, дека се гради нешто што е темел над кој се надградува постојано, а тоа задоволство ништо не го заменува и доколку имаш добри соработници, како што е Билјана Маленко, сè е полесно.

Сепак, има уште да се пишува, има уште многу да се работи, затоа што научната работа нема крај, просветната дејност кога ќе заврши токму тогаш започнува научната која е ослободена од рокови. На крајот и посакувам уште многу успеси на сите полиња, со огромна почит кон сето она што го има сторено досега во областа на македонската лингвистика.

Снежана Веновска-Антевска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, venovskas@yahoo.com

929 Маленко, Б.
Изворен научен труд

Бисера Павлеска-Георгиевска¹
Лилјана Макаријоска²

ЗА ВРЕМЕНСКИТЕ И ПРОСТОРНИТЕ ОПРЕДЕЛБИ ВО СРЕДНОВЕКОВНИТЕ ТРЕБНИЦИ

Апстракт: Предмет на нашиот интерес се називите за временски и просторни определби во средновековните требници (молитвеници) од XV до XVIII век. Се проследуваат најопштите називи за означување време, а потоа лексемите што ги означуваат деновите, разликувајќи ги деновите во седмицата од оние што го добиле називот според религиската или културната содржина што ја носат, па називите за делови од деноноќието, за месеците, годишните времиња и годината. Издвојуваме неколку називи за просторни определби, кои ги има често, на пр. во упатствата за изведување одредени чинови. Се бележат низа лексеми со исто или блиско значење: *врѣма* – *вѣкъ* – *днь* – *годъ* – *година* – *часъ*, *лѣтъ* – *шоѹи*. Лексемите од оваа група се составен дел на некои сложеници: *маловрѣмьнъ*, *полоѹнощѣ* и др., но и на бројни затврдени зборовни состави: *въ оно врѣма*, *благо врѣма*, *отъ врѣма*, *въ тъ часъ*, *часъ смрътънъ*, *прѣжде вѣка*, *отъ вѣка*, *жизнь вѣчънаа*, *подъ вѣчеръ*, *въсѣ лѣта* итн.

Клучни зборови: требник, црковнословенска лексика, синоними, време, простор.

Средновековните требници изобилуваат со зборови што ги именуваат временските определби, односно мерки. Се смета дека оваа лексичко-семантичка група припаѓа кон најстариот и најстабилниот дел од словенскиот лексички фонд, а освен словенската лексика се застапени и заемки од грчкиот и од латинскиот јазик. Според семантиката, оваа група може да се дели во подгрупи во зависност од должината на периодот што се опишува, или, пак, според определеноста или неопределеноста на конкретен временски интервал, односно според големината, определеноста или неопределеноста на конкретен простор.

Времето е окарактеризирано како природна категорија, но сепак тоа е резултат на културното перципирање од страна на човекот и е од огромно значење за неговиот опстанок, за коректното сфаќање на светот, за временското лоцирање на сите аспекти од човечкото живеење (Ристески 2005: 297). Кон-

¹ НБРМ, Отсек за издавачки работи, bisera_pavleska@yahoo.com

² Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, makarijoska@yahoo.com

цептот време пред сè се поврзува со потребата на човекот да го создава митот за создавањето на светот.

Во троблиците временските определби почесто ги среќаваме во чинот на исповедание, во делот каде што се определува казната за одреден грев. Искупувањето на човечкиот грев се мери во денови, седмици, месеци и години: краден скоты посѣтъ ·А· лѣто краден кокоши и яица посѣтъ ·С· мѣсѣецъ краден овошїа посѣтъ ·В· недѣли 276rНБКМ621, обадниѣкъ посѣтъ ·Б· лѣт паметозлобниѣкъ посѣтъ ·А· лѣт клеветниѣкъ посѣтъ ·А· лѣто лзжесвѣдѣтель посѣтъ ·А· лѣт ругатель посѣтъ ·А· лѣт прислѣшниѣкъ посѣтъ ·С· мѣсѣецѣи 276rНБКМ621, аще бо въ петыхъ мѣсѣецѣхъ заченшїа жена егда слѣхуит се еи ѿ нѣкоторыя язвы отроче изврзи 20vНБКМ621.

За означување неопределен временски интервал се користеле називите *врѣма* – *вѣкъ* – година – годъ – *часъ*³. Овие називи често се поврзуваат со конкретни поими и на тој начин означуваат точно определена временска отсечка или пак друг поим. Вјалкина (1975: 74) бележи дека тие често се среќаваат покрај именката живот, со значење ‘живот’, или пак се поврзуваат со определена возраст, како и со определено годишно време.

Најопштиот назив е *врѣма* ‘време, период, момент, соодветно време’: ты вѣси врѣма и часъ когда оумолити събна твоего и кога нашего 28vМІІ6, ти ѿ четириехъ съставъ тварь съставиль еси четириа времени 29rНБКМ622, прѣсвѣтаа богородице врѣме живота моего не остави мене 114vМІ0, ѿ себѣ творите пакѹе плачѹе бо есмы достоинны дождѹеже имамо врѣме покаанїю братїе 20rМІІ5, въ врѣме ѿно възиде кооѹс въ іероусалимѣ 57vМІІ5, ‘годишно време’: състави() еси четириа врѣмѣнамаи кругъ 105vМІІ5, благо врѣма ‘одредено погодно време, определен момент’: яко к тебѣ чаютъ дати пищѣ имъ въ благо време яко ты еси богъ каашъ 151rНБКМ622, врѣма мимошѣше/сздѣшнѣо ‘време минато/сегашно’: яко мимошѣшее врѣме здешнаго ти прѣбыванїа 67vМІ0, въ врѣма ‘навреме, во вистинско време, во време на, во текот на’: елико въ врѣмена сіа доѹхобнымъ шѣщемъ исповѣдан еше же и елико въ безоуми или забвенїемъ не исповѣда 14vМІ0, въ врѣма оно: въ врѣме ѿно пристѣпише къ ісоѹсѣ фарисеѣ искѣшающе его 55rНБКМ621, отъ врѣма ‘одамна’, отъ нзїнѣшнѣе врѣма: не лжно нареши се тогѹ оѹчениѣкъ желашїи зготови себе ѿ нкнїашнаго врѣмене 65vМІ0, четири времени ‘четири годишни времиња’: ти ѿ четириехъ съставъ тварь съставиль еси четириа времени 29rНБКМ622; врѣмена мѣсаѹбнаѣ ‘месечеви мени, фази’,

³ На словенската темпорална лексика се осврнуваат и Љвов (1958: 45–54, 1968: 20–39), Вјалкина (1975: 69–93), Јаковлева (1994), Николаева (2003: 47–51) и др.

врѣма възстаньное ‘момент на настапување на болеста’, мало врѣма ‘за малку, за кратко’, подобьно врѣма ‘згодно, погодно време, благопријатен момент’ (Пенкова 2008: 74).

Називот врѣма во средновековните текстови е забележан и со значење ‘месечеви мени’: сътворилъ еси лоуѣжъ въ врѣмена Ps103,19 и со значење ‘метеоролошка состојба’ (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 255), како и во други синтагми коишто му даваат релативна ограниченост или карактеристика, на пр.: длго врѣма, много врѣма, на длгѣ врѣмени ‘долго време’, къ врѣмени ‘на време’, въ своѣ врѣма, въ своа врѣмена, без врѣмене ‘предвреме, мошне рано, без време’, прѣжде врѣмене ‘порано, предвреме’, благо врѣма, подобьно врѣма, благоприятно врѣма, приятно врѣма ‘вистинско време, погодно, благопријатно време, згоден момент’, потрѣбно врѣма, до врѣмене ‘за одредено време, до определен момент’, на всѣко врѣма, на всѣ врѣмена ‘во секое време, секогаш, засекогаш’. Како прилози изведени од основата врѣма се потврдени врѣменьно ‘привремено’, врѣментѣ ‘навреме’, а како придавски форми: врѣменьнъ, врѣменъ ‘привремен, преоден, непостојан’ (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 93). Најчестото воведување во евангелските читања се врши со затврдени состави со најнеопределено временско значење придружени со показни заменки. Притоа местото на показната заменка може да се менува, односно таа може да биде во препозиција или во постпозиција во однос на лексемите, па врѣма имаме во состави од типот въ оно врѣма, въ врѣма оно (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 95). Ќе ја споменеме и сложенката маловрѣменьнъ ‘кусовечен, нетраен, кратковремен’: есть маловрѣменныхъ мѣтаніе гдѣ злато и сребро 151vM10. Според Вјалкина (1975: 70) првичното значење на словенската лексема врѣма е ‘нешто што се врти во круг, што се враќа во првобитната состојба’. Називот крѣгъ исто така се употребува со временско значење ‘циклус, круг, кружно движење’: състави() еси ѹетирми врѣмеѣмами крѣгъ 105vM15.

Паралелно со врѣма се употребува годъ ‘определено време’, а синтагмите во коишто се користи за временско ограничување во средновековните текстови се въ тѣ годъ и въ нѣ же годъ ‘во тоа време’, отъ года до года ‘секоја година, од година во година’, безъ года ‘во непогодно време’, въ годъ подобьнъ, въ малъ годъ ‘за малку време, кратко време’, въ мало врѣма, на годѣ ‘со мерка, умерено количество, колку што треба’, въ годъ зимьнзи ‘зиме’. Регистрирани се дериватите безъгодіе ‘ненавременост’: или оутрѣнныи или полѣдѣнныи или полѣнощныи или безъгодіа нѣкоего 51rM16, безъгодьнъ ‘ненавремен, непогоден’:

знои и варз и безгодныя вѣтры вѣдз на посащыя ѿ жени ѿ негѡ *61rMII6*. Називот ѸАСЗ означува ‘време, час, момент’: поучто вѣдѡ мы страждѡемъ по всеи Ѹаси и по все дѣньи *49vMII5*, даже до страшнаго дѣне и Ѹаса троубы архаггела доуѡши же его пристави *121vM10*, и вы оубо боудѡуѡт се готовѡи ѡко въ иже Ѹасѡ немните сѣбѡнь ѸловѣѸыки и приндектѡ *50vMII5*, ѡко не вѣсте дѣне и Ѹас когда прѡидеть конѸина не вѣми бо доколѣ живѡтъ нашѡ *10vM10*, ѡко гредеть Ѹасѡ и нѣбѡниа ескѡтъ егда мрѣтвы оуслышетъ глас сѣбѡна кожѡа *131vM10*, избави ѿ оужасѡ ѿими ѿ огниа ѿ дне люта и Ѹас и ѿ оуию злѡих Ѹловѣжѡ *129vНБКМ622*, въ недѣлю на оуѡтрны и на проскомидѡи и на $\overline{\text{ф}}$ Ѹас *274vНБКМ621*, рѣша емѡ ѡкѡ вѣера въ Ѹасѡ седмыи ѡстави его огнь *33vMII6*, тои вѣ Ѹасѡ въ онѡ же рече емѡ икоуѡсѡ ѡкѡ сынѡ твои живѡ естѡ *33vMII6*, ѸАСЗ СМРЗТЬНЪ ‘смртен час’: напракѡно ми приде грѣди Ѹасѡ сѡмрѣтъныи нѣ прѡидѡте да простим се *29rMII5*, нзѡнѣшънзи ѸАСЗ ‘сегашен час’: елика сътворишь еси сѡгрѣшенѡа до нѣбѡнашнаго Ѹасѡа *19rM10*, въ тѡ ѸАСЗ: мѡклѡтва дрѡга женѣ въ тѡ Ѹас рожденѡа *14rНБКМ621*, самзи ѸАСЗ: нѡ въ тѡи дѣньи и самыи Ѹас въ нже родит се тѡѸѡо омивши и абѡе крѣстити да не сконѸает се некрѣщѡно *20rНБКМ621*, въ сѡ ѸАСЗ ‘сѡга’: ѿими моѡ сѡгрѣшенѡа въ Ѹас сѡи *29rНБКМ622*, и оуслишы ма въ Ѹасѡ сѡи *18vMII6*. Сп. и: аще попь лѡктѡуѡргиса и не потрѣбитъ сѡветѡе причѣщенѡе да сѡблѡдетъ до зѡкоуѡтра ѿпѣвъ вѣуѡернѡ и павѣуѡернѡ и оуѡрзѡи и Ѹасѡе *279rНБКМ621*. Миклошич (1963: 1111) покрај ѸАСЗ ја регистрира и варијантата ѸАСЪЦЪ: ни Ѹаса ни Ѹасѡца. Пенкова (2008: 325) ги бележи и трасомзи/трисавица въ Ѣ ѸАСЗ ‘го фати треска во третиот час’, или ‘треска што го фаѡа болниот во третиот час’ (измерено по литургиското време за малите часови на службата: првиот, третиот, шестиот, деветтиот). Дублетите ѸАСЗ – година се употребуваат во затврдени изрази и во паралелни синтагми: страшънаѡа година, страшънзи ѸАСЗ ‘страшен час’, година смрзтънаѡа, ѸАСЗ смрзтънъ ‘смртен час’ (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 98).

Називот година се употребува и за означување ‘час како временска мера’, покрај за ‘време, година, определен, погоден момент, погодно време’: прѡиде година моѡа и глагола маѡты его слоуѡгам *46vНБКМ621*, безъ годиниѡ еѡтерѡи ‘во непогодно, несоодветно време’ (Пенкова 2008: 98). мзгновениѡ означува ‘миг, момент’: сѡго воскрѣсѡиѡи во единомѡ мгновѡниѡи времѡе въ славѡ твоѡа блаѡгости *39vMII6*.

Во општите лексеми од оваа семантичка категорија ќе ја споменеме и лексемата **вѣкъ**⁴ којашто може да се сретне со значењата ‘век, епоха’ или ‘вечност’, или пак како ‘период поврзан со создавањето и постоењето на светот, на земниот и на вечниот живот, живот, свет’ и вообичаено се среќава во затврдени синтагми, на пр.: **прѣжде вѣка** ‘од почетокот на светот’: **господи исѡусѣ христѣ рожден се прѣжде вѣкъ ѿ оубыца без млатѣре и въ послѣднѣ лѣтаа посланъ бысть безъ оубыца родити се на земли ѿ бракъ неискусныѣ млатѣре** *13vНБКМ621*, **отъ вѣка** ‘од памтивек, одамна’: и **всехъ свѣтихъ твоихъ оугождышим ты ѿ вѣка** *143vНБКМ622*, **поменуѡхъ соудбы твоѣ ѿ вѣка** **господи** и **оутѣшихъ се** *10rМII5*, **ѿ вѣка** **угождышихъ ти** **яко благъ и ѡловѣколюбъць богъ еси** *30rМI0*, **въ вѣкъ/вѣкомъ** ‘вечност, безвременост’: **яко подобаетъ ти всака слава ѡубысть и поклоняніѣ оубыцѣ и сьбнѣ и свѣтомѣ доѡухѣ и кьрниа и приисно и въ вѣкы вѣкомъ** *12vНБКМ621*, **азъ есьмь хлѣбъ живыи съшьди съ небесѣхъ аще кто спѣсть ѿ хлѣба сего живѣ боудѡуть въ вѣкы** *43vМII5*, **къ миродржителѣмъ тми вѣка сего къ доѡухобнымъ злобнымъ подобнымъ** *68rМII5*. Во црковнословенските текстови се забележани и други синтагми со **вѣкъ**: **вѣкъ съ**, **вѣкъ нзинѣшьнзин** ‘земниот живот (овој свет)’, **вѣкъ градзи** ‘задгробниот живот’, **бѣдѣщи вѣкъ**, **бѣдѣщаго вѣка** ‘вечен живот, за вечни времиња, за навек, вечен живот’, **отъ вѣка** ‘од памтивек, одамна’, **прѣжде вѣка** ‘од почетокот на светот’, **вѣсконьѡннзин вѣкъ** (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 99).

Во употреба се и придавските форми **вѣуьнз** ‘вечен’: и тмѣ **кромѣшноу** **оуготовавыи тебѣ во вѣуьнѡ мѣкъ** *56vМII6*, **всегда дарѡе и вѣуьныи твоими неизреѡенными дармы жизнь нашѡ украси мѡлитвами** *30rМI0*, **въздихае горко виждѣ ми азъ ѡзлобленіѣ вѣуьное** *6vМII5*, **идеже поучивають праведныхъ доѡше божественыхъ благонаслѣдника покажи въ дворѣхъ свѣтиыхъ въ памет вѣуьноу** *163vМI0*, и **покои его въ вѣуьныхъ шбителѣхъ** *7vМII5*, **избави и вѣуьнаго огниа прѣставленнаго раба твоего** *113rМI0*, **пищѣ вѣуьноу вѣрнымъ подасть въ неже зѡини оусьпшаго** *156rМI0*, **съврьшати свѣтыню въ странѣ божиѣ стежи смѣренѡдріѣ имже наследникъ боудеши вѣуьниихъ благъ** *48vМI0*. Сп. **жизнь вѣуьна**, **животъ вѣуьнзин** ‘вечен живот’: и **сподѡбы его вѣликои сеи благодѣти свѣтѡго твоего крьщеніа ѡми еговѣ вѣтхость и породи его въ жизнь вѣуьнѡ** *27vНБКМ622*, **давъ емоу животъ вѣуьныи изволенъ свѣтые свои славыи оученикы и апѡстѡлы** *2vМI0*. Сп. и **прѣвѣуьнз**: **яко великимъ дарѡмъ спѡдобильше сеѡ ѿ**

⁴ Пенкова (2008: 93) ја бележи и со значењето ‘свет, космос’.

прѣвѣунаго истокѣуника спаса христѣа 69vMII5, прѣвѣуное нестьство прѣбогатое и неконуемое величѣство 6rHБKM621, ты чловѣкоубе владиико иже прѣвѣунычѣ чюдесь когъ 4rMII5.

Словенските народи се потпираат на христијанската варијанта на времето на создавањето на светот, тргнувајќи од библиската приказна според која Бог го создал светот за шест дена, а седмиот се одморал, но прво ја одвоил светлината од темнината. Така се добиле основните единици мерки за времето – денот и седмицата (Ристески 2005: 300). Групата лексеми што се однесуваат на денот, ноќта и на деловите од деноноќието се состои главно од зборови од словенско потекло (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 101).

Денот според митот за создавањето на светот ја претставува мерката за времето што го претставува времето во кое Господ создавал само по една категорија суштества или предмети, а се бележи со словенската лексема дѣнь ‘ден, деноноќие’: молчитвы женѣ въз третїи дѣнь по рождєнии 15rHБKM621, въз четиридесѣты же дѣнь приносит се отроче въз црѣковѣ освѣтиты се 17vHБKM621, избеави ѿ оужасѣ ѿими ѿ огня ѿ дне люта и час и ѿ очю злїих чловѣкѣ 129vHБKM622, нз възса да поститъ каеи се сз поклоны счюжденїем по єднѣшѣ на дѣнь 275rHБKM621, пѣти и славити име твоє вышнее въз все дѣни живота єго 27rM10, ѣко дѣнь спасєнїе домоу семѣ высть 59vMII5, заклинѣю те нежите да не ходиши въз чловѣки нѣ иди въз горѣ и вѣниди въз єленю главоу и въз шєню тѣ пребоуди до чготованнаго дѣне великаго сѣда 136rHБKM622, аще кто преставит се на свѣто възкрєсєнїе или въз котори дѣнь свѣтлѣю нечєлю до томинѣ нечєлю ничѣже поет се нады нимѣ обично на сице поет се 64rHБKM622; имати дѣнь ‘има ден/век, живот’: ѿ свѣтѣ творитѣ пакуе плакуе во єсмы достоинны дождєже имамо врѣме покаянїю братїе дождєже имамо дѣнь празновати дождєже имамо дѣнь пецем се 20rMII5, длзгота дѣни ‘долг живот’: и даждѣ рабѣ твоємѣ имѣ и рабѣ твоєи имѣ животь мирны длзготѣ дѣни 45rHБKM621, продлзжение дѣнемѣ: подаждѣ ємоу владиико зчдравїе и спасєнїе и продлзженїе дѣнемѣ 104vHБKM622, вз тѣ дѣнь: нз въз тѣи дѣнь и самыи час въз нже родит се тѣчю омивши и авїе кръстити да не скончует се некрѣщено 20rHБKM621; дѣньшнѣ дѣнь ‘денешен ден’: ѿ дѣньшнѣаго дѣне даже до послѣднѣаго єе скончанїа 16rHБKM621. Пенкова (2008: 111) ги бележи дѣнь патикостиннзи ‘Педесетница’, великзи (дѣнь) ‘Велигден’, єликоже дѣнь ... толико ‘колку дни ... толку’. дѣнь се употребува во составите: до сєго днє, вз възса дѣни, вз дѣнь сз, по дѣнехѣ ‘по неколку дни’, дѣнь и ношѣ ‘деноноќно’, ношѣ и дѣнь, дѣнь за дѣнь, вз дѣнь онѣ, на кзждо дѣнь, дѣнь отѣ дѣни (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска

2013: 101). Во Требник од XIX век го бележиме и великдѣнь⁵ ‘Велигден, Воскресение Христово’: молиѣтва еже бла҃гословити сырз и яца на великѣдѣнь.

Според Вјалкина (1975: 73) лексемата дѣнь е синонимна со врѣма (въ дни патриарха николи). Ќе ги споменеме и образувањата дѣневьнз ‘дневен; еднодневен, кусовечен, краткотраен’: дѣневьныхъ же и немощныхъ сїю же сзѣлуди под дрѣжавною роукою твоєю и даждь ей скорое възстанїе *16vНБКМ621*, полоудѣнз ‘пладне’: растрыгнеши его ни въ ноци ни въ дѣни или въ часѣ или въ полудѣнз *94rМП5*, полоудѣньнз ‘пладневен’: испади съ кѣвѣсь съ всеми непрїазными дѣхи всь дѣхъ нечисти всь дѣхъ зли всь дѣхъ лѣкави всь дѣхъ ноцини всь дѣхъ полудѣньни *147vНБКМ622*, или оутренни или полуденни или полнощни или безгодїа нѣкоего *51rМП6*, избави ѿ оужась ѿими ѿ огня ѿ дне люта и час и ѿ оуию злїихъ чловеѣкъ и ѿ вѣса полудѣньнаго *129vНБКМ622*.

праздѣникъ означува ‘празник, значаен ден’: чїнь бываемы изношенїе литїи въ праздники господскыє *262vНБКМ621*, аще ли се слѣчить господскы праздникъ или ѿгородици или архангѣлѣ или прѣдитечи или ѿ апостолѣ то ѿдет рибоу *12vМ10*, аще попь сзѣлазит се въ сзнѣ и бѣдетъ праздникъ и многы народъ и не бѣдетъ иного попа да окѣплѣет се и промѣнить ризы свое и да оуететь молиѣтвы ѿ сзѣлазна *278vНБКМ621*, праздѣньство, праздѣнз дѣнь ‘неработен ден, празник’, постѣнзи дѣнь ‘ден во кој се пости’, творити праздѣникъ и праздѣновати ‘празнува’: дондѣже имамо врѣме покаанїю братїе дондѣже имамо дѣнь празновати *20rМП5*.

нощѣ⁶ е соодветен назив за ‘ноќ’: згасе бо ми свѣтъ и нощъ покрї ме *5vМП5*, ѿпоустї прости кожѣ рабѣ твоємѣ ѿимѣ вса грѣхопадѣнїа ѿже въ вѣдѣнїи и невѣдѣнїи ѿже въ разѣмѣ и неразѣмы ѿже въ ноци и въ дѣны *67rМП5*, измию на свакѣ нощѣ ложе мое слезами моими *25rМП6*, не бысѣтъ дѣнь и не бысѣтъ нощъ ни же пакы часъ въ нже не обрѣтох се врагоу *37rМ10*, помѣноуѣхъ въ ноци име твоє господи *171rМ10*. нощѣнз ‘ноќен’: испади съ кѣвѣсь съ всеми непрїазными

⁵ Лексемата дѣнь влегува во состав на повеќе називи за празници: гоурѣвз дѣнь ‘Гурговден’, архангѣловз дѣнь ‘ден на Св. Архангел Михаил’, крстовз дѣнь ‘Крстовден, Воздвижение на чесниот крст’ (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 107).

⁶ Во ноќта се вршеле религиски обреди, па ја среќаваме синтагмата велика нощъ ‘пасха’, въ великѣж нощъ и дѣнь ‘при настапувањето на Второто Христово пришествие’ (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 110).

дѸхи всь дѸхь нечисти всь дѸхь зли всь дѸхь лѸкави всь дѸхь ношни *147vНБКМ622*. Сп.: ношиѡ глагола ‘зборува во сон’, дѸнь и ношь ‘деноноќно’, вѸ великѸѸ ношь и дѸнь ‘при настапувањето на судниот ден’ (Пенкова 2008: 187). Сп. и: полоуношиѸ ‘полноќ’: и закона твоа не забыхь о полѸноши вѸстахь исповѸдати се тебѸ *10vМП5*; вѸ полоуноши ‘среде ноќ, во средината на ноќта’, полоуношьнз ‘полноќен’: или оутреннын или полѸденнын или полѸношнын или безгодја нѸкоего *51rМП6*.

Други временски определби што означуваат некој минат или иден период се: вѸчера ‘вчера’: плачите по мнѸ братїѸ и дрѸзы оѸжикы и знанїа вѸчера бо съ вами глаголахь *29rМП5*, рѸша емѸ ѸкѸ вѸчера вѸ Ѹасъ седмыи шстави его огонь *33vМП6*; вѸчерашнз ‘вчерашен’: вѸсплачите се ш мнѸ братїѸ и дрѸзы сьродници и знанїа и бо вѸчерашнїи дѸнь съ вами глаголахь и вѸнезаапѸ прииде ми Ѹасъ смьртнын *165vМ10*. оутроу, оутрѸ ‘утре’: аще мьрты не вѸстають да Ѹамы и пїемь оутрѸ бо Ѹмремь *133rМ10*; заоутра ‘утре, во блиска иднина’: аще попь лиѸтѸоѸргиса и не потрѸбить свѸтоѸ причѸщенїѸ да сѸзбюдеть до заоутра ѸпѸвѸ вѸчѸрню и павѸчѸрню и оутрзню *279rНБКМ621*, таа кѸсты болѸзнь носимаа да идѸже прилѸют се вѸ ноши икли заоутра икли вѸ поклоѸдне *102rМП5*, вѸстахь рано заоутра и помѸлихь се гѸсподоѸ бо҃гоѸ и свѸтои дѸнице еже исходить из лона аврамова *145vНБКМ622*.

Називот взстокз е забележан со значењето ‘утро, зора, изгрев; изгрев на сонцето’, но во требниците претежно го бележиме со значењето ‘исток’: аще ли кѸсты отроуѸ не сѸвлачить его нз стонть зре на взстокъ іерѸи дѸнеть на лице его ѸѸи и знаменаеть лице его Ѹело и прѸсы и оуста *21rНБКМ621*. За ‘вечерниот дел од деноноќието’ се употребува вѸчерѸ ‘вечер, вечер (вечерно време)’: Ѹ вѸчѸра принашають ризи и проѸаа шбраза тогѸ хотешаго пострици се *54vМ10*, да аще боѸдеть кз вѸчѸрѸ то вѸчѸрню поють над ним стѸѸиры осмогласныѸ вѸскрьсны вѸсен глас *215rНБКМ621*, Ѹако бла҃гь и ѸловѸколюбѸ вѸ сѸвотѸ вѸчѸрь христоѸ истиннын бо҃гъ кѸашь мѸклитвами прѸѸѸистые его мѸлтере *274vНБКМ621*. Сп. и кз вѸчѸроу, при вѸчѸрѸ, на вѸчѸрѸ: ‘навечер, приквечер’. подз вѸчѸрѸ ‘на стемнување, приквечер’ (Пенкова 2008: 68). Називите вѸчѸрна, вѸчѸрница, вѸчѸрнѸ означуваат ‘вечерна (богослужба), секојдневна црковна служба што се одржува навечер’: аще попь лиѸтѸоѸргиса и не потрѸбить свѸтоѸ причѸщенїѸ да сѸзбюдеть до заоутра ѸпѸвѸ вѸчѸрню и павѸчѸрню и оутрзню и Ѹасове *279rНБКМ621*, да аще боѸдеть кз вѸчѸрѸ то вѸчѸрню поють

НАД НИМ СТЬХИРЫ ОСМОГЛАСНЫЕ ВЗСКРЬСНЫ ВЗСЕН ГЛАС 215rНБКМ621; ПОВЕЧЕРЬНА ‘повечерје, богослужба по вечерната’: аще попь лѣтѣ оуѣргиса и не потрѣбитъ свѣтѣе приуѣщеніе да съблюдетъ до заоуѣтра ѿпѣвъ вѣчѣрню и павѣчѣрню 279rНБКМ621.

Според христијанското учење создавањето на светот се поврзува со време од една ‘седмица’ што се означува со називот недѣлѣ, што го означува и ‘седмиот ден од седмицата/неделата’ кога Господ се одморал од работата, па затоа е наречен недѣлѣнъ дѣнь. недѣлѣ ‘седмица; седмиот ден од седмицата’: крадеи кокоши и ѣица посѣтъ ·С· мѣсѣцѣ крадеи овошїа посѣтъ ·В· недѣли крадеи жито или брашно или вино или что таково посѣтъ ·Г· мѣсѣци 276rНБКМ621, сѣдоу ѣдѣшимъ въ недѣлю преждѣ клепанїа 145vНБКМ622, тропаре и бѣгородиѣны прѣз недѣлю 200vНБКМ621, въ недѣлю на оуѣтрны и на проскомидїи и на ·Ф· час 274vНБКМ621, мѣлитѣ въ недѣлю цвѣтоноснѣю над врзѣи 183rНБКМ621, бѣажены дѣне на ·Д· аще ли ѣсѣтъ недѣлиа на ·С· и сїе на ·С· глас ·Д· 60vM10. Денот недела е многу важен во извршувањето на христијанските богослуженија, што може да се види и од упатствата давани во рамки на одредени чинови од требниците, каде што се укажува што смее, а што не смее да се прави во недела: аще ли ѣсѣтъ недѣлиа възскрѣсы из мрѣтвѣхъ хрїстоꙋ истинѣны аще ли же кто хоѣетъ въ инъ дѣнь освѣщенїе воды творити потрѣби ради нѣкои не помынаетъ се макабей ни оуѣтелиа ихъ нѣ свѣтѣаго егоже ѣсѣтъ храмъ и егоже ѣсѣтъ дѣнь 11rНБКМ621; и потомъ творитъ метѣанїе ·Г· аще и сѣбота есѣтъ или ѣ недѣлиа 42rM10. томина недѣлѣ⁷ ‘Томина недела’: поѣдобаеѣтъ вѣдѣти аще кто преставитъ се на свѣто възскрѣсенїе или въ котори дѣнь свѣтлѣю недѣлю до томинѣ недѣлю ничѣтоже поетъ се наѣдѣ нимъ обично на сиѣ поетъ се 64rНБКМ622. недѣлѣ се јавува во зборовни состави, на пр.: недѣлѣнъ дѣнь ‘неделен ден’, недѣлѣ сїропоустѣна ‘сиропусна недела’, недѣлѣ цвѣтѣна ‘Цветна недела’.

И останатите називи за деновите што ги сретнавме во требниците се од словенско потекло: понедѣлѣникъ ‘понеделник’, срѣда⁸ ‘среда’, пѣтѣкъ ‘петок’: прѣвое разлїчїе ѿ брашенъ въ понедѣлѣникъ и въ срѣдоу и въ пѣтож 12rM10, ѣтѣврѣтѣкъ ‘четврток’: словеса пиши на хлѣбѣ прѣснѣ несолѣнѣ да хи ѣсѣтъ прѣдѣ слнѣ ѣ ѣтѣврѣтокъ 99vM15, сѣбота ‘сабота’: ѣко бѣагѣ и ѣловѣжколюбѣцѣ

⁷ Со ова значење во црковнословенските текстови се употребува и синтагмата недѣлѣ хлѣбѣнаго прѣломлѣнїа ‘Томина недела, првата недела по Велигден, кога се благословува леб’ (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 115).

⁸ по срѣдѣ, посрѣдѣ ‘посред, во средината, во средата’ (Пенкова 2008: 68).

ВЗ СЪБОТЪ ВЕУ(ЕРЬ) ХРИСТОУС ИСТИННЫИ БОГЪ КАШЬ МОКЛИТВАМИ ПРФУЧИСТЫЕ ЕГО МАТЕРЕ 274vНБКМ621, НЕ ПОДОБАЕТЪ ПОСТИТИ ВЗ СЪБОТЪ И ВЗ НЕДЕЛЮ НИ МЕТАНІЕ ТВОРИТИ НЕ ПОДОБАЕТЪ ВЗ ЦРЪКОВЬ ВЗНОСИТИ КЪ ОЛАРЪ МЕСО НИ МЛЪКО НИ МЕДЬ 274vНБКМ621, ПОТОМ ТВОРИТ МЕТАНІЕ ·Г· АЩЕ И СЪБОТА ЕСТЪ ИЛИ НЕДЕЛЯ 42rM10, ВЪСТАНИ ВЪЗМИ ШАРЬ ТВОИ И ХОДИ И АБІЕ ЗДРАВЬ БЫСТЬ И ХОЖДАШЕ БЪШЕ ЖЕ СОУБОТА ВЪ ТЪ ДЪНЬ 93rM10, ПАЧЕ ИСКАХЪ ЕГО ЮУДЕНЕ ОУБЫТИ ЯКО НЕ ТЪКМО РАЗАРАШЕ СОУБОТОУ НЬ И ШЪЦА СВОЕГО ГЛАГОЛАШЕ БОГА РАВЕНЬ СЕ ТВОРЕТЪ БОГОУ 47rM15, БЪШЕ ЖЕ СОУБОТА ВЪ ТЪ ДЪНЬ 58rM15, СЪБОТА ЕСТЪ И НЕ ДОСТРОИТЬ ТЕБѢ ВЪЗЕТИ ШАРА ТВОЕГО 58rM15; суботство ‘празнување, чувствување на саботата’: ГЛАГОЛЕТ ЕМОУ ПОПЪ ШРИЦАЕШИ ЛИ СЕ ВЪРЫ ЛАТИНСКІЕ И СЪБОТСТВА 43vM10.

Често се употребува називот месѧць ‘месец’: ВЪДЪТИ ПОДОБАЕТЪ КАКО ВЪЗДВИЗАЕТ СЕ КРЪСТЬ ·ДІ· МЪСѧЦА СЕКТЕБРА 41vM10, НАЧЕЛО МОЛИТВНИКЪ МЪСѧЦА АВГЪСТА ·А· ДЪНЬ ПРОИСХОЖДЕНІЕ ЧЪСТНАГО И ЖИВОТВОРЕЩАГО КРСТА 1rНБКМ621, АЩЕ БО ВЗ ПЕТЫХЪ МЪСѧЦЪ ЗАУЕНШІА ЖЕНА ЕГДА СЛЪУИТ СЕ ЕИ Ш НѢКОТОРЫЕ ЯЗВЫ ОТРОУЕ ИЗВРЪЦИ 20vНБКМ621, МОЛИТВА НА БЛАГОСЛОВЕНІЕ ГРОЗДИЕ МЪСѧЦА АУГУСТА ·Б· ДЪНЬ 143rНБКМ622, ВТОРЫИ БРАКЪ ПОСЪТЪ ·И· МЪСѧЦЪ ТРЕТЫИ БРАКЪ ПОСЪТЪ ·А· ЛѢТО 275vНБКМ621.

За именување на месеците во црковнословенските текстови повообичаена е употребата на латинските заемки. Ги бележиме називите: ГЕНАРЪ, ЕНВАРЪ, ЕНОУАРЪ ‘јануари’, ФЕВРАРЪ ‘февруари’, МАРТЪ ‘март’, АПРИЛЬ, АПРИЛИИ, ВРѢЗЪНЪ ‘април’, МАЈ, ТРѢВЪНЪ ‘мај’, ИЮНЪ, ИЮНИИ, ИЮНЪ, ИЗОКЪ ‘јуни’, ИЮЛЬ, ИЮЛЪ, УРЪВЕНЪ ‘јули’, АВГУСТЪ ‘август’, СЕКТАБРЪ, СЕПТАБРЪ, РОУЕНЪ ‘септември’, ОКТАБРЪ, ЛИСТОПАДЪ ‘октомври’, НОВАБРЪ, ГРОУДЪНЪ ‘ноември’, ДЕКАБРЪ, ДЕКАБРЪ, СТОУДЪНЪ ‘декември’. Во календарите на апостолите се документирани и соодветните словенски називи: ПРОСИНЕЦЪ, СЪУЪНЪ, СОУХЪ, ВРѢЗЪНЪ, ТРѢВЪНЪ, ИЗОКЪ, УРЪВЕНЪ, ЗАРЕВЪ, РОУЕНЪ, ЛИСТОПАДЪ, ГРОУДЪНЪ, СТОУДЪНЪ. Се употребуваат и лексемите ПРЪВАРЪ ‘февруари’, АРТИОСЪ ‘март’, ПРЪВЕРЕТЪИ ‘октомври’. Во требниците ги бележиме називите МАРТЪ ‘март’: МОЛИТВА Ш ГРИЖЕВЪ РЪЦИ ·ГШ· ПРЪВЫ ДЪНЬ МАРТА ОУСРЕДЪ ВИНОГРАДА 146vНБКМ622, АВГУСТЪ ‘август’: НАЧЕЛО МОЛИТВНИКЪ МЪСѧЦА АВГЪСТА ·А· ДЪНЬ 1rНБКМ621, СЕКТАБРЪ ‘септември’: ВЪДЪТИ ПОДОБАЕТЪ КАКО ВЪЗДВИЗАЕТ СЕ КРЪСТЬ ·ДІ· МЪСѧЦА СЕКТЕБРА 41vM10.

Лексемата лѣто означува ‘година, едногодишен период’, поретко годишното време ‘лето’: БЪШЕ ЖЕ НѢКЫ ЧЛОВѢКЪ ·ЛИ· ЛѢТА ИМЫ ВЪ НЕДЪЗЪ СВОЕМЪ

58rMII5, аще кто съ ѹрзпорицею съблѣдитъ посѣтъ ·Ѡ· лѣтъ малакію творен посѣтъ ·Ѡ· мѣсъсѣць иже съ ѷе блѣдеи посѣтъ ·Ѡ· лѣт 275vНБКМ621, и приложеніе лѣтъ живота даровавыи емѡ 31rMII6, иже источникъ крѣвоточникіе ·Ѡ· лѣтъ бывши ицѣли и дѣщеръ хананен ѿ лютаго бѣса свѣбоди 104rM10, на всако лѣто съхождаше въ коупѣль и възмѣщаше водоу 92vM10; даждѣ рабѣ твоемоу семѡ ·имѣ· жизнь мирнѡ и продльженіе лѣтѡмъ и дѣньемъ 75rMII5, и въ послѣднѡ лѣтаа посланъ бысть безъ шѣтъца родити се на земли ѿ бракънеискѣсные маѡтѣре 13vНБКМ621, кръгъ лѣтѣ бѣнѣаль еси тебѣ трепещѣтъ оумніе все сили 29vНБКМ622, и присно покриваи его и съхранян проѡа лѣта живота его 132vНБКМ622. Сп. на всѣ лѣта: аггѣль бо гѡсподьнѡ на вса лѣта съхождаше въ кѣпѣль и възмѣщаше водоу 58rMII5. многолѣтънѡ ‘многугодишен’: дарѡи имѡ ѹедо твореніе старость бо ѹѣстнѡ и многолѣтнѡ 52rНБКМ621; дванадесатолѣтънѡ ‘дванаесетгодишен’: ѡзбѣ дванадесатолѣтнѡу кровотоуивыа неисцѣлнѡу прикосновеніемъ ризъ твоих исцѣливыи 30rMII6. Во врска со првото значење на лѣто во црковнословенските текстови се среќаваат и придавките: лѣтънѡ, лѣтънии, лѣтосьнѡ, лѣтошьнѡ (пр. лѣтошьнѡ агньць, лѣтошьна овьца), безлѣтънѡ/събезлѣтънѡ ‘вонвременски, неограничен со време, вечен’, сложенките: осмолѣтънѡ ‘осмогодишен, єдинолѣтънѡ ‘едногодишен’, всѣлѣтънѡ ‘кој трае цело време’, длзголѣтънѡ ‘долговечен, долгогодишен’, новолѣтънѡ ‘новороден’, длзголѣтънѡ дѣствовати и др. (Макаријоска, Павлеска-Георгиевска 2013: 124–126).

Како временска определба поврзана со животот на човекот, ќе ја споменеме и именката възрастѡ ‘возраст, години (на животот)’: и не можаше ѿ народа ѡко възрастомъ мал бѣ 94vM10; по възрастоу ‘според напредокот’ (Пенкова 2008: 80); отъ юнѡихъ възрастѡ ‘од младост, од млади години’: ѿ юнаго ми възраста даже и до кьнѡна оугодіе плѣтское съврѣшае 37vM10, ѿ прѡваго възраста: и съ слѣзми многыми и сьрѡшенноу дѡѡушею азъ окаяннѡи самъ ѿ прѡваго възраста моего 36vM10. Сп. и отъ младѣнѡства ‘од младост, од млади години’: на те бо ѿ младѣнѡства всакоу мою надеждоу възложиѡ кръсть твои на рамо 117vM10.

Од временските определби со поопшто значење ги бележиме непрѣстаннѡ ‘постојан, непрестаен’: заклинѡю те дѡволе херѡвими и сѣрафими поѡущими пеніе непрѣстанное свѣтъ свѣтъ свѣтъ гѡсподь сабавѡтъ 148vНБКМ622, непрѣстанно ‘постојано’: глѡсь оумльѡа непрѣстанно поѡущь помѣни его вышнѡи 164rM10, бесконьѡнѡ ‘бесконечен, бескраен, вечен’: покои христѡе дѡѡуше рабѣ своих идеже нѣсть болѣзны ни печѡали ни въздыханѡа нѡ жизнь

БЕСКОПЬУНАА *160rM10*, БЕЗНАУАЛЬНЫ ‘кој нема почеток, без почеток, вонвременски’: по безнауелномоу зракоу равень нам ѿ неискоусобрауныи мѡлтѣре были еси *57vM10*, тебѣ славоу възсиламо съ безнауельним ти штьцѣмь и прѣсвѣтимь и благим и животворещимь доухомь *140vНБКМ622*, господоу помолим се и молиствоу над главою безнауелне неизмѣнне *112rM10*. Ја бележиме придавката ДАВЬНЫ ‘дамнешен’, ДРЕВЬНЫ ‘древен, дамнешен, прастар’: покажи милостиве на насъ древнїе ти милокостѣи и да разумеють въ истинѣ яко ти еси богу *149rНБКМ622*, яко богу ѿвръзлз еси намъ древныи раи *198vНБКМ621* и прилогот ДРЕВЛЕ ‘претходно, некогаш, одамна, во библиски времена’: христоу волею съниде въ адова врата да въздвигнетъ древле змрьшааго *33vM15*, ВЕТЪХЪ ‘стар, древен, некогашен’: ѿложити емъ ветхаго чловѣка и шлѣщи се въ новааго по швразъ кожию *74rM10*, ВЕТЪХОСТЬ ‘старост, древност’: ѿми еговъ ветхость и пороуди его въ жизнь вѣчною *91rM15*.

Со значење ‘крај, смрт’ се употребуваат КОПЬЦЪ: въздѣхнѣте ѡ мнѣ страстномъ вси конци земельни и съвсплачѣте се *139vM10*, аще боудеть оумрзль мѡдѣенцъ чѣтем молчѣтѣх до зде ... аще ли живъ естъ чѣтем даже до конца *18rНБКМ621*, на конци слоужбы помазающе се глаголют редом молчѣтѣх штьче свѣты браоу *112vM10*, нз прѣжде конца яко чловѣколюбцъ даждь ми грѣхопадѣнїемъ оставленїе *217rНБКМ621*, боуди благонзволюнїе твоее благодѣти до конца съвршити се *31vM10*, доуше моа встанѣ что спиши конць приближает се *139rM10*, КОПЬУНА: ис тебѣ роди се мѡлти дѣво величїе страшно богородице рождства твоего начело и кончина *2vНБКМ621*, аще кто сълѣдитъ съ матерїю ѡ горе да кает се до кончины живота своего *275rНБКМ621*, и въсых обѣтованныхъ трыпѣти шѣщаваеши се до кончины живота *50rM10*, потом же христовены въ пришѣствїе его потом же кончина *123rM10*, погоубити ме свѣданїа твоа разоумна всакое кончинѣ *11vM15*, пштомъ же кончина егда прѣдасть царство богу и штьцоу *43rM15*, и кончиню господню видѣсте *57vM15*, СЪКОПЬУАНИЕ, КОПЬУАНИЕ: по скончанїи же въздвиженїа глаголет кѡндѣакъ *43rM10*, станет идеже повелеть емъ до скончанїа божствѣнїе литоургии *54rM10*. Со значење ‘почеток’ се употребува НАУАЛО: начело молитвѣникъ мѣсеца авгѣста ·ā· дѣнь *1rНБКМ621*.

Ке ја споменеме и употребата на прилозите за време скоро, сѡрѣ ‘брзо, скоро’: ѡ еже сѡрѡ посѣтити его и оугаситы въ немъ огнь *19rM16*, и даждь еи сѡрое възстанїе *16vНБКМ621*, ВЗСѡРѣ ‘брзо, скоро, веднаш’: чинь егда слѣчит

се вѣскорѣ велми болномѣ дати причестіе *179vНБКМ621*, ѡ еже вѣскорѣ ѡку сотнѣа отрока, хананенинѣ дщери и петровѣ тещѣ *19rМШ6*, испрѣва, испрѣвае ‘од почеток, на почетокот’: виждѣ и посѣти виногра~~да~~ свои иже испрѣва насади дѣснѣица твоя *78vМШ5*, прѣвѣ ‘прво, најпрвин, најнапред’: глаголет сѣвѣшеникѣ прѣвѣе а ѡнѣ по нѣм *27rНБКМ622*, прѣвѣ вѣлазаше по вѣзмѣшеніи води з~~д~~равѣ бывааши *58rМШ5*, господи боже кашѣ иже прѣвѣе оубо землю цвѣтом ѡкрасивѣ и плодоносіа сади всетое *143rНБКМ622*, прѣжде⁹ ‘пред, порано, одамна’: прими ѿ тебе с~~з~~даннаго роукою бо~~ж~~іоу прѣжде пакы вѣзвративша се к тебѣ *166rМШ0*, иже прѣжде рождѣства дѣваа и вѣ рождѣствѣ дѣваа и по рождѣствѣ дѣваа *199rНБКМ621*, нѣ прѣжде конца ѡко чловѣколюбецѣ даждѣ ми грѣхопадѣніемѣ оставленіе *217rНБКМ621*. искони ‘од почетокот, од искони’: нѣсте ли чзли ѡко с~~з~~творивѣи искони мѣжзскы поль и женскыи с~~з~~творилѣ кестѣ *55vНБКМ621*, наоутро ‘наутро’: наоутро канѡнѣ емѣже краегранесе сіе бла~~г~~ооусрѣдѣи коньцѣ *55vМШ0*, заоутра ‘наутро’: встахѣ рано заоутра и пом~~о~~лих се господоу *145vНБКМ622*, вечерѣ ‘навечер’: ѿ с вечера припашают ризи *54vМШ0*, аще боудеть к~~з~~ вечерѣ то вечерню поють над ним стѣхирѣи осмогласныѣ *215rНБКМ621*.

Кај човекот постоела желба да го сфати и просторот во кој се наоѓа, па просторот станал одраз на свеста за неговото постоење. Оттука се подразбира дека просторот е создаден и измислен од страна на човекот, ама не вистинскиот простор што отсекогаш бил каков што е, туку начинот на неговото опишување. Во средновековните требници, исто како и времето, сфаќањата за просторот се условени од христијанското учење, димензиите произлегуваат од она што се проповеда преку верата како чиста вистина, а Господ е во центарот на сфаќањата за просторот. Во требниците издвојуваме неколку називи за просторни определби, кои ги има често во упатствата за изведување одредени чинови, каде што се опишува на пр. од која страна во однос на нешто или некој друг треба да застане свештеникот или друго лице, дали од лево или од десно, дали напред или назад, дали во јужниот дел од храмот или во северниот, дали горе или долу итн. Општиот назив за ‘пространство, простор’ е просторѣ, ја бележиме и придавката пространѣнѣ ‘простран, широк, опширен’: стѣсоу пространноу и широкю остаивѣ врата тѣсна кырни шествоуи сіа бо

⁹ Сп. прѣжде оусзпѣши, прѣжде поуивѣши ‘претходно починати’, реуенаа прѣжде ‘претходно кажани, набројани, наведени’, минѣвѣше лѣто прѣжде ‘изминато или претходно поминато време’ (Пенкова 2008: 243).

неоуклонно ходивъ *61vM10*, се употребува придавката дѣсныѣ¹⁰ ‘десен’: а иже ѿ странѣ десныхъ и лѣвыхъ сѣтъ брать и сестра и оуика и лелиа сестрѣникъ и сестрѣнка *280rНБКМ621*, прѣмѣнит имь крѣсть въ десноую рѣкѣ *1rM10*, лѣвъ ‘лев’: сїю мѣлитѣѣ пиши и да ставитѣ жена оубрѣсомъ подъ левою пазухѣ *145rНБКМ622*, прѣмѣнит имь крѣсть въ десноую рѣкѣ и въ лѣвои свѣщи *1rM10*, а синонимно и шѣи: и станѣтъ прѣдъ свѣтими двѣрми мѣжъ оубо ѡ десноую странѣ жена же ѿ шѣю *41rНБКМ621*.

За ‘напред, пред нешто’, ‘зад, одзади’ и ‘во средината’ се користат прѣдъ ‘пред’: станѣтъ прѣдъ свѣтими двѣри жрѣтъвника *36vНБКМ622*, и исповѣда прѣдъ многими послоухы *70vM10*, приносить се прѣдъ нимъ въ сзсѣдѣ сзъ восилкомъ *15rНБКМ621*, назадъ ‘назад’: ѿбращаетъ назадъ съ главы мѣлитѣѣ сънети коколь *82rM10*, сзъзиди ‘одзади’: жена кровотоуива ѿ двѣнадцате лѣтъ пристѣпши создади прикоснѣ са воскрилю ризы его *35rM10*, посрѣдѣ ‘меѓу, сред’: идѣже два или три собрани во има мое тѣ есмы посрѣдѣ ихъ *32vM10*. Во Зајковскиот требник, во чинот на венчание се бележи и опослонь: пѣпъ идѣтъ прѣдъ ними ѡпослонь, посрѣдѣ црѣкѣе пожште *26б*. Овој збор го бележи Срезневски во формата посолонь¹¹ ‘во правец на сонцето’ во руски ракопис од втората половина на XIV век (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 120).

Особено важни при изведувачето одредени религиозни чинови се страните на светот. югъ ‘југ’: ѡбраш се ѣреи къ сѣверѣ зрѣ къ югѣ глаголетъ еше мѣлимъ се ѡ вѣсакомъ доухи *42vM10*, южнѣ ‘јужен’: и ѡбраш се ѣреи на южнѣю странѣ *42vM10*. сѣверѣ ‘север’: ѡбраш се ѣреи на южнѣю странѣ зрѣ къ сѣверѣ *42vM10*, ѡбраш се ѣреи къ сѣверѣ зрѣ къ югѣ *42vM10*. вѣстокъ ‘исток’: и ѡбрати его къ вѣстокъ глаголетъ: ꙗко ѡбращаемаго къ вѣстоу *91rM10*, аше ли ѣскѣѣ отроуе не сзвѣлачитъ его нѣ стоитъ зрѣ на вѣстокъ ѣреи дѣнѣтъ на лице его ꙗко и знаменаетъ лице его ѣло и прѣсы и оуста *21rНБКМ621*, таже ѡбращаетъ его на вѣстокъ *27vНБКМ622*, стоитъ прѣдъ тетраподѣомъ зрѣ къ вѣстоку *42rM10*. западъ ‘запад’: и посѣмъ ѡрѣчи его ѡбратѣе къ западу глаголетъ: ꙗко ѡрѣцаеша его сатанѣ и

¹⁰ дѣсница ‘десница, десна рака’: посѣти виноградъ съ и сѣрѣши его иже насади десница твоя *64rM10*, невидимѣю доухѣвною десницею да не свободѣ *29rНБКМ622*.

¹¹ Се смета дека доаѓа од по-сзлнѣцѣ, а формата опослонь се наведува за обредното вртење околу родниот дом на невестата, што се извршува трипати *na oposlo* (во насока од исток кон запад). За опослонь во Зајковскиот требник се заклучува дека означува ‘движење во правец на движењето на сонцето, од исток кон запад’, т.е. обратно од стрелките на часовникот (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 108).

вѣсѣхъ аггелъ его 91rMII5, јако прѣднаписа се и тако шбраш се къ востоком зре къ западом 42vM10, и потом шбрашает се къ западом зре къ востоком 43rM10, таже обрашаеть его къ западѣ горе рѣце имѣща 27rНБКМ622.

Сп. и извѣнѣтрѣждоу ‘одвнatre’, вѣнѣ ‘надвор’: инъ сзсѣдь омивше чисть и извѣнѣтрѣоудѣ из вѣнѣ и покадивь крѣстаобразно 189vНБКМ621, низвѣсѣ и вѣзвѣсѣ ‘високо, нагоре’: понде христоꙗс низвѣсѣ и вѣзвѣсѣ и оуслиша чѣднѣи глаꙗсѣ и стѣнаніе 146rНБКМ622, високѣ ‘висок’: блаꙗголѣпно построивь его јако да оубо тѣло слѣжитъ словеснои дѣши главоу оубо на високихъ положь 35rНБКМ622 и именката висота ‘висина’, поточно прилошката определба сѣ висоти ‘одозгора, од високо’: призри сѣ висоти ѿ свѣтагѣ жилища твоего блаꙗдѣꙗкѣ 27rMII6, ты никѣа самѣ мѣлѣосрди блаꙗико призри сѣ висоти свѣтаꙗго жилища своего 60rMII5, въ воинствѣ аггеловиднааго прѣбываніа въ висотѣ ꙗеꙗснѣи 66vM10, простри роꙗкоу твою сѣ висоти чꙗловѣꙗколюꙗе 54vMII5. вишнѣ ‘горен, висок, вишен’: блаꙗꙗко господи ксоꙗхристе ꙗоже ꙗашь иже въ вишнихъ жиби и на смиренна призирае 140vНБКМ622, сѣ вишнихъ сѣниде мѣлѣосрде погребеніе пріеть тридѣневное да нас свободиши ѿ страꙗстен животе 199rНБКМ621.

Може да заклучиме дека разгледаната лексичко-семантичка група главно се состои од словенска лексика и само неколку стари латински заемки за месеците: мартъ, авгѣстъ, сѣтабрь. Во оваа категорија се бележат низа лексеми со исто или блиско значење: вѣѣма – вѣѣз – дѣнь – годъ – година – чꙗсѣ, лѣѣз – шоꙗи. Лексемите од оваа група се составен дел на некои сложенки: маловѣременъ, полоꙗношиѣ и др., но и на бројни затврдени зборовни состави од типот: въ оно вѣѣма, благо вѣѣма, отъ вѣѣма, вѣ тѣ чꙗсѣ, чꙗсѣ смрѣтънѣ, прѣжде вѣѣка, отъ вѣѣка, жизнь вѣѣѣнаа, подѣ вѣѣерѣ, вѣѣ лѣѣта итн.

Литература

- Вялкина Л. В. 1969: Обозначение времен года в древнерусском языке, *Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка*, Москва, 200–213.
- Вялкина Л. В. 1975: Из истории слов-терминов времени (на материале письменных памятников XI–XIV вв.), *Древнерусский язык: лексикология и словообразование*, Москва, 69–93.
- Львов А. С. 1958: Старославянское *година-часъ*, Институт славяноведения: краткие сообщения 25 (1958), 45–54.

- Львов А. С. 1968: Выражения понятия времени в Повести Временных Лет, *Русская историческая лексикология*, Москва, 20–39.
- Макаријоска Л., Павлеска-Георгиевска Б. 2013: *Македонскајѝа лексика низ вековѝе*, Скопје.
- Николаева Н. Г. 2003: Представление о времени в древнеславянском евангелии: слово *днь* в системе темпоральной лексики, *Русская и сопоставительная филология*, Н. А. Андромонова (отв. ред.), Казань, 47–51 http://old.kpfu.ru/fil/kn2/win/kn2_9.htm
- Пенкова П. 2008: *Речник-индекс на Синајския евхологий (по издание то на Р. Нахтигал)*, София.
- Ристески Љ. 2005: *Катѝеѝорѝиѝе ѝросѝѝор и време во народнаѝа кулѝура на Македонѝиѝе*, Матица Македонска, Скопје.
- Цибранска-Костова, М., Мирчева Е. 2012: *Зайковски требник от XIV век*, Изследване и текст, БАН, Институт за български език, София.
- Яковлева Е. С. 1994: *Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия)*, Москва.

Summary

Subject of our interest are the names for time and space qualifiers in the medieval euhologia (book of needs) dated from 15th to 18th century. The common terms for time are being analyzed, as well as the lexemes denoting days, differing the days in the week from those that disclose some religious or cultural content, as well as names for various sequences if the day or the night, for months, weather seasons and year. Large number of space qualifiers is found generally in the manuals for performing various rituals. There are number of lexemes with same or similar semantics: *врѣма – вѣкъ – днь – годъ – година – часъ, лѣтъ – шѝѝи*. The lexemes of this group can be seen as part of some compounds: *маловрѣменьнъ, полоуѝошѝе* etc., and of numerous phraseological units: *вз оно врѣма, благо врѣма, отъ врѣма, вѣ тъ часъ, часъ смрътънъ, прѣжде вѣка, отъ вѣка, жизнь вѣчънаа, подъ вѣеѝѝъ, вѣѣ лѣта* etc.

811.163.1'367

Изворен научен труд

Александра Ѓуркова¹

СИНТАКСИЧКАТА ПРОМЕНА И КОНСТРУКЦИЈАТА АКУЗАТИВ СО ПАРТИЦИП ВО СТАРОСЛОВЕНСКИОТ И ВО ЦРКВНОСЛОВЕНСКИОТ ЈАЗИК ОД МАКЕДОНСКА РЕДАКЦИЈА

Апстракт: Во статијата се обработува прашањето за развитокот на паратаксата и хипотаксата во старословенскиот јазик, како и на механизмите на синтаксичката промена. Фокусот на анализата е поставен на конструкцијата акузатив со партицип во старословенскиот јазик и во македонските црковнословенски ракописи, како и на синонимните конструкции. Целта на ова истражување е дијахронско проследување на комплетивните реченици, на синтаксичката промена на номиналните конструкции и на развитокот на хипотаксичките конструкции.

Клучни зборови: синтаксичка промена, акузатив со партицип, комплетивни реченици, старословенски, црковнословенски од македонска редакција

Во изучувањето на синтаксичките промени треба да ги имаме предвид механизмите на синтаксичката промена, генералните дијахронски процеси што се реализираат преку механизмите и синтаксичките конструкции кои се дел од универзалната граматика. Специфичните механизми на синтаксичката промена според Харис и Кембел (Harris A. & Campbell L. 1995: 50) се: реанализа, проширување (генерализација) и позајмување. Реанализата е механизам којшто ја менува длабинската структура на еден синтаксички модел и не вклучува никаква површинска промена. Таа, всушност, зависи од еден модел што се карактеризира со површински амбигвитет или со можност за повеќе од една анализа. Проширувањето односно обопштувањето (*extension*; генерализација) подразбира промена на површинските манифестации и не вклучува промена на длабинските структури. Харис и Кембел (Harris A. & Campbell L. 1995: 51) потенцираат дека проширувањето може да се перцепира и како дел од аналогичката, традиционално дефинирана во лингвистиката, но тие се служат со терминот *-аналог-* кој подразбира состојба во која постои структурна сличност меѓу два или повеќе јазични елементи, класи или конструкции. Аналогот е, всушност, сличен на контактниот или површинскиот амбигвитет и претставува причина или поттик за промена. Јазичното позајмување е механизам со кој се инкорпорира реплика на определен синтаксички модел во јазикот позајмувач

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, aleksandra.gjurkova@gmail.com

преку јазичен контакт и јазично влијание. Јазичниот контакт, од друга страна, е околност (ситуација) и претставува каталист на јазичната промена преку реанализа или обопштување. Преку овие три механизми се интерпретираат извесни промени во длабинските структури: хиерархиски структури, во категориите и граматичките односи, и во површинските структури: морфолошко обележување, конгруенција и збороред.

1. Проблемот на паратаксата и хипотаксата

При проучувањето на развитокот на субординациските конструкции општо земено, неминовно е прво да се осврнеме кон неколку базични теории околу развитокот на сложените конструкции. Во стручната литература, помалку или повеќе, се утврдил ставот дека развитокот и оформувањето на хипотаксата од постарата паратакса може да се смета за докажано (Кнабе 1955; Vondrák 1928: 476). Од друга страна, во лингвистичките речници нема еднозначност во сфаќањето на поимите на паратаксата и хипотаксата (Левицкиј 2003: 80), како ни во поглед на интерпретацијата за нивниот развиток и тие може да бидат презентирани на следните начини:

- а. јукстапозиција на компонентите наспрема субординација (Ахманова 1966)
- б. координација наспрема субординација
- в. јукстапозиција и паратакса наспрема хипотакса
- г. асиндетска врска на главната и субординираната реченица наспрема синдетска врска.

Како постар вид на сложена реченица се јавува асиндетската реченица која се состои од самостојни реченици односно првобитното средство на поврзување на речениците била јукстапозицијата. Според Карцевскиј (Карцевский 1961) на зависната реченица, психолошки и историски ѝ претходи асиндетот. Спецификата на паратаксичката врска се состои во тоа што преку јукстапозицијата на компонентите може да се изрази каков било логички однос меѓу нив, односно се предочува само на определен вид зависност на едната реченица од другата, без да се открие смисловната содржина на таа зависност.

Треба да се одбележи и интерпретацијата од страна на Бауер и на Јарцева (Бауэр 1962, Јарцева 1940 сп. Левицкиј 2003: 82) дека развитокот на паратаксата произлегол во рамките на разговорниот јазик, додека развитокот на хипотаксата е, веројатно, сврзан со писменоста. Но, и во тој случај имало можности за своевидно раслојување во рамките на пишаните споменици. Во развитокот на романската, германската и словенската писменост се издвојува т.н. народен стил, од една страна, и научно-богословски „учен“ стил – од друга. Развитокот на системот на хипотаксата се поврзува и се карактеризира со „учениот“ стил при што влијание извршиле латинскиот и грчкиот јазик.

Харис и Кембел (Harris A. & Campbell L. 1995) од своја страна, аргументираат дека хипотезата за развиток на хипотаксата од паратаксата не објаснува многу односно дека вистински не покажува на каков начин се развива вистин-

ската субординација, сфаќајќи ја притоа паратаксата како лабаво присоединување. Овие автори развиваат хипотеза според која развитокот на сложените конструкции може да се согледа преку механизмите претходно опишани во врска со простите конструкции и преку постоечки реченични структури (Harris A. & Campbell L. 1995: 286).

Во врска со поимите на паратаксата и хипотаксата во развојните стадиуми на словенските јазици Ј. Бауер (Bauer 1972: 268–276) истакнува дека паратаксата и хипотаксата не се непроменливи категории; тие се појавиле во текот на јазичниот развиток и се менувале. Генерално земено, според опозицијата – паратакса наспрема хипотакса се оформуваат основните критериуми според кои се делат и се класифицираат сложените реченици. Меѓутоа, во пораните фази на јазичниот развиток овој контраст не бил толку јасен, па кај некои типови реченици може да се претпостави дека се развиле во паратакса или во хипотакса (значи имале такви предиспозиции), но не би можеле точно да се определат како паратаксички или хипотаксички. Често некои реченици стоеле меѓу паратаксата и хипотаксата. Некои конструкции го задржале својот првобитен недефиниран карактер и се употребуваат за изразување различни видови на односи меѓу речениците. Овие недефинирани конструкции со текот на времето биле напуштани со оглед на развитокот на паратаксата наспрема хипотаксата, што како процес е карактеристика на стандардните јазици. Во дијалектите како претставници на говорениот јазик разликувањето на паратаксата наспрема хипотаксата не е толку силно изразено и постојат многу транзициски типови реченици кои не се диференцирани.

2. Оформување на сложената реченица

Во стручната литература за словенските јазици (Bauer 1972) е прифатено гледиштето дека сложената реченица настанала со семантичко и синтаксичко поврзување на реченици кои биле повеќе или помалку самостојни и кои стоеле една до друга во јазичниот израз. Значи, појдовна точка за настанувањето на паратаксата и хипотаксата претставува јукстапозицијата на повеќе реченици. Вистинската стабилизирана паратакса не претставува прва етапа од развитокот на хипотаксата, туку една истовремена појава која во јазичниот систем стои наспрема хипотаксата. Понекогаш, за можна појдовна точка за развитокот на сложената реченица се смета развивањето на еден реченичен дел во субординирана реченица.

Развитокот на сложените реченици во секој јазик се одвивал преку еден бавен природен процес кој бил подложен на влијанија од други јазици, што, пак, доаѓало до израз при формирањето на книжевните јазици. Средствата на паратаксата и хипотаксата во извесен дел настанале како еквиваленти на веќе конституираните средства во постарите книжевни јазици. Старословенскиот бил самостоен онаму каде што во говорениот јазик постоеле соодветни конструкции, иако во нестабилна форма. Туѓите јазични влијанија не дале резултати онаму каде што биле спротивни на состојбите и изразот на домашниот

јазик. Па така, ни грчкиот ни латинскиот немале толку големо влијание врз словенските јазици за во нив да се развие еден самостоен глаголски начин како конјунктивот, ниту пак вистинско сложување на времињата.

3. Конструкцијата акузатив со партицип

Осврнувајќи се на номиналните конструкции во старословенскиот јазик, треба да имаме предвид дека генерално во стручната литература (Birnbauм 1958, Ružička 1961) дел од нив (датив со инфинитив, апсолутен датив, акузатив со партицип) се означени како структурни грцизми, односно како конструкции во кои грчкиот модел служи како еден поттик односно импулс во оформувањето и употребата на старословенската конструкција или синтаксичка структура, која не е само имитација на грчкиот.

Конструкцијата акузатив со партицип во која покрај објект во акузатив се употребува партицип претставува семантички еквивалент на субординирана реченица (најчесто) покрај глаголи на перцепција, мислење, говорење. Тоа е, според Грковиќ-Мејдор (Грковић-Мејдор 2008: 78) една варијанта на двојниот акузатив засведочен и во другите ие. јазици покрај истите семантички групи на глаголи. Како главна граматичка карактеристика на оваа конструкција Ружичка (Ružička 1963: 239, 240) го издвојува фактот дека изборот на акузативот во ваква улога е очигледен со оглед на тоа дека акузативот како падеж на директниот објект има најтесна врска со главниот (управувачкиот) глагол. Од друга страна, дејството на партиципот е вистинскиот „објект“ на дејството на управувачкиот глагол, додека акузативниот објект го именува односно го означува вистинскиот или суштинскиот трпител на дејството. Управувачкиот глагол и партиципот заедно се граматички надредени во однос на акузативниот објект. Ружичка (Ružička 1963: 240) како управувачки глаголи покрај кои најчесто се јавува оваа конструкција ги идентификува: видѣти, оузърѣти, слзшати, обрѣсти како глаголи на перцепција чијшто објект може да биде некое дејство или активност. Но, се среќаваат примери на акузатив со партицип и покрај глаголите оставити, отъпоустити, привести, принести, ѱати и други. Интересна е дискусијата за утврдување на предикативноста или атрибутивноста на партиципот, во врска со што авторот се потенцира дека постои широк дијапазон на стилска варијабилност, така што границата меѓу атрибутивноста и предикативноста може да биде нејасна. Кај Ружичка (Ružička 1963: 241, 242) се наведуваат неколку критериуми за определување на предикативноста на партиципот: 1. во случаите кога акузативниот објект е изразен со замена, 2. при трансформацијата во пасив, за предикативниот партицип се добива следново расчленување: субјект – управувачки глагол+партицип – објект, додека за атрибутивниот партицип: субјект – управувачки глагол – (објект+партицип), 3. во примерите во кои преведувачот трансформира една комплетивна реченица воведена со сврзник преку партиципска конструкција, тогаш се работи за предикативен партицип и 4. преку збороредот може да се утврди предикативноста на парти-

ципот и тоа во случаите кога глаголот и партиципот се во контактна позиција: глагол-партицип-акузативен објект и партицип-глагол-акузативен објект. При анализирањето на оваа конструкција покрај глаголите *видџти* и *слзшати* во Мариинското евангелие, Грковиќ-Мејдор (Грковиќ-Мејдор 2010: 189, 190) како параметар за предикативната или атрибутивната функција на партиципот ја зема семантиката на глаголот, така што кај глаголите кои означуваат процесуалност е доминантна предикативната функција, додека во случаите кога глаголот означува некоја состојба која не е контролирана од субјектот, тогаш партиципот има атрибутивна функција. Во примерите со партицип на претерит, со означувањето на дејство кое е извршено пред дејството означено со предикатот, партиципот има атрибутивна функција. Кај случаите кои може да бидат двојно толкувани, важна улога има степенот на агентност на вршителот на партиципното дејство.

Пишувајќи за комплетивните реченици воведени со сврзник со предикативна функција, Вечерка (Večerka 2002: 413) констатира дека тие се сметаат за понова синтаксичка конструкција и дека за модел за нивното оформување како поттик служеле грчкиот односно латинскиот и конструкциите акузатив со инфинитив односно акузатив со партицип. Во своето истражување Вечерка (Večerka 1996: 196) се служи и со терминот *Accusativus duplex* и посочува дека конструкцијата акузатив со партицип е изразно средство карактеристично за словенските јазици, а во старословенскиот јазик претставува особеност на книжевниот јазик, правејќи паралела со чешкиот каде што во книжевниот јазик е вообичаена, наспрема дијалектите. Во латинскиот конструкцијата акузатив со партицип најчесто стои покрај *v. sentiendi*, а оваа конструкција се разликува од конструкцијата акузатив со инфинитив по тоа што кај првата на преден план е перцептивниот аспект, додека кај втората – когнитивниот аспект (Pinkster 1988: 196, 197). Во најголемиот број случаи во латинскиот кај конструкцијата акузатив со партицип акузативот го претставува објектот на глаголот на сетилното восприемање (Pinkster *ibid.*). Во грчкиот на Новиот завет е добро документирана конструкцијата акузатив со партицип покрај глаголи на сетилно и умствено восприемање (Blass – Debrunner 1959: 258,259).

3.1. Имајќи ги предвид изнесените карактеристики на оваа конструкција како и синонимните субординирани реченици во старословенскиот јазик, се осврнуваме кон неколку примери за акузатив со партицип, како и на начините на преведување на конструкцијата во современиот македонски преку преводот на *Светиото писмо* (2006).

Примери за конструкцијата акузатив со партицип:

(1) *ѣко видѣвъшимъз єго възставшѣ из мрътвѣихъ не ѣша вѣрзи – oŕti toi- qeasamenoi- auŕton ephgermenon eĵ nekrown ouĵ episteusan* Mr16,14 Mar (...зашто не им поверуваа на оние, кои Го видоа воскреснат.) – со атрибутивна функција.

(2) и авѣе їсѣ· ошоути силж изъшѣшоу из него – epignou- thn eĵ auitou dunamin eĵel qousan Mt5,30 Krat (– А Исус одеднаш почувствува во Себе како излезе сила од Него.) – со атрибутивна функција.

(3) прѣхода їсѣ· видѣ уловѣжа на мзѣтъници сѣдлаща – eiden aĵqrwpon kaqĵmenon epi; to; tel wnion. Mt9,9 Rad (Исус виде еден човек, по име Матеј, како седи во царинарницата) – со атрибутивна функција.

(4) и шедши въ домъ свои шбрѣте отроковицѣ лежѣщѣ на шдрѣ и бѣса изшѣдша – eufren to; paidion bebl hmenon... kai; to; daimonion eĵel hl uqof. Mt7,30 Mkd (– И кога се врати дома, ја најде ќерка си како лежи на постела, а бесот беше излегол од неа) – со атрибутивна функција.

(5) книжникъ· слышавъ стаздаѣща са· видѣвъ жъ ѣко добрѣ ѡвѣща имъ· Mc12,28 Rad, а сзтасаѣща са Mar – aĵkousa- auitwn suzhtountwn (– пристапи еден од книжниците, кој ги слушаше како се препираат и увиде дека Исус им одговараше добро) – со предикативна функција

(6) видѣ оученика егоже любѣваше иссоуѣс идѣща въслѣдъ – bl epei ton maqĵthn... aĵkol ouqounta J21,20 Zogr Mar As (– А Петар, кога се заврти, виде дека по него оди оној, кого Исус го сакаше) – со предикативна функција.

(7) и видѣ доуѣхъ божи сзходаѣщъ ѣко голѣбъ – eiden pneuma qeou katabainon Mt3,16 As (–...и Го виде Духот Божји како слегува како гулаб и се спушта над Него) – со предикативна функција.

Како поспецифични се издвојуваат примерите со акузатив со партицип во релативна реченица; на пример:

(8) блаженъ рабъ егоже обрѣщете гѣ вѣдѣща – makarioi oĵl douĵ oi... ouĵ eĵ qwn olkurio- eurhsei grĵgorounta- L12,37 Krat (– Блазе на оние слуги што ќе ги затече господарот будни) – со атрибутивна функција.

(9) блаженъ рабъ тѣ· егоже пришеѣдъ гѣ свои шбрѣтъ тѣко творѣща· –Oĵ... eurhsei ouĵw- poiounta Mt24,46 Rad (– Блазе на тој слуга, кого, кога ќе дојде господарот негов, го наоѓа дека постапува така.) – со атрибутивна функција.

3.2. Конструкцијата акузатив со инфинитив може да се разгледува од аспект на семантиката на глаголот од кој е изведен партиципот, што може да биде маркиран или немаркиран во однос на процесуалноста на дејството. Покрај ова, од когнитивен аспект се разгледува и маркираноста според евидентноста односно, според Грковиќ-Мејџор (2010: 193) при анализата на дополнувањата покрај глаголите видѣти и слышати, директна евидентност се постигнува со акузатив со партицип и со речениците воведени со како, додека речениците воведени со ѝако се одликуваат со индиректна евидентност.

Во старословенскиот и црковнословенскиот јазик покрај употребата на акузатив со инфинитив како дополнувања на глаголите на интелектуални

дејства, на говорна дејност, на сетилна и мисловна перцепција, како конкурентни се употребуваат субординирани реченици со сврзници, како и акузатив со реченица со **ј**ако или како, при што реченицата има атрибутивна функција. На пример:

(10) **Ј**АКОЖЕ ВИДѢ ЖЕНѦ СВЕТАГО **Ј**АКО БѢ КРАСНА Ѡ МНОЗѢ, ЗАВИДѢ ЕИ - kai: eij- eide thn gunaika tou agiou, oti h'ton euforfh 255r20 Krn,

(11) АГГЕЛЫ ДИВЕШИ СЕ ЗРЕШИ ХРИСТА КАКО ВЪСХОДИТЬ СЪ СЛАБОУ МНОГОЮ – bl eponte- ton Criston, opou ajneb 114v19 Krn,

(12) ХОЩЕШИ ДА ВИДИШИ И ИСТИНѦ **Ј**АКО МАРТЬ БѢ ТОГДА – qel ei- na; ijdh' kai; thn ajl hgeian, oti Martio- h'ton 55v25 Krn,

(13) И ДАСКЪЪ ЗНАМЕНИНЕ **Ј**АКО ЗАИДЕТ СЛЪНЦЕ ВЪ СИЛОМѢ 41r16 Stan.

Примери за зависна комплетивна реченица со сврзниците **ј**ако и како:

(14) ВИДѢВЪ ЖЕ **Ї**СЪ, **Ј**АКО СЪРИЩЕТ СѦ НАРОДЪ – ijdwn de; ol jhsou- oti episuntrecei ocl o- Mr9,25 Krat (– А Исус, штом виде дека се собра народ...)

(15) И СКАЗА ИМЪ КАКО НА ПЪТИ ВИДѢ ГКОСПОДА – dihghsato aujtoi- pw- ej th odw/eiden ton kurion A9,27Ohr (– ... им раскажа како Савле по патот Го видел Господа)

(16) ВЪЗЪРИТЕ НА ПТИЦЕ НЕБЕСКИНА КАКО НЕ СЪВЪЖЪТ НИ ЖЪНЪТЪ – ejmb l eyate eij- ta; peteina; tou oujranou, oti ouj speirousin oujde; qerizousin Mt6,26 Zogr **Ѣ**ко Mar As (– Погледнете ги птиците небески: тие ни сеат ни жнеат)

(17) И ПОСЛОУХЪ БЫ **Ѣ**КО ВЪ ДОМОУ ЕСТЬ – hjkousqh oti ejn oi kw/ejstin Mc2,1 Rad; слоухъ възст Mar (– И се чу дека е в куќи)

Значи, како синонимни со речениците воведени од глаголи на интелектуални дејства, на говорна дејност, на сетилна и мисловна перцепција во кои се употребува акузатив со партицип се јавуваат комплетивните зависносложени реченици воведени со сврзници, кои може да се рече дека се конкурентно јазично средство. Присуството на двата начина на изразување во старословенскиот односно црковнословенскиот јазик укажува на тоа дека постепената промена на номиналните конструкции кон вербални конструкции била во тек. Како фактори важни за овој процес се посочуваат: развитокот на субјектно-објектните односи, губењето на номиналните предикативни структури и развитокот на транзитивноста. Со тоа што предикатот добива централна улога во јадрото на реченицата, се губи и послабото предикативно јадро т.е. партиципот, и тоа прво партиципот на презент кој во македонскиот се развил во глаголски прилог, додека пасивните партиципи може да бидат пренесени и со придавки, а во современиот македонски со глаголски придавки на *-и* и *-н*. Преку овој процес, се зајакнува улогата на различни деиктички средства за воведување на субординирани реченици, што води кон нивна граматикализација во сврзници. Во црковнословенскиот јазик од македонска редакција како сврз-

ници во комплетивни реченици се употребуваат **ќако**, **ќако**, **ќеќе** и **да**, додека во македонскиот како соодветни сврзници се јавуваат: **деќа**, **оти**, **ќако**, **што** и **да**; во народната поезија и дијалектно се употребува **ќај**, на пример: – Овчарот виде ќај играат самовили крај кладенецот, – Слушам ќај шумат шумите. Во ваквите примери со **ќај** е нагласена процесуалноста на дејството и се изразува директна евидентност, а во другите јужнословенски јазици соодветно се употребува: **где**, **gdje** српски и хрватски, **деќо** во бугарски (разг.). За македонскиот е карактеристично тоа што со речениците со сврзникот **ќако** се изразува процесуалноста на дејството, особено кога воведната глаголска форма е од несвршен вид, а со употреба на несвршена глаголска форма во комплетивната реченица процесуалноста се нагласува уште повеќе (Ѓуркова 2015: 13).

Од она што може да се види преку преводните еквиваленти на македонски во *Светиотито ѝисмо* (2006), очекувано е деќа конструкцијата акузатив со партицип е пренесена со комплетивни реченици со сврзниците **ќако** и **деќа**, со придавки и со глаголски придавки во случаите кога е употребен пасивен партицип.

4. Заклучни белешки

Употребата на акузатив со инфинитив во старословенскиот и црковнословенскиот јазик се перцепира како книжевна јазична карактеристика, соодветна на истата конструкција или на акузатив со инфинитив во грчкиот и во латинскиот. Синонимните субординирани конструкции со сврзници укажуваат на можностите на јазикот за истоветно семантичко изразување, а во тој процес, се разбира, се зема предвид и влијанието на грчкиот јазик. Притоа, како преодна фаза во губењето на номиналната конструкција се сметаат примерите со акузатив на кој се надоврзува реченица со сврзник, која се однесува на акузативниот објект (примери 10. и 11.). Низ изнесената анализа на конструкцијата акузатив со партицип и синонимните реченици може да се проследи развитокот на еден тип комплетивни реченици во старословенскиот, како и синтаксичката промена кон хипотаксични конструкции. Дијахрониската анализа, несомнено, помага во проучувањето на современите јазични процеси и упатува на потребата за продлабочено изучување на историскиот јазичен развиток, како на книжевно, така и на дијалектно рамниште.

Литература

- Ахманова О. С. 1966: *Словарь лингвистических терминов*. Москва.
 Грковић-Мејдор Јасмина 2008: „Ка реконструкцији прасловенске синтаксе“. *Зборник Маѝице срѝске за славистику*, 73 (2008), 781–783.
 Грковић-Мејдор Јасмина 2010: „О конструкцији акузатива с партиципом (типолошки и когнитивни аспекти)“, *Јужнословенски филолог* LXVI/ 2010, 187–204.

- Ѓуркова Александра 2015: „Специфичности на комплетивните сврзници во македонскиот и во другите јужнословенски јазици“. *XLI научна конференција на XLVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 7–18.
- Кнабе Г. С. 1955: “Еще раз о путях развития сложного предложения”. *Вопросы языкознания* 1955/1, 108–116.
- Карцевский С.О. 1961: “Бессоюзие и подчинение в русском языке”. *Вопросы языкознания* 1961/2, 125–131.
- Левицкий Ю. А. 2003: *Основы теории синтаксиса*. Пермский государственный университет, Пермь.
- Светло писмо на Сїарии и Новиої завей* (ревидирано издание) 2006, Библиско здружение на РМ, Скопје.
- Birnbaum Henrik 1958: Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen im Altkirchenslavischen. *Scando-Slavica* IV/1958, 239–257.
- Blass Friedrich, A. Debrunner 1959: *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*. Bearbeitet von Dr. phil. A. Debrunner. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Harris Alice H., Campbell Lyle 1995: *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Pinkster Harm 1988: *Lateinische Syntax und Semantik*. Francke Verlag, Tübingen.
- Ružička Rudolf 1963: “Struktur und Echtheit des altslavischen Dativus absolutus”. *Zeitschrift für Slawistik* 6/1963, 588–596.
- Ružička Rudolf 1963: *Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen*. Akademie Verlag, Berlin.
- Večerka Radoslav 1996: *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*. III. *Die Satztypen: Der einfach Satz*. Monumenta Linguae Slavicae XXXVI (XXVII, 3), Weiher–Freiburg i. Br.
- Večerka Radoslav 2002: *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax*. IV. *Die Satztypen: Der zusammengesetzte Satz*. Monumenta Linguae Slavicae XLVI (XXVII, 4), Weiher–Freiburg i. Br.
- Vondrák Wenzel 1928: *Vergleichende slavische Grammatik* II. *Formenlehre und Syntax*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Summary

The main subject of this paper is the development of parataxis and hypotaxis and the mechanisms of syntactic change in Old Church Slavonic. The analysis is focused on the construction accusative with participle (Accusativus cum participio) in Old Church Slavonic and in Macedonian medieval manuscripts, as well as the synonymous phrases.

The aim of this research is to establish a diachronic view of the completive clauses, the syntactic change of the nominal constructions in Old Church Slavonic and the development of hypotactic sentences.

811.163.3'282

Изворен научен труд

Васил Дрвошанов¹

ИЗРАЗУВАЊЕТО НА СЕМЕМАТА 'ДРЧЕН' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт. Врз основа на дијалектниот материјал, користен од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, авторот констатира дека при изразувањето на семемата 'дрчен, човек што сака многу да јаде' од тематското подрачје психички и физички особини на човекот на македонскиот дијалектен ареал се среќаваат десетина лексеми со голем број фонетски и зборообразувачки разновидности. Се претставува распространетоста на лексемите и на нивните разновидности на сета македонската јазична територија. За секоја лексема се даваат неопходни етимолошки толкувања и се врши проверка на дијалектните лексеми во македонските лексикографски трудови од аспект на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење.

Клучни зборови: семема 'дрчен', лексика, македонски говори, речници, етимологија.

На македонската јазична територија се вкрстувале различни култури што нашле одраз и во јазикот. Со оглед на фактот што кодификацијата на современиот македонски јазик се извршила во средината на XX век, јазичните влијанија од другите култури се одразиле во македонските народни говори со различен интензитет во одделни периоди. Тоа се согледува во сите сфери од животот и дејноста на човекот, следствено и во тематското подрачје психички и физички особини на човекот. При изразувањето на семемата 'дрчен' македонските родени зборувачи ги спасиле од заборав сите лексеми со одноското значење, а особено ги зачувале од заборав многубројните зборообразувачки разновидности на лексемите што резултираат од исклучителната креативност на народниот творец. Врз основа на дијалектниот материјал, користен од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, се забележува дека со значење 'дрчен, човек што сака многу да јаде' од разгледуваното тематското подрачје (Видоески 2000: 94) на македонскиот дијалектен ареал се среќаваат десетина лексеми со голем број фонетски и зборообразувачки разновидности, сп.

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, vasildrvoshanov@yahoo.com

агарен, бугзл'ја², дрчен (јако дрчен, д'рчен, д'рчен, дрчан, д'рчин; здрчен, зд'рчен, зд'рчен човек, здрч'ан, зрчен, з'рчен, здрчан; подрчан; до:рчл'иф), *иц'иа, јасиел'иц* (јазделиц, јасиел'иц, јаси'а'иц, јасиел'иц, јасиел'иц, јаси'ил'иц, јаси'а'л'иц, јаси'ул'иц, јаси'ул'иц, јаскел'иц, јаск'ел'иц, асиел'иц, аси'ел'иц, асиел'иц, аси'а'л'иц, аскел'иц, есиел'иц, еси'ил'иц, исиел'иц, иси'ел'иц, иси'и'л'иц, исел'иц; јаси'елив, јасиел'ив, јасиел'иф, јаси'ил'иф, јаси'ел'иф, јаси'а'л'иф, иси'ил'иф, – јадл'иф, јаслив, ешл'иф, ¹ешл'ив, еш'ив, ¹еш'ив; изјаслив, изеслив(ф), изесл'иф, изешл'иф; изјадл'иф; ешен, ¹ешан, ед'ешан; изјасен; злојашен; ешл'ја, ¹ешл'ја; изесл'ја, изесл'ја, изесл'и(ј)а, искл'ија; ј'еиц'ја, јеиц'ја), *лаком* (лакум, лаком за јадење; лакомција), *лајлив* (лајл'иф, лај'ив; лајниф; лајач; лајес, лајчишице), *лифен, сирвен* (си'арвин, си'р'амин; си'р'ело; си'р'вол'ак) и *иц'а'л'макар* (иц'а'м'акар'ив).

Во овој напис ќе биде претставена распространетоста на лексемите и на нивните разновидности со значење 'дрчен, човек што сака многу да јаде' на македонската јазична територија. За секоја лексема ќе се обидеме да дадеме неопходни етимолошки толкувања. Притоа, секоја дијалектна лексема ќе биде проверена во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (1961–1966) и *Толковен речник на македонскиот јазик* (2003–2014) од гледна точка на нејзината застапеност и од гледна точка на нејзиното значење.

Од забележаните лексеми за изразување на семемата 'дрчен, човек што сака многу да јаде' на македонскиот лингвистички ареал најзастапена е лексемата *јасиел'иц*. Имено, од ие., балтослов., општослов. и праслов. (ēsti), глагол од примарната категорија (ие. *ēd-ti, *ēd-mi) (Младенов 1941: 704; Skok 1971: 776–777) се развиле исклучително голем број фонетски и зборообразувачки разновидности, сп. *јасиел'иц* (Буково – Битолско, Шулин – Долнопреспанско), *јасиел'иц* (Конско – Гевгелиско, Костурино, Габрово, Вељуса – Струмичко, Подареш, Конче – Радовишко, Штип, Спанчево – Кочанско, Винаца, Лаки – Виничко, Тработевиште, Стар Истевник – Делчевско, Двориште – Беровско), *јаси'а'л'иц* (Пирава – Валандовско), *јаси'ел'иц* (Миравци – Гевгелиско), *јаси'ел'иц* (Стојаково – Гевгелиско), *јаси'а'л'иц* (Николич – Гевгелиско, Патарос – Кукушко), *јаси'ул'иц* (Дојран – Гевгелиско), *јаси'ул'иц* (Крецово – Кукушко), *јаскел'иц* (Саса – Делчевско), *асиел'иц* (Ошчима – Костурско, Л'к – Долнопреспанско, Нивици – Малопреспанско), *аси'ел'иц* (В'мбел – Костурско), *аси'ел'иц* (Раздол – Санданско, П'теле, Долно Котари – Леринско, Горенци, Крчишта, Слимница – Костурско), *аси'а'л'иц* (Граждено – Долнопреспанско), *аси'а'л'иц* (Зеленич – Леринско), *аскел'иц* (Нивичино – Струмичко, Киселица – Делчевско), *есиел'иц* (Поп'лжани – Леринско), *иси'ел'иц* (Баровица – Еницевардарско), *иси'и'л'иц* (Муртино – Струмичко),

² Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

исел'иѝ (Дукатино – Струмичко); – *јас'иел'ив* (Злетово – Пробиштипско), *јас'иелиф* (Дихово – Битолско), *јас'иел'иф* (В'дришта – Ениџевардарско), *јас'иѝл'иф* (Фурка – Гевгелиско), *ис'иѝл'иф* (Савек – Серско), – *ешл'иф* (Кратово), *'ешл'ив* (Шопско Рударе – Кратовско), *ешл'ив* (Думановце – Кумановско), *'ешл'ив* (Жегњане – Кумановско); *изешлиф* (Бардовци – Скопско); *изјадлиф* (Баниште – Дебарско); – *ешен* (Габер – Кривопаленчко); *изјасен* (Милетино – Тетовско); *зложашен* (Жидилово – Кривопаланечко); – *ешл'ија* (Луке, Огут – Кривопаланечко), *'ешл'ија* (Четирце – Кумановско); *изеслија* (Радожда – Струшко), *изесл'ија* (Волковија – Гостиварско), *изесли(ја)* (Куново – Гостиварско), *искил'ија* (Градобор – Солунско) и *ј'еиѝија* (Брезно – Тетовско).

Првата компонента од сложенката *зложашен* произлегува од ие., балтослов., општослов. и праслов. (стцслов.) зъль (Skok 1973: 642–643).

„Со ареалот на адјективот *јас'иелиѝ* и неговите дијалектни разновидности се опфатени говорите јужно од изолинијата Граждено – Буково – Дуње – Клисуре – Богословец – Саса. Ареално тој се конфронтира со адјективи со други суфикси, сп. *јадозлив*, *изеслив*, *јадлив*, *јашен*, *изеслија* и др.“ (Киш 2005: 128–129). Освен тоа, лексемата *јас'иелиѝ* со нејзините разновидности доминира на македонскиот дијалектен ареал, па со јасната мотивираност во основата *јаде* 'внесува храна во организмот, се храни' и со територијалниот фактор се наметнува за нејзино нормирање во однос на другите лексеми од разгледуваното семантичко поле.

На второ место според застапеноста на македонското јазично подрачје е лексемата *дрчен* со нејзините разновидности, сп. *дрчен* (Слепче, Никодин, Тројаци, Прилепец – Прилепско, Слепче – Демирхисарско, Д. Дивјаци – Крушевско, Вранештица – Кичевско, Н. Брезница, Драчево, Зелениково, Катланово – Скопско, Богомила – Велешко, Праведник – Кавадаечко, Барово – Неготинско), *д'рчен* (Јабланица – Струшко, Ростуше – Дебарско), *д'рчен* (Г. Косоврасти – Дебарско), *дрчан* (Дивле, Црешево, Кучково – Скопско, Павлешенци, Немањинци, Превод – Светиниколско, Долни Стубол – Кратовско, Орашац – Кумановско, Ранковци, Псача – Кривопаланечко), *д'рчин* (Струпино – Воденско); – *здрчен* (Галичник – Дебарско), *зд'рчен* (Глобочица – Струшко, Арвати – Ресенско), *зд'рчен човек* (Леска – Долнопреспанско), *здрч'ан* (Љубанце – Скопско), *зрчен* (Лешница, Букојчани – Кичевско), *з'рчен* (Којнско – Охридско) и *иодрчан* (Бујковци – Скопско).

Лексемата *дрчен* произлегува од ие. корен **dergh-* (Георгиев 1971: 459–460, 465–466).

За изразување на семемата 'дрчен' со помала распространетост на македонската јазична територија се јавуваат лексемите: *лаком*, *лајлив* и *с'ирвен* со нивните разновидности.

Лексемата *лаком* се среќава во десетина пунктови од следните говори: битолскиот (Живојно), кичевскиот (Прострање), скопскоторбешкиот (Држилово), преспанскиот (Стење, Претор), гостиварскиот (Тумчевиште), тетовскиот

(Челопек) и кумановскиот (Страцин), а изразот *лаком за јадење* е забележан во три населби, сп. Ботун – Охридско, Печково – Гостиварско и Сараќинце – Тетовско.

Лексемата *лаком* произлегува од општослов. и праслов. назив *alkamъ, кој потекнува од праслов. *alkāti, alkājǫ (Георгиев 1986: 291; Skok 1972: 237).

Во неколку пунктови (сп. Ракотинци – Скопско, Крушје – Ресенско, Леска – Долнопреспанско) со значење 'дрчен' самостојно се употребува лексемата *лајлив*, а нејзината разновидност *лајниф* е нотирана единствено во населбата Стеблево – Дебарско.

Лексемата *лајлив* е општослов. и праслов. ономатопеја *lārāti, lārājǫ од ие. *laph- со која се подражава гласот при брзо голтање (Георгиев 1986: 310; Skok 1971: 673; Skok 1972: 269).

Со значење 'дрчен' во неколку пунктови самостојно се употребува лексемата *сѝрвен* со нејзините разновидности, сп. *сѝрвен* (Кукуречани – Битолско, Лугунци – Велешко), *сѝјрвин* (Амбар Кој – Кукушко), *сѝрјамин* (Баливец – Солунско), *сѝрвло* (Радовиш) и *сѝрвол'ак* (Ново Село – Струмичко). Лексемата *сѝрвен* произлегува од општослов. и праслов. *striv-, која не се среќава во чешкиот јазик и нема паралели во балтичките јазици (Младенов 1941: 613–614; Skok 1973: 351).

Во островски ареали со значење 'дрчен' се среќаваат следните две лексеми, сп. *бујзли'ја* (Тремно – Кајларско) и *иц'иа* (Негован – Солунско).

Лексемата *боазлија* произлегува од општиот балкански турцизам *бо̄газ*, сп. срп. и хрв. *bògaz*, буг. *бо̄аз* и *бог̄аз*, ром. *boaz* и *bogáz*, алб. *bugas-zi*, грч. *μπογάζι* < тур. *boğaz* 'грло, гуша, ждрело' (Георгиев 1971: 59, 61; Skok 1971: 181), а лексемата *иција* веројатно е од тур. *уе-си, коешто произлегува од *уе-тек* 'јаде' (Георгиев 1979: 12).

При изразувањето на семемата 'дрчен' во одделни населби од македонските говори се употребуваат паралелно лексемиите *јасѝелиӣ* и *дрчен* или некоја од нивните разновидности, сп. *јасѝелиӣ // здрчен* (Паралово – Битолско, Светорача – Кичевско), *јасѝелиӣ // јако дрчен* (Клисура – Неготинско), *јасѝел'ӣӣ // дрчен* (Припечани – Кочанско), *јасѝел'ӣӣ // дѝрчин* (Црнешевево – Воденско), *јасѝел'ӣӣ // здрчен* (Богословец – Светиниколско), *исѝел'ӣӣ // дрчен* (Дедино – Радовишко), – *јасѝ'елив // дрчен* (Витолиште – Битолско), *јасѝил'иф // здрчен* (Сараќиново – Воденско), *јаслив // здрчен* (Смилево – Битолско), *изјаслив // здрчан* (Нерези – Скопско), *изеслив(ф) // дрчен* (Карабуниште – Велешко), *изеслиф // дрчен* (Башино Село – Велешко), *изеслиф // дѝрчен* (Речица – Охридско).

Лексемата *јасѝелиӣ* или некоја од нејзините разновидности во неколку пунктови од македонскиот дијалектен ареал се јавува како прв синоним со други лексеми при паралелната употреба за изразување на семемата 'дрчен', сп. *јасѝел'ӣӣ // лајл'иф* (Берово, Пехчево – Беровско), *асѝел'ӣӣ //*

лаком (Тиолишта – Костурско), *есѿил'иѿи* // *лакум* (Г. Пожарско – Мегленско), *јадлиѳ* // *ѿалмакар* (Голем Папрадник – Дебарско).

Лексемата *ѿалмакар* е балкански турцизам од арапско потекло, сп. тур. *tamah, tama(ac)* < ар. *tama^c*, кој се среќава во срп. и хрв. *tamaćar*, алб. *tamáh, tamahçar* (Skok 1973: 440).

Во десетина пунктови од македонското јазично подрачје лексемата *дрчен* се јавува како прв синоним паралелно со разновидноста *здрчен* или со неколку лексеми, сп. *дрчен* // *здрчен* (Ефловец – Кичевско, Гари – Дебарско), – *дрчен* // *агарен* (Кнежино – Кичевско), *дрчен* // *лаком* (Попоец – Кичевско), *дрчен* // *лаком* (Струга), *дрчен* // *лајлив* (Гавато – Битолско), *дрчен* // *сијрвен* (Црквино, Извор, Градско – Велешко), *здрчен* // *лаком* (Здуње – Бродско), – *до:рчлиѳ* // *лајчишиѿе* (Рамне – Охридско).

За лексемата *агарен* етимологијата не е утврдена.

Во пунктот Клење – Дебарско се среќава паралелна употреба на лексемата *лајлив* со разновидноста *лајач*, а во пунктот Љубаништа – Охридско се наоѓа паралелна употреба на лексемата *лајлив* со разновидноста *лакомѿија* од лексемата *лаком*.

Во одделни пунктови се јавуваат синонимни низи од лексички или од зборообразувачко-лексички разновидности, сп. *јазделиѿи* // *дрчен* // *лајлив* (Крушовјани – Прилепско), *ед'ешан* // *дрчан* // *лајљ'ив* (Младо Нагоричане – Кумановско), *јасѿил'иѿи* // *асѿел'иѿи* // *ѿѿмаќрл'ив* (Тушин – Мегленско) и *јасѿел'иѿи* // *јаск'ел'иѿи* // *лајес* : *злојар* 'кој избира јадење, маанѿија' (Мачево – Беровско).

Во дел од испитаните пунктови разгледуваните лексеми се дообјаснуваат, од кои некои имаат други значења или се однесуваат на субјектот животно, сп. *јаск'ел'иѿи* 'кој јад'е' (Калиманци – Делчевско), *дрчен* 'за работлив човек' (Дуње – Прилепско), 'здрав, шишко човек' (Ваташа – Кавадаречко), – *јасѿил'иѿи* : *јастилитува стока* (С'ботско – Мегленско), *дрчен* 'за добиток' (Кнежје – Светиниколско), *дрчно* доб'иче (Лезово – Пробиштипско); *кривољеден* 'све да заграбат' (Тајмишта – Кичевско) и *лиѳен* 'што сака да касне од се' (Буф – Леринско).

Лексемата *кривољеден* е сложенка, составена од компонентите *крив* и *љеден*. Компонентата *крив* произлегува од балтослов., општослов. и праслов. *krivъ (Георгиев 1986: 5–7; Skok 1972: 200–201), а компонентата *љеден* произлегува од ие., балтослов., општослов. и праслов. *glend- (Георгиев 1979: 247–248; Skok 1971: 568–569). Лексемата *лиѳен* потекнува од грчкиот јазик, сп. γλειφω 'лиже, оближува' (Пердикис и Пападопулос 1980: 218)³.

Разликата на семантички план доаѓа до израз во неколку населби, во кои се јавуваат различни опозиции на ниво на пункт, сп. *јасѿелѿиѿи* 'човек се што јаде, не наоѓа мана' : *дрчен* 'вреден за работа' (Старавина – Битолско),

³ Им благодарам на Мито Аргировски и на Наталија Андријевска за укажаната помош во врска со етимологијата на лексемата *лиѳен*.

јасѿел'иѿи : дрчен доб'иток 'не запаѓа, не заслабува' (Никоман – Штипско), *јасѿел'иѿи* : дрчен вол (Љуботен – Штипско), *'ешан* : *'ешник* 'ако не побара јадење' (Дурачка Река – Кривоаланечко), *јеѿиѿа* 'лаком' : *ѿимриѿа* 'ако не јаде' (Ракотинце – Тетовско), – *здрчен* : *ѿимриѿа* 'спротивно од здрчен, без апетит' (Горенци – Дебарско), *дрчен* : *јаскелѿиѿи* кон (Костин Дол – Кочанско), *дрчен* : *лакомо* добиче (Судиќ – Светиниколско) и *дрчно* : *јасѿиѿиѿиѿо* добиче (Гратче – Делчевско).

Лксемата *ѿимриѿа* е балкански турцизам, сп. тур. *çimri* < перс. *çimri*, срп. и хрв. *džimrija*, алб. *xhemër* (Skok 1971: 474; Škaljić 1973: 242).

При проверката на дијалектните лексеми и на нивните разновидности во македонските лексикографски трудови од гледна точка на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење се забележуваат совпаѓања и извесни разлики.

Во *Речникомѿ на македонскиотѿ јазик со срѿскохрваѿски ѿолкувања* (1961–1966) со значењето 'дрчен, човек што сака многу да јаде' се забележани следните дијалектни лексеми и нивните разновидности, сп. *дрчен* -чна *adj* 1. *lakom*; *pohlepan*, *penasit*... (I: 158); *јасѿелив* i *јасѿелиѿиѿ adj* v. изеслив (I: 309) со разновидностите: *есѿелив adj* (dijal.) *ješan*, *lakom*, v. изеслив (I: 172) и *изеслив adj* *ješan*, *proždrļiv* (I: 280); *лаком adj* *lakom*, *pohlepan*; *лаком за јадење lakom za jelo*... (I: 379); *лаѿлив adj* *halaplјiv*, *proždrļiv* (I: 379) со разновидноста *лаѿач m* *proždrļivac*, *žderonja* (I: 379) и *сѿврвен* -вна *adj* ... 2. (fig.) *proždrļiv*, *penasit*, *halaplјiv*; бабата била многу стрвна *baba je bila mnogo proždrļiva* (III: 333) со разновидноста *сѿврво* -овци *m* *proždrļivic*, *halaplјivac* (III: 333).

Дијалектната лексема *ѿалмакар*, односно разновидноста *јадлив* на лексемата *јасѿелиѿиѿ* со значење 'дрчен, човек што сака многу да јаде' во *Речникомѿ* не се забележани со наведеното значење, сп. *јадлив adj* *jedak*, *ljut*, *žučan* (I: 306), *ѿамавкар m* (razg.) v. *тамакар* (III: 356), *ѿамакар m* (razg.) *tvrdica*, *siçija* (III: 356).

Во *Речникомѿ* од семантичкото поле 'дрчен, човек што сака многу да јаде' воопшто не се нотирани следните дијалектни лексеми, односно некои од разновидностите на одделни дијалектни лексеми, сп. *аѓарен*, *боазлиѿа*, *здрчен* (*дрчлив*), *ѿиѿа*, многубројните разновидности на лексемата *јасѿелиѿиѿ* (*јазделиѿиѿ*, *јасѿалиѿиѿ*, *јасѿиѿиѿиѿ*, *јасѿуѿиѿиѿ*, *јаскелѿиѿиѿ*, *асѿелиѿиѿиѿ*, *асѿалиѿиѿиѿ*, *аскелѿиѿиѿиѿ*, *есѿелиѿиѿиѿ*, *есѿиѿиѿиѿиѿ*, *исѿелиѿиѿиѿиѿ*, *исѿиѿиѿиѿиѿиѿ*, *иселиѿиѿиѿиѿиѿ*; *јасѿиѿилив*, *јасѿалив*, *исѿиѿилив*, – *јаслив*, *ешлив*; *изјаслив*, *изешлив*; *изјадлив*; *ешен*, *едешан*; *изјасен*; *злојашен*; *ешлиѿа*; *изеслиѿа*, *искиѿлиѿа*; *јеѿиѿиѿа*), *лакомѿиѿа*, *лаѿесѿиѿ* (*лаѿив*, *лаѿиѿиѿиѿиѿе*), *лифен*, *сѿврвин* (*сѿврмин*, *сѿврволак*) и *ѿамакарлив*.

Од регистрираните дијалектни лексеми со нивните разновидности во *Толковниотѿ речник на македонскиотѿ јазик* (2003–2014) со значењето 'дрчен, човек што сака многу да јаде' се забележани и се протолкувани следните лексеми и разновидности, сп. *дрчен*, дрчниот *ѿрид*. 1. Што е *лаком*, алчен, ненаситен. *Беше дрчен кон хранаѿа*. *Сѿана мноѓу дрчна*... – *дрчно* прил. кон зн. 1.

Дрчно ѝ се загледа. – дрчносѝ /дрчосѝ/дрчоѝа ж. Особина на тој што е дрчен 1. (I: 552), дрчлив, дрчливиот ѝрид. в. дрчен 1. – дрчливо прил. *Јагледа дрчливо* (I: 552); *јасѝелив*, јастеливиот ѝрид. Лице што многу јаде, в. изеслив (II: 432) со разновидностите: *есѝелив*, естеливиот ѝрид. (дијал.) в. изеслив (I: 608) и *изеслив*, изесливиот ѝрид. Што сака и може многу да јаде; ненаситен. – *изесливосѝ* ж. (II: 277); *лаком*, лакомиот ѝрид. 1. Што има голем апетит, што е ненаситен. *Се изгоре од шѝо е лаком...* – *лакомо* прил. *Јадеше лакомо.* – *лакомосѝ* ж. *Лакомосѝа е негов најголем недосѝаѝок* (III: 15); *лајлив*, лапливиот ѝрид. Што е наклонет кон лапање. *Лајлива душѝчка имаше ѝој.* – *лајливосѝ* ж. *Не можеше да ја скрие својаѝа лајливосѝ* (III: 19) со разновидноста *лајач*, мн. лапачи м. (пејор.) Тој што јаде лакомо, што лапа (III: 19) и *сѝрвен*, стрвниот ѝрид... 2. (прен.) Што е лаком, ненаситен, алчен. *Мажоѝ бил многу сѝрвен, нишѝо не осѝавал за друѝиѝе. Бабаѝа била многу сѝрвена за ѝржено мевце.* – *сѝрвно* ѝрил. ... *Сѝрвно ѝвакаше од ѝеченоѝо месо.* – *сѝрвосѝ* и *сѝрвосѝ* ж (V: 588) со разновидноста *сѝрвло*, мн. стрвловци м. Лаком човек, лакомец, лакомник. *Тој беше голем сѝрвло* (V: 588).

Во *Толковниоѝ речник* дијалектната лексема *ѝалмакар*, односно разновидноста *јадлив* на лексемата *јасѝелиѝ* со значење 'дрчен, човек што сака многу да јаде' не се забележани со наведеното значење, сп. *јадлив*, јадливиот ѝрид. Исполнет со јад, со горчина. *Тој имаше јадлива насмевка на лицеѝо* (II: 422), *ѝамавкар*, мн. тамавѝари м. (разг.) в. тамакар (VI: 2014: 19), *ѝамакар*, мн. тамаѝари м. (разг.) Скржавец, стипса. *Трговец ѝамакар.* – *ѝамакарка*, мн. тамаѝарки ж. – *ѝамаѝарски*, тамаѝарскиот ѝрид. (VI: 19).

Од семантичкото поле 'дрчен, човек што сака многу да јаде' во *Толковниоѝ речник* воопшто не се забележани следните дијалектни лексеми, односно некои од разновидностите на одделни дијалектни лексеми, сп. *аѝарен*, *боазлија*, *здрчен*, *ѝија*, многубројните разновидности на лексемата *јасѝелиѝ*, вклучително и лексемата *јасѝелиѝ* (*јазделиѝ*, *јасѝалиѝ*, *јасѝилиѝ*, *јасѝулиѝ*, *јаскелиѝ*, *асѝелиѝ*, *асѝалиѝ*, *аскелиѝ*, *есѝелиѝ*, *есѝилиѝ*, *исѝелиѝ*, *исѝилиѝ*, *иселиѝ*; *јасѝилив*, *јасѝалив*, *исѝилив*, – *јаслив*, *ешлив*; *изјаслив*, *изешлив*; *изјадлив*; *ешен*, *едешан*; *изјасен*; *зложашен*; *ешлија*; *изеслија*, *искилија*; *јеѝија*), *лакомѝија*, *лајесѝ* (*лајнив*, *лајѝишѝе*), *лифен*, *сѝрвин* (*сѝрмин*, *сѝрволак*) и *ѝамаѝарлив*.

При етимолошката анализа на разгледуваните називи за изразување на семемата 'дрчен, човек што сака многу да јаде' во македонскиот дијалектен систем доминираат македонските наследени зборови, сп. лексемата *јасѝелиѝ* со многубројните разновидности, лексемата *дрчен* со разновидностите, односно лексемите *лаком*, *лајлив* и *сѝрвен* со нивните разновидности. Наспрема нив се турцизмите *боазлија*, *ѝија* и *ѝалмакар* и грцизмот *лифен*, кои се јавуваат во островски ареали.

Врз основа на разгледуваниот дијалектен материјал може да се забележи дека на македонската јазична територија не суштествуваат голем број лек-

семи за означување на семемата 'дрчен, човек што сака многу да јаде'. Меѓутоа, за изразување на споменатата семема избобилуваат фонетските и зборообразувачките разновидности, особено, на лексемата *јасѝелииѝ*, сп. *јазделиѝ*, *јасѝел'иѝ*, *јасѝаѝ'иѝ*, *јасѝел'иѝ*, *јасѝел'иѝ*, *јасѝил'иѝ*, *јасѝаѝ'иѝ*, *јасѝул'иѝ*, *јасѝул'иѝ*, *јаскел'иѝ*, *јаск'ел'иѝ*, *асѝелиѝ*, *асѝ'елиѝ*, *асѝел'иѝ*, *асѝалиѝ*, *асѝал'иѝ*, *аскел'иѝ*, *есѝелиѝ*, *есѝил'иѝ*, *исѝел'иѝ*, *исѝел'иѝ*, *исѝил'иѝ*, *исел'иѝ*; *јасѝ'елив*, *јасѝел'ив*, *јасѝелиф*, *јасѝил'иф*, *јасѝел'иф*, *јасѝаѝ'иф*, *исѝил'иф*, – *јадлиф*, *јаслив*, *ешл'иф*, ¹*ешл'ив*, *ешл'ив*, ¹*ешл'ив*; *изјаслив*, *изеслив(ф)*, *изеслиф*, *изешлиф*; *изјадлиф*; *ешен*, ¹*ешан*, *ед'ешан*; *изјасен*; *злојашен*; *ешл'ија*, ¹*ешл'ија*; *изеслија*, *изесл'ија*, *изесли(ј)а*, *искил'ија*; *ј'еиѝија* и *јеѝиѝија*. Зголемениот број разновидности, од една страна, зборува за расцепканоста на македонското дијалектно подрачје, а, од друга страна, бројот на разновидностите е цврста потврда дека македонските народни говори кријат во себеси неисцрпно јазично богатство на сите рамништа, а, особено, на зборообразувачко рамниште. Како што може да се види од извршената анализа голем дел од нив не се регистрирани во македонските лексикографски трудови. Со претставувањето на дијалектните разновидности од разгледуваното семантичко поле се добива појасна слика за творечката креативност на македонските родени зборувачи во отсуство на кодифициран македонски јазик.

Литература

- Видоески Божидар. 2000: *Прашалник за собирање маѝеријал за Македонскиоѝ дијалекѝен аѝлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Георгиев В. И. (ред.). 1971–1986: *Български етимологичен речник*. I–III. Издателство на Българската академия на науките, София.
- Киш Маријана. 2005: *Морфолошкаѝа сѝрукиѝура на ѝридавѝиѝе во македонскиоѝ лиѝератуѝурен и дијалекѝен јазик*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Речник на македонскиоѝ јазик со срѝскохрваѝиѝки ѝолкувања*. I–III. 1961–1966, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Толковен речник на македонскиоѝ јазик* I–VI, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Младенов Стефанъ. 1941: *Етимологически и правописен речник на българския книжовен езикъ*. Печатница Хр. Г. Дриновъ – О.О.Д-во, София.
- Пердикис П. и Пападопулос Т. (ред.) 1980: *Новогреческо-русский словарь*. Издательство „Русский язык“, Москва.
- Skok Petar. 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Škaljić Abdulah. 1973: *Turcizmi u srpskohrvatskom–hrvatskosrpskom jeziku*. Izdavačko preduzeće „Svjetlost“, Sarajevo.

Summary

Within this article, the author's interest is dedicated to the issue from the thematic field of psychic and physical features of the human and that is the sememe of 'voracious, a human who wants excessively to eat'. Concerning this human feature, few lexical varieties have been recorded on the Macedonian language territory. However, there are plenty of phonetic and back-formation varieties for expressing the mentioned sememe. In addition, the author presents the widespread of all lexemes and their varieties on the Macedonian language territory. It is provided the etymological interpretation for every lexeme. Additionally, the author checks the dialect lexemes, from lexical and semantic aspect, within the Macedonian lexicographic papers – *Dictionary of the Macedonian language with Serbo-Croatian interpretations* and *Monolingual dictionary of the Macedonian language*.

811.163.3'282

Изворен научен труд

Светлана Давкова-Ѓоргиева¹

ЗА НЕКОИ СЛОВЕНСКИ ЛЕКСЕМИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИЧЕН АРЕАЛ

Апстракт: Предмет на интерес во овој прилог се лексемите со кои се именува 'делот од куќата меѓу темелот и покривот,, во македонските говори. Анализата покажува дека во македонските дијалекти најчесто се употребуваат лексемите *сид*, *сѝис* и *сѝена*. Картографираниот материјал по ова прашање ќе даде јасна слика на дистрибуцијата на трите називи на македонскиот лингвистички ареал. Етимолошката анализа на лексемите ни овозможува да дознаеме дали се работи за словенски или несловенски лексеми. Направена е и проверката на дијалектните лексеми во *Толковниот речник на македонскиот јазик* со цел да се види нивното значење и нивната застапеност во современиот македонски јазик.

Клучни зборови: македонски дијалекти, ареална лингвистика, етимолошки толкувања, современ јазик.

Сидот е вертикална градба која може да биде самостојна или да биде дел од поголем објект и која служи за потпора, заштита, засолниште или за определба на граници. Кога е дел од куќа служи за да го разделува просторот на одделни соби, а понекогаш ги носи останатите делови на куќата. Во случај, пак, на отворен простор тој игра улога на ограда.

Целта на оваа анализа е да ги претставиме називите со кои се именува 'делот меѓу куќата и покривот,, во македонските говори. За оваа цел го користевме дијалектниот материјал собираан за потребите на проектот *Македонски дијалектѝен аѝлас* што се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, како и монографии од областа на дијалектологијата. Во *Прашалникоѝ за собирање дијалектѝен материјал за македонскиот дијалектѝен аѝлас* (Видоески 2000) оваа тематска област е нумерирана како глава VII и се однесува на *Сѝан (куќа и нејзиниѝе делови)*, а анализираното прашање гласи *Како се вика делот од куќата меѓу темелот и покривот?*

Како одговор на ова прашање во македонските дијалекти ги регистриравме именувањата *сид* (со најголема дистрибуција), *сѝис*, *сѝена*, како и именувањето *дувар*.

Картографираниот материјал (в. карта) покажува дека на македонската јазична територија за 'делот од куќата меѓу темелот и покривот,, најголем

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, davkovas@yahoo.com

ареал формира лексемата *sud*. Односнава лексема во македонските дијалекти ја нотиравме, пред сè, во фонетско-фонолошки и прозодиски разновидности.

Сп.: во северните и североисточни говори – **Кумановско** (Бујковци: *suii*, Псача, Ранковци: *sāi* // *cīi'ena*, Страцин, Шопско Рударе, Жегнање, Чертирце, Клечовце, Думановце, Романовце: *sāi*, Младо Нагоричане: *sāđⁱⁱⁱ*), **Тетовско** (Милетино, Челопек: *sudⁱⁱⁱ*, Вратница, Лешок, Брезно, Теарце, Ракотинце, Сараќинце: *suii*), **Кривопалнечко** (Жидилово: *sud* // *cīi'ena*, Габер, Луке: *suii*, Огут: *sāi*), **Кратово** (Кнежево, Долни Стубол: *suii*, Кратово *sāi*), **Светиниколско** (Павлешенци, Немањинци, Кнежје, Превод: *suii*, Орашац: *sāi*), западни периферни говори: **Гостиварско** (Волковија, Печково, Куново: *sudⁱⁱⁱ* Тумчевиште, Пожаране, Маврово: *suii*), **Дебарско** (Ржаново: *suc*, Галичник: *ziz^o*, Гари: *zuc*, Женоница, Ростуше, Клење, Луково: *sucīi*, Г. Косоврасти, Баниште, Горенци, Голем Папрадник, Џешиште, Стеблево: *uicīi*), **Струшко** (Модрич: *suii*, Боровец, Вевчани, Глобочица, Струга, Волино, Ботун: *suc*, Радожда: *sucīi*), **Ресенско** (Арвати: *suii*), **Охридско** (Белчишта, Рамне, Пештани: *suc*, Трпејца, Љубаништа: *sucīi*, Речица: *uicīi*); во централните говори: **Скопско** (Дивле, Белимбегово, Црешево, Љубанце, Бардовци, Кучково, Лугунци: *suii*), **Велешко** (Извор: *sudⁱⁱⁱ*, Башино Село, Карабуниште, Црквино, Богомила, Подлес, Градско: *suii*), **Битолско** (Гавато, Дихово, Буково, Кукуречани, Скочивир, Паралово, Путурус: *suii*, Смилево: *zuc*, Којнско: *o^{zuc}*), **Прилепско** (Тополчани, Никодин, Тројаци, Прилепец: *suii*, Стровија: *sud*), **Порече** (Звечан, Г. Белица, Здуње, Н. Брезница: *suii*), **Демирхисарско** (Слепче, Дивјаци, Стровија: *suii*), **Кичевско** (Прострање: *sud*, Ефловец, Вранештица, Кнежино, Лешница, Тајмишта, Букојчани, Светорача: *suii*, Туин, Светорача: *sucīi*, Душегубица: *zuii*), **Демирхисарско** (Крушовјани: *sud*); во тиквешко-мариовските говори: **Тиквешко** (Рожден: *suii*, Барово, Ваташа, Марена, Клисурса: *zuii*), **Мариовско** (Витолиште: *suii* Дуње, Праведник, Старавина: *suii*); во југоисточното наречје: **Кочанско** (Лезово, Соколарци, Спанчево, Припечани, Гратче, Кочани, Винаца, Калиманци, Лаки: *suii*, Блатец: *sud*, Костин Дол: *zuii*), **Пробиштипско** (Злетово, Лесново, Древено: *suii*), **Штипско** (Љуботен, Никоман, Долни Балван, Штип, Судик, Богословец: *suii*), **Радовишко** (Нивирино, Подареш, Конче, Дукатино, Дедино, Радовиш: *suii*), **Струмичко** (Муртино, Ново Село: *sud*, Костурино, Габрово, Смоларе, Стинек, Робово, Велјуса: *suii*), **Гевгелиско** (Миравци, Конско, Стојаково, Пирава: *suii*), **Дојранско** (Фурка, Николитч, Дојран: *suii*); во малешевско-пиринските говори: **Делчевско** (Саса, Каменица, Киселица, Тработевиште, Стар Истевник: *suii*), **Беровско** (Мачево, Пехчево, Берово, Двориште: *suii*), **Раздолско** (Банско: *sud* // *cīien'a*), **Санданско** (Белица *zid* // *cīien'a*), а во јужните македонски говори во: **Мегленско** (Тушин: *sud*, С'ботско, Црнешеве, Сараќиново, Струпино, Г. Пожарско: *zuii*), **Воденско** (Луковец: *sud*, Тресино: *zuii*), **Серско** (Старчиште: *zuii*), **Солунско** (Негован, Амбар Кој, Градобор: *zuii*), **Кукушко** (Мутулово, Крецово: *zuii*), **Дојранско** (Патарос: *zuii*), **Еницевардарско** (Илициево, Гуменце, В'дришта: *zuii*).

Кога ќе се погледне картографираниот материјал видливо е дека во ареалот каде што е дистрибуирана лексемата *sud* се izdelува еден островски ареал што ги зафаќа горнополошкиот, дебарскиот, струшкиот и охридскиот говор, како и дел од дримколско-голобрдските говори каде се во употреба разновидностите *suciū* // *шисū*.

Според Скок (III: 653) се работи за балтословенски, општословенски и прасловенски технички термин (сп.: праслов. *zъdъ, *zъdъ од **g'hidho-s*, **ghig'h-*). Односнава лексема ја бележиме во: буг. *zид* со значење 'стена од камен, керпич или плитар,, срп. и хрв. *zъd*, *zъdаtиu zъdati*, словен. *zъd*, *zъdati*, рус. *со-зидать*, сродно со лит. *žiedziù*, *žiesti* 'оформувам, сосидувам,, латв. *ziedzi*, *ziest* 'измазнувам со глина,, стпрус. *seydis* 'стена, сид,, (во балтословенските јазици со метатеза **g'heidh-* од **dheig'h-*), гот. *deigan* 'прави од глина, лепи, меша,, стинд. *dēhmi* 'измачкува, измачка,, *dēhi* 'насип, земјен насип,, стперс. *didā* 'тврдина,, ерм. *dēz* 'купчиња,, *dizanim* 'трупам,, во лат. *fungo* 'изработувам, вајам (од глина),, ова, пак, позајмено во ром. *zид* 'сид,, а *zиди*, *zидѐс* 'сидам,, алб. *zид* 'камен сид,, словен. *zид*, чеш. *zed'*, рус. *zодъ*. Според Мачек јужнословенската лексема *zид* е од сегашната основа *zидам* (БЕР I: 639, 662).

Во ТРМЈ (II:235) лексемата *sud* е регистрирана со две значења: 1. Вертикален дел од куќа, зграда и др. врз којшто лежи покривот или дел што го преградува внатрешниот простор и 2. Заштитна сидана ограда. Овде се забележани и голем број фразеолошки изрази со компонента *sud*: Турка сид со глава / удира сид со глава – се обидува да постигне нешто невозможно; Затворен во четири сида – не доаѓа во контакт со никого; живее повлечено; Сид ги дели – соседи се; Жив сид – низа, редица луѓе како пречка, како преграда; Кинески сид – несовладлива преграда за какви било врски; изолираност од надворешни влијанија.

Во вевчанскиот говор го регистриравме фразеологизмот *ко сис си во ѓл'аиџа* со значење ништо не разбираш (Ќушкоски 2009: 63).

Именувањето *sud* го нотираме и во РМНП (II: 503) за означување на: а. Вертикален дел од куќа, зграда и друго на кој лежи покривот (тој дел го преградува нејзиниот внатрешен простор); барем да сме многу далеку, / а оно сме многу близо / – сид ни дели одаите, /плет ни дели креветите, / сламка дели бело лице (ИФ); кула прави на Косово рамно: / темел клави старите дедови, / ај сидишта, ајде, стари баби (Рад. 3); цару Костадине, / нито ми са цару, коње украдени, / нито ми са цару, сиди сотурени, / нито ми са цару, моми погребани – / два се млади, цару, / два се млади бијат (Тош. 204) и б. ограда (околу куќата, околу дворот или дел од неа од камен или тула); Крали Марко три пати викнал, / три пати тргнал, / не от(в)орили; се префрлил преку сидот, / видел алајките му ручок му готфат, / Дете Дукатенче распашано спија (Шапк. 4, 316).

Во изразот **легна како при сид** со значењето легна при особа од спротивниот пол без да чувствува нешто кон неа. Пр.: ветро веи, гори лелеи, / момето вика: – Леле ми студи! – / Легна при брата – како при сида (Фирф. 3, 62).

Со придавките **бел**: ако ме, Ленче не љубиш, / кораво, Ленче, да одиш, / ... / бели сидови да питаш, / ...? за мене Ленче да питаш! (Паск. 124); **камен**: до што ме бее горнодебрани, / ми искршије железни враќе, / железни враќе, мраморни порти, / и одсидаа камени сидој / и ја зедоа убава Јана, ја однесое во Горни Дебар (Црн. 141); **оловен**: да видиш, було, да видиш / Стојуви дворои какви са! / Дворои му се калдрмени, / сидовето оловени, / пртите му огледало (Молер. 77). Со бројот **два**: та иди си тамо доле, / тамо доле кај ас-бахчи, / прери-пај си два сидишча, / два сидишча, две плетишча, / тамо има малој моме, / оно ќе те разговори (СБНУ X, 37).

Лексичката разновидност *с̄иис* на македонската јазична територија формира островски ареал зафаќајќи ги: ресенскиот говор, долнопреспанските говори, костурско-корчанските говори и кајларскиот говор.

Сп.: **Ресенско** (Лескоец, Стење, Љубојно, Претор, Царев Двор: *с̄иис*, Ресен: *с̄иис*// *с̄и'ена*), **Леринско** (Попадија, Зеленич, Поп'лжани, Д. Котари, Буф, Ошчима: *с̄иис*, П'теле: *с̄иис* // *с̄и'ена*), **Кајларско** (Тремно, Липинци, Емборе: *с̄иис*, но во Ранци ја нотиравме разновидноста *ӣис*), **Костурско** (Горенци, Тиолишта, Хрупишта, Марковени, Добролишта, Езерец, Крчишта, В'мбел, Габреш, Костурско: *с̄иис*), **Корчанско** (Бобошчица: *'ӣиис*), **Долна Преспа/Р Грција** (Гломбочани, Л'к, Граждено: *с̄иис*), **Долна Преспа/Р Албанија** (Леска, Пустец, Нивици, Шулин: *с̄иис*).

Ќе забележиме дека гореспоменатава лексема се јавува локално и во **Охридско** (Крушје: *с̄иис*), **Битолско** (Драгош, Живојно: *с̄иис*), **Солунско** (Сухо, Висока: *ф̄иис*), **Воденско** (Чеган: *с̄иис*).

Во забелешките од теренскиот материјал (во одредени пунктови) до односнава лексема стои забелешка „тој збор е од грчкиот“, или „сидо ние го кажуваме како грчкото *с̄иис*“.

Тодоров (1994: 178–181) лексемата *с̄иис* со значењето 'сид, стена,, ја регистрира во тајниот сидарски говор во Егејска Македонија и тоа во Костурско, Леринско, како и во дел од солунските говори и тоа во формата *ф̄иис* со значење 'сид,,. Називот *с̄иис* толкуван како 'сид, ограда на кука,, е нотирани во гоцеделчевскиот говор. Филипова-Бажрова (1969: 168), во кратката речничка статија за лексемите *ф̄ӣӣӣшам*, *с̄ӣӣисам* 'сидам, градам,, кои ги изведува од нгр. $\chi\tau\acute{\iota}\zeta\omega$ (аор. $\chi\tau\acute{\iota}\sigma\omega$) истакнува дека треба да се спореди со *ф̄иис*, *с̄иис* што значи 'сид,, И во Бугарскиот етимолошки речник (VII: 460) лексемата *с̄иис*, *ф̄иис* се доведува во сродство со нгр. дијал. $\chi\tau\acute{\iota}\sigma'$ = $\chi\tau\acute{\iota}\sigma\eta$ со значење 'изградува, изгради, изсида, сидарски работи,, добиено од гл. $\chi\tau\acute{\iota}\zeta\omega$ 'сида, гради,, $\chi\tau\acute{\iota} > с̄ӣ$, $\chi\tau\acute{\iota} > ф̄ӣ$. Сп. праслов. **s̄tiskāti* (se), **s̄tiskāja* (se), **s̄tisl(n)k*q (se), префиксирани форми од *tiskāti (se), *tiskāja (se), **tisl(n)k*qti (se), **tisl(n)k*q (se). Општословенскиот глагол е регистриран во: срп. и хр. *stiskati*, *stiskam* 'стискам, притискам,, слов. *stiskati*, *stiskam* 'стискам, притискам, отпечатувам,, рус. *стис́кать*, *стис́каю* 'стискам, притискам,, укр. *стиска́ти*, *стиска́ю* 'стискам, стеснува,, чеш. *stiskati*, *stiskám* 'стискам, притискам,, словач. *stiskat'*, *stiskam* 'стискам, притискам, виткам,, пол. *ściskać*, *ściskać* 'стискам, стегам, свиткувам,, буг.

стисам, фтишам 'зидам, градам,, (Младенов 1941: 609; Скок III: 473; Фасмер IV: 62).

Толковниот речник на македонскиот јазик (V: 570) го регистрира свршениот глагол *сѝисне* со пет значења, од кои четвртото значење е: 'прилепи, припие, спои едно со друго,, Лексемата *сѝис* не е нотирана во ТРМЈ.

Лексемата *сѝена* во македонските дијалекти е со најмала дистрибуција. Со значење 'сид изсидан од камен,, формира мал ареал зафаќајќи ги пиринските говори.

Сп.: **Петричко** (Габрене, Пирин: *сѝен'а*), **Санданско** (Кресна: *сѝ'ена*, Раздол: *сѝен'а*, Белица *зид // сѝен'а*), **Благоевградско** (Брежани, Осеново, Белица: *сѝ'ена*), **Раздолско** (Разлог: *сѝ'ена*, Банско: *сид // сѝен'а*), **Гоцделчевско** (Осиково: *сѝен'а* Стожа: *сѝ'ена*, Делчово, Гајтаново, Годешево: *сѝен'а*).

Во три пунктови во северните говори односно именување е нотирано во заедничка употреба со називот *сид*, во **Кривопаланечко** (Жидилово: *сид // сѝ'ена*) и во **Кумановско** (Псача, Ранковци: *сѝи // сѝ'ена*). Истава ситуација ја бележиме и во два пункта во пиринските говори во Белица *зид // сѝен'а* – **Санданско** и во Банско: *сид // сѝен'а* – **Раздолско**. Во по еден пункт, пак, во јужните македонски говори нотираме заедничка употреба на називите *сѝис // сид* – *Ки љадне сѝ'изу* во **Чеган (Воденско)** и на називите *сѝис // сѝ'ена* во П'теле (**Леринско**). Во еден пункт во **Ресенско** има заедничка употреба на називите *сѝис // сѝ'ена*. Ваквата ситуација веројатно настанала под влијание на грчкиот јазик.

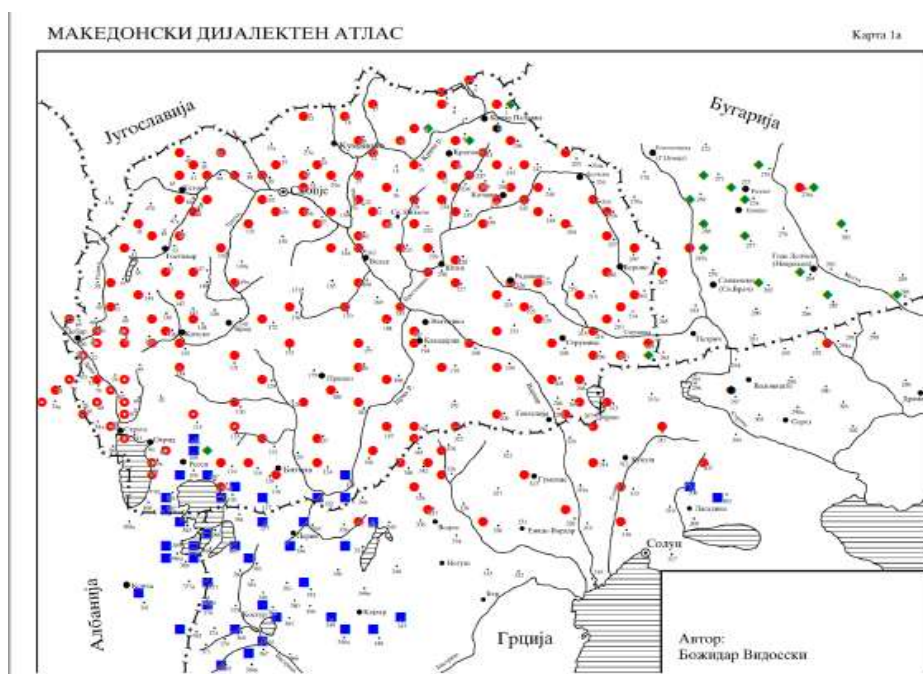
Би напоменале дека во екцерпираниот дијалектен материјал во овие пунктови се среќава забелешката дека зборот *сид* е понов збор и е толкуван како 'вертикално поставена ограда од камења, тули, плет,, наспрема називите *сѝис* и *сѝена* кои го носат истото значење, но секогаш со забелешка постар збор.

Според етимолошките речници и во овој случај се работи за прасловенска и општословенска лексема присутна во поблиските и подалечните словенски јазици: во срп. и хрв. *сѝѝена, сѝѝијѝена* со значење 'скала; сид; голем камен,, во дијал. *сѝѝина*, буг. *стенà* 'сид; камена ограда,, словен. *stëna*, рус. *стенá*, укр. *стінá*, белорус. *сѝяна́*, чеш. *stěna*, слов. *stena*, пол. *ściana* 'сид,, глуж. *сѝѝена* 'сид; вертикална скала,, длуж. *сѝѝена* 'сид,, во прасловенскиот *stëna, од индоевропскиот корен **stai-* од **sta-* со значење 'стои,, сродно со гот. *stanis* што значи 'камен,, (БЕР VII: 446–448; Фасмер III: 754, Скок III: 334–335). Именувањето *сѝена* во ТРМЈ е толкувано како: 1. в. карпа. 2. (дијал.) в. сид.

На македонската јазична територија само во по еден пункт во **Кривопаланечко** (Кркља: *дув'ар*) и **Серско** (Савек: *дув'ар*) го нотиравме називот *дувар* како заемка од турскиот јазик, во тур. *duvar* < пер. *dīvār* со значење 'сид,, (Шкаљик 1989: 230; Јашар-Настева 2001: 35, 63).

Би заклучиле дека на македонската јазична територија за 'делот од куќата меѓу темелот и покривот,, во употреба се три именувања: *сид*, *сѝис* и *сѝена*. Тие како општословенски лексеми, со разгледаното значење, се при-

сутни во поблиските и во подалечните словенски јазици. Ареално погледнато, најголема дистрибуција на македонската лингвистичка територија има лексемата *sid* за која можеме да кажеме дека е и општомакедонска. Во ареалот каде што е дистрибуирана лексемата *sid* се изделуваат горнополошкиот, дебарскиот, струшкиот, охридскиот, како и дел од дримколско-глободрдските говори во кои се регистрирани разновидностите *sicii* // *ucii*. Лексичката разновидност *stis* на македонскиот дијалектен ареал формира остовски ареал зафаќајќи ги ресенскиот говор, долнопреспанските говори, костурско-корчанските говори и кајларскиот говор. Називот *stiena*, пак, образува најмал ареал. Тој е дистрибуиран во пиринските говори. Односниве називи, со исклучок на лексемата *stis*, ги регистрираме и во стандардниот македонски јазик со значења, меѓу другите, како и со споменатите во македонските дијалекти.

Легенда:

сид	●		
сист//цист	●		
стена	◆		
стис	■		
сид//стис	●	■	
сид//стена	●	◆	
стис//стена	■	◆	
види коментар	★		

Литература

- Атанасов Тодоров Тодор 1994: „Произход на български думи“, *Етимологични етюди*, София, 178–181.
- БЕР: *Български етимологичен речник*, I–VI, 1971–2002, БАН, София.
- Видоески Божидар 2000: *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалект-ен ајлас*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Гајдова Убавка и др. 2009: *Македонски дијалект-ен ајлас Пролетомена*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Јашар-Настева Оливера 2001: *Турскиот лексички елементи во македонскиот јазик*, Посебни изданија, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Младенов Стефан 1941: *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София.
- РМНП: *Речник на македонската народна поезија*, II, 1987, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- ТРМЈ: *Толковен речник на македонскиот јазик*, I–VI, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Ќушкоски Атанас 2009: *Диференцијален речник на вевчанскиот говор*, Ирис Принт, Струга.
- Фасмер Макс: *Этимологический словарь русского языка*, I–IV, 1964–1973, Прогресс Москва.
- Филипова-Бајрова Марија 1969: *Грџки заемки в съвременния български език*, София.
- Skok Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, I–IV, 1971–1974, JAZU, Zagreb.
- Škaljić Abdulah 1989: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Summary

Subject of interest in this article are the lexemes with which “the part of the house between the foundation and the roof” is named in the Macedonian discourses. The analysis shows that in the Macedonian dialects the most commonly used are the lexemes *sud*, *сѹиц* and *сѹена*. The cartographical material gives a clear perspective of the distribution of the three terms in the Macedonian linguistic areal. The lexeme *sud*, for which we can say that is a general Macedonian lexeme, has the largest distribution on the Macedonian language territory. In the areal where this lexeme is used are the Upper Polog, Debar, Struga, Ohrid regions, as well as the drimkolsko-golobrdski discourses in which are registered the varieties *sucū* // *ѹисū*. The lexical variety of *сѹиц* in the Macedonian dialect areal forms an island areal which encompasses the discourses in Resen, lower Prespa, Kastoria and Kajlar. The term *сѹена*, forms the smallest areal. It is distributed in the Pirin discourses. These terms are also registered in the standard Macedonian language with the same meanings, among others, as the mentioned Macedonian dialects.

811.163.3'282(497.731)

Изворен научен труд

Гоце Цветановски¹Марија Иванова²

ФУНКЦИИТЕ НА ПЕРФЕКТОТ ВО ШТИПСКИОТ ГОВОР

Апстракт: Во оваа статија ќе се обидеме да ги обработиме прашањата поврзани со местото на перфектот во модално-темпоралниот систем на штипскиот говор. Тргувајќи од ставот дека секоја јазична единица пренесува информација за нешто, на прв план ја ставаме семантичката категорија како дел од семантичкиот континуум во кој се откриваат значењата на јазичните единици. Нашиот опис се заснова на антропоцентричната теорија за јазикот, а во врска со неа, ќе тргнуваме од значењето кон формата. Во однос на функциите на перфектот во штипскиот говор, посебно треба да се истакне разликата во значењата што се јавува кај полниот перфект (помошен глагол + л-форма), наспроти перфектот образуван само од л-формата на 3 лице еднина и множина.

Клучни зборови: дијалектологија, штипски говор, синтакса, перфект

Една од најопштите дефиниции за јазикот е дека тој претставува апстрактен систем од знаци што служи за општење меѓу луѓето. Секој јазик има свој систем од знаци и сопствена историја, но сите јазици се составени според исти принципи и сите функционираат на ист начин.

Тргувајќи од ставот дека секоја јазична единица пренесува информација за нешто, на прв план ја ставаме семантичката категорија како дел од семантичкиот континуум во кој се откриваат значењата на јазичните единици. Во јазичниот текст како најмала јазична единица што може да врши семантичка функција, т.е. единица којашто може да носи информација за значењето, се јавува морфемата. Меѓутоа во јазичниот текст морфемата не може да стои самостојно, туку се јавуваат минимални секвенци од морфеми, коишто конвенционално ги нарекуваме зборови и со чијашто помош ги толкуваме поимите или односите од вонјазичната стварност. Зборовите, од своја страна, не се јавуваат самостојно, туку во рамките на синтагмите како најмали јазични единици кои се јавуваат како самостојни искази во текстот. Минималната информација што ја предаваат јазичните единици претставува семантички признак, т.е. минимален квантум на информација што може да се категоризира во лингвистич-

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, cvetanovskig@yahoo.com

² ООУ „Димитар Влахов“ – Штип, Универзитет „Гоце Делчев“, Филолошки факултет, магистрант, marijaiivanova71@yahoo.com

киот опис. Кога се семантичките признаци хиерархиски поврзани и се детерминираат во значењето на една група јазични единици, тогаш велíme дека се работи за **семантичка категорија**. Вака сфатената семантичка категорија, т.е. групата семантички признаци кои се хиерархиски средени, ако наоѓаат свои експоненти кои регуларно се јавуваат во површинската структура, ја нарекуваме **граматичка категорија**. Граматичката категорија, од своја страна, има свои морфолошки и/или синтаксички експоненти. Морфолошките експоненти кои регуларно се јавуваат на површината на текстот за да прикажат некоја семантичка карактеристика на одделни елементи, ја нарекуваме **морфолошка категорија**.

Секоја семантичка категорија во основа има некое морфолошко јадро врз кое се градат определени односи.

Како што рековме погоре, морфолошко јадро на семантичките категории аспектвалност, темпоралност и модалност претставуваат граматичките категории на глаголот – вид, време и начин.

Под категоријата начин го подразбираме односот на говорителот кон дејството што го соопштува, а категоријата време ја сфаќаме како 1) сооднос на дејството (или настан, состојба...) за кое станува збор со моментот на зборувањето и 2) сооднос на дејството (настанот, состојбата...) за кое станува збор со некое друго дејство (или настан, состојба...) во минатото или во иднината.

Познато е дека некои јазици не ја познаваат граматичката опозиција свршен: несвршен вид, но тоа не значи дека кај нив не постои категоријата аспект. Служејќи се со дефиницијата на рускиот лингвист Бондарко (Бондарко, Буланин 1967: 50), аспектвалноста ја сфаќаме како функционално-семантичка категорија чијашто содржина е карактерот (начинот) на одвивање на дејството, а како механизми на формализација се јавуваат морфолошки, зборообразувачки и лексички средства при што учествуваат некои синтаксички елементи на реченицата. Категоријата вид ја дефинираме како граматичка, а ја познаваат оние јазици во кои аспектвалните значења добиваат чисто граматички (формален) израз, т.е. во голем дел од глаголската лексика тие се јавуваат како видски парови на еден глагол.

Во македонскиот јазик постои видската опозиција свршен : несвршен вид. Свршените глаголи изразуваат дејство кое го сфаќаме како целосно завршено (без оглед дали дејството се реализирало во еден момент или опфаќа извесен временски период), а не како процес што се врши последователно. Во рамките на несвршениот вид се изделуваат трајните глаголи, со кои се изразува дејство во неговото одвивање, т.е. неговата последователност, и повторливите глаголи, со кои се изразува дејство чиешто извршување се одвива во низа од моменти (или временски периоди). Видските разлики се предаваат на два начина: со додавање на префикси (префиксација) и со додавање на суфикси (суфиксација).

Според Галтон (1976: 11), свршениот вид го одразува временскиот редослед на настаните, а несвршениот го одразува течењето на времето додека настаните „мируваат“.

Категоријата начин претставува граматичко јадро на семантичката категорија модалност. Под модалност подразбираме квалификација којашто говорното лице ја дава во својот исказ. Лексичките и граматичките средства на таквата квалификација во секоја реченица претставуваат функционална целина.

Во детерминирањето на минатоста се тргнува од настан или дејство што му претходи на моментот на зборување. Во однос на фактивноста на настанот или дејството, говорителот можел да биде сведок или некој друг да му го соопшти тоа. Ако не бил сведок на настанот тогаш постои можност говорителот да се дистанцира од вистинитоста на исказот и тогаш станува збор за категоријата прекажаност. Основна форма за прекажаност е *л*-перфектот, кој во македонскиот јазик, поради балканското јазично влијание прилично отстапил во прилог на *има*- и *сум*-перфектот. Со формите на *л*-перфектот во македонскиот јазик се искажува само фактот дека дејството се случило без точно определување на временската оска.

Засведоченоста на настанот или дејството се искажува преку формите на аористот и на имперфектот.

Додека темпоралните системи на индоевропските јазици, гледано во целина, претрпуваат измени и ограничувања во поглед на бројот на минатите времиња (едниот вид на претерити преовладува за сметка на другиот), во балканскиот јазичен ареал сè уште добро се чува опозицијата меѓу аористот и перфектот. Во контекст на јужнословенските јазици ја имаме следнава ситуација: од една страна, словенската тенденција за елеминирање на простите претерити (во прв ред, аористот и имперфектот), како и истиснувањето на плусквамперфектот од страна на перфектот, кој се преобразил од релативно минато време во општ претерит), се остварува на северозапад, а од друга страна, на југоисток имаме запазување и збогатување на прасловенското наследство. Како главен показател за постоењето на овие две тенденции може да се смета постоењето на корелацијата релативни: апсолутни времиња во македонскиот и бугарскиот јазик и нејзиното распаѓање во словенечкиот, во хрватскиот и, во голем степен, во српскиот јазик.

Должни сме да кажеме дека функционалната анализа на јазичните форми ја вршине врз поставките на структуралната теорија за опозициите и нивната можна неутрализација и во областа на морфолошките категории.

Како морфолошка опозиција (привативна или еквиполентна) ја разгледуваме ситуацијата (лексичко-синтаксичка или семантичка), во која нејзините два члена се противставуваат по определени граматичко-семантички признаци, а за неутрализација на морфолошката опозиција станува збор тогаш кога имаме факултативно редување надвор од условите на транспозиција на двете форми, како и задолжителна употреба на немаркираниот член.

Глаголските форми, традиционално определени како форми за време – аорист, имперфект, перфект и плусквамперфект стапуваат во разни категоријални односи од кои произлегуваат опозиции по разни категоријални признаци. Еден таков признак е темпоралниот. Суштината на една темпорална опо-

зиција зависи од противставувањето на двете глаголски форми според начинот на ориентација на глаголското дејство кон моментот на ориентација – како anteriorno или posteriorno, или пак, како неутрално во тој однос. Од друга страна, темпоралната опозиција се определува од непосредната или посредната ориентација кон моментот на зборувањето, обусловена од независниот или од сврзаниот карактер на глаголското дејство (опозиција релативно: апсолутно време).

Во сите јужнословенски јазици перфектот е експанзивна форма, која постојано ја раширува сферата на својата употреба, станува сè понезависна од глаголскиот вид, развива нови специфични значења и модални употреби и го воопштува своето функционално значење. Од друга страна, аористот се определува како апсолутно време со проста ориентација, при што присуството на нараторот (лицето што зборува) е задолжително, т.е. неговото учество во настаните за кои зборува е директно, па оттаму и можноста за преземање некои дополнителни, вторични функции од страна на аористот е минимална. Со формите на аористот се означуваат „минати настани кои се случиле во одредено време и – како такви – се толкуваат како временски определени“ (Тополињска 1995: 215).

Од семантичка гледна точка овде станува збор за опозиција надворешност / внатрешност (која во хиерархијата на нашата анализа е на почетна позиција). Што, всушност, означуваме со оваа опозиција? – Тоа е актуелизација на такви реченични ситуации во кои авторот на текстот по свој избор се става внатре или надвор од опишуваната ситуација.

Аористот во овој однос секогаш е маркиран, за разлика од перфектот, кој може, но и не мора да се толкува како **'знам, затоа што видов'**. Пообично е за перфектот да се врзува семантичкото толкување **'знам, затоа што дознав'**.

Основно значење на перфектот во индоевропскиот јазик е означување на **состојба** (што е резултат на некој минат или завршен настан); или: настанот што се искажува со перфектот секогаш е комплетно завршен, односно доведен целосно до крај. Она што останува како последица од завршеното дејство е определена **состојба**, која е актуелна во сегашноста. Примерите со кои се илустрира перфектот во грчкиот јазик се од типот: *οἶδα* 'видов, па знам'; *ἔστηκα* 'застанав, па стојам'. Разликата меѓу перфектот и аористот често се илустрира со една реченица од Еврипид: *τεθνῶσιν οἱ θανόντες* 'оние што умреа, се мртви'.

Всушност самото значење на перфектот – состојба, значи статична семантика, е во непосредна врска со „номиналниот“ карактер на перфектот, па оттука и не е чудно дека перфектот се базира на глаголска придавка, како по потекло, така и во современите јазици.

Пред да почнеме да го разгледуваме перфектот како сложена глаголска форма, овде сакаме да се задржиме на **глаголската л-форма**.

Познато е дека глаголската л-форма во современите јазици претставува репрезент на минатиот активен партицип од стариот јазик, кој се образувал од инфинитивната (аористна) основа со формантите **-л, -ла, -ло**. Во современите

јазик постојат форми за трите рода: *молил, молила, молило*, а во множината родовата разлика се неутрализира. За македонскиот јазик карактеристично е и тоа што глаголската л-форма кај глаголите од **и-** и **е-група** се изведува не само од некогашната аористна основа, туку и од имперфектна основа, па така имаме *молил : молел*.

Таква е и ситуацијата во шттипскиот говор.

ЕДНИНА

1л. (*ја сам*) *мол'ил/-а* но и: *мол'ил/-а (сам)*

2л. (*ӣи си*) *мол'ил/-а* но и: *мол'ил/-а (си)*

3л. (*он/она*) *мол'ил/-а*, н ои: *е мол'ил/-а; мол'ил/-а (е)*

МНОЖИНА

1л. (*ниа сме*) *мол'иле*, но и: *мол'иле(сме)*

2л. (*виа с̄ӣе*) *мол'иле*, но и: *мол'иле (с̄ӣе)*

3л. (*ӣиа се*) *мол'иле*, но и: *мол'иле; мол'иле (се)*

ЕДНИНА

1л. *мол'ела (сам)*

2л. *мол'ел (си)*

3л. (*е*) *мол'ел; мол'ел (е); мол'ел*

МНОЖИНА

1л. *мол'еле сме*

2л. *мол'еле с̄ӣе*

3л. *мол'еле (се); мол'еле*

Како што е познато, во современиот македонски јазик перфектот, односно минатото неопределено време, се образува со помошниот глагол **сум** во сегашно време и глаголската **л-форма** на глаголот што се менува. Помошниот глагол **сум** не се јавува во 3 л. едн. и мн., а во зависност од тоа дали е глаголската л-форма од свршен или несвршен вид имаме свршено или несвршено **минато неопределено време: сум кажал, сум рекол, сум видел; сум гледал, сум рабoӣел, сум ѝечалел** итн.

Во шттипскиот говор перфектот во третото лице еднина и множина се образува со, но и без помошниот глагол. Таква констатација забележавме и кај Маленко (2012: 189).

Пред да кажеме нешто за функциите што ги има перфектот со **сум** (перфект I како што го нарекуваат некои, на пример З. Голомб, Р. Усикова, Г. Цветановски и др.), треба да споменеме дека во македонскиот јазик постои и друг перфект (т.н. перфект II), кој се образува со помошниот глагол **има** и глаголската **-н/-т-** **придавка: има дојдено** итн. Во шттипскиот говор овој тип перфект не се среќава, односно е на маргините од системот.

Формите на перфектот I, континуант на стариот словенски перфект, ги среќаваме употребени во две функции: за кажување и за прекажување. Перфектот употребен во функција на кажување служи за соопштување на некое

дејство во минатото, без точно да го определиме неговото место на временската оска, односно не го прецизираме моментот на извршувањето на дејството. Единствено знаеме дека тоа се случило во минатото:

... *Им'але сме н'огу н'иви, работи'иле сме ги, к'олку с'амо боси'ан сме сад'иле, мумур'уска, ја жн'але сме, кои'але, пиуи'ун сме сад'иле, ниж'але ... што не сме работи'иле...*

Освен тоа, перфектот го среќаваме и во приказните каде што тој функционира како минато време без точно определување на моментот на случувањето, т.е. како неопределено, а не како прекажано :

.....*Била си 'една м'акеа, им'ала си 'една св'оја к'ерка и 'една завар'ена. Ама, н'ејнаиа к'ерка била н'огу мрзлива. Ич нејк'ела да работи'е. Завар'енаиа к'ерка н'огу работи'ила.....*

За прекажаност, обично станува збор кога лицето што зборува не е директен учесник во дејството, односно не е сведок на настаните, па според тоа и не е сигурен во точноста на она што го кажува. Значи, имаме работа со една модална категорија која се накалемила на минатото неопределено време :

...*Едно време, кажувати сии'ариите, коа била в'ојнаиа у Шч(и)и, Евр'еиите не сме'але н'адвор да излезати, илаш'иле се ои гласовейо што са се шир'иле дека Герм'анциите ќе ги в'одаи дал'еко ои иука, дека нем'ало да се вр'акати.....*

Се разбира дека лицето што зборува има можност да даде субјективна оценка и преку интонацијата, а со самото тоа и да покажува дека верува / не верува во она што му било кажано. Ова особено доаѓа до израз кога минатите дејства или настани ги споредува со денешната ситуација. Како потврда за ова ќе го продолжиме речењето на примери:

.....*Абе, Турциите б'иле иука иеи в'ека, 'ама и не ирав'иле к'ојзнае што у 'однос на он'оа што го ирав'иле и'окасно Бузариите у в'ојнаиа! Зул'умиите иука ирав'иле ги на н'ашите, илчк'але са ги, убив'але, кл'але.....*

Покрај презентот, кој означува имперфективност, односно истовременост на настанот со моментот на говорење, и аористот кој означува перфективност во смисла на anteriornost во однос на моментот на говорење, перфектот е посебна основа, која означува состојба и која не е ниту време ниту вид. Поради својата семантика, перфектот ги вклучува на свој начин и перфективността и имперфективността. Самото име на перфектот означува дека настанот е завршен, perficio, perfeci, perfectum или на грчки χρόνος τέλειος. Истовремено последицата/состојбата (што е резултат на претходно извршено дејство) е актуелна и присутна во сегашноста.

Потеклото на перфектот во индоевропскиот се доведува во врска со глаголска придавка на -έ, чие значење е споредливо, блиско со поновата форма

образувана на -tó- (laudatus), на која се додадени елементите (ə₂θ, -ta⁺x, Ä) кои функционираат како граматички субјекти без оглед на нивната етимологија. (Во однос на етимологијата се искажува дека овие завршетоци им даваат пасивно-интранзитивно значење на глаголите, а служат и како перфективна основа на глаголот.) Па така би имале форми од типот: *gh+ϣené ‘killed (убиен)’ како глаголска придавка; * gh+ϣenəzǒ, ‘I (am) killed’ *gh+ϣentá⁺x ‘thou (art) killed’ и се разбира *gh+ϣené ‘he (is) killed’.

Интересно е да се забележи дека функцијата на 3 л. едн. ја врши самата глаголска придавка без дополнителни граматички елементи. (сп. како македонските: седнал, купил и сл.).

Во однос на семантиката на изворото *gh+ϣené Курилович вели дека може да се претпостави дека, како и англиското killed ги имало следните три функции:

1. имперфективност: (he is being) killed,
2. состојба: (he is) killed = (he is) dead,
3. перфективност: (he has been) killed.

Како што забележува Цветановски (2004: 139) „Перфектот е основна форма со која се водат настаните од основната линија на исказот, т.е. преку формите на перфектот I се приредуваат минати настани на временската оска без некое точно локализирање, при што авторот почесто се става надвор од настаните. Со аористот се конкретизираат одделни настани, кои авторот ги издвојува како сегменти на нарацијата и во кои, тој се става внатре како директен сведок или учесник во опишаната ситуација.“

Следниов пример сведочи за типична транспозиција на перфектот во сферата на имперфектот:

...На вр'емеиџо и ја сам бил млад, уб'ав, и ја к'ако и др'угиџие мл'ади у м'ојиџо вр'еме б'еше аздис'ан, б'еше аџам'ија...

Од семантичка гледна точка формата на перфектот е мотивирана не само од темпоралниот, ами и од односот кон опозицијата надворешност / внатрешност. И во следниов пример забележивме употреба на форми на перфектот, кои можат да се заменат со формите на имперфектот:

...М'ајка ми е им'ала џеџи д'еџа с'осе м'ене, две к'ерки и два с'ина. Ја сам б'ила н'ајмала оџи с'иџие, а им'ала и две с'еџири к'ои са живе'але со нас...

Во врска со перфектот во македонскиот јазик треба да се нагласи и следново. Имено, се претпоставува дека реченицата е постара од зборот. Примитивната реченица е следена од движења, гестови, разлика во тонот и таа, претежно, имала афективен и емоционален карактер. Примитивната реченица, со такви обележја, не служела во прв ред за комуникација (разговор), туку повеќе за изразување на лични расположенија кои ја покажувале реакцијата на

говорителот во однос на надворешните впечатоци. Ритамот и квалитетот на гласот биле доминантни. Тоа значи дека најстарата реченица имала екскламативен карактер и со неа се соопштувале не само чудење, воодушевување, страв, неизвесност туку и обично тврдење, а тоа се гледа преку реторичкото прашање, кое е посебен облик на т.н. декларативни реченици.

Екскламативните реченици обично почнуваат со интерјекции чија функција е полисемантична. Ако речениците се екскламативни тогаш и нејзините делови се екскламативни. Така екскламативните елементи -н- и -л освен што може да укажуваат на оддалеченост на предметите, од што произлегува нивната адверсативна и негативна функција, можат да го искажуваат и она од што се плашиме или она на што се надеваме.

Примитивната екскламативна реченица (што е случај и денес) служела за соопштувања – монолог, па потоа за кажување или соопштување и разговор. Тоа значи дека примитивната реченица имала тројна функција. Овде се разбира се наметнува споредбата со македонската ситуација каде што со формите на перфектот може да образуваме реченици со кои се кажува, прекажува или се изразуваат лични чувства и впечатоци.

Потеклото од глаголска придавка и значењето на состојба, а не на време или на вид е она што му овозможува на перфектот да развие модални значења, како што е адмиративот. Имено, „чудењето“ се јавува како знак на изненадување на говорителот од некоја актуелна состојба или вест, која исто така се сфаќа како состојба. При тоа говорителот најчесто не е сведок на настанувањето - на таа состојба, односно на дејството што довело до таа состојба. Состојбата вообичаено се регистрира, без да се следи текот на дејството што ја предизвикува. Номиналниот карактер на перфектот овозможува на извесен начин перфектот да се споредува со субјунктивот, односно со т.н. да-конструкции во македонскиот кои водат потекло од инфинитивот. Тие се во основа модални, а нивната модалност зависи од надредениот предикат. Перфектот е модална категорија, а модалноста зависи од контекстот или конситуацијата. Што се однесува до имперцептивот, односно, прекажаноста, таа во македонскиот е развиена на „средината“ од патот на преобразување на наследениот перфект во минато неопределено време, односно во општ претерит. Познато е дека развојот на перфектот се движел од вклопување во презентската парадигма, изедначување со аористот или пак развој во општ претерит. Со оглед на фактот дека како претерит во македонскиот функционираат аористот и имперфектот, стариот перфект не дошол до фаза на општ претерит, но опстанал, а со оглед на неговата сложена семантика успешно се вклопил во една нова функција – искажување на незасведочено дејство. Би рекле дека незасведоченото дејство е некако во средината меѓу состојбата и дејството, меѓу статичното и динамичното.

Во однос на перфектот во штипскиот говор, посебно внимание треба да му се посвети и на прашањето за употребата и функциите на формите на перфектот со помошниот глагол *сум* и без него во третото лице еднина и мно-

жина. Од литературата што ни стои на располагање, извесно е дека формите со помошниот глагол почесто се среќаваат источно од реката Вардар, а помалку, или воопшто не се среќаваат на запад. Во врска со функциите на полниот перфект, од користената литература не може да се забележи некоја посебна функција на ваквите форми, каков што е случајот со бугарскиот јазик, каде што со ваквиот перфект се искажуваат исклучиво непрекажани дејства.

Во штипскиот говор во третото лице на перфектот постои семантичка разлика меѓу формата на перфектот со помошниот глагол сум (*ѱадн'ал е*) и без него (*ѱадн'ал*). Полните форми се специјализирани за искажување на личното видување на зборуваачот и не се користат за предавање информации слушнати од други лица. Со овие форми се искажува заклучок, претпоставка или тврдење на самиот зборуваач, чијашто убеденост во вистинитоста на дејството може да варира. Формите со помошниот глагол сум во 3. лице едн. и мн. се нагласено модални.

Да ги споредиме следните примери³:

1а) *Пет'ар ден'еска ѱадн'ал у шк'олоѱо*. – Да претпоставиме дека со оваа реченица мајката го известува својот сопруг, таткото на Петар. Употребата на краткиот перфект значи дека таа прекажува информации што ги добила од друг, најверојатно од Петар.

1б) *Не е ѱадн'ал, сѱеѱ'ал се е, л'аже ѱе (излаж'ал ѱе е)*. – Да претпоставиме дека со оваа реченица таткото на Петар ѱ реплицира на својата сопруга. Употребата на полниот перфект значи дека тој не прекажува, туку дека го изнесува своето субјективно видување на она што се случило и дава поинакво толкување на потеклото на повредите на Петар. Со формите *ѱадн'ал е, сѱеѱ'ал се е, излаж'ал ѱе е* се искажува субјективниот став во однос на дејството.

Во следниве примери, исто така, може да се види разликата во значењата на формите на перфектот со и без помошниот глагол сум во третото лице.

2а) *Сак'ала да д'ојде, ама вие не сѱе ја викн'але*. – Во овој пример зборуваачот го употребува перфектот без помошниот глагол за да ја прекаже информацијата содржана во семантиката на глаголот.

2б) *Сак'ала е да д'ојде, ама ние не ја викн'аме*. – Полниот перфект значи дека зборуваачот само претпоставува, односно го предава своето лично видување, веројатно изведено од пошироката ситуација или од личното познавање на субјектот и на неговиот карактер.

Во заклучокот ќе кажеме дека проширувањето на функционалната зона на перфектот не останало без последици во системот на овој говор. Имено, ретката употреба на перфектот II, односно има-конструкциите воопшто, довело до ситуации во кои формите на перфектот I се инкорпорирале во модално-темпоралниот систем на штипскиот говор со специјализирани функции како што се резултативот, дубитативот, имперцептивот итн.

³ Примерите ни ги посочи колегата доц. д-р Игор Станојоски и во оваа пригода срдечно му благодариме.

Литература

- Асенова П. 1989: *Основни проблеми на балканскиот јазикен сџюз*, Балканско јазикознание, Софија.
- Бондарко А. В., Буланин Л. Л. 1967: *Рускиот глагол*, Ленинград.
- Бунина И. К. 1959: *Система времен старославјанскогo глагола*, Москва.
- Дејанова М. 1970: *История на сложните минали времена в българики, сърбохърватски и словенски јазик*, Софија.
- Конески Бл. 1987: *Грамаџика на македонскиот лийеративурен јазик*, Скопје.
- Маленко Б. 2012: *Шџијскиот гoвор*, Посебни изданија, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Миндак Ј. 1988: „Прекажаност и перфективност за формите на plusquamperfectum кај Марко Цепенков“, *Јазичниите љојави во Биџола и Биџолско денеска и во минаџиото*, Скопје.
- Потебња А. А. 1958: *Из записок по руској грамаџике*, Москва.
- Тополињска З. 1995: *Македонскиите дијалекџии во Егејска Македонија* (синтакса), кн. 1, Скопје.
- Тополињска З. 1997: *Македонскиите дијалекџии во Егејска Македонија* (синтакса), кн. 2, Скопје.
- Фридман В. 1980: „Адмиративност во балканските јазиици: категорија против употреба“, *Македонски јазик*, XXXI, Скопје.
- Цветановски Г. 2004: *Каршијачкиот гoвор – Скојско* (со љосебен осверџи на синџакасија), Посебни изданија кн. 41, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Г. 2001: „Местото на перфектот во темпорално-модалниот систем на каршијачкиот гoвор“, *Македонскиот глaгол: синхронија и дијахронија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Г. 2010: *Говорџи на Македонџиите во Мала Пресија* (зајаднојресџански гoвор), Посебни изданија кн. 66, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Цветановски Г. 2005: „Формална и функционална анализа на сложените глаголски форми (перифрастични конструкции) врз примери од скопскоблатскиот гoвор“, *Лийеративурен збор*, ЛП/4–6, Скопје.
- Friedman V. 1977: *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*, Ohio.
- Galton, H. 1976: *The Main Functions Of the Slavic Verbal Aspect*, Skopje.

Summary

In this article we will try to address issues related to the place of the perfect in the modally-temporal system of the Stip speech. Starting from the view that each language unit transmits information about something, we first put the semantic category as part of the semantic continuum in which the meanings of the language units are revealed. Our description is based on the anthropocentric theory of language, and in connection with it, we will start from the meaning to the form. We regarding the functions of the perfect in the speech in Stip.

811.163.3'373.21/.22(497.721)

Изворен научен труд

Љубица Станковска¹

ЕТИМОЛОГИЈАТА НА НЕКОЛКУ ИМИЊА НА РЕКИ ВО КУМАНОВСКАТА ОБЛАСТ

Апстракт: Кумановската Област изобилува со природно богатство на текушти води. Сите реки, потоци и долови му припаѓаат на сливот на Егејско Море. Во статијата ќе се осврнеме на етимологијата на петнаесет имиња на реки што протечуваат низ кумановскиот терен. Во обработката се опфатени и секундарните имиња на реките што се употребуваат од месното население.

Клучни зборови: топонимија, топоним, хидроним, име на река, потамоним, хидрографски термин, македонски јазик, Кумановска Област.

Алгуњштица – река, десна притока на Пчиња → Вардар, долга 5 км, а извира од падините на планината Руен (Алгуња, Пелинце, Кумановско).

Од Ј. Хаџи-Василевиќ името на реката е забележено со формата *Алџуњшиџица* (Хаџи-Василевиќ 1909: 239), а кај Ј. Трифуноски тоа е запишано како *Алџушица* (Трифуноски 1974: 98). На географската карта од 1965 година името на реката е внесено во обликот *Алџушица* (Петрушевски, Петрушевска 2001: 9–10).

Дијалектното име на реката е *Алџињшиџица*, а така е и нејзиното официјално име, коешто треба да биде внесено на географските карти на Р. Македонија.

Потамониминското име *Алџуњшиџица* потекнува од постарата адјективна синтагма **Алџуњска < *Алџуњска (Река)*, чијашто придавска компонента, која е образувана со формата за женски род *-ска > -ска* од придавскиот суфикс *-ска* (современата форма е *-ски*), се супстантивизирала со суфиксот *-ица* по елизијата на апелативот *река*. При извршувањето на таа деривациска постапка, консонантската група *-ск-* од придавскиот суфикс *-ска*, којашто се нашла пред вокалот *и* од суфиксот *-ица*, се палатализирала во *-шиџ-*. Во основата на придавката **Алџуњска < *Алџуњска* лежи името на селото *Алџуња* (Duridanov 1975: 131; Станковска 2001: 19).

Соодветни потамонимиски образувања се познати не само во топонимијата на македонската јазична територија: *Белешџица* – река, л. пр. на Брж-

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, научен советник во пензија, stankovskaljubka@gmail.com

данска Река → Треска, *Габрошиџица* – река, л. пр. на Струмешница → Струма, туку и во топонимијата на другите словенски јазици, сп. буг. *Киевиџица*, *Планиџица*, срп. *Свињшиџица*, хрв. *Naščica*, словен. *Bloščica*, *Čerenščica* и други.

Бистрица – река, лева притока на Пчиња → Вардар, со должина од 18 км, а извира од изворот викан Скок што се наоѓа на Арбанашко Брдо на планината Козјак (Арбанашко, Кумановско). Реката *Бисџирица* протечува низ атарот на селата Рамно, Малотино, Жегљане, Враготурце и Карловце.

Ј. Хаџи-Василевиќ за реката *Бисџирица* забележува дека во горниот тек, во атарот на селото Рамно, таа се вика *Рамнанска*, а оттаму надолу до утоката се вика *Бисџирица* (Хаџи-Василевиќ 1909: 14). Реката *Бисџирица* на својот тек има повеќе мали водопади, а најголем е водопадот Скакало кој се наоѓа на речниот тек меѓу селата Враготурце и Жегљане. Ј. Хаџи-Василевиќ кажува и тоа дека реката *Бисџирица* има брз тек и заради својата брзина таа не може да се прегазии, а кога надојдува таа е голема толку што носи луѓе и добиток. „Неа народот тамошен, вели тој, ја вика „бесна“ и „луда“ река (Хаџи-Василевиќ 1909: 14). Од Ј. Трифуноски името на реката се бележи како *Бисџирица* (Трифунски 1974: 103, 107). Тој кажува дека реката *Бисџирица*, на која порано имало 13 воденици, во 1936 година надошла со голема вода и срушила неколку воденици, а во времето на неговите теренски истражувања на неа работеле само 4 воденици. На географската карта на Р. Македонија, со размер 1 : 200 000, името на реката е внесено како *Бисџирица* (Карта). Од Ј. Цвијиќ оваа река е забележена со името *Бела Река* (Цвијиќ 1906: 152). Ѓ. Петров реката *Бисџирица* погрешно ја идентификува со *Мала Рџка*. Тој вели: „Низ Малотино тече *Мала Рџка*.“ (Петров 1896: 560).

Од месното население оваа река се вика *Бисџирица*, а се употребува и името *Рџка*. Жителите на селото Рамно горниот тек на реката ја викаат *Рамњанска* или *Рамњанска Рџка*. Официјалното име на реката е *Бисџирица*.

Името на реката *Бисџирица* е произведено од некогашната атрибуцка синтагма **Бисџира (Вода)*, чијшто придавски член **Бисџира*, по отпаѓањето на именскиот член, изразен со апелативот *вода*, се супстантивизирал со суфиксот *-ица* (Станковска 2001: 44). Придавката *бисџар* е општословенска лексема, сп. мак. *бисџар* ‘просирен, чист’, срп. *бисџар* ‘јасен, чист’, хрв. *bistar* ‘брз; јасен, чист’, буг. *бистър* ‘просирен, чист’, словен. *bister* ‘брз; јасен, светол’, рус. *быстрый* ‘брз’, укр. *быстрый* ‘брз’, пол. *bystry* ‘брз’, чеш. *bystrý* ‘брз, подвижен’, длуж. *byšy* ‘јасен, чист’, потекнува од ст. сл. *bystrъ* што значи ‘брз’, која води потекло од прасл. **bystrъ (jъ)* ‘брз’, а ова се доведува во врска со ие. Корен **bhūs-ros* ‘шумен’ во кој консонантската група *-sr-* се раздвоила со консонантот *t*, сп. *osīar* (Skok 1971: 157–158; БЕР 1971: 50; Bezlaј 1976: 22). Во старословенско-македонскиот речник за придавката *bystrъ* се наведени значењата ‘смел, брз, жив’ (Десподова 1999: 43). Примарното значење на придавката *бисџар* е ‘брз’ кое во македонскиот јазик, како и во некои други словенски јазици, не се употребува, но се чува во топонимијата, односно во хидронимија-

та, додека нејзиното значење 'просирен, чист, јасен' е секундарно и резултативно-последично што се развило како резултат на истекувањето на брзиот тек на водата при што таа е просирна, јасна и чиста. Семантичката вредност на името на реката *Бисџирица* може да се искаже со дефиницијата 'брза вода', односно 'река со брз тек на водата'.

Идентични хидронимски образувања се среќаваат на словенските јазични подрачја, сп. хрв. *Bistrica* (Šimunović 1972: 216), срп. *Бисџирица* (Павловиќ 1996: 36), бос. *Bistrica* (Vujičić 1982: 56), буг. *Бистрица* (Дуриданов 1963: 202), словен. *Bistrica* (Snoj 2009: 61), пол. *Bystrzyca* (Rieger, Wolnicz-Pawłowska 1975: 28), чеш. *Bystrice* (Hosák, Šrámek 1970: 138), рус. *Быстрица* (Смолицкая 1976: 101), укр. *Быстрица*, брус. *Быстрыца* (Шульгач 1998: 56).

Потамонимското име *Рамњанска* е елиптично име создадено со супстантивизација на придавката од адјективната синтагма *Рамњанска Река*, која е образувана од името на селото *Рамно* со формата за женски род *-ска* од придавскиот суфикс *-ски*. Дијалектната форма на ктетикот од името на селото *Рамно* е *рамњански* и *рамњски*.

Потамонимското име *Река* е создадено со топонимизација на хидрографскиот термин *река* 'голем тек на вода'. Терминот *река* потекнува од ст. сл. *roŕka* и претставува општословенска лексема, сп. буг. *reká*, срп. *reka*, хрв. *rijeka*, словен. *rěka*, рус. *река́*, укр. *ріка́*, брус. *рака́*, чеш. *řeka*, слов. *rieka*, пол. *rzeka*, глуж. и длуж. *rěka*, полап. *rekǎ*, која води потекло од прасл. **rěka* < ие. **roŕkǎ* 'тек' (Bezljaj 1995: 168–169; БЕР 2002: 215–216).

Името на реката *Бела Река* претставува синтагматско име кое е составено од придавскиот член *Бела* и именскиот член *Река*. Атрибутот *Бела* од составот *Бела Река* е еднаков на формата за женски род *бела* од придавката *бел*, а именскиот член е рамен на хидрографскиот термин *река*. Придавската лексема *бел* 'што има боја на снег, на млеко и сл.' е општословенски збор, сп. буг. *бял*, срп. *бео*, хрв. *bio*, *bijel*, словен. *bel*, рус. *белый*, укр. *білий*, чеш. *bílý*, слов. *biely*, пол. *biały*, глуж. и длуж. *běly*, кој потекнува од ст. сл. *бѣлъ* < прасл. **bělъ*, а води потекло од ие. корен **bhē-*, **bhā-* 'свети', како и стинд. **bhāti* 'свети', **bhāla-m* 'блесок', авес. *bāmya-* 'светол', грч. *φαλός* 'бел, светол', стиран. *bān* 'бел' (БЕР 1971: 109; Skok 1971: 152; Bezljaj 1996: 16).

Буриловац – поток, десна притока на Петрошница → Пчиња → Вардар, извира од ридот Високо на планината Козјак (Бајловце, Кумановско). Дијалектното и официјалното име на реката е *Буриловац*.

Потамонимското име *Буриловац* настанало од некогашната бинарна конструкција **Бурилов (Појџок)*, чијашто придавка е образувана од личното име *Бурил* со придавскиот суфикс *-ов* кој се карактеризира со посесивното значење. По елизијата на именскиот член од составот **Бурилов (Појџок)*, изразен со хидрографскиот термин *џојџок*, придавката **Бурилов* се супстантивизирала со суфиксот *-ац*, којшто претставува дијалектна варијанта на суфиксот *-ец* од

ст. сл. -џџ. Семантиката на потамонимот *Буриловац* може да се дефинира како 'поток покрај кој живее или има свој имот Бурил'.

Личното име *Бурил* е изведено од хипокористикот *Буро* со антропонимскиот суфикс *-ил*. Хипокористичното име *Буро* може да е изведено по пат на скратување од сложеното име *Буровиџ*, кое претставува варијантно име од *Боровиџ*, а исто така може да претставува и варијантно име на хипокористичното име *Боро*, изведено од личните имиња *Боривој*, *Борис*, *Борислав* (Станковска 1992: 46, 53). Во македонскиот антропонимски фонд се засведочни и други хипокористични форми изведени од името *Буро*, сп. *Буран*, *Бурда*, *Бузе*, *Буриј*, *Бурин*, *Бурјо*, *Бурко*, *Бурле*. Во составот на сложените антропоними *Буровиџ*, *Боривој*, *Борислав* влегува морфемата *бор-* која потекнува од ст. сл. глагол *борити са*, *борџ са* 'се бори'.

Врлџ – река, лева притока на Крива Река → Пчиња → Вардар, со должина од 11 км, извира од падините на ридот Врлџ, ветка на планината Манговица, под врвот Асаница, висок 874 м (Пезово, Кумановско).

Во својата монографија за Кумановската Област Ј. Трифуноски запишал дека „меѓу селата Коњух и Рударе се наоѓа длабоката долина на рекичката *Врлџ*, притока на Крива Река“ (Трифунски 1974: 187–188).

Името на реката *Врлџ* може да се објасни на два начина. Прво, потамонимското име *Врлџ* може да настанало по пат на метонимија, преземено од името на ридот *Врлџ*. Оронимот *Врлџ* е рид со ниви, пасиште и шума кој се наоѓа на границата на атарот меѓу кумановските села Кокошиње и К'шање. Од Ј. Хаџи-Василевиќ името на ридот е забележено со формата *Врлџ* (Хаџи-Василевиќ 1909: 257), а кај Ј. Трифуноски е напишано како *Врлџ* (Трифунски 1974: 164). Оронимското име *Врлџ* е создадено по пат на топонимизација на орографскиот термин *врлџ* со значењето 'стрмно место, стрмнина', кој е познат во кумановскиот говор. Во географската терминологија што се употребува во дијалектите на македонскиот јазик, покрај апелативот *врлџ*, се засведочени следните орографски термини: *врлџ* 'стрмно место, стрмнина', неговите фонетски разновидности *врлџ*, *врлџ* 'остра планинска страна', *врлџ* 'стрмнина', *врлџ* 'стрмнина', *врлџ* 'стрмнина, лошо место', *врлџ* 'стрмно, лошо место', *врлина* 'стрмнина', *врлока* 'стрмно место, стрмнина' (Видоески 1999: 36).

Второ, името на реката *Врлџ* може да претставува примарно име кое настанало со топонимизација на хидрографскиот апелатив *врлџ* со значењето 'буен, силен, пороен дол'. Ние му даваме предност на второво значење.

Географскиот термин *врлџ* е образуван од придавката *врл* со стариот и одамна непродуктивен суфикс *-џ* < прасл. **-џџ* (Skok 1971: 16). Придавката *врл*, која потекнува од ст. сл. *врлџ* 'силен' < прасл. **vrlb*, според некои етимолози, е изведена со суфиксот *-л* од глаголскиот корен *вр-* што се наоѓа во глаголот *врие* кој потекнува од ст. сл. *врџти* 'врие, кипи' < прасл. **vyr-ěti*, чиешто потекло се доведува во врска со ие. корен **uer-* : **uor-*, **ur-* (Skok 1973: 622).

Во старословенско-македонскиот речник е посочена глаголската лексема *врзти*, *врѣти* со значењето 'дере, пљачка, растура' (Десподова 1999: 57). Оттука може да се каже дека првобитното значење на придавката *врл* било 'кој врие, буен, силен', а подоцна се развиле значењата 'лош, лут (за човек)' и 'стрмен (за место)', т. е. 'лошо место' (БЕР 1971: 211). Придавката лексема *врл* е позната во словенските јазици, сп. буг. *вѣрл* 'лут; стрмен; амбициозен', срп. *врли* 'добар, честит; марлив, вреден', хрв. *vrlo*, (определена форма) *vrlī* 'добар, честит, марлив, вреден; силен; здрав', прилогот *врло/vrlo* 'многу, мошне' (Skok 1973: 622–623), словен. *vrl* 'добар, вреден, работлив, ревносен', чеш. *nevrlý* 'кој сака да мрмори, да негодува', слов. *vrlý* (Bezljaj 2005: 361).

Во македонскиот јазик придавката *врл* (м. р.), *врла* (ж. р.), *врло* (ср. р.) се употребува со повеќе значења како што се 'лош, поган, лут, завидлив; стрмен, мошне кос; лут, јак вкус', а од неа се изведени лексичките единици: придавката *врловиѝ* 'стрмен', потоа именките: *врлеж* 'стрмнина, остра косина', дем. *врлежинка*, *врлина* 'злоба, лошотија; стрмнина' и глаголот *врлува* 'беснее, уништува' (ТРМЈ 2003: 312).

Придавката *врл* со значењето 'стрмен' се среќава во единечни и сложени топоними, сп. *Врлаќо* (< *Врлакоѝ*) – стрмно место со ниви (Двориште, Беровско), *Врлејца* – шума (Нерези, Струшко), *Врлавишиѝе* – пасиште и шума (Скачковце, Кумановско), *Врлак* – врв на планината Руен, висок 743 м (Петрушевски, Петрушевска 2001: 103), *Врлуѓа* – чукарка (Мургаш, Кумановско); *Врла Скала* – голем камен (Зелен Град, Пробиштипско), *Врла Сѝрѝна* – стрмнина (Бељаковце, Кумановско), *Врлаѝна Ридина* – стрмна падина под шума (Робово, Беровско), *Врли–Камен* – врв (Трпејца, Охридско), *Врло Долче* – долче во стрмна месност (Карабичане, Кумановско). Во топонимијата на српската јазична територија, на пример, се среќаваат топонимите: *Врла* – река, *Врлаја* – поток, *Врли* – поток, *Врлак* – поток; *Врла ѝадина* – поток (Павловиќ 1996: 75).

Во дијалектната лексика на македонскиот јазик се употребува хидрографскиот апелатив *брзеј* 'брз тек на водата во река, брзак' (РМЈ 1961: 46; Видоески 1999: 24), кој е образуван, исто така, со суфиксот *-еј* од придавката *брз*. Географскиот термин *брзеј* се среќава во топонимијата, сп. *Брзео* (< *Брзејоѝ*) – место на реката Црна (Добровени, Прилепско). Придавката лексема *бързеј* е познат во бугарскиот јазик (БЕР 1971: 102), а во хрватскиот јазик се употребува разновидноста *brzeļj* (Skok 1971: 222)..

Од гореизложеното може да констатираме дека географскиот термин *врлеј* се одликува со две значења, и тоа со хидрографското значење – кога означува 'буен, силен, пороен дол' и со орографското значење – кога означува 'лоша, стрмна страна на рид'.

Елењачки Дол – дол, лева притока на Пчиња → Вардар, а извира од ридот Арбанашко Брдо, ветка на планината Козјак (Бајловце, Кумановско).

Потамонимот *Елењачки Дол* претставува синтагматско име кое е составено од придаката *Елењачки* и од именката *Дол*. Придавската компонента *Елењачки* од синтагмата *Елењачки Дол* е образувана од оронимското име *Елењак* со придавскиот суфикс *-ски*, а именската компонента *Дол* е еднаква на хидрографскиот термин *дол*.

Оронимот *Елењак* е рид со шума и камењар што се наоѓа во атарот на селото Бајловце. Месното население ридот *Елењак* го вика уште и *Елењски Рид*. Ридот *Елењак* го забележал уште Ј. Хаџи-Василевиќ во неговиот монографски труд за Кумановската Област каде што кажува дека тој се наоѓа на границата меѓу атарот на селото Бајловце и селото Кокино (Хаџи-Василевиќ 1909: 265). Во основата на оронимското име *Елењак* се наоѓа зоонимот *елен* ‘четириножно, тревопасно животно од родот на копитари (преживари) со разгранети рогови кај мажјакот, *Caprus elaphus*’ (ТРМЈ 2003: 596). Од структурна гледна точка, оронимското име *Елењак* потекнува од некогашната бинарна конструкција **Елењи (Рид)*, чијшто придавски член е образуван со стариот и исчезнат придавски суфикс *-јь* во определената форма *-ји* кој овде се карактеризира со односно-квалитативното значење. Придавката **Елењи* од синтагмата **Елењи (Рид)*, по елизијата на именскиот член, изразен со апелативот *рид*, се супстантивизирала со именскиот суфикс *-ак*. Во семантички поглед оронимот *Елењак* означува ‘рид каде што има елени’.

Зоонимскиот апелатив *елен* потекнува од ст. сл. *єлень* (Десподова 1999: 117). Апелативот *елен* е општословенски збор, сп. буг. *елен*, срп. *јелен*, хрв. *jelen*, словен. *jelen*, рус. *олень*, укр. *олинь*, белрус. *олень*, чеш. *jelen*, слов. *jeleň*, пол. *jeleń*, луж. *jeleń*, а е сроден со лит. *ėlnis* ‘елен’, *ėlnias* ‘кошута’, латв. *alnis* ‘лос’, стпрус. *alne* ‘кошута’, грч. *ἔλαφος* ‘елен’, лат. *alces* ‘лос’ (Bezljaj 1976: 225).

Хидрографскиот термин *дол* ‘продлабочена вдлабнатина меѓу ридови, рекичка меѓу ридови’ потекнува од ст. сл. *доль* < прасл. **dolъ* и претставува општословенски збор, сп. буг. *дол*, срп. *до*, ген. *дола*, хрв. *do*, ген. *dola*, словен. *dol*, рус. *дол*, чеш. *důl*, пол. *dół*, глуж. и длуж. *doł*, кој води потекло од ие. корен **dhel-*, а неговата сродност се огледа со гот. *dals* ‘дол, длабочина, јама’, ствгерм. *tal*, герм. *Tal* (Skok 1971: 419; БЕР 1971: 409).

Капеш – дол со вода, лева притока на Крива Река → Пчиња → Вардар, извира од Капешки Рид (Пезово, Кумановско).

Од месното население, покрај името *Каџеш*, се користи и името *Каџешки Дол*. Официјалното име на потокот е *Каџеш*.

Потамонимското име *Каџеш* настанало по пат на метонимија, односно тоа е преземено од првобитното име на неговиот извор кој се викал **Каџеш*. Постарата форма на хидронимот **Каџеш* била **Каџешѝ*, а денешниот облик е добиен со упростување на консонантската група *шѝ* во која, поради потешкиот изговор, испаднал крајниот консонант *ѝ*. Хидронимското име **Каџешѝ* потекнува од некогашната синтагматска формација **Каџешѝ (Извор)*. Придав-

скиот член **Каѝешѝ* од составот **Каѝешѝ (Извор)*, по елизијата на именскиот член, изразен со апелативот *извор*, се супстантивизирал и продолжил да егзистира во форма на елипса. Придавската компонента **Каѝешѝ* од составот **Каѝешѝ (Извор)* е еднаква на стариот активен партицип на презентот *каѝешѝ* од ст. сл. *капаѝь*, кој е добиен од *каплѝжь* со губењето на епентетското *л'* и со преминот на *ж* во *а* според правилото на мешањето на носовките. Овој партиципен облик е изведен од ст. сл. глагол *капати*, *каплѝж*, *каплѝши* со значење 'капе, тече во капки; пропушта вода (низ пукнатини и сл.), прокапува'. Партиципната форма *каплѝжь* > *капаѝь* е наложена по аналогија од другите падежни форми: ген. *капаѝа*, дат. *капаѝоу*, акуз. *каплѝжь* > *капаѝь*, чијшто облик е пренесен во номинативот. Оттука можеме да констатираме дека значењето на хидронимот **Каѝеш* < **Каѝешѝ* е 'извор што капе', односно 'извор од кој водата бавно тече'.

Идентично топонимско образување претставува хидронимот *Каѝеш* – извор што се наоѓа во атарот на селото Оморани, Велешко. Инаку, хидронимски имиња во чијашто основа се содржи партиципот *каѝешѝ* често се среќаваат на македонската јазична територија, сп. *Каѝешѝеѝ* – извор (Љубанци, Скопско), *Каѝешѝеѝ* – извор и населба во градот Скопје, *Каѝешѝеѝ* – ридно место под шума и извор (Битово, Бродско), *Каѝешѝеѝ* – извор (Злести, Охридско), *Каѝешчеѝ* – карпи и богат извор (Косинец, Костурско) (Миовски 1977: 121), *Каѝешѝиѝа* – село во Биглишко (Албанија), *Каѝешниѝа* – планинска месност во атарот на селото Тушим, Мегленско (Грција).

Второто име на реката *Каѝешки Дол* е синтагматски состав во кој придавскиот член *Каѝешки* е образуван од хидронимот **Каѝеш* со придавскиот суфикс *-ски*, а именскиот член е претставен со географскиот термин *дол*. Образувањето на потамонимот *Каѝешки Дол* го потврдува нашето мислење дека изворот на оваа река првобитно се викал **Каѝеш*.

Лука – река, лева притока на Крива Река → Пчиња → Вардар, долга 16 км, а извира од падините на планината Манговица, под врвот Асаница, висок 874 м (К'шање, Кумановско). Во средниот тек се наоѓаат селата Кучкарево, Градиште и Скачковце, а во долниот нејзин тек лежи селото Орашац. Од левата страна во реката *Лука* се влива *Скачковски Поѝок*. Рамнината, односно полето под ниви, што се протега покрај реката се вика *Лука*, а во атарот на селото Кучкарево тоа се вика *Кучкареска Лука*.

Во научната литература и на географските карти за идентификацијата на оваа река се употребуваат следниве имиња: *Лакавица*, *Орашиѝа*, *Орашачка Река* и *Орашачки Поѝок*. Така, Ѓ. Петров во својата монографија за географските изучувања на Македонија го употребува името *Лакавица*. Тој забележува дека „...до Крива Река и Пчиња се простира Лакавичкото Поле, низ кое тече реката *Лакавица*...“ (Петров 1896: 565–566). Ј. Цвиик реката ја бележи со името *Орашиѝа* (Цвијић 1906: 152), од В. К'нчов се употребува името *Лакавица* (К'нчовъ 1911: 104), а кај Ј. Хаѝи-Василевиќ е забележена како *Ора-*

шачка река (Хаџи-Васиљевић 1909: 15). Во пописот на водите во Кралството Југославија реката е заведена со името *Orašački potok* (Popić 1924: 138). На топографската карта од 1958 година реката е внесена со името *Лука* (Петрушевски, Петрушевска 2001: 343) и кај Ј. Трифуноски се употребува името *Лука* (Трифуноски 1974: 164). Од И. Дуриданов е наведено и името *Luka reka* (Duridanov 1975: 133).

Месното население од споменатите кумановски села реката, обично, ја вика *Лука*, а се користат и имињата *Лукаџица*, *Орашачка Река*, *Орашачки Поџок* и *Река*. Како официјално име на реката треба да се користи старото име *Лука*.

Потамонимот *Лука* претставува елиптично име кое настанало од постарата придавска синтагма **Лука Река*. Атрибутот **Лука* од составот **Лука Река*, по елизијата на именскиот член, изразен со терминот *река*, се супстантивизирал, т. е. станал именка, и продолжил да суштествува во елиптична форма. Името на реката *Лука* потекнува од ст. сл. придавка *лжкъ* што значи 'извиен, крив', која води потекло од прасл. **lǫkъ* 'свиен, извиен, крив', односно тоа е еднакво на придавската форма за женски род *лжка* 'извиена, крива'. Вокалот у што се јавува во името *Лука* е резултат на замената на старата носовка од заден ред ж која во кумановскиот говор дала у како што се случило, на пример, и во апелативите *дуб*, *йуџи*, *рука*. Оттука може да се констатира дека семантичката мотивација на името на реката *Лука* е 'крива река, река која при својот тек прави свијоци'.

Потамонимиското име *Лукавица* потекнува од првобитната синтагматска формација **Лукава (Река)*, чијшто атрибутски член е еднаков на формата за женски род *лукава* од ст. сл. *лжкава* од придавката *лжкавъ* 'извиен, крив'. Оваа придавка води потекло од прасл. **lǫkavъ* со неговото конкретно значење 'свиен', која е образувана од придавката **lǫkъ* со придавскиот суфикс **-avъ*. Придавската компонента **Лукава* од синтагмата **Лукава (Река)* се супстантивизирала со суфиксот *-ица* по елизијата на апелативот *река*. Дериџациската постапка при образувањето на потамонимот *Лукавица* се движела по следниов пат: **Лукава (Река)* > **Лукава + -ица* > *Лукавица*. Од семантичка гледна точка потамонимот *Лукавица*, исто така, означува 'крива, извиена река, река со свијоци'.

Соодветни топонимски единици се среќаваат во нашата топонимија, сп. *Лакавица* – река, д. пр. на Вардар, се вика уште *Лака* и *Госџиварска Лака*, *Лакавица* – река, л. пр. на Брегалница, *Лукавица* – река, л. пр. на Пчиња, постапро име на Крива Река (Станковска 1999: 50–52). Формата на името *Лакавица*, како што се бележи на некои топографски карти, претставува само фонетска разновидност на дијалектното име *Лукавица*. Во името *Лакавица* се јавува вокалот *a* наместо старата носовка од заден ред ж што е карактеристична

замена за централните македонски дијалекти. Обликот на името *Лакаџица* сметаме дека се употребува погрешно од месното население за постарото име на реката *Лакавица* (со замена на глсот *в* со *џ*).

Потамонимското име *Орашачка Река* претставува синтагматски состав во кој придавскиот член *Орашачка* е образуван од името на селото *Орашац* со формата за женски род *-ска* < *-ьска* од придавскиот суфикс *-ски*, определена форма од суфиксот *-ьскъ*, а именскиот член е изразен со хидрографскиот термин *река*.

Во сложеното името *Орашачки Појџок*, пак, придавскиот член е образуван, исто така, од името на селото *Орашац* со придавскиот суфикс *-ски* < *-ьскъ*, а именскиот член е претставен со хидрографскиот термин *појџок*.

Формите на името на реката *Орашечка река* и *Орашечки поток*, што се среќаваат во научната литература, се погрешно наведени наместо основните имиња *Орашачка Река* и *Орашачки Појџок*.

Терминот *појџок* 'помал воден тек, помала река' потекнува од ст. сл. потокъ, а е изведен со префиксот *по-* од основниот поствербален дел - токъ, кој води потекло од прасл. **tokъ* 'течење', добиено со алтернација на вокалот *e* > *o* во коренот **tek-* 'тече' (Skok 1973: 450; Bezlaj 2005: 191).

Името на реката *Орашица* потекнува од атрибутската формација *Орашачка Река*. Оваа форма на името настанала на тој начин што атрибутот *Орашачка* од синтагмата *Орашачка Река* се супстантивизирал со суфиксот *-ица* по елиминирањето на именката *река*. При извршувањето на оваа зборообразувачка постапка отпаднала морфемата *-ачка* од придавката *Орашачка*, односно отпаднал придавскиот суфикс *-ьскъ*, женски род *-ьска* > *-ска*, а заедно со него е елиминиран и суфиксот *-ац* < *-ьць* со кој е образувано името на селото *Орашац* (Станковска 1999–2000: 349).

Макрешка Река – река, десна притока на Петрошница → Пчиња → Вардар, долга 8 км, а извира од падините во подножјето на планината Козјак во атарот на селото Цвиланце (Макреш, Кумановско). Од месното население се вика уште и *Макрешки Појџок*.

Потамонимот *Макрешка Река* претставува синтагматска формација која е составена од придавката *Макрешка* и од именката *Река*. Придавскиот член *Макрешка* од составот *Макрешка Река* е образуван од името на селото *Макреш* со формата за женски род *-ска* од придавскиот суфикс *-ски*, а именскиот член *Река* е рамен на хидрографскиот термин *река*.

Постарото име на оваа река, веројатно, било **Макреш*, но не е исклучена можноста и рамнината покрај реката да го имала истото име. Откако името на реката се пренесло на селската населба *Макреш*, реката започнала да се именува како *Макрешка Река* или *Макрешки Појџок*. Хидронимот **Макреш* настанал со топонимизација на загубениот хидронимски апелатив **макреш*, чиешто значење е 'поток богат со вода', односно 'влажно мочурливо место' (Станковска 2003: 184). Лексемата **макреш* е изведена со суфиксот *-еш* од коренот **макр-* кој потекнува од прасл. корен **так-*, добиен со алтернација од

коренот **мок-*, проширен со суфиксот *-r*, а води потекло од ие. корен **maq-* со значење 'влага, мокрина, влажен' (Skok 1972: 449). Семантичката информација на хидронимот *Макреш може да се формулира како 'влажно, мочурливо место покрај поток', односно 'поток богат со вода'.

Од основата *мак-* се изведени географските апелативи *макла* 'влажно, мочурливо место, млака', *маклина* 'место каде што подвирва вода, млака', *маклишиџе* 'место со млаки', *макло* 'влажно, водоврично место', кои се среќаваат и во топонимијата, сп. *Маќла* – ливади (Болно, Ресенско), *Маќлаиџа* – мочурлива месност (Крњево, Кавадаречко), *Маќлина* – нивје (Арменско, Леринско), *Маќлиџа* – мочурлива месност (Бач, Битолско), *Маќлишиџа* – ниви (Тополница, Бродско), *Маќлоиџо* – водоврично место (Клиново, Кавадаречко) и други.

Второто име на реката *Макрешки Поџок* претставува адјективна синтагма во која адјективот *Макрешки* е изведен од името на селото *Макреш* со придавскиот суфикс *-ски* < *-ъскъ* а именскиот член *Поџок* е рамен на хидрографскиот термин *поџок* 'помал воден тек, помала река'.

Мала Река – река, лева притока на Пчиња → Вардар, долга 20 км, а извира од падините на планината Герман, под врвот Герман, висок 1387 м (Длабочица, Кумановско). Оваа река протечува уште низ атарот на селата Цветишница и Буковљане. Со поголемиот нејзин тек *Мала Река* е гранична линија со Р. Србија и се влива во реката Пчиња во близина на српското село Јабланица.

Од Ј. Цвиик името на реката е запишано во обликот *Мала река* (Цвијић 1906: 90). Во пописот на водите во Кралството Југославија реката е заведена со името *Mala reka* (Popis 1924: 138). На топографската карта од 1950 година името на реката е напишано како *Мала Река* (Петрушевски, Петрушевска 2001: 354). Од И. Дуриданов името на реката е забележено како *Mala reka* и *Germanъ (Duridanov 1975: 129). На географската карта на Р. Македонија, со размер 1 : 200 000, името на реката е внесено со формата *Мала Река* (Карта). Од месното население реката се вика *Маќа Реќа*, а така е и нејзиното официјално име.

Потамонимот *Мала Река* претставува синтагматска формација во која придавскиот член *Мала* е еднаков на формата за женски род *мала* од придавката *мал*, а именскиот член *Река* е рамен на хидрографскиот термин *река*.

Придавската лексема *мал* 'што е незначителен по размер или по количество' потекнува од ст. сл. придавка *малъ* и претставува општословенски збор, сп. срп. *мао*, *мала*, *мало*, (определена форма) *мали*, хрв. *тао*, *mala*, *malo*, (определена форма) *mali*, буг. *малък*, словен. *mali* (определена форма од *tajhen*), рус. *мал*, укр. *малый*, брус. *малы*, пол. *mały*, луж. *mali*, чеш. *malý*, слов. *malý*, кој води потекло од прасл. *mālъ, коешто се доведува во врска со ие. корен **mel-* што се наоѓа во глаголот *меле* 'дробити', како и со ие. *(*s*)*mēlo-* 'ситен, дробен добиток' (Skok 1972: 374–375; Bezlaј 1982: 163–164; БЕР 1986: 622–623).

Млачки Дол – река, лева притока на Крива Река → Пчиња → Вардар, а изворот на реката се вика *Млаќа* кој се наоѓа во атарот на селото Мургаш (Бељаковце, Кумановско).

Потамонимот *Млаќки Дол* е синтагматски состав во кој првиот дел е претставен со придавската компонента *Млачки*, а вториот дел е изразен со именската компонента *Дол* која е рамна на апелативот *дол*. Придавката *Млачки* од составот *Млачки Дол* е образувана од името на изворот *Млаќа* со придавскиот суфикс *-ски* < *-ъскъ*.

Хидронимот *Млаќа* настанал по пат на топонимизација на хидронимскиот термин *млаќа* што значи 'место каде што извира слаба вода и секогаш е обраснато со зелена трева, а земјата е влажна и мека; мочурливо место'. Апелативот *млаќа* е општословенски збор кој потекнува од ст. сл. именка *млаќа*, а ова води потекло од прасл. **molka* или **mlaka* 'мочуриште, бара', добиено со алтернација од коренот **melq-* од кој потекнува и лексемата *млеко*, со првобитното значење 'влажен, влага' кое во словенските јазици се пренесло на теренот и означува 'влажен терен' (Skok 1972: 440; Bezljaj 1982: 187).

Рамнината што се наоѓа околу реката *Млачки Дол*, која е со обработлива земја и под ниви, исто така, се вика *Млаќа*. Од истражувањата на Ј. Хаџи-Василевиќ се дознава дека земјиштето во атарот на селото Бељаковце е „водно место“, така што каде и да се копне, веднаш се наидува на вода (Хаџи-Василевиќ 1909: 228). Името пак на овој локалитет е создаден по пат на метонимија, односно називот *Млаќа* е преземен од името на изворот *Млаќа*.

Апелативот *млаќа* се вбројува меѓу најраспространетите хидронимски термин во топонимијата кој се јавува како самостојна топонимиска единица, сп. *Млаќа* – чешма и пасиште (К'шање, Кумановско), *Млаќа* – кладенче (Малотино, Кумановско), *Млаќа* – извор и ниви (Мургаш, Кумановско), *Млаќа* – извор и ливади (Шупли Камен, Кумановско), *Млаќаиња* – место со извори (Олевени, Битолско), *Млаќи* – ливади (Вејце, Тетовско), *Млаќиње* – нивје и ливади (Острилци, Крушевско), и како втора компонента во составот на сложените топонимски единици, сп. *Баџоа Млаќа* – ливади (Буково, Битолско), *Големá–Млаќа* – ниви и пасиште (Г. Добреноец, Кичевско), *Малъ–Млаќи* – пасиште и изворче (Горно Село, Прилепско), *Сџуденé–Млаќе* – млаќи (Држилово, Скопско) и други.

Хидронимскиот апелатив *млаќа* е застапен во топонимијата на словенските јазици, сп. срп. *Млаќа*, *Црна Млаќа* (Павловиќ 1994: 93), словен. *Mlaќa* (Snoj 2009: 265), *Mlaќe*, *Mlaќica*, *Mlaќine*, *Mlaќe* (Atlas 2005: 414), хрв. *Mlaќa*, *Mlaќe*, *Mlaќovac*; *Mala Mlaќa*, *Velika Mlaќa*, *Živa Mlaќa* (Rječnik 2002: 752).

Павиштица – река, десна притока на Пчиња → Вардар, со должина од 11 км, а извира од падините на планината Руен, над селото Свињишта во Р. Србија (Алгуња, Кумановско). Во горниот нејзин тек таа се вика *Свињишка Река*.

Ј. Хаџи-Василевиќ во врска со реката *Павиштица* го пишува следново: „*Свињишка Река* извира над селото Свињишта, на границата на Кумановската

и Прешовската Каза. Во изворниот крај се вика *Врла Пуџина* и потоа го добива името *Свињишка Река* според селото со истото име. Веднаш под селото Свињишта се соединува со Себратска Река и Бугарињски Поток. Сè до селото Алгуња, недалеку од реката Пчиња, се вика *Свињишка Река*, а потоа го добива името *Повишџица*“ (Хаџи-Василевић 1909: 15). Од И. Дуриданов името на реката е запишано во обликот *Pavištica*, но притоа тој кажува дека оваа река се вика *Sebratska reka*, додека за *Sviniška reka* вели дека е десна притока на *Sebratska reka* (Duridanov 1975: 130).

Потамонимското име *Павишџица* потекнува од постарата форма **Павиџишџица* која е добиена од првобитната придавска синтагма **Павиџска < *Павиџска (Река)*, чијашто придавка е образувана со формата за женски род *-џска > -ска* од придавскиот суфикс *-џскъ* (современата форма е *-ски*). Придавката **Павиџска < *Павиџска* од синтагмата **Павиџска < *Павиџска (Река)*, по елизијата на апелативот *река*, се супстантивизирала со суфиксот *-ица* (Станковска 2001: 306). Притоа, консонантската група *-ск-* од придавскиот суфикс *-џскъ*, која се нашла пред вокалот *и* од суфиксот *-ица*, се палатализирала во *шџ*, така што се добила формата на името **Павиџишџица > *Павишџица* во која потоа консонантската група *-џишџ-*, поради тешкотијата во изговорот, се упростила со губењето на првата согласка *џ*.

Во основата на потамонимот *Павишџица* се наоѓа фитонимот *џавиџ* ‘вид ползчко растение, *Clematis vitalba*’ (Duridanov 1975: 130). Во толковниот речник на македонскиот јазик се нотирани фитонимските лексеми *џавиџ* и *џовиџ* (ТРМЈ 2008: 8, 134). Фитонимската лексема *џавиџ* води потекло од прасл. **pavitъ*, **pavitъ* и претставува партиципна основа **pavit-* од глаголот **paviti* ‘повие’, кој претставува префиксирана форма од глаголот **viti* ‘вие, свива, витка’, оттаму е произведена и варијантата *џовиџ* (БЕР 1999: 405–406). Според тоа, значењето на потамонимот *Павишџица* може да се дефинира како ‘река покрај која расте павит’, односно ‘месноста покрај реката е обрасната со павит’.

Фитонимот *џавиџ*, на пример, се содржи во основата на топонимот *Павиџак* ‘место обраснато со павит’ што се наоѓа во атарот на селото Буковљане, Кумановско.

Идентично топонимско образување претставува и потамонимот *Повишџица* – река, л. пр. на Крива Река што поминува низ селото Тополовиќ, Кратовско.

Петрошница – река, лева притока на Пчиња, долга 24 км, а извира од падините на планината Козјак, под врвот Перен, висок 1326 м (Дејловце, Кумановско). Реката *Петрошница* се формира од повеќе речни ракави, а една од нејзините изворишни рекички, според Ј. Трифуноски, се вика *Перенска Речица*, односно *Перенска Река*, која дотекува од врвот Перен (Трифуноски 1974: 112). Реката *Петрошница* протечува низ атарот на селата Арбанашко, Бајловце, Жељувино, Цвиланце, Брешко, Алинце, Канарево, Макреш, Облавце, Стрезовце и Војник.

Ѓ. Петров во својата монографија за географските изучувања на Македонија за идентификација на реката ги користи имињата *Пејировчица* и *Пејировчица* (Петров 1896: 146, 287). Ј. Хаџи-Василевиќ името на реката погрешно го забележал со формата *Пејирошлица*. Тој вели дека реката *Пејирошлица* извира во атарот на селото Дејловце и дека таа е „луда“ кога врне дожд, дури е и полуда од реката Бистрица, бидејќи носи мостови и вала големи камења (Хаџи-Василевиќ 1909: 14). Од Ј. Трифуноски името на реката е забележено во обликот *Пејирошница* (Трифунски 1974: 112). Кај И. Дуриданов за идентификација на оваа река се регистрирани имињата: *Petrošnica*, *Petrovštica*, *Makreška reka*, *Makreški potok*, *Makreš (Duridanov 1975: 132).

Дијалектното име на реката е *Пејирошница*, но од месното население се употребува и името *Рэка*. Официјалното име на реката е *Пејирошница*.

Сегашното потамонимиско име *Пејирошница* е добиено од постарата форма *Пејировшница* во која сложената консонантска група *-вшн-* се упростила со губењето на консонантот *в*, а потоа групата *-шн-* се заменила со *-ин-* под влијание на аналогијата. Потамонимиското име *Пејировшница* < *Пејировшница потекнува од првобитната придавска синтагма *Пејировска < *Пејировска (*Река*), чијашто придавка е изведена од топонимот *Пејирово или од фамилијарното име *Пејировци со придавскиот суфикс *-ьскъ* (современата форма е *-ски*) во формата за женски род *-ьска* > *-ска*. По елизијата на именката *река*, од синтагмата *Пејировска < *Пејировска (*Река*), придавката *Пејировска < *Пејировска се супстантивизирала со суфиксот *-ица* (Duridanov 1975: 132; Станковска 1999–2000: 355). Притоа, консонантската група *-ск-* од придавскиот суфикс *-ьскъ*, која се нашла пред вокалот *и* од суфиксот *-ица*, се палатализирала во *шн* со што се добила формата на името *Пејировшница*.

Топонимот *Пејирово е елиплично име со посесивно значење, а настанало со супстантивизација на придавката од некогашната придавска синтагма *Пејирово (*Месно*, *Село*), чијашто придавска компонента е образувана од личното име *Пејир* со посесивниот суфикс *-ов* во формата за среден род *-ово*. Од десната страна на реката Пчиња, на границата со атарот на селото Стрезовце, се наоѓа месноста под ниви и маало викана *Слајина* и *Пејирово Слајино*, која влегува во атарот на селото Младо Нагоричино. Не ја исклучуваме можноста полето под нивје што се наоѓа при утоката на реката *Пејирошница* во Пчиња, а влегува во атарот на селото Стрезовце, во минатото да се викало *Пејирово, чиешто име подоцна се пренесло на месноста *Слајина*.

Пиштерац – поток, десна притока на Петрошница → Пчиња → Вардар, (Џвиланце, Кумановско).

Ѓ. Петров во својата монографија за географските изучувања на Македонија името на потокот го запишал во обликот *Пищерец* (Петров 1896: 561). Од Ј. Трифуноски се забележени два локалитета кои се викаат *Голем ѝшиџарац* и *Мал ѝшиџарац* (Трифунски 1974: 122). Споменативе локалитети, веројатно, се наоѓаат по текот на потокот *Пишџерац*.

Потамонимиското име *Пишиџерац* е создадено по пат на метонимија. Имено, името на потокот *Пишиџерац*, најверојатно, е преземено од првобитното име на неговиот извор кој се викал **Пишиџерац*. Хидронимот **Пишиџерац* настанал со топонимизација на дијалектниот географски апелатив *џишиџерац*, којшто претставува деминутив, изведен од апелативот *џишиџер* со деминутивниот суфикс *-ац* < *-џџ* и означува 'мал пиштер', односно 'помал извор од кој водата истекува, блика со пиштење'. Во атарот на селото Канарево, Кумановско една месност со карпи се вика *Пишиџерци*.

Географскиот термин *џишиџер* < **piščerъ* е образуван од апелативот *џишиџ* со стариот одамна непродуктивен суфикс *-ер* < **-erъ/-erъ*. Апелативот *џишиџ* < прасл. **piščъ* 'танок истек на вода, млаз блик, мал извор' претставува deverbativна именка која е изведена од глаголот *џишиџи* < прасл. **piščati*, **piščъšъ* 'тече, шика, блика, плиска' (Skok 1972: 664; Bezljaj 1995: 42).

Од изнесените податоци, може да извлечеме заклучок дека географскиот термин *џишиџер* означува 'извор од кој водата тече, истекува, блика со пиштење'. Географскиот апелатив *џишиџер* е потврден во топонимијата на српскиот јазик. Имено, апелативот *џишиџер* се препознава во основата на топонимот *Пишиџерина* – планинска страна, веројатно, со извор под неа, што се наоѓа во селото Бориловиќи, Србија (Ѓирић 1985: 328). Топонимот *Пишиџерина* е создаден со топонимизација на географскиот апелатив *џишиџерина* кој е образуван од апелативот *џишиџер* со суфиксот *-ина*.

Во хрватската топонимија се среќаваат географски термини што означуваат извори како што се, на пример, термините: *pišč*, *piščak*, *piščet*, *pišt*, кои се заложени во хидримите: *Piščak*, *Piščevac* (Šimunović 1972: 215), *Piščetak*, *Piščić*, *Piština* (Brozović-Rončević 1995: 27). Во словенечката топонимија е познат топонимот *Pišce* < **Piščetъci*, чијашто основа М. Сној ја изведува од апелативот **piščetъ* 'помал извор од кој блика вода', кој е образуван од именката **piščъ* 'танок истек на вода, изворски блик, мал извор' (Snoj 2009: 307). Во топонимијата на српскиот јазик, покрај терминот *џишиџерина*, се застапени географските термини: *џишиџељина*, *џишиџина*, *џишиџавац* 'слаб извор од кој водата по малку истекува, капе', *џишиџеј*, *џишиџољина* 'место каде што водата извира пиштејќи; подводно мочурливо земјиште' кои се наоѓаат во топонимите: *Пишиџина долине* (Павловић 1996: 248) *Пишиџавац*, *Пишиџељина*, *Пишиџољ* (Павловић 2015: 393), *Пишиџеј*, *Пишиџејна*; *Вуков џишиџеј* (Ѓирић 1985: 328, 305, 350), *Пишиџољина* (Радић 1990: 433).

Топли Дол – река, лева притока на Пчиња → Вардар, долга 10 км, а извира од ридот Високо на планината Козјак (Бајловце, Драгоманце, Кумановско).

Од Ј. Хаџи-Василевиќ името на реката е запишано со формата *Топли Дол* (Хаџи-Василевиќ 1909: 5). На топографската карта на Југославија, со размер 1 : 100 000, името на реката е внесено како *Topli dol* (Karta 1925–1938), а од И. Дуриданов е наведено како *Topli dol* (Duridanov 1975: 131).

Потамонимот *Тојли Дол* е синтагматско име кое е составено од придавскиот член *Тојли* и од именскиот член *Дол*, кој е рамен на хидрографскиот термин *дол*. Придавката *Тојли* е еднаква на старата придавска определена форма *ѿоѿли* < ст. сл. топлъи од придавката топлъ ‘топол, жежок’, а ова води потекло од прасл. *teplъ (Skok 1973: 481; Bezlaj 2005: 199–200).

Во атарот на селото Драгоманце една месност под багрем се вика *Тóйла Падъна*. Од Ј. Трифуноски името на овој локалитет е запишано како *Тојла ѿадина* (Трифунски 1974: 92).

Во топонимијата на јужнословенските јазици се среќаваат соодветни потамоними, сп. срп. *Тојли до*, *Тојли дол* (Павловић 1996: 322), хрв. *Topli potok* (Rječnik 2002: 1338).

Тополница – река, десна притока на Пчиња → Вардар (Пелинце, Кумановско).

Од Ј. Хаџи-Василевиќ името на реката е забележено со формата *Тојолница* (Хаџи-Василевиќ 1909: 239). Притоа, тој објаснува дека оваа рекичка доаѓа од атарот на селото Старец во Србија и се влива во Пчиња кај селото Пелинце, течejќи покрај Пашинско Маало и Мишинско Маало. Кај Ј. Трифуноски името на реката е погрешно напишано со формата *Тојонница* (Трифунски 1974: 98). Во реката *Тојолница* од поголемите реки се вливаат реките *Свињишки Дол* и *Маеница*. Дијалектното и официјалното име на реката е *Тојóлница*.

Потамонимот *Тојолница* потекнува од постарата придавска синтагма *Тојолна < *Тојольна (*Река*), чијашто придавска компонента се супстантивизирала со суфиксот *-ица* по отпаѓањето на именскиот дел од составот, изразен со хидрографскиот термин *река*. Придавката *Тојолна < *Тојольна од составот *Тојолна < *Тојольна (*Река*) е образувана од фитонимот *ѿоѿола* со формата за женски род *-ѿна* > *-на* од придавскиот суфикс *-ѿнъ* кој се карактеризира со односно-квалитативното значење (Станковска 2001: 405–406). Семантиката на потамонимот *Тојолница* може да се искаже со дефиницијата ‘река покрај која растат тополи’.

Фитонимиската лексема *ѿоѿола* ‘вид листопадно дрво со тенка крошна што расте многу високо, *Populus*’ (ТРМЈ 2014: 83) е општословенски збор кој води потекло од ст. сл. тополь, топола, тополѿа, а ова потекнува од прасл. *topolъ, **topol(j)a*, чиешто потекло не е доволно разјаснето (Skok 1973: 483; Bezlaj 2005: 201–202).

Идентични топоними се среќаваат во топонимијата на македонската јазична територија, сп. *Тојóлница* – река, лева притока на Треска → Вардар и село во Бродско, *Тојолница* – село во Радовишко, *Тојолница* – раселено село во Штипско.

Во топонимијата на словенските јазици, исто така, е присутна фитонимиската лексема *ѿоѿола*, сп. срп. *Тојола*, *Тојолница*, *Тојолска*, *Тојољак* (Павловић 1996: 322–323), хрв. *Topol*, *Topolnik*, *Topolnjak*, *Topolovac* (Rječnik 2002:

1338), словен. *Topol / Topola, Topole, Topolovo, Topolščica* (Snoj 2009: 431), чеш. *Topolany, Topolna* (Hosák, Šrámek 1980: 594).

Литература и карти

- Алексовски Д. 1986: *Топонимска карта на Крејковскиот Регион*, Кратово.
 БЕР 1971: *Български етимологичен речник*, т. I, София.
 БЕР 1986: *Български етимологичен речник*, т. III, София.
 БЕР 1999: *Български етимологичен речник*, т. V, София.
 БЕР 2002: *Български етимологичен речник*, т. VI, София.
 Видоески Б. 1999: *Географската терминологија во дијалектните на македонскиот јазик*, Скопје.
 Десподова В. 1999: *Словарословенско-македонски речник (со грчки паралели)*, Прилеп – Скопје.
 Дуриданов И. 1963: Южнославянските речни назвања и тяхното значење за славјанскиот топонимичен атлас, *Славјанска филологија*, т. III, София, 181–211.
 Карта: *Карта на Република Македонија*. Размер 1 : 200 000, издавач „Просветно дело“, Скопје.
 Миовски М. 1977: Белешки за топонимијата од Костурско, *Македонистика*, 1, Скопје, 117–134.
 Павловиќ З. 1994: *Хидронимски систем слива Јужне Мораве*, Београд.
 Павловиќ З. 1996: *Хидроними Србије*, Београд.
 Павловиќ З. 2015: Ороними Србије II (К–П), *Ономастолошки прилози*, XXII, Београд, 99–430.
 Петров Ѓ. 1896: *Материали по изучувањето на Македонија*, София.
 Петрушевски И., Петрушевска Н. 2001: *Географски топонимски речник на Република Македонија*, Скопје.
 Радиќ Ј. 1990: Из ономастике села око горњег тока реке Белице, *Ономастолошки прилози*, XI, Београд, 399–449.
 РМЈ 1961: *Речник на македонскиот јазик*, I, ред. Б. Конески, составувачи: Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски, Скопје.
 Смолицкаја Г. П. 1976: *Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер)*, Москва.
 Станковска Љ. 1999: Имиња на реки од деривацискиот модел на *-ав-ица*, *Лингвистичен збор*, 3–4, Скопје, 49–59.
 Станковска Љ. 1999–2000: Топонимскиот модел на *-ѝск- + -ица* во македонската топонимија, *Balkanoslavica*, 26–27, Прилеп, 229–401.
 Станковска Љ. 2001: *Топонимите со суфиксот -ица во Македонија*, Скопје – Прилеп.
 Станковска Љ. 2003: *Имињата на населениите места во Кумановско*, Скопје.
 Станковска Љ. 2003^a: Толкување на неколку имиња на помали реки, *Лингвистичен збор*, 5–6, Скопје, 15–23.
 Трифуноски Ј. Ф. 1974: *Кумановска област*, Скопје.

- ТРМЈ 2003: *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. I, ред. К. Конески, Ж. Цветковски, С. Велковска, Скопје.
- ТРМЈ 2008: *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. IV, ред. К. Конески, Ж. Цветковски, С. Велковска, Скопје.
- ТРМЈ 2014: *Толковен речник на македонскиот јазик*, т. VI, ред. К. Конески, Ж. Цветковски, С. Велковска, Скопје.
- Тирић М. 1985: *Ономастика Љубомира, Ономаџолошки прилози*, VI, Београд, 191–435.
- Хаџи-Василевић Ј. 1909: *Кумановска област, Јужна Сџара Србија*, I, Београд.
- Цвијић Ј. 1906: *Основе за географију и геологију Македоније и Сџаре Србије*, I, Београд.
- Шулџач В. П. 1998: *Праслов'јанскиот ѓидронимниот фонд (Фраџменти реконструкциј)*, Кијв.
- Atlas 2005: *Atlas Slovenije*, Ljubljana.
- Bezljaj F. 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, prva knjiga, Ljubljana.
- Bezljaj F. 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, druga knjiga, Ljubljana.
- Bezljaj F. 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, tretja knjiga, Ljubljana.
- Bezljaj F. 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, четрta knjiga, Ljubljana.
- Brozović-Rončević D. 1995: *Iz istarske toponimije, Folia onomastica Croatica*, knj. 4, Zagreb, стр. 19–30.
- Duridanov I. 1975: *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Böhlau – Verlag – Köln – Wien.
- Furlan M. 1993: *Odzadnjislovar zemljepisnih imen po Atlasu Slovenije*, Ljubljana.
- Hosák L., Šrámek R. 1970: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I, Praha.
- Hosák L., Šrámek R. 1980: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, II, Praha.
- Karta 1925–1938: *Topographische Karte Jugoslawiens*, 1 : 100 000, Београд.
- Popis 1924: *Popis vodenih tokova Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Centralna direkcija voda, Sarajevo.
- Rieger J., Wolnicz-Pawłowska E. 1975: *Nazwy rzeczne w Dorzeczu Warty*, Wrocław – Warszawa – Gdańsk.
- Rječnik 2002: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb.
- Skok P. 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva, Zagreb.
- Skok P. 1972: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga druga, Zagreb.
- Skok P. 1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća, Zagreb.
- Snoj M. 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana.
- Šimunović P. 1972: *Toponimija otoka Brača*, Supetar.

Summary

The Kumanovo area abounds with natural wealth of waters. All of the rivers that flow through the Kumanovo area belong to the Aegean Sea's basin. The author of the article analyses the etymology of fifteen names of rivers, which are as follows: *Algunjshtica*, *Bistrica*, *Burilovac*, *Vrley*, *Elenjachki Dol*, *Kapesh*, *Luka*, *Makreshka Reka*, *Mala Reka*, *Mlachki Dol*, *Pavishtica*, *Petroshnica*, *Pishterec*, *Topli Dol*, *Topolnica*. On the base of the analysis carried out, the potamonyms taken into account are thought to be some of the oldest hydronymy formations in the Macedonian toponymy.

81'373.21(497.741)
Изворен научен труд

Зоран Спасовски¹

ТОПОНИМИЈАТА ВО РАДОВИШКО

Апстракт: Статијата е краток осврт за топонимскиот систем во радовишката област. Иако мал по површина, овој регион се покажа како прилично шаренолик и од гледна точка на македонските дијалекти и од аспект на различни топонимски системи. Имено, во него е присутна и значајна група топоними од турскиот јазик. Поради тоа што турските топоними досега не беа проучени според методите по кои се проучуваат во словенскиот свет, посебен предизвик беше да се класифицираат и обработат на истиот начин како македонските. Тоа воопшто не беше лесно, но донесе интересни резултати, меѓу кои откривање на системот на географски термини во локалниот јуручки турски дијалект, на принципите на топономастичка изведба во турскиот јазик итн. Оттаму и потребата да се објаснат накратко принципите на работата и резултатите што произлегоа од неа.

Клучни зборови: радовишки терен, топонимски системи, топонимска интерференција, хибридни топоними, топономастичка изведба

Мотивацијата за овој труд произлезе од предизвиците пред кои се најдовме при работата на нашата докторска дисертација, чиј предмет на обработка беше топонимијата во радовишко. Имено, до неодамна радовишкиот терен беше еден од малкуте терени на нашата територија што останаа топономастички необработени. Испитувањата покажаа дека тој, иако мал, е регион кој воопшто не е едноставен за анализа и во кој се среќаваат неколку јазични наслојки.

Освен македонската, втората најзастапена јазична наслојка е турската. Еден дел од регионот во минатото бил населен со турска етничка енклава и затоа се одликува со значителен број изворни турски топоними. Топонимијата во тој дел е речиси чисто турска, што претставува предизвик – да се испитаат и турските имиња на места според методот за испитување на македонските. Целта ни беше да се обидеме да ги откриеме и научно да ги систематизираме обрасците за именување места во турскиот јазик, што не беше лесно, бидејќи се работи за јазик од различно јазично семејство и со поинаква граматичка структура. Но, освен македонската и турската наслојка, на теренот се среќаваат уште две – влашка и според некои навестоци и грчка. Накратко ќе се обидеме да го опишеме регионот од географска, од етничка и од јазична гледна

---

¹ Д-р на филолошки науки на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, zzspasovski@gmail.com

точка и да ги предадеме главните семантички и морфолошки карактеристики на ојконимите и на микротопонимите од секоја група по ред.

Географски, теренот главно е планински и се состои од неколку поголеми планински венци (*Плачковица, Конечка, Градешка Планина, Смрдешник, Плауш* итн.), испресечени со две поголеми (*Сџара Река и Лаковица*) и многу помали реки. Селата пак, во него, се групирани во четири различни групи кои се разликувале и според етничкиот состав. На највисокиот северен дел, кон врвовите на *Плачковица*, има шопска група од пет села, составена од преселници од шопските области, кои Цвиик (1931:100) ги сместува во Западна Бугарија, Источна и Североисточна Македонија, Југоисточна Србија и мал дел од денешна Грција. Поконкретно, нивното потекло го следи Паликрушева (1984:34). Под неа е турската група села, која етнички ѝ припаѓа на јуручката гранка од турскиот народ. Под неа, понатаму кон југ, се групата полски или рамничарски села, распоредени по долината на реката *Сџара* или *Радовишка Река*, а на најјужниот дел, географски под рамничарските села, но на падините на *Конечка, Градешка Планина и Плауш* и по долината на *Лаковица*, се конченските села. Двете последни групи села ѝ припаѓаат на оригиналната етничка група карактеристична за радовишкиот регион. Но и меѓу нив има разлики. Групата села по долината на *Сџара Река* била подложна на големи преселби и миграции и таму населението денес е мешано. Составено е од население од сите околни краишта – виничко, кочанско, струмичко, штитско, и се разбира од оригиналното радовишко население. Конченските села пак, бидејќи се на висока надморска висина и се планински села, не биле подложни на такви миграции и тие се населени главно со оригинално радовишко население.

Така, на теренот се среќавале и се среќаваат три помалку или повеќе посебни етнички групи – *шойска, џурска и радовишка*, со тоа што во старореканските села е присутна и мешавина од секаков етнос од околината. Со оглед на тоа, и дијалектите што се сретнуваат на овој терен се *шойски, јуручки џурски*, една мешаница од дијалекти во селата по долината на *Сџара Река* во која секој си го зборува својот дијалект (штитски, винички, кочански, струмички) итн., и *радовишки*. Поради овие теренски, етнички и дијалектни разлики кај сите групи, ние при испитувањето го прифативме принципот да ги разгледуваме сите тие групи посебно, како одделни целини.

Во врска со јазичните наслојки што ги сретнавме во регионот можеме да кажеме дека словенската е претставена од неколку дијалекти на македонскиот јазик. Тоа се пред сè радовишкиот, шопските дијалекти и дијалектите што му се околни на радовишкиот говор. Во однос на шопските дијалекти, не може да стане збор за еден конкретен говор, бидејќи населениците биле од различни места – кривоаланечко, кратовско, врањанско кочанско, пијанечко итн. (Паликрушева 1984: 34), па и говорот што го донеле со себе бил нивниот говор индивидуално според местото од кое се доселувале. Повоочливите разлики од автохтониот за областа радовишки говор се тоа што во оваа регија се чува множина на *-иџа*: *К'аменчиџаџа (Смилковци), Б'укчиџаџа, Кл'аденчиџаџа*

(Шийковица), и тоа што се чува гласот **њ**: *Њ'ивийѝе* (Шийковица), итн. Во радовишкиот говор формата на множинската наставка **-иња** е **-ина** со различни степени на должина на гласот **и** (**ина**, **и:на** итн.), што според проф. Бојковска (2003:67) може да значи дека тие предаваат постар степен на развој на наставката за именките од среден род на **-е**: **-и(ј)на**. Гласот **њ**, пак, според Бојковска, во истата студија, не се среќава во радовишкиот говор. Така е и во топонимијата: *Нифч'ин'ѝа* (Пајавница), *Прелокч'и:нѝа* (Неѓреновци). Околните дијалекти не се претставени посебно на конкретен географски простор, туку најмногу по селата долж *Сѝара Река* и се резултат на доселувања од областите околу *Радовиш*. Имено, овие села во периодот на османлиската власт биле населени со мешано население, турско и македонско. По големите преселби на Турците од 1953 – 1963, во нив се доселувале доселеници од околните области (на пр., *Нивичино*, *Струмичко*, *Смилјанци*, *Радовишко*, *Мийрашинци* и *Владимирово*, *Беровско*, *Лаки*, *Виничко* итн. и како резултат на тоа тие денес се со мешано население од кое секој си го зборува својот дијалект. Но, во рамките на овој терен можеме да кажеме дека посебно говорот на *Смилјанци* претставува одделна микроаза, бидејќи покажува особености кои не се карактеристични за ниту еден дел од регионот и со кои се претставува како различен од сите други говори во областа, и од шопската група, и од радовишкиот говор, и од околните дијалекти. Некои од нив се множина на **-е**: *Јасик'аре*, *Ма'аре*, *Тѝлиши'оре*, *Чук'аре*, за која Бојковска (2003: 66), наведува дека е многу ретка; множината во овој говор се прави со наставката **-и**: *Цуцули* (*Лубница*), *Чукари* (*Ново Село*). Потоа, членска морфема за придавки од м.р. на **-ие**, не на **-јо** како на целата останата територија (Бојковска 2003: 88): *Кр'ивие Р'иѝ*, *Кум'иѝские Кл'а(д)енец*, *К'усие Сред'ок* (за разлика од: *Б'ел'јо К'амен*, *Диб'ок'јо Пр'еслај*, *Р'амен'јо Паѝ*, *Сеч'ен'јо 'Осој*, карактеристични за целиот останат терен итн.); акцент на крајот од зборот: *К'онскоѝо Р'ѝб'е*, *Кум'иѝска Ридин'а*, *М'арина Скал'а*, преглас **ја** ≥ **е** во средина на зборот: *Пол'енаѝа* итн. Така, можеме да кажеме дека на овој мал терен се среќаваат и дека словенската наслојка ја претставуваат *радовишкиоѝи ѝговор*, *шоѝски ѝговори*, мешавина од *иѝиѝски*, *винички*, *кочански*, *сѝрумички*, *беровски* итн., говори и говорот на селото *Смилјанци*, како донекаде различен од сите.

Влашката е претставена во остатоци главно во топонимијата, која останала од влашко население кое некогаш го населувало теренот. Тоа се топоними како *Б'ахѝелойѝо*, *Б'аѝел*, *Мерен'ел*, *Бойѝур'уш Ч'ешма*, *Сурдулци*, итн. И таа е застапена во број што не е многу голем, но е доволно значаен за да сведочи за некогашно присуство на Власи на теренот. За нивното присуство сведочат и топоними како *Влашки Гроѝ*, *Влашки Кладенец*, *Вл'ашки Паѝ*, *Вл'ашкиѝе К'уки*, *Вл'ашко С'ело* итн. Но, нивното некогашно присуство онот е поткрепено и со историски докази, имено, колонизацијата на Јуруците во регионот веројатно била токму со намера да ги истера Власите од него (Трухелка 1941: 17). Исто така, и кога доаѓале Шопите, истерале старо влашко население од тере-

нот (Паликрушева 1984: 33–34). И други топоними, според информаторите, сведочат за поранешно влашко население. На пр., *Сѝ'ариѝе Кул'иби (Шѝѝко-виѝа)*, според информаторот, „голо место; порано таму живееле Власи“. Некои адаптации на ојконимите, како *Скоруѝа*, од *оскоруѝа* (*sorbus, sorbus domesticus*), се исто така, влашки, односно аромански; имено, според Скок (III: 570) во романскиот јазик по правило адаптацијата се одвивала без иницијалното о- (*оскоруѝа > skorušă*). Сето тоа, посебно навлегувањето и во ојконимите, сведочи дека учеството на влашката топонимија не е толку мало и дека влашката наслојка во регионот е значајна. Можеби некои следни истражувања би откриле и во кој процент поточно е присутна, дали е групирана на одреден дел од теренот, какво било нејзиното учество во словенската итн.

Грчката наслојка се насетува по некои спорадични примери како *Пал'шо'ре, Тѝлиѝо'ре, Палиѝ'орска Р'ека, Тилиѝ'орска Р'ека*, кај кои иако навидум се забележува ароманскиот деминутивен суфикс *-sor*, може да доаѓаат всушност од грчка форма *παλευ χωρεων*, т.е. ‘старо село’. Истата форма се насетува и во турскиот ојконим *Коѝалија*, кој според значењето на основата (коса ‘стар’) може пак да доаѓа од поранешна форма ‘старо село’, односно да биде калка од поранешен ојконим *Старо Село, или *Палео Хоревон. Ова не е единственото село во кое се чини има грчки елемент. Слично нешто можеме да видиме и во ојконимот *Јарѝулицѝа*. Според Иванова (2014: 101), овој ојконим е добиен од л. име *Јарѝул*, кое може да е варијанта од *Арѝир*, грч. *Αργυρός*. Се работи за чисто грчко име, кое во нашиот ојконим може да се протолкува и како *Арѝ (Арѝ) + дем. наст. -ul (-ул)*. *Арѝ*, пак, е познато грчко име од класиката.

Се разбира, доминантна и најприсутна е словенската наслојка. За тоа сведочи и микротопонимијата, која далеку во најголем број е словенска, но и ојконимијата, во која не само што превладуваат словенски ојконими туку тие најчесто се и стари словенски образци кои се карактеристични за сиот словенски свет. Овде пред сè предвид го имаме радовишкиот говор, т.е. селата од старореканската и конченската регија, бидејќи шопските села се поново доселени и имаат или турски или понов образец. Ојконимите од старореканската и конченската област се прво, само освен по исклучок словенски, а второ, и чуваат образци што се среќаваат на сета словенска површина. Сп., на пр. *Покрајчево*, добиено од составот *ѝо(д) + крај* (всушност, можеби ‘под брег’, бидејќи именката *крај* (краи) во ст.сл. јазик имала значење ‘крај’, но и ‘брег’ СтслР.: 194) + *-ево*. Сп. и ст.сл. *ѝодѝ + крај + -ина* $\geq$ *ѝоукраина*, а и *украиник*, во значењето, краишник’ (БугЕтимII: 708). Потоа *Бучим*, од глаголот *бучи* + ст.сл. пасивен партицип за презентот *-мѝ*, *Ијнево*, од л. име *Инослав, Инѝе* + наст. *-је* (*Инослав > Ин(е)+је* $\geq$ *Иње Село). За името, сп. *Инѝоѝа* во Русија, *Inowłoda* во Полска (БугЕтимII:80). Разликата помеѓу овие две групи села е само во тоа што старореканските се рамничарски, па нивните имиња повеќе се образувани од фитоними (*Оравиѝа, Тоѝолнициѝа*), според вид на населби (*Бучим, Дамјан*),

л. име (*Ијнево, Јарџулица, Воиславци*) итн. *Дамјан* го толкуваме како добиено од прасл. лексема *taim + наст. -ѣнь која подоцна преминала во -ен, како во *Руен, Меџлен, Рожден* итн. (Митков 2000: 37). Самото *taim, пак, сметаме дека дошло од прасл. основа **taj-* со старословенската наставка за пасивниот партицип на презентот -мъ, со значење 'тајно место'. Имено, се работи за рудник, сп. и *Тажмишиџе* во Кичевско (Митков 2000: 46). Од друга страна, селата во конченската област се планински и во нивната основа главно се среќаваат планински географски термини кои се многу стари и карактеристични за целиот словенски ареал. На пример, *Врашиџица* ≤ *враџа*, 'планинска теснина', 'место на почеток на тесен проод' (Видоески 1999:35), сп. и *Vratla* во Херцеговина, *Vratno* 'брдо на Ловќен', *Vratnik* 'брдо кај Сараево' (Скок III: 618), *Враца* на *Хоруџвица* во Србија, но и во Бугарија (Лома 2013:50) итн. Потоа, *Дедино* ≤ прасл. *dědъ, ст.сл. дѣдъ 'камен врв кој стрмно стрчи кревајќи се од камена или подлога со чакал' (Лома 2013:73), *Долни Радеи*, можеби ≤ *rada, меѓу другото и 'блатно, мочурливо место со дрва, шума'² + -ем, *Конче* ≤ конџъ, 'крај, граница, завршеток'; граница на шума, ивица, подножје на планина' (Труб 11:5–6) + -ѣ ≥ *Конче*, како *Јанче, Сиенче* (Кор.:225), *Лубница* ≤ *lub // *lъbъ 'тркалезен рид' (Трубачев 16: 156, 225–228), в. и ТР: 91–93. Па дури и *Гарван*, чие име е исто како на името на највисокиот врв на *Белински Таџири* во Словачка.

Турската наслојка ни откри еден дијалект од турскиот јазик, којшто можеби засекогаш е изгубен. Имено, се работи за турско население кое било доселено уште со првите османлиски освојувања на Балканот (Ѓокбилгин 1957:9), но кое во периодот од 1953 до 1963, во неколку големи преселби, потполно го напуштило теренот. Говорот е опишан од Оливера Јашар-Настева (1986), но само врз основа на селата *Али Коч, Коџалиџа, Суџурџе* и *Прналиџа*, бидејќи сите други села веќе биле иселени. Тој, според Јашар-Настева (1986: 138), се разликува како од говорот на турското население од околните полски села и од градскиот радовишки турски говор така и од книжевниот турски јазик. Неговата архаичност ја покажуваат многу топоними што ги забележавме (и покрај тоа што се со нарушена форма поради мешање со македонскиот јазик и запишувања од личности што не го знаеле турскиот): *Али Бу'ан, Бизалџик, Девин'енлик, Дер'е Б'аан, Дивиџ'ик, Јалак Бур, Јаман-Бур, Каши Караџи, Коркада* // *Коркаде, Кукеј Ајнаџи, Куџиџуџук, Кусри, Турузан, Комрелбел, Уџул*

²http://starling.rinet.ru/cgi-bin/response.cgi?root=%2Fusr%2Flocal%2Fshare%2Fstarling%2Fmorpho&morpho=1&basename=morpho%5Cvasmer%5Cvasmer&first=1&off=&text_word=%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B0&method_word=substring&ic_word=on&text_general=&method_general=substring&ic_general=on&text_origin=&method_origin=substring&ic_origin=on&text_trubachev=&method_trubachev=substring&ic_trubachev=on&text_editorial=&method_editorial=substring&ic_editorial=on&text_pages=&method_pages=substring&ic_pages=on&text_any=&method_any=substring&sort=word&ic_any=on

Чаур, *Урук Чаур* итн. Ние сметаме дека можеби забележавме и една фонетска промена што е многу стара меѓу туркските јазици. Имено, за еден од топонимите што ги забележавме, топонимот *Авурл'ар*, кој во оваа форма е нејасен за нас и не најдовме лексема со која би го поврзале, претпоставивме дека можеби е поврзан со лексемата *havuz* – ‘базен; резервоар, цистерна’ (Танас. :455). Ако ни е точна оваа претпоставка, која за жал не можевме да ја провериме, тоа може да значи дека во овој топоним е присутна стара фонетска промена $r > z$, која е првата фонетска промена што ги издвоила дијалектите на општотуркскиот јазик на такви во кои r се задржало (**havur*) и на такви во кои r прешло во z (*havuz*) (Кафезолу 2003:198). Понатаму, во нашиот топоним, иницијалното h би се загубило, како што се губи во балканските јазици (Јашар-Настева 1986:140) и би останала формата *avur*, во случајов + наставката за множина - *lar* (*Авурл'ар*). Се разбира, присуството на оваа фонетска промена не би можело да се тврди врз основа на еден пример (макар и да е точно протолкуван), но ако ни е точна претпоставката, таа би се случила во многу стари периоди од турскиот јазик, а се задржала во овој дијалект; тоа пак, би значело директна потврда на тезата на проф. Кафезолу (2003: 198) дека „Огурите и Огузите се браќа“. Огурите и Огузите се две групи од турскиот етнос, за кои оваа фонетска промена всушност очигледно покажува дека пред каква и да било разделба, биле една иста група. На првата пак, ѝ припаѓаат и туркските Бугари на канот Аспарух кои се населиле во денешна Бугарија и ја основале првата бугарска држава, односно првото бугарско царство. Истата промена ја забележува и проф. Талат Текин (1987), во Именикот на бугарските ханови, во кој открива сличности со денешниот турски јазик. Во овој историски споменик, оваа промена е забележана, на пр., во формите *tohur* и *dokuz* за бројот *девет*. Првата е формата што ја употребувале Бугарите од VIII – IX в., втората од денешниот турски (Текин 1987: 25). Тоа практично значи дека Бугарите на кановите Аспарух, Крум итн., и денешните Турци биле еден ист етнос.

Се разбира, ова не може да се тврди на еден единствен пример, кој е патем претпоставка. Го споменуваме за да укажеме дека е штета што е населението преселено и дијалектот изгубен.

Освен ова, интересен факт е што во овој говор, под влијание на македонскиот јазик, се развил и гласот **ц** (*Цивр'и Цумаж'а* ≤ **Sivri Cuma*) (Јашар-Настева 1986:140).

Турскиот материјал од овој регион, колку и да беше сиромашен и проблематичен во однос на собирањето, сепак ни пружи можност да го обработиме и да изведеме корисни заклучоци. Со оглед на тоа што се работеше за материјал од толку различни јазици што не беше можно да се класифицира заедно, решивме обработката на турските топоними да ја направиме одделно и според методата по која ги обработуваме македонските. Тоа значи дека ги класифициравме според класификацијата на Пјанка и се обидовме да извлечеме заклучоци во врска со нивните семантички особености и морфолошки карактеристики. И тоа, колку што ни е познато нам, е првата класификација на турски топоним-

ми според методата на Пјанка и првата обработка на турски топоними воопшто што се обидува да ги открие и научно да ги систематизира граматичките особености на турските топоними, турските средства, т.е. наставки за топономастичка деривација итн. Ова успеавме да го направиме преку споредба со македонските обрасци и откривме дека од една страна граматичката структура на турскиот јазик врши одредени ограничувања во однос на формата и образувањето на топонимите. Имено, на пр., еднокомпонентните топоними во турскиот јазик секогаш се во основна форма (*Ј'едик*, *Баи'ак*, *Чајлар*, *Чешмелер*), бидејќи основната форма во турскиот јазик е и определена форма (за разлика од македонските топоними во овој регион, кои се најчесто членувани (*Бр'еџо*, *Г'рм'ашиие*, *К'арџаија*)); топоними добиени со директна топонимизација на неизведени придавки не се можни, бидејќи придавките во турскиот јазик не разликуваат род и број (форма како *uzun* 'долг' едноставно не е доволно информативна во однос на објектот за да се топонимизира); топонимите од изведени придавки (со наставките *-ов*, *-ин*, *-ен*, *-ски*) секогаш ќе дојдат во изафетните форми, бидејќи тие форми се замена за овие придавки во турскиот јазик и ќе бидат именски, не придавско-именски состави итн. Од друга страна, споредувајќи ги со македонските средства, ги откривме и турските средства за топономастичка деривација, односно турските наставки за изведување *nomina loci* и за топономастички изведби. Откривме, всушност, дека турската деривација е многу посиромашна од македонската и е строго граматикализирана. Сите видови *nomina loci*, т.е. тие што во нашиот јазик се изведуваат со наставките *-ар*, *-ник*, *-арник*, *-је*, *-ишије*, во турскиот се изведуваат само со наставката *-lik* и со оваа наставка не се изведуваат никакви други топоними; односно, таа наставка во топонимијата е специјализирана за изведување *nomina loci*.

За топономастичка изведба се користат само суфиксите *-çik*, *-li* и *-ça*, и тоа пак во строго граматикализирана форма. *-çik* се чини го загубил своето деминутивно значење и се употребува едноставно да изведе топоними што се *именки* од *други* *именки*: *Аланџ'ак* ('змијарник' $\leq$ *alan* $\leq$ *ulan* 'змија'), вклучувајќи и лични имиња: *Зин'еџик* ($\leq$ *Zeuper*). *-li* служи за изведување топоними што се *придавки* од *именки*. Изведувањата се најчесто од л. име и значат 'што е, му припаѓа на', односно го носат значењето на нашата присвојна наставка *-ово* (*Асанли*), или од именка што означува каков било објект во местото (градба, фитоним, итн.) и го носат приближно значењето 'место со': *Кавакли* ($\leq$ *kavak* 'топола' *Populus nigra*), *Конакли* ($\leq$ *konak* 'резиденција; вила'). А со *-ça* се изведуваат топоними од *придавки* што се *именки*: *Јешилџ'е* ($\leq$ *yeşil* 'зелен'). Значи, употребата на наставките е според граматичката класа на зборот од кој се изведува и според граматичката класа на топонимот што ќе се изведе.

Се разбира, ова не се некакви конечни заклучоци и за турскиот јазик воопшто; во нашиот материјал нема такви примери, но во турскиот се чести образувања со образување на наставките *-li* и *-ça*. На пр., *Канџица* (*Kan-li-ça*), *Караџали* (*Kağa-ça-li*). Но, се задржува основниот принцип на граматикализа-

ција со **-џа**, сепак, од *придавка* (овојпат на **-л** – kanlı ‘крвав’) се добива топоним со именско значење (во македонскиот веројатно замена би бил кој било именски суфикс – *Крвавец, *Крвавица итн.), а со **-л** од *именка* (веќе оформена од прид. кара ‘црн’ со наставката **-џа** кагаса *‘црнец’, *‘темнец’) пак топоним со придавско значење (*Црнечко, *Темнечко). Во случајов, *црнец и веројатно посоодветно *темнец би биле обид за превод, или барем да се објасни турскиот топонимастички апелатив кагаса, кој е изведен од придавката кага ‘црн’, ‘темен’. Изведувањето е слично на словенското *синец* од придавката *син*, кое означувало прво апелатив ‘син камен’, а потоа се топонимизирало и прешло во топонимастички апелатив со значење ‘сина земја, земја во која има камен-синец’³.

Се разбира, ова не е никаков обид за конечен опис на средствата за топонимастичка изведба во турскиот јазик или за целосен опис на карактеристиките на турските топоними. Во овој дијалект турските топоними се и јасно повлијаени од македонските, и тоа се гледа по тоа што турските единечни суфикси се јасна замена за цела класа македонски суфикси со исто значење. Со други зборови, се насетува дека турските говорители се обидувале да ги преведат македонските топоними со средства на својот јазик, колку што можеле. На пр., во групата турски топоними *nomina loci* на **-lik**, употребата и значењата на наставката **-lik** речиси во потполност се согласуваат со употребата и значењата на македонската наставка **-ливце** (ТР: 273–275). Оттаму, подобри резултати би дало истражување на имиња на места каде што нема влијание од други јазици.

Одвојувањето на двете групи топоними, на македонските и турските и нивната посебна обработка, ни укажа и на трета група топоними со свои посебни карактеристики – на хибридниите топоними, т.е. на тие добиени со меѓусебна интерференција на македонскиот и турскиот јазик. Видовме дека ако ја испитаме и оваа група засебно, автоматски ќе го добиевме инвентарот на топоними добиени како резултат на влијание на едниот јазик врз другиот. Испитувајќи ја како посебна група, лесно беше да се испитаат и нивните граматички и морфолошки карактеристики и нивните начини на образување. Во врска со нив, решивме да пристапиме на тој начин што ги одвоивме топонимите добиени како последица на влијание на македонскиот врз турскиот јазик и тие добиени како резултат на дејство на турскиот врз македонскиот. Првите, оформените под влијание на македонскиот врз турскиот се покажаа дека се многу мала група за да може систематски да се испитаат нивните карактеристики. Но, ваквиот пристап покажа дека во однос на македонското влијание, тоа било далеку повеќе системски и подлабоко, бидејќи Турците преземале цели топонимски концепти и групи топоними од македонскиот јазик. На пр., групата *nomina loci*, топонимастичката изведба според наставки со различно значење (‘изобилство од животни или растенија’ **-јак** - *Бор’ако*, *Бровињ’ако*, простор со

³ Љ. Станковска, *Етимологија на оронимии Плаошник*, прочитан на научен собир во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (во печат).

фитоними, конкретно дрвја - *ика* – *Калин'икаѿа*, *Клен'ика* и сл.), каде што се гледа дека турските говорители се обидуваале да го адаптираат сето тоа на својот јазик, со свои средства. Додека во однос на турскиот, тоа било повеќе структурно и турскиот влијаел во позајмувањето лексеми, основи или суфикси и образци на зборообразување, граматички форми и сл. (особено изафетната). Во топонимијата, барем во врска со овој регион, може да се каже дека турското влијание се вршело на три начина: се заемале цели веќе оформени топоними (*Ташлă'ко* ≤ *Taşlık* ‘камењар’), се преземале топономастички апелативи, т.е. географски термини директно во топонимијата (*Г'ол'вевѿо* (≤ *göl* ‘езеро, бара’), *Мур'аѿа* (≤ *mera* ‘пасиште’), и се преземале апелативи на апелативно рамниште, се адаптирале на структурата на македонскиот јазик и тие потоа се искористувале за образување нови топоними (*Парч'евѿо* ≤ *paçsa* ‘парче’).

Според структурата, се покажа накратко дека турските лексеми или апелативи минувале низ две фази во адаптацијата во системот на македонскиот јазик. Првата била приспособување на македонскиот родов систем, доколку отстапувале од завршоците за род во македонскиот: *сам* + *-ија* ≥ *Ц'амија*; *Арапл* (и сите придавки образувани со суф. *-л*) + *-ија*: *Араѿл'ија*. Приспособувањето главно се вршело со наставката *-ија*, но има и некои исклучоци од тоа, на пр., со наставката *-а*, со промена на род итн. Втората, по адаптацијата или доколку немало потреба за неа, била едноставно вклопување на лексемата во системот на македонскиот јазик: таа ги добивала сите наставки за сите категории на македонскиот јазик како и самата да била лексема од македонскиот јазик.

Уште еднаш, не сметаме дека сите овие заклучоци важат општо за турскиот јазик и дека со ова се исцрпило прашањето за турската топонимија. Но, сметаме дека е исчекор во испитувањата на турската топонимија и дека отвора пат за понатамошни, попродлабочени испитувања. Тоа е првиот обид да се класифицираат и систематизираат топоними од јазик од друго јазично семејство според методата на Пјанка и колку што ни е познато, прв обид воопшто научно и систематски да се испитаат турските топоними и нивните средства и образци за деривација. Освен тоа, сметаме и дека добра страна на нашата студија е што ги впотполнува останатите студии што го опишуваат овој терен. Имено, радовишкиот терен е солидно обработен од историска гледна точка, а и говорот е опишан во монографијата на проф. Стојка Бојковска. Накратко за топонимијата на овој регион пишувал проф. Коста Пеев (1989).

Скратеници

Бојковска 2003
БугЕтимII.

Стојка Бојковска, Радовишкиот говор, Скопје 2003.
Български етимологичен речник, том II, Българска академия на науките, София 1971.

- Видоески 1999 Божидар Видоески, Географската терминологија во дијалектите на македонскиот јазик, Скопје 1999.
- Ѓокбилгин 1957 M. Tayib Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No. 748, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1957.
- Иванова 2014 Олга Иванова, Речник на имињата на населените места во Р Македонија, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2014.
- Јашар-Настева 1986 Оливера Јашар-Настева, Прилог кон проучувањето на Јуруците од Радовишко, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1986.
- Кафезолу 2003 Kafezoğlu İ., Türk Milli Kültürü, Otügen Neşriyat 2003.
Кор. Марија Коробар-Белчева, Топонимијата во Дебарско, докторски труд, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Скопје 1990.
- Пеев 1989 Пеев К., Топонимскиот систем во Радовишко и неговата дијалектна основа, ГЗБФФ, Скопје 1989, 137–157.
- Лома 2013 Лома А., Топонимија Бањске Хрисовуље, Књига 2, САНУ, Београд 2013.
- Митков 2000 Јазикот на имињата, Трајко Стаматовски, Маринко Митков, Матица Македонска, Скопје 2000.
- Паликрушева 1984 Г. Паликрушева, Современите етнички процеси во Радовишкиот Шоплук, Зборник од XXXI конгрес на СФРЈ, Радовиш 1984, Скопје 1986.
- Скок III Petar Skok, Etimologijski Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga Jezika, Knjiga Treća Poni²-Ž, Jugoslavenska akademija znanosti i Umjetnosti, Zagreb 1973.
- Скок III Petar Skok, Etimologijski Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga Jezika, Knjiga Treća Poni²-Ž, Jugoslavenska akademija znanosti i Umjetnosti, Zagreb 1973.
- СтслР. Старословенско-македонски речник со грчки паралели, Прилеп-Скопје 1999.
- Танас. Türkçe-Sırpça Sözlük, Dindiç, Teodosiyeviç, Tanaskoviç, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997.
- Текин 1987 Talat Tekin, Tuna Bulgarları ve Dilleri, Ankara 1987.
ТР Топонимијата во радовишко, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2017.
- Труб 11 Этимологический словарь славянских языков, Праславянский лексический фонд, Вып. 11.

- Труб 16   Этимологическии словарь славянских языков, Праславянский лексический фонд, Вып. 16.
- Трухелка 1941   Truhelka Š., Makedonski Juguci, Studije o podrijetlu, Matica Hrvatska, Zagreb 1941.
- Цвиик 1931   Јован Цвијић, Балканско полуострво и јужнословенске земље, Белград 1931.

Литература

- Бојковска С. 2003: *Радовишкиот гвор*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Бошковић Р. 1978: *Одабрани чланци и расправе*, Црногорска академија наука и уметности, Титоград.
- Български етимологичен речник*, том I–IV, 1971, Българска академия на науките, София.
- Видоески Б. 1958: „Говорот и топонимијата на кичевските села од Тајмишката група“, *Македонски јазик IX*, кн. 1–2, Скопје.
- Видоески Б. 1998: *Дијалектиите на македонскиот јазик*, том 1, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.
- Видоески Б. 1999: *Географската терминологија во дијалектиите на македонскиот јазик*, Скопје.
- Дуриданов И. 1952: *Местниите названия од Ломско*, Българска академия на науките, София.
- Этимологический словарь славянских языков, Праславянский лексический фонд*, Вып. 1–30, 1974–2003, Издательство Наука, Москва.
- Етимолошки речник српскога језика*, св. 1–3, А–БЈ, 2003–2008, Белград.
- Заимов Ђ. 1973: *Български географски имена с -јъ*, Българска академия на науките, София.
- Заимов Ђ. 1967: *Заселване на Българските Славяни на Балканския Полуостров, Проучване на жителските имена в българската топонимия*, Българска академия на науките, София.
- Иванова О. 1982: *Месниите имиња на обласиа по сливои на Брегалница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Иванова О. 1996: *Речник на топонимиие во обласиа по сливои на Брегалница*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Иванова О. 2014: *Речник на имињата на населениите месиа во Р Македонија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Иванова О. 1999: *Студии од топонимијата и антропонимијата*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Јачева-Улчар Е. 2005: *Топонимијата на шквешкиот регион*, докторска дисертација, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

- Јачева-Улчар Е. 2006: „Лексемите од туѓо потекло во топонимијата од Тиквешкиот регион“, *Folia Onomastica Croatica*, 12–13, Zagreb.
- Јашар-Настева О. 1978: „Турски елементи во југословенската топонимија“, *Рефератии на македонскиите славистии за VIII меѓународен славистички конгрес* во Загреб-Љубљана, Македонски славистички комитет, Скопје.
- Јашар-Настева О. 2001: *Турскиите лексички елементи во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Јашар-Настева О. 1963: „Турско-македонски лексички вкрстувања и мешања“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, кн. 15, Скопје.
- Јашар-Настева О. 1973: „Етимолошкиот состав на македонската лексика“, *Предавања на VI семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје.
- Јашар-Настева О. 1963: „Македонските калки од турскиот јазик“, *Македонски јазик XIII–XVI*, кн. I–II 1962/63, Скопје, 109–172.
- Јашар-Настева О. 1980: *Меѓујазични контакти на нашата топонимија*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.
- Јашар-Настева О. 1986: *Прилог кон истражувањето на Јуруциите од Радовишко*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.
- Кононов А. Н. 1956: *Грамматика современного турецкого литературного языка*, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград.
- Коробар-Белчева М. 1973: „За композитите од глагол + именка во македонската топонимија“, *Македонски јазик XXIV*, Скопје, 133–141.
- Коробар-Белчева М. 1984: „Соха/расоха во македонската топонимија“, *Македонски јазик*, XXXV, Скопје, 381–387.
- Коробар-Белчева М. 1988: „Етнонимите во функција на антропоними во македонската микротопонимија“, *Македонски јазик*, XXXVIII–XXXIX (1987–1988), Скопје, 283–287.
- Коробар-Белчева М. 1990: *Топонимијата во Дебарско*, докторски труд, Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Филолошки факултет, Скопје.
- Коробар-Белчева М. 1993: „Турцизмите во основата кај некои македонски презимиња“, *XIX научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 129–137.
- Коробар-Белчева М. 1996: „Топонимите во селото Пустец“, *Македонски јазик XXIV*, Скопје, 167–177.
- Коробар-Белчева М. 2006: „Македонските презимиња на -о(в)ски/-е(в)ски и на -ов/-ев наспрема родовските формации на овци/-евци и на -ови/-еви“, *Folia Onomastica Croatica*, 12–13, Zagreb.
- Лома А. 2013: *Топонимија Бањске Хрисовуље*, књ. 2, САНУ, Београд.
- Лома А. 2001: Поглед у словеначку топонимију, *Ономастолошки прилози XXI*, Београд.
- Паликрушева Г. 1986: Современите етнички процеси во Радовишкиот Шоплук, *Зборник од XXXI конгрес на СФРЈ*, Скопје.
- Панов М. 1956: *Радовиш (Антропогеографски истражувања)*, Скопје.

- Пеев К. 1989: „Топонимскиот систем во Радовишко и неговата дијалектна основа“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Скопје, 137–157.
- Пјанка В. 1970: *Топонимска карта на Охридско-Преспанскиот Базен*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Станковска Љ. 1983: *Македонскиот топонимски систем до XV век*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Скопје.
- Станковска Љ. 1995: *Македонска ојконимија*, кн. прва, *Метаморфоза*, Скопје.
- Станковска Љ. 1997: *Македонска ојконимија*, кн. втора, *Метаморфоза*, Скопје.
- Станковска Љ. 2001: *Топонимите со суфиксот -ица во Македонија*, Скопје-Прилеп.
- Севортыан Э. В. 1980: *Этимологический словарь тюркских языков*, Общетюркские и межтюркские основы на букви „В“, „Г“, и „Д“, Академия Наук СССР, Институт Языкознания, „Наука“, Москва.
- Севортыан Э. В. 1980: *Этимологический словарь тюркских языков*, Общетюркские и межтюркские основы на гласные, Академия Наук СССР, Институт Языкознания, „Наука“, Москва.
- Цвијић Ј. 1922: *Балканско полуострво и јужнословенске земље I*, Белград.
- Цвијић Ј. 1931: *Балканско полуострво и јужнословенске земље II*, Белград.
- Çetintürk S. 1943: *Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hüküki Statüleri*, Ankara.
- Eren H. 1999: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- Gökbilgin Tayyib M. 1957: *Rumeli'de Yürükler*, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No. 748, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul.
- Göksel A., Haznedar B., *Remarks on Compounding in Turkish*, Boğaziçi Üniversitesi, <http://componet.sslmit.unibo.it/download/remarks/TR.pdf>
- Gülensoy T. 1995: *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Kafezoğlu İ. 2003: *Türk Milli Kültürü*, Otügen Neşriyat.
- Karatay O. 2010: Karadeniz'de İlk Ruslar ve Şarkel'in İnşası, *BELLETEREN*, 269, Cilt: LXXIV-Sayı: 269-Yıl, Nisan.
- Karatay O., On the Origins of the Name for the 'Black Sea', *Journal of Historical Geography* 37 (2011) 1–11.
- Kaşgarlı Mahmut 2003: *Divan-i Lügat-i İt-Türk Dizini*, Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz Z., 2009: *Türkiye Türkçesi Grameri*, Şekil Bilgisi, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Sakaoğlu S. 2001: *Türk Ad Bilimi I*, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Skok P. 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. I–IV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Słownik Prastłowiański A–B, Tom 1, 1974, Polska Akademia Nauk, Wrocław.
- Snoj M. 1997: *Slovenski etimološki slovar*, Založba Mladinska Knjiga, Ljubljana.
- Tekin T. 1987: *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara.
- Truhelka Š. 1941: *Makedonski Juruci*, Studije o podrijetlu, Matica Hrvatska, Zagreb.

Summary

The article shortly summarizes a research of on the place-names in the Radovich region. Although first of all the Macedonian material presented itself very interesting, special challenge was the group of Turkish place-names left by the formerly present Yuruk group of Turks, who completely abandoned the terrain somewhere in the middle of the past century. While Pjanka's classification, on the Macedonian place-names, was enriched with some new clues, the Turkish toponyms were scrutinesed by the method used for the Macedonian and generally the Slavic ones and what appeared as a conclusion was the system of geographic terms of the Yuruk inhabitants of Radovich, some semantic patterns of yielding place-names in the Turkish language, the structural blockages that the Turkish grammar puts on place-name derivation, the patterns of toponomastic derivation in the Turkish etc.

811.163.3'367.623
Изворен научен труд

Лилјана Митковска¹

ПРИДАВКАТА ИСТ ВО АНАФОРСКА ФУНКЦИЈА

Апстракт: Во оваа статија се разгледува употребата на придавката *ист̄и*, *-а*, *-о*, *-и* во контексти каде што има референтна функција и би очекувале некоја друга замена. Тогаш придавката е задолжително членувана: *ист̄ио̄ио̄и*, *ист̄иа̄ӣа*, *ист̄ио̄ио̄*, *ист̄ӣӣӣе*. Ваквата употреба сè почесто се среќава во македонскиот јазик и е особено карактеристична за јавната комуникација, најчесто во пишани текстови, но и во усни излагања. Овој процес покажува особини на граматикализација на еден јазичен елемент од полнозначен во службен збор. Со ова истражување сакаме да ги испитаме контекстите во кои *ист̄и* врши функција на замена во кохезивна служба со цел да го утврдиме функционалниот опсег на оваа појава и да се обидеме да најдеме одговор на прашањето зошто говорителите прибегнуваат кон оваа стратегија.

Клучни зборови: придавка, анафорска замена, синтакса, референција, кохезија

1. Вовед

За полесно следење на мислата во поврзан текст во секој јазик постојат средства за создавање кохезија во текстот, кои можат да бидат од лексички и од граматички карактер (Halliday, Hasani 1989: 72–88; Cutting 2002: 8–15). Во македонскиот јазик заменските зборови се користат за граматичка кохезија во текстот, самостојно или во придавска позиција, во функција на референција или супституција (Минова-Ѓуркова 1994: 279–281). Во оваа статија ќе ја разгледуваме употребата на придавката *ист̄и* во македонскиот јазик во кохезивна функција како средство за референција, било да се работи за упатување во рамките на една реченица (1) или пошироко во текстот (2), стратегија што сè почесто се среќава во македонскиот јазик, како во пишани текстови така и во усната комуникација.

(1) Типови на раскинувања и како да се справите со истите.
<http://tocka.com.mk/>

(2) Електроничкиот смер е релативно млад во споредба со останатите смерови.
Истиот е верифициран во 1994 година и денес,... <https://mk.wikipedia.org/>

Основното значење на придавката *ист̄и*, *-а*, *-о*, *-и* е да окарактеризира некој ентитет како идентичен (еднаков) или сличен со некој друг (*две̄ӣе блузи*

¹ Универзитет ФОН, Скопје, liljana.mitkovska@fon.edu.mk

се *сосема исѝи*). Термините „еднаквост“ и „сличност“ изразуваат релација меѓу два ентитета кои се споредуваат во однос на некоја заедничка особина (Vužarovska 2005: 76–77). Според Тополинска (Topolinjska 2009: 41) во вакво значење придавката *исѝи* најчесто не е членувана, додека членуваната форма главно се употребува со кореферентно значење (*Резервиравме соба во исѝиоѝи хоѝел*). Според тоа таа може да се смета за заменска придавка и да се користи во референцијална функција. Минова-Ѓуркова (1994) и Дучевска (2005) укажуваат на некои ситуации во кои оваа придавка се употребува за споредбена референција во анафорска функција (*На саемоѝ куѝив ѝѝри книѝи. Исѝиѝиѝе (ѝиѝе) книѝи во книжарница се ѝоскаѝи*). Тие посочуваат дека формата за среден род единина (*исѝиоѝио*) се јавува како супститут за да упати на идентичност со некој претходно спомнат исказ: – *Јас ќе земам суѝа, ѝасѝѝрмка и салаѝа!* – *И за мене исѝиоѝио!* (Минова-Ѓуркова 1994: 281). Според Дучевска (2005), во таква функција *исѝиоѝио* означува „тоа што е споменато претходно“ и „речиси и се поклопува со референцијата: наместо *исѝиоѝио*, може да се употреби и анафорската заменка *ѝоа*.“

Всушност, во многу случаи значењето „идентично и кореферентно“ и „идентично, но не и кореферентно“ се преклопуваат (Topolinjska 2009: 43). Ова дава можност за проширување на употребата на придавката *исѝи* и во кохезивна функција, за воспоставување на кореферентни врски во текстот. Во примерите (1) и (2) *исѝи* заменува ИС и упатува на некој ентитет претходно спомнат во текстот. Можеме да го сметаме за придавска заменка во самостојна употреба, како што се присвојните, показните, неопределените и некои други слични класи на зборови.

Бидејќи оваа појава сè повеќе се среќава во македонскиот јазик се поставува прашањето која е причината за ваквата експанзија на оваа структура. Референтна употреба на придавката *исѝи* е забележана и во српскиот јазик (Пипер и Клајн 2013), па може да се претпостави дека се работи за туѓо влијание. Но треба да се запрашаме и зошто, ако се работи за влијание, тоа толку брзо се шири. Мојата првична претпоставка беше дека придавката *исѝи* се користи за упатување на претходно спомнати ентитети (т.е. во функција на заменка) со цел да се засили експлицитноста во изразот. Оваа хипотеза се испитува преку едно истражување врз собрани автентични примери, при што се разгледуваат некои аспекти од употребата на *исѝи* во функција на кохезивен елемент/збор. Целта беше да се даде одговор на следните прашања:

- Во какви позиции се користи *исѝи* како кохезивно средство?
- На што упатува?
- Какви структури заменува?
- Која е причината за проширувањето на оваа појава?

2. Анализа

Примерокот што се користеше за анализа се состои од околу 200 примери ексцерпирани од интернет страници, јавни соопштенија и текстови од дип-

ломски и магистерски работи на студенти. Значи, се разгледуваат само пишани текстови, иако оваа појава се забележува и во говорот, што треба посебно да се испита. Референтната употреба на *ист* е најчеста во административно-правниот функционален стил, и редовно се среќава во правни документи – договори, решенија, упатства и сл.² Може да се каже дека оваа црта е веќе посебно обележје на тој стил и повеќе или помалку прифатена. Меѓутоа, од овде таа навлегува и во официјални соопштенија, па оттука и во рекламни текстови, промоција на разни производи, мода и сл. сè до интерактивни форуми, каде што стилот е понеформален. Во новинарски текстови многу е карактеристична употребата во насловите (пример 1). Изненадува честотата на вакви конструкции во стручно-научни текстови од разни области: економија, медицина, историја, астрономија. Во примерите се забележуваат следните општи карактеристики:

а) Во референтната употреба, како и во основните придавски функции, *ист* се согласува по род и број со именката на која упатува и секогаш е членувано со општата форма: *истиоит*, *истиаита*, *истиоито*, *истиитие* (имаше и еден пример со деиктичката форма на -в-).

б) Заменката секогаш упатува наназад (анафорски).

в) Друга општа карактеристика е природата на она на што се упатува: доминираат неодушевени референти, додека на лица (пример 3) се упатува само во неколку засведочени примери (5 од 210).

(3)... по што М.К. ја фрлил вилата и избегал во непознат правец, додека С. К. го фрлил токмакот и **истиот** е лишен од слобода заедно со М.С. и З. И. <http://www.sky.mk/makedonija/>

Поретко се јавува за упатување на пропозиција, кога не изразува сличност како во (4) туку кореферентност (5). Споредбата на примерите (4) и (5) ја покажува малата разлика во значењето на *ист*. Таа лесно може да остане незабележана.

(4) Ако одлучите да купите автомобил од пријател или познаник, отпаѓаат двоумењата за квалитетот и проблемите после продажбата ... Истото важи и за купување кај овластен продавач. www.fairauto.mk/opsto

(5) Доколку осигуреникот не го приложи документот ФЗОМ ќе го обезбеди по службена должност, а трошоците за **истото** паѓаат на товар на осигуреникот. www.fzo.org.mk/.../Obrazec

Во заменска функција *ист* може да се сретне во позиција на субјект, директен објект и по предлог во предлошки синтагми со различни синтаксички функции како додатоци и дополненија. На табела 1 е покажано колку од ексцерпираниите примери се јавуваат во секоја од овие синтаксички позиции. Бидејќи примерите се собираани по случаен избор, може да се претпостави дека застапеноста во овој примерок ја отсликува честотата на појавување. Се пока-

² За оваа употреба на *ист* Дучевска (2005) вели дека е „каратеристична за административниот стил“, но дека „во други стилови е несоодветна“.

жува и во колку од ексцерпираните примери *исти* може да се испушти, во колку може да се замени со друга замена (најчесто лична или присвојна) и во колку има потреба од преформулирање.

Табела 1. Дистрибуција на референтната употреба на *исти* по синтаксичките позиции

Синтаксичка позиција	Може да се испушти		Може да се употреби замена		Некохерентност – потребна е преформулација		Вкупно	
Субјект	49	45%	43	40%	16	15%	108	100%
Директен објект	26	93%	0	0%	2	7%	28	100%
Предлог + ИС	16	22%	44	59%	14	19%	74	100%
Вкупно:	91	43%	87	42%	32	15%	210	100%

2.1. Во позиција на субјект

На табелата може да се види дека како референтна замена *исти* најчесто се користи во позиција на субјект. Субјектот е најчесто тема, позната информација која не мора да се повторува. Во македонскиот јазик субјектот најчесто се испушта, а референтот се идентификува преку глаголската наставка. Сосема е обично идентитетот на субјектот да се толкува преку контекстот, па затоа составувачот на текстот го формулира на начин што не доведува до забуна. Ако субјектот е од посебно значење, за истакнување се користи лична замена. Во скоро половина од примерите употребата на *исти* е сосема непотребна за воспоставување на референтната врска туку само непотребно нагласува (пример 6 и 7). Најверојатно се смета дека нагласувањето на субјектот му дава посериозен тон на текстот. Меѓутоа, истиот ефект го добиваме и ако употребиме лична замена. Може да се претпостави дека говорителите ја употребуваат заменката *исти* наместо лична замена бидејќи ја сметаат за поекспресивно средство со оглед на тоа што во оваа лексема се чувствува семантичката нијанса на сличност и/или еднаквост од придавката.

(6)И оваа столица потекнува од Скопје, од средината на 50-тите години на минатиот век. **Истата** е редижајнирана во ист стил како и столицата BELUCCI WHITE ... <https://urbanold.com/столици-4/> (Редижајнирана е во ист стил како...)

(7)Рекламниот простор и можностите за рекламирање се посочени во делот Маркетинг и **истите** се најчесто во форма на банери или спонзорирани ПР текстови кои се соодветно означени. <https://www.it.mk/etichki-printsipi/> (... и најчесто се во форма на банери ...)

Тешко е да се определи кога е навистина потребно да има некаква замена. Често недостасува нешто друго, а не замена. На пример во (8) засилувачот *пак* или *така* подобро ќе го истакне исказот.

(8)(Поло маичка) Одозгора можете да ја комбинирате со класично палто и **истата** да изгледа шик, ... <https://www.it.mk/etichki-printsipi/> (и **пак** да **така** ќе изгледа шик, ...)

Во (9) веројатно има потреба од експлицитен субјект во зависната реченица и заменката *тој* сосема добро би ја вршела функцијата на поврзување.

(9) Тој самиот знае дека нема ништо драматично да се случи со новиот Закон за јазици бидејќи истиот не прави ништо ново ... . <http://novatv.mk/> (... бидејќи тој не прави ништо ново ...)

Во (10) *истий* има двојна функција – анафорска и потенцирање на идентитетот (тие и никој друг). Овој пример покажува како двете функции на придавката *ист* се преклопуваат.

(10) Ова се напаѓачите од Брисел: Истите се осомничени и за нападите во Париз <http://sitel.com.mk/>

2.2. Директен објект

Примери со *ист* во позиција на директен објект има помалку. Тоа е очекувано, затоа што со веќе спомнат референт кусата заменска форма е секогаш присутна и тоа е доволно за воспоставување на кохезија, па *ист* или замена дава пренагласен тон (11, 12). Во примерите немаше ситуации кога замена би била оправдана.

(11) Од една страна е неговата визија за компанијата, но од друга се неговите способности истата да ја реализира. <http://www.sold.mk/realnost-na-pretpriemnistvoto/>

(12) Негативна референца претставува забрана за учество на сите постапки за оние понудувачи кои ќе ја добијат истата врз основа на законски пропишаните услови. www.bjn.gov.mk/bjn

Во два примера подобро е да се употреби повторување, како во (13), каде се јавува двосмисленост, која не се разрешува со *иста*, туку само се засилува.

(13) Ви пишувам во врска со оценките во системот. Дали дојдовте до можност да стапите во контакт со професорките? Ако е така кога ќе бидат внесени истите во системот? (е-пошта)

2.3. Со предлог

Предлошките конструкции се разгледуваат заедно, без да се навлегува во функцијата бидејќи тоа не се покажа како важно за оваа анализа. Се јавуваат предлози во просторни и почесто во преносни значења, како предлошки објект и *на* со посвојно значење и како субјект/објект на номинализација. Предлошката синтагма има посебно значење и функција, па затоа најчесто предлогот мора да остане, а со него и именка или замена. Во некои случаи целата синтагма не е потребна за правилно разбирање на текстот (14), а тоа е најчесто случај кога се работи за обј/субј на номинализација, како во примерот (15).

(14) На графикон 5.4. прикажани се прилозите за време, ... Како што може да се види од истиот на ниво А1 и А2 бројот на грешки сè уште е повисок отколку точно употребените прилози ... (Магистерска работа)

(15) Гимназијата е должна да одговори на уредно доставеното барање од страна на субјектот на лични податоци во рок од 15 дена од денот на приемот на истото. <http://www.gimprilep.edu.mk/>

Многу почесто, заменката *исѝ* стои наместо лична замена (16, 21), присвојна замена (17) или показна замена (1). Во (16) личната замена сосема добро ја врши анафорската функција, но често замената не би дала задоволителен резултат, туку е потребно преформулирање на исказот. На пример, во (17) присвојната замена во функција на објект на номинализација би звучела чудно (*за нејзината исѝорака*), но затоа членот на именката и целосно испуштање на присвојниот маркер би било сосема прифатливо (... *ѝоѝврда за исѝораката*). Меѓутоа во (18) таква стратегија не би дала јасна порака, потребна е преформулација. Се чини дека тука *исѝиоѝ* се користи за појаснување на кондензираниот исказ.

(16) Обврска на секој вработен во ЈСП СКОПЈЕ е да се запознае со овој кодекс, да ги следи и исполнува барањата наведени во истиот. <http://www.jsp.com.mk/vest.aspx?vest=403> (...да ги следи и исполнува барањата наведени во него/таму.)

(17) За секоја испратена пратка преку ГЛС можете да побарате потврда за испорака на истата. <https://www.globko.mk/dopolnitelni-uslugi> (... можете да побарате потврда за испораката)

(18) **ВНИМАВАЈ:** Сите линии кои го користат Мост Гоце Делчев како дел од трасата на движење во периодот од 8,15 до 9,15 часот поради затворање на истиот, да ја користат алтернативната траса. <http://www.jsp.com.mk/vest.aspx?vest=403> (... да ја користат алтернативната траса бидејќи мостот ќе биде затворен.)

2.4. Прекумерна употреба

При прегледот на текстовите се забележува дека во некои случаи заменката *исѝ* внесува повеќе забуна и го оптоварува текстот, со што се отежнува процесуирањето на информацијата. Може да се издвојат најмалку три типа на ситуации во кои се случува тоа. Ќе ги наведеме со примери.

а) Најмногу има примери во кои именката на која се упатува е претходно спомнатата не како независен член на реченицата, туку во позиција зависна од именка, па тоа помалку или повеќе го отежнува пронаоѓањето на референтот. Во примерот (19) претходат две именки во машки род, па затоа е потребно малку поголемо внимание да се најде најдобриот кандидат за антецедент на анафорски употребената замена. Во (20) пронаоѓањето е отежнато поради тоа што не се очекува таква релација. Тука подобро би било дополнителната информација да се поврзе со релативна реченица „...*зазема челно место во комуникацијата, која се јавува во различни форми...*“. Се забележува дека често се користат вакви составни конструкции со сврзникот *и* за изразување на дополнителна информација за некој ентитет на кој се упатува со *исѝ*, наместо некој друг тип на апозитивна конструкција.

(19) Лексикон: За да го видите значењето на даден збор во рамките на веста, позиционирајте го покажувачот врз **истиот** и кликнете двапати. www.fakulteti.mk/.../novi_prashanja_za_dobivanje_na_amerikansk...

(20) Неминовно е да се спомене дека со подемот на информатичкиот и технолошкиот развој токму СМС зазема челно место во комуникацијата и истата се појавува во различни форми, како електронска пошта (имејл), чат, интернет конференции, СМС итн.. (Дипломска работа)

б) Кога именката на која се упатува е подалеку и во меѓувреме се јавуваат други кандидати за антецеденти.

(21) Понекогаш, по некое болно искуство во животот, по некое време, го гледате тој период од сосема друга перспектива и поинаку размислувате за **истото**. <http://fashionel.mk/>

(22) Предмет на овој труд е да утврди со кои јазични стратегии за изразување замолување се служат студентите, родени говорители на македонски јазик, во електронските пораки испратени до нивните професори на англиски и на македонски јазик и **истите** ќе се споредат со јазичните стратегии во пораките напишани на англиски јазик од страна на родени говорители на англискиот јазик. (Дипломска работа)

в) Кога следат две кохезивни заменки едно по друго, а се однесуваат на различни референти. Во следниот пример потребно е повеќе внимание и препрочитување за да се разбере што се случило и која е улогата на учесниците на настанот.

(23) И покрај наредбата продолжиле со дејствијата и во еден момент М.К. замавнал со вилата, при што удрил полициски службеник од АЛФА ... . Потоа **истиот** со вилата замавнал према друг полициски службеник, но **истиот** употребил блок и ударот со вилата завршил во левата потколеница ... <http://www.sky.mk/makedonija/>

3. Дискусија и заклучоци

Се обидовме да откриеме во какви позиции се користи заменката *истиот*, на што упатува и какви структури заменува. Може да сумираме дека според ексцерпираните примери ова кохезивно средство се јавува во заменска функција во сите позиции каде што заменува ИС и најчесто упатува на ентитет-нелице. Од анализата на примерите произлегува дека неговата употреба најмногу може да се оправда во позиција со предлог. Со таа конструкција се избегнува употреба на лична или присвојна заменка за нелице, што е една општа тенденција во македонскиот јазик. И во позиција на субјект избегнување на употреба на лична заменка може да биде мотивација за употреба на заменката *исти*.

Тоа е едно можно објаснување за проширувањето на оваа појава, меѓутоа, како што видовме, во голем број случаи, а особено во позиција на директен објект, упатување со заменка не е неопходно. Ова упатува на тоа дека говорителите чувствуваат потреба експлицитно да се појават во текстот и еле-

менти кои се подразбираат. Тоа е во согласност со потребите на писмената комуникација, каде што отсутствуваат прозодиски средства кои го помагаат процесуирањето при личен контакт. Оттаму оваа употреба на *исџи* се сфаќа како обележје на поформален стил. Од друга страна, колку повеќе се проширува употребата на јазикот за општи цели, се зголемува тенденцијата за објективен израз, а можноста за субјективно толкување се намалува и тоа не само во формалната комуникација (Bally 1996: 57).

Може да кажеме дека хипотезата дека *исџи* се користи за упатување на претходно спомнати ентитети со цел да се засили експлицитноста во изразот делумно се потврдува, бидејќи во 43% од примерите заменката *исџи* може слободно да се изостави, што значи контекстот нуди можност за имплицитно толкување. Таму можеме да кажеме дека мотивацијата е поврзана за поголема експлицитност. Но секако со *исџи* не се дава дополнително појаснување затоа што не нуди повеќе информации отколку упатување со лична, присвојна или показна заменка. Може да се претпостави дека говорителите ја избираат оваа заменка бидејќи таа, од една страна, се чувствува како поекспресивна и појасна поради семантиката на идентичност што не е сосема избледена, од друга страна се избегнува употреба на лична или присвојна заменка за нелице.

За да се добие појасна претстава за причините зошто македонските говорители чувствуваат дека заменката *исџи* е посоодветна од другите заменки (или други средства) во контекстите каде што се употребува, потребно е да се направат дополнителни истражувања со анкети за да се утврди ставот на родените говорители за употребата на *исџи* во кохезивна функција. Треба да се испита што мислат тие во однос на прифатливоста, нивото на разбирливост, естетската оценка и мотивацијата за таквата употреба.

Литература

- Пипер Предраг, Клајн Иван 2013: *Нормативна граматика српског језика*, МС, Нови Сад.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 1994: *Синтакса на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.
- Дучевска Анета 2005: *Анализа на текстови и дискурси во македонскиот јазик*, докторска дисертација, Универзитет Св. „Кирил и Методиј“, Скопје.
- Bally Charles 1996: “The expression of concepts of the personal domain and indivisibility in Indo-European languages”, Chappel, Hilary and William McGregor (eds.) *The Grammar of Inalienability: a typological perspective on body-part terms and part-whole relation*. Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 31–64.
- Bužarovska Eleni 2005: “Equality versus Similarity Constructions in English”, *Journal of Language and Linguistics* 4 (1), 74–99.
- Cutting Joan 2002: *Pragmatics and Discourse: A resource book for students*, Routledge.

Halliday Michael A.K., Hasan Ruqaiya 1989: *Language, context, and text: aspects of language in a social-semiotic perspective*, Oxford University Press, Oxford.

Topolinjska Zuzanna 2009: "On Pronominal markers of Noun Phrase Extension in Macedonian and Bulgarian", Dimitrova-Vulchanova M. & Olga Mišeska-Tomić (eds.), *Investigations in the Bulgarian and Macedonian Nominal Expressions*, Tapir Academic Press, Trondheim, 24–50.

Summary

The purpose of this paper is to study the use of the Macedonian adjective *ist*, *-a*, *-o*, *-i* 'same/equal' for cohesive function in the text, where we would normally expect some pronoun. In such referential function the definite form of *ist* (*istiot*, *istata*, *istoto*, *istite*) is used and is gaining in frequency, thus becoming a special feature of the formal style, especially written, but it can be encountered in the spoken language as well. This process displays characteristics typical for grammaticalization, where a linguistic unit is transformed from a lexical into a grammatical word. This research investigates the contexts in which the adjective *ist* functions as an anaphoric pronoun in order to determine its scope and to find out why Macedonian speakers employ this strategy. The general hypothesis that it serves to enhance the explicitness of the text, i.e. to express overtly what is usually only implied from the context, is partly confirmed, since in 43% of the examined situations the reference marker is not necessary. The question why in the positions where a cohesive device is needed, *ist* is used instead of another pronoun requires further investigation.

811.163.3'37

Изворен научен труд

Лилјана Митковска¹Елени Бужаровска²

АПРЕХЕНСИВНИТЕ ГОВОРНИ ЧИНОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во апрехенсивните говорни чинови говорителот изразува страв од некоја претпоставена несакана ситуација. Во македонскиот јазик апрехенсивното значење главно се кодира со честицата *да не* пред глаголскиот предикат во зависни и независни реченици. Фокусот на анализата се независните апрехенсивни конструкции, кои често се користат во прашања-претпоставки (или „пристрасни“ прашања) и во кои се употребува маркерот за пресупозицијата во форма на граматикализирана честица *да не*. Главната хипотеза на овој труд е дека апрехенсивите се еден поттип на таквите прашања. На семантичко ниво, епистемичкото пресупонирано значење се заснова на стравот и негативниот став на говорителот кон пропозицијата изразена во *да не*-прашање или исказ. На прагматичко ниво, апрехенсивите прашања не треба да се сметаат за вистински прашања туку се експресивни говорни чинови, додека апрехенсивните изрази, кои исто така се експресиви, се граничат со директивните говорни чинови. Важна улога за реализација на апрехенсивното значење играат прозодиски и лексички средства, како и познавањето на општиот контекст.

Клучни зборови: апрехенсив, пресупозиција, превентив, *да не*-прашање, прагматика

1. Вовед

Во апрехенсивни говорни чинови спаѓаат оние изрази со кои говорителот изразува загриженост или страв од некое несакано дејство или ситуација. Таа прагматичко-семантичка категорија во лингвистиката е позната како апрехенсив (Плунгян 2011, Добрушина 2006). Апрехенсивното значење може да се кодира со зависни негирани *да*-реченици (1), или со самостојни *да не*-конструкции (2). Во овој труд ги разгледуваме вторите, односно апрехенсивите оформени како независни *да не*-конструкции.

(1) *Се ѝлашам да не ѝаднам/да не се удриш.*

(2) *Леле ѝадна! Да не се удри?*

Прашањето дали независните *да*-конструкции потекнуваат од зависните заслужува посебно проучување што излегува од рамките на темата на овој труд. Веројатно не се поврзани (Zorichina-Nilsson 2012) со оглед на тоа што

¹ Универзитет ФОН, Скопје, liljana.mitkovska@fon.edu.mk.

² Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, elenibuzarovska@t.mk

хипотаксата, како што е во (1), историски се појавила подоцна и затоа што оптативни и хортативни конструкции со *да* постоеле во старословенскиот јазик (Грковић-Мејџор 2004, Wiemer 2017).

Во македонските граматика досега не се разгледувале апрехенсивните искази. Типолошки гледано, некои јазици поседуваат специјализирани средства за изразување на оваа семантичка категорија, а во некои јазици тоа значење се пренесува со неколку форми кои изразуваат и други значења. Така, во рускиот јазик (Иванова 2014: 133) тоа се предава најчесто со честицата *как бы не* (3), додека во словенските балкански јазици таа функција ја вршат *да не*-конструкции, со тоа што во бугарскиот (Ницолова 2008)³ почесто се користи конструкцијата *да не би* (4).⁴ Независните *да не*-конструкции во разни функции во македонскиот јазик се обработени во неколку статии⁵, но во нив не е опфатена апрехенсивната функција. Оваа статија има за цел да побуди интерес во македонската научна јавност за апрехенсивните конструкции.

(3) *Как бы не простудитъся!* (руски) „Само да не настинам!“

(4) *Да не си се отказал? Да не би да си се отказал?* (буг.) „Да не си се откажал?“

Треба да се истакне дека *да не*-прашањата се одликуваат со полисемија, и нивните значења се обликуваат во контекстот. Во разни ситуации кога се поставува *да не*-прашање може да се појави импликација на страв. Така на пример, во прашањето (4) има силна претпоставка дека дејството е извршено, односно дека соговорникот се откажал од нешто. Значењето на страв произлегува од одредена ситуација: говорителот не посакува соговорникот да се откаже.⁶

Апрехенсивното значење е семантички блиску до превентивното, кое најчесто се изразува со зависна негирана *да*-конструкција на надградените предикати со значење на внимание (5). Но, апрехенсивот и превентивот не треба да се мешаат. Кога изразуваме превентивно значење, надградениот императивен глагол служи како апел за внимание, додека *да*-конструкцијата изразува некоја претпоставка за несакано дејство. Значењето на превентивот во (5) може да се парафразира на следниов начин: те предупредувам и ти советувам да направиш нешто за да не се случи тоа што мислам дека може да се случи.

(5) *Пази да не ѝаднеш... Внимавај/Гледај да не се удриш.*

³ Според Ницолова (2008: 425–428), тие изразуваат несакана можност, но во второто прашање тоа е потенцирано. Честицата *да не би* се употребува и во зависни предикации: *Дишаше ѝака Chesjio, че најправо се у ѝ л а ш и х да не би да му е нешто лошо* (Иванова 2014: 150).

⁴ Споредбена анализа на македонските и на бугарските апрехенсивни изрази со *да*-конструкции е спроведена во статијата на Иванова и Бужаровска (2016).

⁵ Види Бужаровска и Митковска (2015), Mitkovska, Buzarovska (2015) и Кусевска, Бужаровска, Митковска (2015).

⁶ Меѓутоа, во некоја друга ситуација истото прашање (4) може да биде само неутрално прашање- претпоставка или дури прашање за посакувана ситуација.

Двата исказа, (4) и (5), се разликуваат на прагматички план: превентивот е побуда за ново дејство преку предупредување (Добрушина 2006: 30), додека апрехенсивот изразува вознемирена емоционална состојба на говорителот – тој чувствува страв, но нема намера да му се наметне на соговорникот.

Во македонскиот јазик апрехенсивното значење главно се изразува со честицата *да не* пред глаголскиот предикат (6). Формално гледано, овие искази имаат иста структура со негативните, т.н. *да не*-прашања (7), но сметаме дека апрехенсивите не се вистински прашања, бидејќи имаат различна илокуциска „сила“. Различната комуникациска цел се сигнализира со „порамна“ интонација во (6).

(6) *Да не врне надвор...* (се плашам дека надвор врне).

(7) *Да не врне надвор?* (мислам дека врне, но не сум сигурна).

Главната хипотеза на овој труд е дека апрехенсивните прашања претставуваат поттип на *да не*-прашања. И во апрехенсивите се употребува маркерот за пресупозицијата во форма на граматикализирана честица *да не*, но тој маркер не е доволен за кодирање на апрехенсивното значење. Важна улога за изразување на апрехенсивни говорни чинови играат прозодиски и лексички средства во *да не*-прашањето, а тоа пред сè се однесува на семантиката на предикатот и на познавањето на општиот контекст. Понатаму во статијата се разгледуваат поподробно особините на апрехенсивните прашања во релација со структурно-семантички блиските конструкции.

2. Релацијата меѓу *да не* прашањата и апрехенсивните прашања

Од прагматичка гледна точка *да не*-прашањата спаѓаат во манипулативни говорни чинови⁷ бидејќи говорителот манипулира со (идното) однесување на соговорникот: тој бара нешто од него, односно во овој случај бара одговор на прашање. Одговорот е позитивен или негативен, како и во поларитетните прашања⁸ со *дали*, но меѓу двата типа прашања постои значајна разлика. Со *дали*-прашања од соговорникот се бара потврда или негација на вистинитоста на пропозицијата (8), додека со *да не*-прашања говорителот бара соговорникот да даде потврда на неговата претпоставка за вистинитоста на пропозицијата во прашањето (9). Кога поставува *да не*-прашање говорителот претпоставува потврден или одречен одговор и затоа таквите прашања се „наклонети“ или кон позитивниот или кон негативниот поларитет. Затоа таков вид прашања може да се наречат прашања-претпоставки или, фигуративно, *ѝрисѝрасни* прашања.⁹

⁷ Според Гивон (Givon 2001: 312) „Manipulative speech acts, such as command, request or exhortation, are associated with irrealis because, like modality-verbs and manipulation-verbs, they deal with future events that are yet to occur.“

⁸ Поларитетните прашања импликуваат два можни одговора: позитивен и негативен (се наоѓаат во бинарна, поларитетна опозиција). Говорителот со ова прашање сака да дознае дали пропозицијата кодирана со прашањето е вистинита или не.

⁹ Познати како *biased questions* (Dukova-Zheleva 2010) во предметната литература, тие се одликуваат со сложена семантичка структура бидејќи содржат пресупозиција. Во

(8) *Дали дојде некој?* (не знам дали дојде некој, барам да ми кажеш да или не)

(9) *Да не дојде некој?* (мислам дека дојде некој, барам да ми кажеш да или не)

Во Бужаровска и Митковска (2015) изнесовме хипотеза дека кај негира-ните *да*-конструкции приглаголската негативна честица *не* и субјунктивната честица *да* се соединиле во една сложена нераскинлива честица *да не*. Таа служи како маркер за пресупозиција вистинитост/невистинитост на пропозицијата кодирана во *да*-реченица. За правилно разбирање на улогата на *да не* како маркер на „пристрасна“ пресупозиција на говорителот, треба да се одреди неговото место во системот на другите прашални епистемички честици во македонскиот јазик: *дали*, *нели* и *зар*. Честицата *дали* не носи пресупозиција за вистинитоста за разлика од *да не*, *нели* и *зар*. Разликата меѓу нив е во степенот на сигурност на говорителот за очекуваниот позитивен/негативен одговор: *да не* изразува несигурност, но се чини со поголема „наклонетост“ кон негативниот одговор (10), *нели* изразува поголема пристрасност кон позитивниот одговор (11), додека *зар* сигнализира емоционално неприфаќање на позитивниот одговор¹⁰ поради негативен став кон пропозицијата изразена во прашањето (12). Затоа тоа веќе не е прашање и заедно со апрехенсивите спаѓа во експресивни говорни чинови.

(10) *Да не ѝ треба да ја ѝлајиме казнајѝа?*

(11) *Треба да ја ѝлајиме казнајѝа, нели?*

(12) *Зар ѝ треба да ја ѝлајиме казнајѝа?!*

Зависно од контекстот, *да не* честица во пристрасни прашања може да изрази редица значења¹¹ (кои понекогаш тешко се издвојуваат): од неодобрување, изненадување и неверување (13), до понуда (14).

(13) *Да не ја изеде целајѝа ѝорѝа?*

(14) *Да не сакаш кафе?*

Прашањето може да биде и реторичко ако изразува силно емоционално инволвирање на говорителот (како во 15 и 16). Во тој случај веќе не може да се зборува за прашање со оглед на фактот што илокуциската рамка на исказот е сменета. Всушност, сменета е комуникативната цел на исказот: веќе не се бара потврден/одречен одговор од соговорникот туку говорителот го изразува својот емотивен став спрема опишаната ситуација.

(13) *Како да не! Да не случајно си ја ѝризнае винајѝа!* (неверување)

примерот (11) говорителот се надева дека не треба да се плати, но сепак се плаши дека одговорот може да биде позитивен. Ако се употреби прилогот *случајно* негативната пресупозиција се засилува: *Да не случајно ѝ треба да ја ѝлајиме казнајѝа?*

¹⁰ Ако прашањето е со негација се добива спротивно значење (осуда на недооѓањето) : *Зар не дошле?*

¹¹ Повеќе за семантичките и граматичките својства на овие прашања види кај Бужаровска и Митковска (2015), а за нивните прагматички функции кај Mitkovska, Buzarovska, Kusevka (2015).

(14) *Види ја ѝи неа, да не е ѝринџеза ѝа да не може да работѝи!* (негодубање)

Прашањата спаѓаат во манипулативни (директиви) говорни чинови, додека „реторичките“ прашања се експресиви. Сметаме дека и апрыхенсивите се експресиви бидејќи изразуваат негативна емоција на говорителот: страв и загриженост од некоја ситуација. Таа ситуација темпорално не е ограничена бидејќи може да се однесува на минатото (17), сегашноста (18) и иднината (19), иако најасно апрыхенсивната семантика се пројавува во идни ситуации. Сегашните апрыхенсиви се исто така возможни (18), но се чини дека се поретки. Тоа може тешко да се потврди во пишаните текстови со оглед на фактот дека апрыхенсивите се одлика на говорниот јазик.

(15) *Ама си блед! Да не го ѝадна исѝиѝоѝи?*

(16) *Да не не чека на друго месѝо? Да не не знае за средбаѝа?*

(17) *Да не го ѝаднеш исѝиѝоѝи... Многу се секирам.*

(18) *Да не ѝаднеш на исѝиѝоѝи... Ниѝиѝо не учѝи.*

Примерите (17) и (18) може да се толкуваат и како пристрасни прашања, кои се карактеризираат со нагорна прашална интонација. Но ако говорителот дополнително покажува загриженост за соговорникот тој малку ја „симнува“ нагорната интонација, па прашањето се толкува како апрыхенсив. Во (17) се имплицира дека веројатно соговорникот паднал, на разочарување на говорителот.

Прашалната интонација може сосема да се изгуби, како во (19), каде имаме апрыхенсивна констатација. Тоа значи дека истото апрыхенсивно прашање лесно преминува во апрыхенсивен израз. Така, *да не-прашање* може да се толкува и како пристрасно прашање и како апрыхенсивно прашање зависно од контекстот, додека (19) е апрыхенсивен израз сигнализирани со интонација. Ако истата содржина од (19) се формализира со нетранзитивен глагол *ѝадне*, па според тоа одговорноста на агенсот е поголема, тогаш *да не-реченицата* служи како предупредување (превентив), а не апрыхенсив.

Следните примери исто така ја илустрираат флуидната граница меѓу „пристрасното“ и апрыхенсивното *да не-прашање*.

(21) *Да не врне надвор?* (барам од тебе да ми ја потврдиш претпоставката)

(22) *Да не врне надвор?* (се плашам дека мојата претпоставка е точна, сакам да ја потврдиш, но не го барам тоа)

(23) *Да не врне надвор... да си земам чадор.* (се плашам дека претпоставката е точна, но не барам од тебе да ја потврдиш)

Се наметнува прашањето зошто апрыхенсивните и пристрасните прашања се толку слични. Тоа произлегува од тоа што апрыхенсивите ја поседуваат пресупозицијата на *да не-прашањата*: дека пропозицијата во *да не-реченицата* е вистинита. Од друга страна, тие дополнително изразуваат негативен емоционален став на говорителот дека таа претпоставка е вистинита или може да се обистини. Но таквото толкување зависи исклучиво од ситуацијата, од нашето

знаење за тоа какви се чувствата на соговорникот во однос на изразениот настан и сл. Како што беше спомнато, тоа се сигнализира во прозодијата.

Со други зборови, говорителот се плаши дека неговата претпоставка за одредена ситуација е вистинита. Тој став говорителот може да го изрази на два начина користејќи ист *да не*-маркер: преку прашање и преку констатација. Во вторите интонациски појасно е изразена апрехенсивната семантика. Според тоа, апрехенсивите се реализираат со *да не*-прашања и *да не*-искази, а разликата меѓу нив е прагматичка: првите се на граница меѓу манипулативни и експресивни говорни чинови, додека вторите припаѓаат на експресивите.

3. Факторите за настанување на апрехенсивната семантика

Веќе спомнавме дека апрехенсивното значење се генерира од пристрасното прашање кога дејството во *да не*-прашањето се смета како потенцијално штетно за самиот говорител (24) или за некое друго лице (25), или за двајцата учесници на конверзацијата (26). Затоа апрехенсивите се градат со предикати чија семантика дозволува негативна конотација, или поточно, се подразбираат негативните последици од тоа дејство.

(24) *Да не ми се луѓиши за нешто?*

(25) *Да не забравила мајка ти да ја исклучи теглава?*

(26) *Да не си забравила да ја заклучиш вратата?*

Апрехенсивната семантика се пројавува појасно ако дејството се однесува на самиот говорител, но основниот семантички услов за генерирање на апрехенсивното значење во *да не*-прашањата е непосакувањето на дејството, како во (27), за разлика од (28), каде што не се добива такво значење бидејќи негативната импликација отсуствува. Всушност, се работи за дејство кое луѓето најчесто го сметаат за непосакувано. Но сепак субјективната проценка на говорителот е одлучувачка бидејќи секое дејство би можело да се протолкува како непосакувано, па дури и во (28).

(27) *Да не ме лажеш? Да не го лажеш?*

(28) *Да не ме сакаш? Да не го сакаш?*

Овој пример покажува дека друг основен услов за правилно разбирање на апрехенсивното прашање е прагматичко познавање на контексот. Така, говорителот може да биде посредно засегнат од ситуацијата изразена со *да не*-прашање и познавањето на поширокиот контекст може да помогне да го интерпретираме *да не*-прашањето (29) како апрехенсив: само ако знаеме дека за говорителот таа ситуација е непожелна (како и во примерот 28). Во спротивно, се работи за пристрасно прашање со некаква друга импликација.

(29) *Да не е и секретарката кај директориот?*

Погоре покажавме како апрехенсивните *да не*-искази се добиваат со неутрализација на прашалната интонација на апрехенсивните прашања. Така (29) без нагорна интонација се интерпретира како апрехенсив: говорителот стравува дека секретарката е кај директорот.

Понекогаш пак апрехенсивниот израз може да се толкува и како превентив. На пример, во ситуација кога говорителот или некој друг се качува на дрво (на пр. да ја симне мачката) може да се искаже апрехенсив (31), загриженост за себе или за лицето што се качува. Но ако говорителот го предупредува тоа лице за опасност, значењето на говорниот чин се приближува до превентив (30). Во превентивите се апелира до слушателот (или агенсот на дејството) да не го прави дејството и се имплицира апел за промена на однесувањето; се подразбира некој предикат како *ѝази, внимавај, гледај*, кој може и експлицитно да биде изразен. На пример, со исказот *Пази, да не насѝинеш!* говорителот, зависно од контекстот, може да имплицира дека слушателот треба да се облече потопло, да го затвори прозорот и сл. Разликата е во интонацијата: за превентивна интерпретација глаголот треба да биде поакцентиран (па затоа се користи извичник) како во (30), а за да се добие апрехенсивно значење истиот исказ треба да звучи како недовршен, со надолна интонација (31).

(30) *Да не ѝаднеш /да не ѝадне!*

(31) *Да не ѝаднам.../да не ѝаднеш.../да не ѝадне...*

Иако изразот во (30) е формализиран во императив, со него не се изразува говорен чин на забрана (прохибитив) бидејќи ситуациите/настаните од кои се плашине обично не можеме да ги контролираме. Глаголот *ѝага/ѝадне* изразува такво неконтролирано дејство (тоа е независно од волјата на говорителот), за разлика од на пр. *оди/јади/седи* и сл. Затоа императивните изрази *Не оди/јади/седи!* (или *Да не одиш!*) претставуваат прохибитиви, а не апрехенсиви.

4. Граматикализацијата на *да не* во апрехенсивите

Во апрехенсивните прашања, како и во пристрасните прашања, составот *да не* функционира како една честица. Како резултат на граматикализацијата, настанало спојување меѓу субјунктивното *да* и негативното *не* во единствена честица којашто функционира како маркер за претпоставка на говорителот за вистинитоста на искажаното. Синтагматската граница во апрехенсивите (и пристрасните прашања) е меѓу *да не* и глаголот. Дека *да не* се „фузионира-ла“ во една честица ги наведуваме следните фонолошки и морфосинтаксички докази.

а) *Да не* има единствена интонациска рамка во апрехенсивното прашање или исказ, со тоа што *да не* не го носи реченичниот акцент. Кај прашалните апрехенсиви запазена е нагорната интонација, додека кај апрехенсивните изрази таа е надолна.

б) Со честицата *да не* може да се употреби маркерот за негација *не*. За негирање на пропозицијата потребно е да се употреби дополнителен негативен маркер, бидејќи оној што е врзан со *да не* ја врши таа функција.

(32) *А каде е Марко? Да не не дојде на време?*

(33) *Да не не ми ѝросѝи...*

Дополнителен доказ за осамостојувањето (граматикализацијата) на *да не* во прашањата е интонациската „слеаност“ на составот: тој се изговара како

еден збор и е подложен на фонетска редуција, особено во периферните дијалекти (*да не не > да не не > дан' не*).¹²

(34) *Дан' не си добро?*

в) *Да не* настапува како нераскинлив синтаксички конституент, меѓу нив не може да се вметне друг лексички елемент. Вметнување е возможно само на акцентиран прилог меѓу *да не* и глаголот (што не е возможно во директиви **Да не уӣре одиш ӣаму!*).

(35) *Да не в̄чера ја скрши вазна̄ӣа? *Да в̄чера не ја скрши вазна̄ӣа?*

(36) *Да не уӣре/веднаш ӣреба да ја ӣлаӣиме казна̄ӣа?*

г) Синтаксичката и семантичката независност на *да не* се рефлектира во можноста честицата да се комбинира со неврзани темпорални глаголски форми, како што се аористот и перфектот (37). Тоа сведочи дека глаголот не е зависен од субјунктивниот формант *да*, како што е во субјунктивната (да+презентска форма: *да кажам*) или кондиционалната конструкција (да+ имперфект: *да кажев*).

(37) *Да не му кажа/ имаш кажано/си му кажала за Марко кога се среӣна̄вӣе?*

Кои се причините за граматикализацијата на *да не*? Таа е резултат на семантичка промена поттикната од прагматиката на дискурсот. Од типолошка перспектива, деривацијата на апрехенсивното значење под влијание на прагматиката ја илустрира едностраността на функционалната/семантичката промена (Lichtenberk 1995: 294). И во македонскиот јазик, таа промена настанува со поголема субјектификација, односно субјективно инволвирање на говорителот во епистемичката проценка на дадената ситуација. Имплицатурата што при употреба на некоја форма (*да не* во македонскиот) се создава во одредени контексти прагматички се засилува¹³ и станува дел од нејзиното значење. Тоа доведува до граматички промени на таа форма, односно таа се граматикализира. Според тоа, својствата на *да не* илустрираат дека таа форма претрпела граматикализација поттикната од семантичко-прагматички причини.

5. Заклучок

Сметаме дека апрехенсивите се еден поттип на пристрасните прашања кои се „генерираат“ во одредени контексти кога во некоја ситуација за која говорителот претпоставува дека е вистинита (или невистинита) се појавува импликација дека е непожелна. Ако главната семантичка особина на пристрасното прашање е присуство на пресупозицијата за вистинитоста на пропозицијата, во апрехенсивот се наложува уште една прагматичка особина – емоционално не-

¹² Редуција има и кога нема дополнителен маркер за негација: *Дан' доаѓаше некој?*

¹³ Процесот познат како прагматичко засилување на контекстуална импликатура (pragmatic strengthening of contextual inference) е одговорен за создавање на нови значења на истата лексема или конструкција и појава на полисемија (Traugott 1988, 2002).

прифаќање на таа претпоставка. Говорителот изразува претпоставка дека одредено дејство или ситуација е вистинита, но истовремено стравува дека тоа е точно. Затоа апребенсивите се семантички посложени и посубјективни од пристрасните прашања. Ако не се очекува одговор, прашањето ја губи својата илокуциска сила и преминува во исказ.

Прагматичката разлика меѓу апребенсивите и пристрасните прашања се состои во тоа што тие претставуваат различни говорни чинови. Првите спаѓаат во манипулативни говорни чинови бидејќи говорителот бара одговор од соговорникот, додека за вторите говорителот очекува, но не бара одговор. Главната комуникациска цел на апребенсивите е изразување негативен став на говорителот спрема пропозицијата во прашањето, проткаен со емоција на страв дека таа е вистинита. Затоа тие се на граница меѓу манипулативни и експресивни говорни чинови. Кај апребенсивните изрази не се очекува одговор и тие спаѓаат во експресиви.

Литература

- Бужаровска Елени, Митковска Лилјана 2015: „Негираните независни да-конструкции“. *Субјунктив – со посебен осврт на македонските да-конструкции*, Тополинска 3. (уред.) МАНУ, Скопје, 23–46.
- Грковиќ-Мејџор Јасминка 2004: „Развој хипотактичког да у старосрпском језику“, *Зборник Матице српске за филологију лингвистику* XLVII/1, 185–203.
- Добрушина Нина Р. 2006: „Грамматические формы и конструкции со значением опасения и предостережения“, *Вопросы языкознания* 2, 28–67.
- Иванова, Елена Ю. 2014: „Апребенсив в русском и болгарском языках“. *Studi Slavistici* XI, 143–168.
- Иванова, Елена Ю., Бужаровска Елени 2016: „Эпистемические вопросительные частицы да не в македонском и да не би в болгарском языках“, *Типология морфосинтаксических параметров*. Вып. 3. Лютикова Е.А., Циммерлинг А.В. Коношенко М. Б. (уред), МПГУ, Москва, 142–161.
- Кусевска Марија, Бужаровска Елени, Митковска Лилјана 2015: „Полифункционалноста на да не-прашањата“, *Филолошки студии*, XIII (2), 277–290.
- Ницолова Руселина 2008: *Българска граматика. Морфология*. Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.
- Плунгян Владимир А. 2011: *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Российский государственный гуманитарный университет, Москва.
- Givón Talmy 2001: *Syntax: an introduction*. Vol. I. Benjamins, Amsterdam.
- Lichtenberk, Frantisek 1995: “Apprehensional Epistemics”, *Modality in Grammar and Discourse*, Bybee J., Fleischman S. (уред), Benjamins, Amsterdam, 293–327.
- Dukova-Zheleva Galina 2010: *Questions and Focus in Bulgarian*. Doctoral Dissertation. University of Ottawa, Ottawa, Canada.

- Mitkovska Liljana, Bužarovska Eleni, Kusevska Marija 2015: “Macedonian ‘*Da ne*’ Constructions as Distance Markers”, *Distance in Language, Language of Distance*, Sonnenhauser B., Meermann A. (уред), Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 243–262.
- Traugott Elizabeth C. 1988: “Pragmatic strengthening and grammaticalization”. *Berkeley Linguistic Society* 14, 406–416.
- Traugott Elizabeth C. 2002: *Regularity in Semantic Change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wiemer Björn 2017: “Main clause infinitival predicates and their equivalents. *Infinitives at the Syntax-Semantics Interface: A Diachronic Perspective*”, Jędrzejowski Ł., Demske U. (уред), De Gruyter, Berlin.
- Zorichina-Nilsson Nadezhda 2012: Peculiarities in expressing the apprehensive in Russian. The Russian Verb, *Oslo Studies in Language* 4 (1), 53–70.

Summary

Apprehensive speech acts express speaker’s fear of some potential undesirable situation. They are characterized by the presence of an undesirability volitional component and an emotional component of fear in their semantic structure. In Macedonian this meaning is coded by the complex particle *da ne* preceding the verbal predicate in dependent and independent clauses. The analysis focuses on the independent *da ne*-constructions with apprehensive meaning. They employ the same presuppositional marker as biased *da ne*-questions, a grammaticalized particle *da ne*. The authors argue that the formally similar apprehensive questions represent a semantic-pragmatic subclass of these biased (presuppositional) questions when they acquire apprehensive meaning in particular contexts. Pragmatically, they belong to expressive speech acts and therefore differ from the closely related manipulative speech acts such as biased questions and preventive speech acts formed with the same *da ne*-construction.

811.163.3'367

Изворен научен труд

Бојан Петревски¹

ИНФОРМАЦИСКИОТ СТАТУС НА ПРИЧИНСКИТЕ ПРИДАВСКИ НЕИНТЕГРИРАНИ КОНСТРУКЦИИ

Апстракт: Во трудот се разгледуваат причинските придавски неинтегрирани конструкции од перспектива на тоа дали се однесуваат на нова или на содржина спомената во претходниот контекст. Притоа, клучен аспект е нивната позиција во исказот, која може да биде иницијална, медијална и финална. Анализата, извршена на корпус од по двајца автори од постарата и од најмладата генерација, покажува дека конструкциите, на различни начини, најчесто се однесуваат на претходниот контекст и, во согласност со тоа, ја заземаат иницијалната позиција. Посебно се разгледува и прашањето зошто е ограничена можноста за формализација на причината како неинтегрирана конструкција, при што како суштинска особеност на конструкциите се утврдува информациската секундарност.

Клучни зборови: причина, неинтегрирана конструкција, претходен контекст, позиција, информациска секундарност.

Вовед

Овој труд тргнува од прашањето за условеноста на линеаризацијата на причината од нејзината споменатост во претходниот контекст и нејзината формализација како неинтегрирана конструкција. Што се однесува на првиот фактор, освен случаите каде што е спомената во претходниот контекст, се izdelуваат и случаи каде што се споменува првпат (во натамошниот текст: случаи со нова причина). Во поглед на синтаксичките структури, треба да се има предвид дека, освен како неинтегрирана конструкција, причината може (поточно: е повообичаено) да биде формализирана и како именска синтагма (во простата реченица) и како дел-реченица (во сложената реченица).

Новата причина е илустрирана со следните три двојки. Во 1а) е формализирана во финална позиција во проста реченица, а во 1б) – во иницијална.

1а) *Таму осѝана шесѝ месеци. Поѝоа си оѝиде ѝоради ѝроблеми со едни колеѝи.*

1б) *Таму осѝана шесѝ месеци. Поради ѝроблеми со едни колеѝи, ѝоѝоа си оѝиде.*

Во 2а) е формализирана во финална позиција во сложена реченица, а 2б) – во иницијална.

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, докторанд, bojan_petrevski@yahoo.com

(2а) Таму осѝана шесѝ месеѝи. Поѝоа си оѝиде **бидејќи имаше ѝпроблеми со едни колеѝи.**

(2б) Таму осѝана шесѝ месеѝи. **Бидејќи имаше ѝпроблеми со едни колеѝи,** ѝоѝоа си оѝиде.

Во 3а) е формализирана во финална неинтегрирана конструкција, а во 3б) – во иницијална.

3а) Таму осѝана шесѝ месеѝи. Поѝоа си оѝиде, **неѝрифайѝена од едни колеѝи.**

3б) Таму осѝана шесѝ месеѝи. **Неѝрифайѝена од едни колеѝи,** ѝоѝоа си оѝиде.

Со следните три двојки е илустрирана причината спомената во претходниот контекст. Во 4а) е формализирана во финална позиција во проста реченица, а во 4б) – во иницијална.

4а) Таму осѝана шесѝ месеѝи. **Не се соѝласуваше со едни колеѝи.** Поѝоа си оѝиде, **ѝоради ѝпроблемиѝе со нив.**

4б) Таму осѝана шесѝ месеѝи. **Не се соѝласуваше со едни колеѝи.** **По-ради ѝпроблемиѝе со нив,** ѝоѝоа си оѝиде.

Во 5а) е формализирана во финална позиција во сложена реченица, а 5б) – во иницијална.

5а) Таму осѝана шесѝ месеѝи. **Не се соѝласуваше со едни колеѝи.** Поѝоа си оѝиде, **бидејќи имаше ѝпроблеми со нив.**

5б) Таму осѝана шесѝ месеѝи. **Не се соѝласуваше со едни колеѝи.** **Бидејќи имаше ѝпроблеми со нив,** ѝоѝоа си оѝиде.

Во 6а) е формализирана во финална неинтегрирана конструкција, а 6б) – во иницијална.

(6а) Таму осѝана шесѝ месеѝи. **Не се соѝласуваше со едни колеѝи.** Поѝоа си оѝиде, **неѝрифайѝена од нив.**

(6б) Таму осѝана шесѝ месеѝи. **Не се соѝласуваше со едни колеѝи.** **Неѝрифайѝена од нив,** ѝоѝоа си оѝиде.

Општо земено, независно од синтаксичката структура (проста, сложена реченица или неинтегрирана конструкција), случаите со нова причина во финална позиција (1а), (2а), (3а) се повообичаени од случаите со нова причина во иницијална позиција (1б), (2б), (3б), но ни вторите не се неприфатливи. Обратно, случаите со причина спомената во претходниот контекст во иницијална позиција (4б), (5б), (6б) се повообичаени од случаите со причина спомената во претходниот контекст во финална позиција (4а), (5а), (6а). Сепак, и таму доаѓаат предвид (како помалку вообичаени, но прифатливи) и вторите варијанти, што покажува дека може да стане збор само за послабо или за посилено утврдени тенденции, а не и за правила.

Со оглед на тоа, ќе бидат разгледани причинските придавски неинтегрирани конструкции во иницијална и во финална позиција. Целта е да се утврди во колкава мера се линеаризира причината како што е очекувано: причината спомената во претходниот контекст – во иницијална позиција, а причи-

ната спомената првпат – во финална. Анализата на корпус од по двајца автори од постарата (Блаже Конески и Димитар Солев) и од најмладата генерација (Румена Бужаровска и Петар Андоновски) ќе покаже, освен колку е утврдена очекуваната тенденција, во кои случаи се прибегнува почесто кон формализација на причината како придавска неинтегрирана конструкција (наместо како именска синтагма – во простата реченица, или како дел-реченица – во сложената) – кога е спомената во претходниот контекст или кога е нова.

1. Поимот *неинтегрирана конструкција*

Пред да бидат претставени примерите, треба да се има предвид дека како неинтегрирани конструкции (примерите од типот на 3а, 3б, 6а и 6б) се разгледуваат тие што, освен што се прозодиски издвоени (нецелосно вклопени во структурата на исказот), споделуваат уште три, функционални особености. Во таа смисла, неинтегрираните конструкции се слободни, т.е. може да бидат поставени и пред предикатот и зад него. Поконкретно, можат да се најдат во апсолутниот почеток, меѓу субјектот и предикатот и зад предикатот. Втората карактеристика е секундарната предикација, т.е. предикативната вредност. Тие се носители на редуцирана предикативна структура (која е во врска со примарната предикација). Третата карактеристика е соодносеност со референт на примарната предикација. Во тој поглед, нужно се однесуваат на некој елемент во неа (Combettes 1998: 9–14)².

Во македонската лингвистичка средина биле засегани само некои од синтаксичките и семантичките аспекти на дел од нив (кога биле разгледувани глаголските придавки и глаголските прилози). Станува збор, на пример, за трудовите на Тополињска (1987), Корубин (1990: 298–310), Конески (1999: 174–197), Минова-Ѓуркова (2000: 221–222), Геговски (2003), Конески (2004: 444–446, 446–448), Марковиќ (2008).

Што се однесува на распределбата на информациите (информационската структура) во врска со нив, која е централен проблем во овој труд, опозицијата *сѝара* (*сѝоменайѝа*) – *нова* (*несѝоменайѝа*) *содржина* ќе биде разгледана низ призма на механизмот *активација*. Од таа перспектива, се izdelуваат три можности. Една содржина може да биде активна, т.е. присутна во свеста на зборуваачот (авторот на текстот) и на соговорникот (читателот), неактивна, т.е. надвор од свеста, и достапна. Третата група (достапните содржини) опфаќа три подгрупи: 1. активни содржини што не се употребени извесно време, па треба да се реактивираат; 2. нови содржини што може да се инферираат од активните; 3. содржини достапни преку надворешнојазичниот контекст (Combettes 1998: 57–63).

² Милер (Muller 2008: 93) посочува дека се во прашање неавтономни фрагменти на предикација што имаат заеднички елемент со примарната предикација, што е во согласност со гледиштето на Комбет (тие критериуми се изложени и во Combettes et Tomassone 1998).

Во таа смисла, неинтегрираната конструкција може да посочува: 1. активна содржина, т.е. спомената во претходниот контекст, при што односните лексеми се повторуваат; 2. неактивна содржина, т.е. неспомената во претходниот контекст и непредвидлива и со оглед на надворешнојазичниот; 2. Реактивирана содржина, т.е. спомената, но во подалечниот контекст; 3. инферирана, антиципирана содржина, т.е. преформулации или заклучоци од активните содржини (споменатите во претходниот контекст); 4. содржина неспомената во претходниот контекст, но позната и на зборуваачот (авторот на текстот) и на соговорникот (читателот) преку надворешнојазичниот контекст.

2. Анализа

Во корпусот од Конески се izdelуваат девет причински неинтегрирани конструкции, од кои осум – во иницијална позиција, а една – во медијална³. Со исклучок на две иницијални, на еден или на друг начин, сите се однесуваат на претходниот контекст.

Следните пет случаи се со достапна содржина. Во (1), на содржината **обземен од шџој сџрав, ѓрејален** и експлицитно ѝ претходи именката *сџрав*, а глаголската придавка (*обземен*) е навестена од глаголот *џолази*⁴.

(1) *Тоа ми беше ѓрвџаџи да видам ѓрад и целиџи ме џолази сџрав од џџоа шџџо ѓо видов, а шџџо не можеше да се џоместџи во крџкџиџе ѓраници на мојџи доџџоџашен свеџи. Обземен од шџој сџрав, ѓрејален, неколку дена не излеџував надвор од дворџи, заѓраден со висок сид* (БК: 66) (‘бидејќи бев обземен од тој страв, препален’).

Во (2) содржините *мала, сува, ѓрда, џоцрнеџа, боса* се антиципирани од *најулишенџаџа душџчка*.

(2) *Таа е овде најулишенџаџа душџчка. Мала, сува, ѓрда, џоцрнеџа, боса, џџаа ми личи на некое чавче шџџо џаднало од седело и си ѓо скрџило крилџеџо* (БК: 44) (‘бидејќи е мала, сува, грда, поцрнета, боса’).

Во (3) *мрачнаџа ѓрилика...* е вовед во *сув, кожа и коски, ќелав, намурџен (...)*.

(3) *Но џџаму ме чекаше мрачнаџа ѓрилика на сџариџи библиџџекар, руски емиѓраниџи, ѓосџодин Буџџчик. Сув, кожа и коски, ќелав, намурџен како да се ѓрчи од некоја џешка, џосџџојано ѓрисуџна болка, ѓосџодин Буџџчик беше далеку од родџи на оние џубезни и ѓријџџни библиџџекари (...)* (БК: 49) (‘бидејќи беше сув, кожа и коски...’)

³ Бидејќи ѝ припаѓаат на зоната лево од предикатот, медијалните конструкции се поблиски до иницијалните одошто до финалните.

⁴ Овој пример се izdelува по експлицитното повторување на содржината (*сџрав*), која, според тоа, се вклопува во активните. Од друга страна, во следните четири примери содржините се навестени, а не експлицитно посочени во претходниот контекст, па се вклопуваат во достапните.

Во (4), три реченици пред неинтегрираната конструкција (*одбранет̄ ѿака, ѿривремено, од о̄громноста на овој град*) претходи *Јас всушност̄ вешт̄о го избе̄гнував за сеѿо ова време конѿакт̄оѿ со о̄громноѿ град*.

(4) *Одбранет̄ ѿака, ѿривремено, од о̄громноста на овој град, јас можев за овие неколку часа да си обезбедам ѿосигурен ѿрисиѿаѿ кон луѓето и да ти изнадам во сѿѿуаѿи шт̄о нивноѿ живоѿ го ѿокажуваѿ ѿосиѿен оѿколку живоѿоѿ на села од ѿедесеѿ или сѿоѿина куќи* (БК: 92) ('бидејќи бев одбранет од огромноста на овој град').

Од сличен карактер е и (5), каде што од прилошката определба (*ѿодоцна*), во согласност со семантичкиот блок времето донесува искуство (опит), се инферира содржината *оѿиѿен*⁵.

(5) *Подоцна, веќе оѿиѿен, сѿ ѿовеќе го оѿравдував Андриќа, зашт̄о и мене сѿ ѿочест̄о ми се случуваше да ти одбивам ѿочет̄нициѿе шт̄о го бараа моеѿо мислење за своѿе ѿворби*. (БК: 97) ('бидејќи веќе бев опитен').

Во два од случаите релацијата меѓу содржината на неинтегрираната конструкција и претходниот контекст се реализира преку агенсна / причинска анафорска предлошка синтагма (воведена со предлогот *од*). Така, во (6) и во (7)⁶ содржините *ѿривлечена*, од една страна, и *ѿрогнат̄*, од друга, не се ни споменати ни антиципирани, но анафорските синтагми – *од ѿоа* и *од ѿаа молба*, им обезбедуваат достапност на целите конструкции⁷.

(6) *Вѿора сцена: ѿривлечена од ѿоа, жена (до скоро можела самаѿа да биде наречена гѿлаб) сака да го сними девојченѿето со гѿлабиѿе, но или ѿоа се исѿава или гѿлабиѿе ѿодлет̄нуваѿ ѿоѿака* (БК: 9) ('бидејќи беше привлечена од тоа').

(7) *Јас веќе, ѿрогнат̄ од ѿаа молба, се сѿремив да го одврзам кесеѿо и да му одделам на Влаја добра сума*. (БК: 114) ('бидејќи веќе бев трогнат од таа молба').

Единствениот случај во книгата каде што содржината на неинтегрираната конструкција не е достапна е (8), каде што за содржините *баба Дунавка* и *извешт̄ен* нема никаква алузија во претходниот контекст.

⁵ Во теоријата на семантичките блокови се izdelуваат две варијанти (визии) во врска со поимот *време*: времето донесува (=присуство) и времето однесува (=отсуство) (Carel 2012: 35–37). На пример, за разлика од придавката *оѿиѿен (искусен)*, која е во согласност со првиот (т.е со гледиштето дека со текот на времето се стекнува искуство), глаголот *заборава* се вклопува во вториот (т.е со гледиштето дека со текот на времето некои работи исчезнуваат од меморијата).

⁶ (7) е единствениот случај кај Конески со медијална причинска конструкција.

⁷ За тие случаи во францускиот јазик в. Комбет (Combettes 1998: 61), кој забележува дека придавките / партиципите се нова информација, но предлошката синтагма ги прави достапни и нив.

(8) *Известен од баба Дунавка дека сме дојдени од Дебарско, како добро верзиран човек сакав да се домислам кое било нашејто седло* (БК: 61).

Примерот (9) се izdelува како содржина достапна преку надворешнојазичниот контекст. Како ни во претходниот, во него содржината (*онака мал како што беше*) не е ни антиципирана, но за разлика од него, се однесува на пошироко познат референт – Сартр, па може да се претпостави дека авторот тргнува од тоа оти не е новитет за читателот.

(9) *Онака мал како што беше, ми се сѝори како да му е незгодно каде се нашол* (БК) ('бидејќи беше мал')⁸

Во корпусот од Бужаровска се izdelуваат три причински неинтегрирани конструкции, од кои сите се иницијални. (10) е типичен пример за конструкција што содржи активна компонента. Станува збор за сложена неинтегрирана конструкција (*жежок и горчлив*), од која едниот елемент (*жежок*) се употребува првпат, но другиот (*горчлив*) е активен, т.е. се однесува на претходниот контекст преку истата лексема, која е, освен тоа, употребена двапати претходно (во првата реченица: *Чајот има горчлив вкус*; две реченици пред неинтегрираната конструкција: *Тој горчи*).

(10) *Чајот има горчлив вкус и не ми се дојѓа. Знам дека треба да се пие без шеќер, како што го пиеше тој. Кога сè би било в ред, би си ставила шеќер. Не, би се најшла кафе, како што правев секое утрово досега. Но сега морам да го испијам неговото чај. Тој горчи и е невкусен. Мене не треба да ми биде ништо вкусно. **Жежок и горчлив**, чајот ми одговара.* (РБ: 10) ('бидејќи е жежок и горчлив' / 'иако е жежок и горчлив')⁹

Во (11) претходната реченица *Дојдогаш веќе малку оштрѝнав и пресѝанав да му се ѝлашам* (чиј заден план е *Претходно му се ѝлашев*) прогресира во неинтегрираната конструкција – *исѝренирана само да му ѝеам славојѝки*, што може да се толкува како 'страот е причина за славојѝки' (со други зборови: 'во почетокот, бидејќи му се плашев, му пеев славојѝки'). Според тоа, содржината е антиципирана.

(11) *Всушност, ѝочна инѝензивно да слика оѝкако се роди нашејто вѝоро деѝе – значи пред осум години. Дојдогаш веќе малку и оштрѝнав и пресѝанав толку да му се ѝлашам. Кога ѝочна да слика, **исѝренирана само да му ѝеам славојѝки**, му велеш дека сликиѝе се многу убави, и дека нависѝина има ѝаленѝ* (РБ: 58) ('бидејќи бев истренирана да му пеам славојѝки')

⁸ Примерот се izdelува и по тоа што примарниот предикат, (*ми*) се сѝори, може да се толкува во врска со носителот на особеноста посочена од неинтегрираната конструкција, т.е. со субјектот ('тој ми се стори'), но и безлично. Сп. со примерот (12).

⁹ Со оглед на претходната реченица (*Мене не ми треба ништо вкусно*), конструкцијата може да се толкува како причинска ('токму затоа што е горчлив'), но остава простор и за концесивна интерпретација ('иако е горчлив').

Во третиот пример содржината на конструкцијата не е достапна во претходниот контекст, т.е. содржината *повеќе од глава повисок од мене* се споменува првпат¹⁰.

(12) *Повеќе од глава повисок од мене, морав врајџој да го свијкам наназад* (РБ: 118) ('бидејќи беше повеќе од глава повисок од мене')

Кај Андоновски се izdelуваат три причински конструкции, од кои една е иницијална (13), а две – медијални (14), (15)¹¹. Во (13) содржината е активна (*Ѓ падна џешко од сознаниеџо – обземена од ова сознание*), во (14) врската со претходниот контекст ја обезбедува комплементарниот елемент (*шџо не усџеа да ја сџиџне*), а во (15) – предлошките синтагми (*од ова сознание и од џоа шџо го слуша*).

(13) *Телоџо се изџуби во низаџа слики шџо како на екран се менуваа џред неа, сџџе џокажувајќи едно исџо – нишџо. На Ема у падна џешко од сознаниеџо дека џаа никоџаш не џоседувала никоџо, дека џаа секоџаш била џоседувана. Обземена од ова сознание усџџе џовеќе џосака да џоседува некоџо* (ПА: 33–34) ('бидејќи беше обземена од ова сознание').

(14) *Таџкоџо го забележа неџзиниоџ сџрав и со инвалидскаџа количка џобрза да ја сџречи џред да има време да излезе. Но, коџа сџиџна до враџаџа, Ема веќе беше до скалиџе. Таџкоџо, џневен на Ема и на себеси шџо не усџеа да ја сџиџне, со чеканоџ џочна да удира џо оџрадаџа.* (ПА: 21) ('бидејќи беше гневен на Ема и на себеси...')

(15) *Несџор у кажа дека џишува роман и дека бара некое евџино и џивко месџо каде шџо би можел да му се џосветџи на џишуваџеџо. Гоџа воодушевена од џоа шџо го слуша веднаш џочна да џреврџува џо една џеџраџка со џелефонски броеви.* (ПА: 69) ('бидејќи беше воодушевена од тоа што го слуша').

3. Проблемот на двосмислените и на финалните конструкции

Во корпусот од Солев повеќето (20) конструкции, исто така, ја заземаат иницијалната позиција, при што, како и посочените досега, најчесто (во 17 случаи) се однесуваат на претходниот контекст¹². Покрај нив, се izdelуваат четири медијални конструкции, од кои две се однесуваат на достапни содржини, а две – на нови.

Бидејќи такви примери (од другите автори) веќе беа посочени, интересот ќе биде пренасочен кон два други проблема – двосмислените (од една страна) и финалните причински (од друга), кои се јавуваат единствено кај него.

¹⁰ Примерот е специфичен и по тоа што носител на особеноста посочена од конструкцијата не е субјектот (првото лице), туку третото лице ('тој е повисок од глава од мене'). За такви случаи во францускиот в. кај Неве (Neveu 1998: 190).

¹¹ Во (13) и во (15) конструкциите не се izdelени со запирки, но во говорениот јазик полупаузите нужно би се реализирале.

¹² Од дваесетте конструкции 18 се однесуваат на субјектот, а две – на индиректниот објект.

Што се однесува на двосмислените, се izdelуваат две групи: една, во која спаѓаат конструкциите што може да се толкуваат и како причински и како чисто дескриптивни, и друга, во која спаѓаат конструкциите што може да се толкуваат и како причински и како актуелни атрибути¹³. Во таа смисла, (16) може да се толкува како 'бидејќи беше завиткана во ќебето, со мокра коса (...), навистина личеше на глувче' (причински), но и како 'беше завиткана во ќебето, со мокра коса (...) и навистина личеше на глувче' (дескриптивно).

(16) *Дано не ѝ дозволи да се засрами, се сврѝе додека ѝаа да се соблече и за миџ ја виде во својој кревет; завийќана во ќебето, со мокра коса шѝо ушѝе ѝ кајеше, нависѝина личеше на глувче, кое од некаде се нашло во кајан и сега само ѝрејка со очѝе, во очекуваше шѝо ќе сѝоратѝ со неџо.* (ДС: 123–124) Слично на тоа, (17) може да се толкува како 'бидејќи беа размножени и стрвни, беа особено безобразни' (причински), од една страна, и како 'беа размножени, стрвни и особено безобразни' (дескриптивно), од друга.

(17) *Оваа сезона, размножени и сѝрвни, ѝше беа особено безобразни (...)* (ДС: 115).

Што се однесува на втората група двосмислени конструкции, причинската интерпретација на (18) е 'бидејќи беше по малку лута на себеси, а повеќе на Горан, Лида излезе', а толкувањето како актуелен атрибут – 'Лида излезе по малку лута на себеси, а повеќе на Горан' (или: 'кога излезе, Лида беше по малку лута на себеси, а повеќе на Горан').

(18) *Така, ѝо малку луѝа на себеси а ѝовеќе на Горан, Лида излезе од дома.* (ДС: 149)

Од таков карактер е и (19), кој може да се толкува како 'бидејќи беше погоден но извишен, излезе гордо и навредливо', но и како 'излезе погоден но извишен, гордо и навредливо'; или: 'кога излезе (гордо и навредливо), беше погоден но извишен'.

(19) *Поѝоа, ѝред да ја заѝвори во молк, се удри со дланкиѝе ѝо коленаѝа, се ѝоѝре да сѝане и да се исѝрави, ѝа ѝака ѝоџоден но извишен, џордо и навредливо излезе од неџоваѝа соба, додека враѝаѝа му џо раздвои мрморењеѝо на „архи“ внаѝре и на „ѝура“ надвор.* (ДС: 27–28).

Токму во врска со втората група, со оглед на тоа што финалната позиција е резервирана, пред сè, за актуелните атрибути, се отвора и прашањето за финалните причински неинтегрирани конструкции. На пример, (18) може да се

¹³ Терминот *актуелен атрибут* се употребува во врска со конструкциите што посочуваат привремена карактеристика, актуелна во интервалот на главниот настан. Тие може да се парафразираат како 'додека го прави тоа, тој е таков', каде што *додека џо ѝрави ѝоа* се однесува на главниот настан, *ѝаков* – на карактеристиката посочена од конструкцијата, а *ѝој* – на нејзиниот носител. Ноели (Noailly 1999: 115–117) го употребува терминот *инцидентен атрибут* (*attribut accidentel*) и ги посочува случаите од типот на *Блез заминува смирен* и *Лиз излезе многу возбудена*. Тука треба да се додаде дека тие може да се реализираат и неинтегрирано: *Блез заминува, смирен* и *Лиз излезе, многу возбудена*. Сепак, тоа не значи дека можноста за двете варијанти е отворена во сите случаи.

варира како (18a) и, исто така, да ги добие двете интерпретации (актуелната и причинската).

(18a) *Така, Лида излезе од дома, ѝо малку луѝа на себеси, а ѝовеќе на Горан.*

Во таа смисла, се поставува прашањето за информациониот статус на финалните причински неинтегрирани конструкции. Бидејќи иницијалните најчесто посочуваат содржина спомената во претходниот контекст, се очекува финалните, во принцип, да посочуваат нова. Што се однесува на поимите *ѝосѝара* и *ѝонова информација* во врска со причинските неинтегрирани конструкции, како што беше илустрирано со примерите од другите автори, сепак, има и конструкции со нова содржина во иницијална позиција (8), (12). Независно од тоа, и во нив содржината на неинтегрираната конструкција е информациски подредена, комуникациски помалку динамична во однос на другиот дел од исказот¹⁴, што е суштинска особеност на неинтегрираните конструкции воопшто.

Во тој поглед, неинтегрираните конструкции што посочуваат содржина спомената во претходниот контекст Комбет (Combettes 1998: 64–68) и Неве (Neveu 1998: 171–199) ги разгледуваат како *секундарна ѝема*, а конструкциите што посочуваат нова – како *секундарна рема*. Определбата *секундарна* се однесува на тоа дека неинтегрираните конструкции не може да функционираат ни како вистинска тема ни како вистинска рема. Бидејќи не се целосно вклопени во структурата на исказот, т.е. бидејќи спаѓаат во неговата периферна зона, во двата случаја (и кога функционираат како секундарна тема и кога функционираат како секундарна рема) и примарната тема и примарната рема (т.е. информациските јадра) му припаѓаат на остатокот од исказот. На пример, во *Болна, ѝаа осѝана дома* неинтегрираната конструкција (*болна*) е секундарна тема (ако е болеста спомената во претходниот контекст) или секундарна рема (ако се споменува првпат), *ѝаа* е чиста тема, *осѝана* – преод, а *дома* – чиста рема.

Во корпусот од Солев се izdelуваат шест финални конструкции што може да се толкуваат како причински. Сепак, спротивно на очекуваната тенденција, дури пет се однесуваат на содржина спомената во претходниот контекст. Станува збор за случаи од типот на (20), каде што содржината (*обземен со себеси ѝомеѓу Лида и бироѝо, ѝубовѝа и рабоѝаѝа*) е достапна, индиректно посочена во претходниот контекст.

(20) *Се замислуваше како од асѝѝенѝѝ сѝанува доценѝѝ, од доценѝѝ ѝрофесор, ѝрво вонреден ѝа редовен, ѝа дури и дека; како со ѝочѝѝ ѝо окружувааѝѝ сѝѝуденѝѝи и како со зависѝѝ ѝо одбеѓнувааѝѝ колеѝѝ; како на ѝѝаблаѝѝа од кабинѝѝоѝѝ, ѝокрај она диѝѝ. арх. му сѝѝоѝ сеѓа и др. ѝроф.; како ѝо викааѝѝ ѝо комѝѝѝи и ѝриѝѝѝи, на ѝроценки и ѝочесѝѝѝи консулѝѝаѝѝи и*

¹⁴ Терминот *комуникациски динамизам* се употребува во смислата во која го употребува Фирбас (Firbas 1992), како придонес на јазичните единици за развојот на комуникацијата.

симџозуми; а џој, во џридружба на Лида, се движи меѓу луѓеџо како риба во вода (...) Единствено кога ќе добиеше џисмо, Горан џомислуваше на неџо; инаку немаше време, **обземен со себеси џомеѓу Лида и бирџо, џубовџа и работџаџа**. (ДС: 66) ('зашто беше обземен со себеси помеѓу Лида и бирото, џубовта и работата').

Единствениот случај во кој содржината е нова е (21)¹⁵.

(21) Дано се обиде да џвозвраџи дека блаѓовремено џоднесол молба да му се џродолжи сџудискиџи џресџој, но џџаа веднаш џо џрекина со дисџозиџивџи дека молбаџа му била одбиена од насџавничкиџи советџи, **како необраложена и неџправдана**. (ДС: 42) ('зашто била необразложена и неоправдана').

Постоењето (во корпусот од Солев: дури и претежнувањето) на случаите со достапна содржина (секундарна тема) во финална позиција покажува дека нема целосна корелација меѓу информацискиот статус на неинтегрираните конструкции (секундарна тема или секундарна рема) и нивната позиција, како што покажува, од обратна перспектива, и постоењето на случаи со нова содржина (секундарна рема) во иницијална позиција (8), (12). Тоа само го потврдува посоченото во почетокот – дека тенденцијата содржините споменати во претходниот контекст да ја заземат иницијалната позиција, а споменатите првпат – финалната – е подложна на отстапки, т.е. не е правило. Во таа смисла, тоа што конструкцијата во (20) би била повообичаена во иницијална позиција не било причина авторот да не ја позиционира финално.

Со тоа што се среќаваат, тие случаи не може да се оценат како неприфатливи¹⁶. Сепак, со оглед на тоа што бројот на финалните причински неинтегрирани конструкции е (барем во овој корпус) маргинален, неспорно може да се формулира следнава тенденција: кон формализација на причината како придавска неинтегрирана конструкција најчесто се прибеѓнува кога односната содржина е во врска со претходниот контекст, поради што тие конструкции (кои функционираат како секундарна тема) најчесто се иницијални и се однесуваат на идентификуван референт, т.е. определена именска синтагма (во принцип, субјектот), што е во согласност со тенденцијата познати (претходно споменати) содржини да се припишуваат на познат, идентификуван референт¹⁷.

¹⁵ Конструкцијата се издвојува и по тоа што е воведена со предлог (како).

¹⁶ Треба да се одбележи и дека трансформацијата на една причинска неинтегрирана конструкција со содржина спомената во претходниот контекст (секундарна тема) од иницијална во финална позиција е, барем во некои случаи, возможна (при што варијантата би била помалку вообичаена, но прифатлива). На пример, во (10) (од корпусот од Бужаровска): *Но сега морам да џо исџџам неѓовиџи чај. Тој џорчи и е невкусен. Мене не џреба да ми биде нишџо вкусно. Жежџок и џорчлив, чајџи ми одѓовара*, неинтегрираната конструкција може да се постави и во финална позиција: *Чајџи ми одѓовара, жежџок и џорчлив*.

¹⁷ Единствениот исклучок е примерот (6), каде што референтот на кој се однесува конструкцијата е неидентификуван, т.е. именската синтагма *жена* е неопределена. Тенденцијата иницијалните и секундарно тематски неинтегрирани конструкции да се однесуваат на

Најпосле, се поставува и следново, клучно прашање: дали се однесува исто во поглед на линеаризацијата новата причина формализирана во простата и во сложената реченица, од една страна, и во неинтегрираните конструкции, од друга? Со други зборови, имајќи предвид, на пример, дека во причинските зависносложени реченици е повообичаено новата причина да биде постпозитивна, дали е повообичаено и неинтегрираните конструкции што не се однесуваат на претходниот контекст (од типот на 8 и 12) да ја заземат финалната позиција?

Во таа смисла, треба да се има предвид дека се изделуваат две групи случаи: една, во која е задолжително причината да се изрази површински, и друга, во која е помалку значајна, па може дури и да се изостави.

Илустрација за првиот тип е следниов пример: *Магдалена беше на промоцијата само за да види кој ќе присуствува. Евџенија, пак, дојде затоа што требаше да ишува осврт на книгата, каде што причината (зависната дел-реченица) не може да се изостави, зашто би се нарушила кохеренцијата: Магдалена беше на промоцијата само за да види кој ќе присуствува. *Евџенија, пак, дојде. Невозможна е и обратната линеаризација на дел-речениците: *Магдалена беше на промоцијата само за да види кој ќе присуствува. *Бидејќи требаше да ишува осврт на книгата, Евџенија, пак, дојде. Најпосле, неприфатлива е и формализацијата на причината како неинтегрирана конструкција (независно од позицијата): Магдалена беше на промоцијата само за да види кој ќе присуствува. *Задолжена да ишине осврт на книгата, Евџенија, пак, дојде. / *Евџенија, пак, задолжена да ишине осврт на книгата, дојде. / *Евџенија, пак, дојде, задолжена да ишине осврт на книгата.*

Илустрација за вториот тип е следниов пример: *На промоцијата секој се занимаваше со тоа што го интересираше. Магдалена само гледаше наоколу во гостините. Евџенија, напротив, дури и се задлабочи во речта, затоа што требаше да ишине осврт на книгата.* Тука се можни сите трансформации. Најпрво, причината (зависната дел-реченица) може и да се изостави: *На промоцијата секој се занимаваше со тоа што го интересираше. Магдалена само гледаше наоколу во гостините. Евџенија, напротив, дури и се задлабочи во речта.* Освен постпозитивна (при што е, за разлика од претходниот случај, задолжително издвоена со полупауза, т.е. со запирка), причината (зависната дел-реченица) може да биде и препозитивна: *На промоцијата секој се занимаваше со тоа што го интересираше. Магдалена само гледаше наоколу во гостините. Бидејќи требаше да ишине осврт на книгата, Евџенија, напротив, дури и се задлабочи во речта.* Најпосле, возможна е и неинтегрираната конструкција, во сите позиции: *На промоцијата секој се занимаваше со тоа што го интересираше. Магдалена само гледаше наоколу во гостините. Задолжена да ишине осврт на книгата, Евџенија, напротив, дури и се задлабочи*

во речѝа. / Евѣнија, задолжена да најише осврѝи на книѣаѝа, најроѝив, дури и се задлабочи во речѝа. / Евѣнија, најроѝив, дури и се задлабочи во речѝа, задолжена да најише осврѝи на книѣаѝа.

Дури и прашањето дали е највообичаена третата варијанта (со финална позиција на неинтегрираната конструкција со нова содржина) да остане отворено, последните примери неспорно покажуваат дека дури и во случаите со нова содржина, за да се формализира како неинтегрирана конструкција, неопходно е да биде информациски секундарна, незадолжителна за кохеренцијата на исказот. Во таа смисла, во вторите примери (каде што се можни и неинтегрираните конструкции) причината не ја условува кохеренцијата, па затоа и не мора да се изрази површински.

Најпосле, како што покажаа и примерите од авторите, содржината на причинските неинтегрирани конструкции најчесто е, барем индиректно, посочена во претходниот контекст (со што, помалку или повеќе, се подразбира). Токму затоа, во тие случаи таа може дури и да се изостави, со што во некои случаи информацијата би била и значително осиромашена, но кохеренцијата не би била нарушена. Сепак, треба да се одбележи и дека од тоа отстапуваат некои случаи со неактивна, нова содржина, од типот на (12), каде што, ако се изостави неинтегрираната конструкција (причината), исказот би бил некохерентен. Макар што прашањето за условите под кои е возможно (во едни случаи) или невозможно (во други) да се изостави причината бара поопстојно разгледување, неспорно е, како што беше посочено, дека информациската секундарност на неинтегрираните конструкции во однос на остатокот од исказот е нивна суштинска особеност.

4. Заклучни согледувања

Во случаите со причински придавски неинтегрирани конструкции од сите анализирани автори убедливо доминираат иницијалните, кои најчесто се однесуваат на содржини споменати во претходниот контекст и се во врска со субјектот. Тој речиси секогаш е претставен со определена именска синтагма, што е во согласност со тенденцијата познати (претходно споменати) содржини да се припишуваат на познат, идентификуван референт. Фреквенциски, по иницијалните конструкции следуваат медијалните, кои, исто така, најчесто се однесуваат на претходниот контекст.

Клучен фактор за формализација на една содржина како причинска неинтегрирана конструкција е да биде информациски секундарна (најчесто – барем индиректно посочена во претходниот контекст). Најпосле, содржината формализирана како неинтегрирана конструкција е таква (информациски секундарна) дури и во случаите каде што се споменува првпат (т.е. каде што конструкцијата функционира како секундарна рема). Тоа е разлика во однос на другите синтаксички структури (простите и причинските зависносложени реченици), каде што, бидејќи во повеќето случаи информациската хиерархија е обратна, причината почесто е постпозитивна во однос на последицата.

Во согласност со тенденцијата темата, т.е. содржините споменати во претходниот контекст (какви што се најчесто причинските неинтегрирани конструкции), да ја заземе иницијалната позиција, разбирливо е што финалните причински неинтегрирани конструкции се поретки. Интересно е што, сепак, во корпусот од еден од авторите, Димитар Солев (единствениот кај кого се јавуваат финални причински неинтегрирани конструкции), дури и во таа позиција повеќето случаи се со содржина спомената во претходниот контекст. Тоа покажува дека соодносеноста со претходниот контекст е толку честа карактеристика на неинтегрираните конструкции воопшто што случаите со нова содржина се маргинални дури и таму каде што најмногу се очекуваат.

Што се однесува на неинтегрираните конструкции општо земено, во финална позиција се јавуваат, пред сè, случаите со актуелен атрибут. Сепак, тие се и најфлексибилни во поглед на линеаризацијата. Макар што најчесто ја заземаат финалната позиција, тие може да се сретнат во иницијална почесто одошто причинските во финална, па затоа проблемот на двосмислените конструкции најчесто се отвора во иницијална позиција, каде што во некои случаи се можни и причинската и актуелната интерпретација.

Литература

- Геговски Дејан 2003: „Околу кондензираните трансформи маркирани како причински (врз примери од дијалекти на македонскиот јазик)“, *Studia linguistica Polono-Meridianslavica*, 109–117.
- Конески Кирил 1999: *За македонскиот глагол*. Детска радост, Скопје.
- Марковиќ Марјан 2008: „Линеаризација на именските синтагми зависни од глаголска придавка“, *Studia linguistica Polono-Meridianslavica*, 97–103.
- Конески Блаже 2004: Граматика на македонскиот јазик, Детска радост, Скопје.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. второ изд. Магор, Скопје.
- Тополињска Зузана 1987: „Од механизмите на кондензација во рамките на именската синтагма.“ *Studia linguistica Polono – Jugoslavica* 5, 233–240.
- Carel Marion 2012: „Introduction“, *Argumentation et polyphonie : De Saint Augustin à Robbe-Grillet* : 7–58. L'Harmattan, Paris.
- Combettes Bernard et Roberte Tomassone 1988: *Le texte informatif : aspects linguistiques*. De Boek-Wesmael s.a, Bruxelles.
- Combettes Bernard 1998: *Les constructions détachées en français*. Édition Orphys, Paris.
- Firbas Jan 1992: *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Muler Claude 2008: *Les bases de la syntaxe : Syntaxe contrastive français – langues voisines*. Presses Universitaires de Bordeaux, Paris.

Neveu Franck 1998: *Études sur l'apposition ; Aspects du détachement nominal et adjectival en français contemporain, dans un corpus de textes de J.-P. Sartre.* Honoré Champion Editeur, Paris.

Noailly Michèle 1999: *L'adjectif en français.* Édition Orphys, Paris.

Извори

БК – Конески Блаже 1988: *Дневник по многу години.* Македонска книга, Скопје.

ДС – Солев Димитар 1998: *Мртва ирка.* Култура, Скопје.

ПА – Петар Андоновски 2013: *Очи со боја на чевли.* Кликер маркетинг, Скопје.

РБ – Бужаровска Румена 2017: *Мојот маж.* Или-Или, Скопје.

Summary

The paper addresses the contribution of the content of causal adjectival detached constructions to the information structure in relation to their previous context, and focuses on their linear position in the sentence. The analysis is conducted on examples collected from authors of different generations. It demonstrates that in most of the cases, although in different manners, the constructions are related to the previous context and occur in initial position. On the other hand, the number of final constructions is marginal. The lower degree of communicative dynamism is pointed out as a key feature of the constructions from the information structure perspective.

811.163.3'367.622.22/23

Изворен научен труд

Олгица Додевска-Михајловска¹

МОРФОГРАМАТИЧКИ ПРИКАЗ НА ИМЕНКИТЕ СО СУБЈЕКТИВНА ОЦЕНА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Целта на овој труд е да се претстави морфопрагматиката на именките со субјективна оцена во македонскиот јазик. Резултатите од оваа анализа се на зборобразувачко рамниште во јазикот и затоа, меѓу другото, се значајни за практичната страна на јазичниот опис, односно за проучување и усвојување на македонскиот јазик.

Клучни зборови: именки со субјективна оцена, деминутиви, аугментативи, хипокористички, пејоративи, алтернативни суфикси.

Во овој труд ќе се осврнеме на семантичкиот и прагматичкиот аспект на именките со субјективна оцена во македонскиот јазик.

Наша цел е преку основните денотативни значења на изведенките во македонскиот јазик да се покажат и другите семантички вредности што тие можат да ги придобијат во определен контекст.

Имајќи го предвид ова, вршевме контекстуална ексцерпција за нашата анализа.

Овие именки се посебен вид зборобразување. Кирил Конески (1995: 68–71) истакнува дека izdelувањето на чисто деминутивни, односно чисто хипокористични, како и чисто аугментативни или чисто пејоративни форманти е практично невозможно. Во лингвистиката за нив се среќава терминот алтернативни образувања. Според италијанската лингвистка Марело (1996:17) постојат поголем број алтернативни суфикси. Тие суштински не го менуваат значењето на зборот, туку, според квантитетот, на пр., го зголемуваат или намалуваат значењето на зборот, односно го модифицират (*голема куќа – куќишиѝе, мала куќа – куќичка; голема рака – рачишиѝе, мала рака – раче*), поради што изведенките во зависност од контекстот стануваат емоционално обележани.

Именките со субјективна оцена се стилски специјализирани и се образуваат најчесто од стилски неутрални основи. Тргувајќи од фактот дека експресивно-емоционалната функција на јазикот и нивната употреба е ограничена во рамките на разговорниот и уметничколитературниот стил, во текстот ќе бидат

---

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, olgicadodo@yahoo.com

застапени ексцерпирани примери од јазикот на народната поезија (*Речник на македонската народна поезија* – РМНП), од битовата драма и од повоената македонска уметничка и преводна литература, како и од други лингвистички трудови од оваа област.

Ќе се обидеме овие образувања да ги претставиме од полицентричен теориски аспект, односно да ја претставиме нивната природна морфологија. Главен претставник на овој лингвистички правец е Драјслер (сп. Реџа 2002: 101–103), Според него, јазикот е пред сè средство за комуникација во функција на учесниците на говорниот акт во општиот процес и во нивната потреба за социјална интеракција. Тој се обидува да ги објасни јазикот и неговите законитости со помош на сите фактори во комуникацијата, како што се праќачот и примачот на пораката, контекстуалната (комуникациската) ситуација и целта на говорните чинови, за разлика од генеративната лингвистика којашто ја истакнува само формалната страна на јазикот, независно од неговата употреба и од неговите функции. Неговиот лингвистички модел се темели на современата семиотика на Перс (сп. Реџа 2002:101), односно на неговата теза за иконичност којашто долго време била запоставена под влијание на Сосировата лингвистика според која зборовите се арбитрарни.

Иконичноста во морфологијата се согледува на морфотактичко и на морфосинтаксичко рамниште. Морфологијата изобилува со иконични знаци, т. е. знаци кои го претставуваат односот на сличност и транспарентност меѓу знакот и означеното. Оваа теорија (наречена природна морфологија) се обидува да ги објасни јазичниот состав и јазичните проблеми на одделни модули (морфолошко, фонолошко и синтаксичко) и со прагматични фактори да ги поврзе со интенцијата на говорителот, односно испраќачот на пораката, која од своја страна е определена и психолошки и општествено.

Проблемот на определување на значењето во процесот на образување може да биде поврзано со варијабилите и тоа не само на ниво на јазична компетенција, туку и на ниво на јазична употреба, односно изведување. Имено, некои значења изразени преку морфолошки правила не даваат исклучиво денотативни или конотативни модификации, туку тие основни значења можат да се однесуваат на прагматичките варијабиле, односно на значењето во одредена комуникациска ситуација. Значи прагматичкиот аспект на јазичната активност за која зборуваме подразбира тесна врска со семантиката. Па оттука ова се две комплементарни дисциплини.

Општо кажано, во прагматиката станува збор за тоа како успеваме со некој јазичен исказ да го изразиме својот став за нешто и така да влијаеме на некое лице. Значи, се работи за тоа како ќе определиме некоја референца (за предметот за кој зборуваме), на кој начин некој говорен акт е определен со реченичен модус и пред сè какво е семантичкото јазично знаење и одреденото знаење за светот и за комуникациската ситуација. Станува збор за јазичното знаење од една страна и перцепцијата, концепцијата и општествената интеракција од друга страна.

Ќе ги претставиме денотативните и конотативните значења на алтернатите со осврт на морфопрагматичката проблематика.

Деминутивите, аугментативите, хипокористиците и пејоративите се алтернати.

Во деминутивните образувања учествуваат повеќе алтернативни суфикси. Во монографскиот труд *Лексичко-семантичка анализа на именките со субјективна оцена* Елена Јованова-Грујовска (2012:19) изделува 13 форманти за деминутиви и хипокористици меѓу кои и *-ка, -це, -енце, -че, -чка, -ица, -ичка*. Тие се поврзуваат со поимот 'мал', помал од другите премети од ист вид, деминутивноста кај придавките означува својство во помала мера, а кај глаголите означува дејство со помал степен на интензитет или помала важност. Тоа што е мало обично е и мило, па деминутивите искажуваат и чувство на блискост, склоност, нежност, т. е. имаат хипокористично значење.

Според Вежбица (1989), една од главните претставнички на моделот на опис со помош на семантички примитиви, *голем/мал* и *добар/лош* се семантички примитиви, т.е. основни семантички единици со помош на кои се дефинираат другите значења на алтернатите.

Значи семантиката на алтернативната морфологија може да ги реализира следниве семантички вредности:

1. Умалителност (вратичка, кошулче, клавче, кумбенце)
2. Зголемување (рачиште)
3. Ублажување (секундичка)
4. Јакост, издржливост, цврстина (алетина, јуначиште)
5. Нежност (мајчица, братче, калуѓеричка, момичка)
6. Погрдноост (свекориште, магариште, пијаничиште, недоносче)

Примерите покажуваат дека на формален план иста семантичка вредност може да се реализира со помош на различни јазични средства, но и со една јазична форма можат да се изразат повеќе значења, на пр. суфиксот *-че* може да изрази деминутивност, чувствен однос, но и погрдноост.

Значи, иста семантичка вредност може да има повеќе реализации на планот на јазичниот израз, и обратно еден ист јазичен израз може да има повеќе семантички интерпретации. Сите значења можат да се опишат во две групи:

Првата, дескриптивна или квантитативна група според семантичкиот примитив *голем/мал* и втората квалитативна според *добар/лош*.

Исто така на двете рамништа имаме спротиставени полови (+/-). Всушност, сите семантички вредности на ниво на интерпретација во однос на неутралното значење се движат кон позитивниот или кон негативниот пол и тие се поврзуваат во сите насоки.

Кај квантитативните вредности можат да се направат две групи алтернати:

1. Именски зборови со признак [+живо]
2. Именски зборови со признак [+неживо]

Првата група се јавува со две семантички вредности: *временска димензија* во којашто *мал* е со значење на *млад* (*граѓанче, партизанче*), и *младо од нешто* (*соколче, зувче*), а за *голем* со значење *стар* како спротиставеност на млад не сретнавме примери ниту во нашиот материјал ниту во трудот на Јованова-Грујовска (2012).

Втората семантичка вредност на *голем/мал* е *физичката димензија* што ја следиме кај *мал* во примерите *девојче, ишче* и *голем* во примерите *мажишче, рачишче, човечишче, алейина*.

Кај именските зборови со семантичкиот признак [+неживо] се јавуваат следниве семантички вредности: *физичко-просторна димензија* и *количинска димензија*. *Мал* во физичко-просторна смисла имаме во примерите *куќичка, собичка, одајче, ситолче, долаче, вовче, долче, парка, ширинка*, а *голем* во *клучишче, куќишче, сидишче* и др. Кај семантичката вредност *количинска димензија* имаме *мало количество од нешто* во примерите (*водичка, илаичка, прашилка, дождец*), а за *големо количество од нешто* досега не најдовме пример.

Кај квалитативните вредности исто така можат да се направат две групи алтернати:

1. Именски зборови со признак [+живо]
2. Именски зборови со признак [+неживо]

Меѓутоа, честопати не е едноставно еднозначно да се определат морфолошките облици што означуваат *добар/лош*. Иста морфолошка единица може да има различни интерпретативни вредности што најчесто зависи од внатрешнојазични и надворешно-јазични фактори. Деминутивите често примаат галовно значење, а галовните именки најчесто се и деминутиви, но и аугментативите значенски се преклопуваат со пејоративите.

Општото конотативно значење на деминутивите е чувствен однос: блискост симпатија и др. Преку примери ќе ги претставиме значенските варијации што се јавуваат во зависност од комуникациската ситуација и од намерата на испраќачот на пораката: *Иди, не ситој, партизанче, народот на искра чека, / а ти носиш в гради иленденски пламен буен* (Марковски 1952: 184); *Ој, расни, расни, ирвенче мило, / под штоило, меко задружно крило, / иа кога ситиши во уиро бело / в задруга да е цело село* (Шопов 1950: 38); *Хеј, граѓанче, ти другарче, / дојди, дојди ти н а село, / биди тоситин, мили Дарче, / иа да видиш јагне бело,.. Хеј, селанче, ти другарче, дојди, дојди ти во граише, иа да видиш чудо едно / што ситорило раче вредно* (Наумчески 1951: 9).

Во овие примери значењето на блискост што ја содржи деминутивната форма е неопходен услов за неговата употреба. Употребата на деминутивот со конотативното значење *угоднос, чувство на задоволство, восхит, позитивна сочувственост* има прагматички учинок во убедувањето да се прифати пораката. Сличен е и примерот: *Акумулаиорише се злато, иовеке од злато: ише се дождец во илачигодина* (Малески 1954: 50).

Слушај ваму, Трѝе, **џолишиѝарче**. Слушај и ѝослушај белоџлавец ... Јазикоѝ ѝи ломоѝи како воденичен камен. Со ѝосѝар ѝака не се збори (Малески 1954: 35). Употребата на деминутивот **џолишиѝарче** во овој контекст ја намалува категоричноста и острината на барањето. Контекстот укажува дека ублажувачкиот ефект се потсилува и со синтаксички средства.

Со деминутивна форма на зборот може да се изрази и негативна интерпретација на основната форма на зборот кога зборовите означуваат колективно сфаќање и неприфаќање на одредена општествено-историска реалност: **шиѝом џо ѝознав ми се слоши, ѝодобро да не џо видеv: ѝѝоа беше довоениоѝи чувар на џерманскиѝе џробишиѝа во Биѝола. Сеѝа црвенееше од оџновиѝе: **чуварчеѝо, џесѝаѝовче, рекоа, ја ѝрославуваше џерманскаѝа ѝобеда** (Малески 1954: 117).**

Значење на почит и прифаќање на статусот имаме во примерот: **калуџерички, маџички, / има ли ѝразна одаја, / ѝразна одаја да седам и црна крѝа да носам?** (РМНП, IV: 159).

Значење на одбивност, погрдноост и подбивност бележиме во примерите: *Море свекоришиѝе – сѝаро **маџаришиѝе**, / ја оѝвори широка ѝорѝа* (РМНП, IV:144) или *коџа дојде (невестата), ѝрекар сѝаvи: / свекрвица – сѝара вешѝерица, / свекрвишиѝе – сѝаро **вамѝиришиѝе**; виде црква се зачуди: / – Шѝо се ова **вамѝиришиѝа**, / **вамѝиришиѝа** со брадишиѝа! Сѝрашно будалишиѝе, бре... Ама ѝака си е... Човек шиѝо нема машко срце, не може да има здрав ум...* (Чернодрински 1969: 52); *шчо е она зейѝон **будалишиѝе**, / да не знае Ches да сѝорѝи/ ни на дедо ни на баба! / шчо е она зейѝон **џладничшиѝе**, / како леб да не си видело.* Употребата на овие пејоративи е карактеристична за македонскиот јазик во фамилијарната и интимната комуникација. Таков е случајот и со употребата на изведенката со суфиксот **-ина**: *Араѝино, сѝрашна **алеѝино**, / ѝи ли мене млад јунак ке заколеш?* (РМНП, I: 23). Во овој пример употребата на пејоративот е со значење на грубо ласкање.

Преклопување на аугментативната и пејоративната форма имаме во примерите: *Букаѝа има две дебели џранки, исчаѝалени, ѝа ѝрилеџааѝи на **рачишиѝа** од чудовишиѝе. **Рачишиѝа** раширени на ѝреџраб. Тоа се рацеѝе на Караорман, рацеѝе на ѝој молчалив, мурџав милосник на Дебарца, кој секоџаш ... ѝѝѝло ја ѝреџрнувал, ја ѝрибирал во своиѝе ладовишиѝа, ја хранел со јаџѝѝки од чисиѝинкиѝе и ја ѝоел со бушави бисѝирици* (Малески 1954: 117) и

*Тука да џо ѝушиѝиши **џласишиѝеѝо**, онака, за мерак шиѝо се вели, ѝа да џо разбудиши Караорман наш* (Малески 1954: 33). Во овој случај суфиксот **-ишиѝе** добива потсилена вредност и означува највисок можен степен на интензитет на она што е изразено во основата.

Ке заклучиме дека не може да се изведе класификација и семантички опис на алтернативните суфикси според јасни и еднозначни критериуми затоа што нивните значења и прагматички вредности во поголема мера зависат од други фактори и од конкретната комуникациска ситуација.

Секако дека на овој план се потребни уште многу истражувања.

Литература

- Јованова-Грујовска Елена 2012: *Лексичко-семантичка анализа на именките со субјективна оценка во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески Кирил 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, „Бона“, Скопје.
- РМНП 1983–2001: *Речник на македонската народна поезија*, том I–IV, ред. Тодор Димитровски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Marello C. 1996: *La parole dell'italiano*, Zanichelli.
- Peša Ivica 2002: *Morfopragmatika na primjeru talijanskog i hrvatskog jezika, Suvremena lingvistika*, Vol. 53–54, 1–2, Zagreb.
- Wierzbicka A. 1989: *Semantic primitives the expanding set*, *Quaderni di semantic*, n. X/2, 309–332.

Извори

- Малески В. 1954: *Војна, луѓе, војна*, Скопје.
- Марковски В. 1952: *Стихови*, Скопје.
- Наумчески В. 1951: *Ширкој дојде*, Скопје.
- Чернодрински В. 1969: *Македонска крвава свадба*, Скопје.
- Шопов, А. 1950: *Со наши раце*, Скопје.

Summary

This article presents the morpho-grammar of the nouns with a subjective assessment in the Macedonian language. Through the basic denotative meanings of diminutive, augmentative, hypocoristic and pejorative forms, other semantic values are determined that they acquire in a certain context. The examples show that the same semantic value can have multiple realizations in the plan of the language expression and vice versa, the same language expression may have multiple semantic interpretations. From the analysis it comes to the conclusion that classification and semantic description of alternative suffixes can not be performed according to clear and unequivocal criteria because their meanings and pragmatic values depend much more on other factors and the specific communication situation.

811.163.3'373.7=163.41
Изворен научен трудЗвонко Никодиновски¹

**ФРАЗЕОЛОГИЈАТА И ПАРЕМИОЛОГИЈАТА ВО
ТРИТОМНИОТ „РЕЧНИК НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
(СО СРПСКОХРВАТСКИ ТОЛКУВАЊА)“**

Апстракт: Во трудот е направена анализа на обработката на фразеологијата и на паремиологијата во тритомниот *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*. Извршена е и споредбена нумеричка анализа на по два француски и српски толковни речници, од која произлегува дека *Речникот на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)* може да се мери, во поглед на бројноста на граѓата, со еднојазични толковни речници на јазици со поголема лексикографска традиција. Од анализата произлегува дека на овој речник му недостига јасна теориска концепција за фразеологијата и за паремиологијата. Токму од таа теориска недоволност произлегуваат и бројните грешки и пропусти што се наведуваат во статијата. Во обработката на фразеолошката и на паремиолошката граѓа се забележува и недоволна координираност меѓу самите составувачи на речникот, од една страна, како и меѓу составувачите на речникот и редакторот, од друга страна.

Клучни зборови: металексикографија, *РМЈСХТ*, фразеологија, паремиологија, македонски јазик

Македонската фразеолошка и паремиолошка наука имаат доживеано забележителен развој во последните децении. Голема заслуга за тој развој има и фразеолошката граѓа на македонскиот јазик што во така голем обем за првпат беше претставена во тритомниот *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања (РМЈСХТ)*. Овој речник одигра голема улога во стандардизацијата на фразеологијата на македонскиот јазик. Ова посебно се однесува на пословиците, каде авторите на речникот извршиле приспособување на веќе запишаните дијалектни форми.

1. НУМЕРИЧКИ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ФРАЗЕОЛОГИЈАТА И ПАРЕМИОЛОГИЈАТА ВО *РМЈСХТ*

§ 1. Предмет на овој труд претставува фразеологијата и паремиологијата во *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, работен под редакција на Блаже Конески. *Речникот* излезе во три тома од

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, znikodinovski@flf.ukim.edu.mk

1961 до 1966 г. Составувачи на ова капитално дело на македонската лексикографија се: Тодор Димитровски на буквите: г, ѓ, з, с (I том); п (II том), Благоја Корубин на буквите: а, б, е, ј, љ, м, н (I том); о, т, ќ, у, ч, ц, ш (II и III том), Трајко Стаматоски на буквите: в, ж, к (I том); р, с, ф, х, ц (III том), Борис Марков прва обработка на буквите: д, и (I том), Кирил Конески (додатокот), додека пак за буквата л не е наведен авторот.

Со оглед на тоа што фразеологијата и паремиологијата претставуваат составен дел од речникот, потребно е нив да ги разгледаме токму низ структурата на самиот речник. Трите тома на *Речникот* содржат, како што е наведено на неговите корици, вкупно 64.522 заглавни зборови.

Фразеологијата е обработена во телото на речничките статии и бројот на фразеолошките единици не влегува во бројот на заглавните зборови. Вкупниот број на фразеолошки единици изнесува 5.331 единица. Оваа бројка ја добивме со рачно пресметување на фразеолошките единици содржани во речникот, додека пак пресметувањето на појавувањата на ознаката (fraz.) во скенираната верзија на трите тома на речникот, покажа бројка од 1.700 појавувања на таа ознака. Но треба да се напомене дека и двете бројки претставуваат вкупен број на појавни фразеолошки единици кои понекогаш се повторуваат на повеќе места во речникот (во зависност од бројот на единиците кои влегуваат во составот на фразеолошките единици), така што вкупниот број на видските фразеолошки единици е нешто помал.

Паремиологијата е обработена во телото на речничките статии и бројот на паремиолошките единици не влегува во бројот на заглавни зборови. Вкупниот број на паремиолошки единици изнесува 1.007 единици. Оваа бројка ја добивме кога на 879 пословици што ги најдовме според нашето рачно пресметување (инаку, самата ознака (posl.) се јавува кај многу од изброените 879 пословици, но не можеме да ја наведеме точната бројка со оглед на тоа што таа ознака е заокружувана во печатената верзија што послужи за скенирање, така што пресметувањата врз скенираната верзија не даваат веродостојни резултати), ги додадовме и следните пресметувања на појавувањата на ознаките од областа на паремиологијата што ги направивме врз скенираната верзија на речникот: ознаката (zagonetka) се јавува кај 17 гатанки, ознаката (blagoslov) се јавува кај 18 благослови, ознаката (kletva) се јавува кај 81 клетва и ознаката (pretnja) се јавува во 12 закани.

За да ја согледаме реалната слика на обработените фразеолошки и паремиолошки единици во *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, ќе направиме споредба со по два француски и српски речници.

2. КОМПАРАТИВНИ ФРАЗЕОЛОШКО-ПАРЕМИОЛОШКИ НУМЕРИЧКИ ПОКАЗАТЕЛИ ВО ДВА ФРАНЦУСКИ И ДВА СРПСКИ РЕЧНИЦИ

§ 2. Од француските речници ќе ја земеме најпрвин електронската верзија на толковниот речник на францускиот јазик *Le petit Robert* од 2014 г., кој содржи вкупно 60.001 заглавен збор. Во него, ознаката *loc.* = locution (израз) е

присутна во 3.307 фразеолошки единици, додека пак ознаката *expr.* = *expression* (израз) е присутна во 98 единици. Бројот на фразеолошки единици е многу поголем со оглед на тоа што еден дел од фразеологијата е обработен без никаква ознака, додека еден друг дел е претставен кај единиците кои ги носат следните ознаки: фамилијарно, народско, фигуративно, иронично и пејоративно.

Вториот француски речник што ќе ни послужи како парагон за споредба е електронската верзија на речникот *TLFi (Trésor de la langue française informatisé)*. *Трезороти* содржи вкупно 95.420 првостепени заглавни зборови и 56.664 второстепени заглавни зборови (кои се јавуваат во рамките на лексичките статии воведени со првостепените заглавни зборови). Во овој речник, ознаката *loc.* = *locution* (израз) е присутна кај 6.593 единици, како и ознаката *expr.* = *expression* (израз), којашто се содржи во 1.531 единица.

§ 3. За споредба со српски речници, се послуживме со скенирани верзии на следните два речника:

Првиот речник е шесттомен *Речник српскохрватскога књижевног језика*, во неговата српска верзија, кој за првпат излезе од 1967 до 1976 г., додека неговото второ издание е од 1990 год. и токму скенираната верзија од ова издание ја користевме за нашите проучувања. Овој шесттомен речник содржи, како што се наведува на крајот од шестиот том, вкупно 143.252 заглавни зборови. Во овој речник, ознаката (изр. = израз) се јавува 6.283 пати, но треба да се напомене дека има многу повеќе фразеолошки изрази, со оглед на тоа што таа ознака се јавува само на почетокот на набројувањата на фраземите. Така на пример, кај лексичката статија на лексемата ГЛАВА ознаката (изр.) е наведена само еднаш, а статијата содржи 142 фразеолошки изрази. Во овој речник со истата ознака (изр.) се претставени фразеолошките и паремиолошките единици.

Вториот речник е еднотомен *Речник српскога језика*, во неговото издание од 2011 год., чијашто скенирана верзија ја користевме за нашите истражувања. И двата речника се во издание на Матица Српска од Нови Сад. Овој еднотомен речник на српскиот јазик содржи вкупно 71.188 заглавни зборови. Во овој речник, фразеологијата е претставена со помош на ознаката „• = црно крукче“. Таа ознака се среќава 4.278 пати во речникот. Но треба да се напомене дека има многу повеќе фразеолошки изрази, со оглед на тоа што таа ознака не се јавува кај сите обработени фразеолошки изрази. Инаку, речникот се обидува да ги обележи пословиците со ознаката (НПосл) и таа се среќава само 31 пат во речникот.

Како што се гледа од споредбата со двата француски и двата српски речници, *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски илжувања* содржи богата фразеологија и паремиологија и токму тоа беше и поводот за нашето навраќање кон него по изминати 56 години од печатењето на неговиот прв том. Причината пак е подлабока и таа лежи во потребата да се согледаат состојбите на полето на фразеологијата, поле во кое треба допрва да се очеку-

ваат вредни специјализирани придонеси во македонската еднојазична и двојазична лексикографија, паремиографија и во паремиологијата.

4. КОНЦЕПЦИСКИ ОПРЕДЕЛБИ ЗА ФРАЗЕОЛОГИЈАТА И ПАРЕМИОЛОГИЈАТА НА АВТОРИТЕ НА *РМЈСХТ*

§ 4. На почетокот ќе кажеме дека во *РМЈСХТ* не се наведени поименично изворите од кои се црпени јазичните единици, ниту пак се наведени речниците кои служеле за урнек според кои е правен овој речник. За изворите во предговорот се вели:

„Зборовиите беа ексцерпирани од современиите литерарни, научни и публицистички дела, од народните умотворби, од одделни лексички прилози во работи посветени на македонските дијалекти итн. Материјалот беше појолнуван и во итекоит на обработката, покрај другиот и со зборови од разговорниот јазик.“

Концепцијата на речникот во голема мера била обусловена од намената на овој речник. Основната цел на речникот била да се забележи лексичкото богатство на македонскиот јазик и да се направи достапно на читателите и тоа два вида читатели: македонски и југословенски (а преку југословенските и пошироко: општословенски). Оттаму и авторите направиле во основа двојазичен речник (македонско-српскохрватски), што се гледа од предговорот и видот на објасненијата на почетокот од речникот, со извесни варијанти на еднојазичен речник. Токму таквата природа на речникот наоѓа одраз и во самиот наслов и поднаслов на речникот: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски појолкувања*. Наведуваме една реченица од Предговорот која е карактеристична за устројството на речникот: *„За македонскиот читател, каде што беше нужно, се даваат, во заграда, објасненија на значењата на зборовиите на македонски јазик.“* Веднаш да кажеме дека категоријата *„каде што беше нужно“* е вредносна категорија, а тоа посебно се гледа во фразеологијата каде што *„нужноста“* да се даваат објасненија на значењата на фразеолошките изрази е најмалку застапена, така што македонскиот читател требал и треба да ја знае *„српскохрватската“* фразеологија за да ја разбере својата – македонската.

§ 5. Според наше мислење, предговорот и објасненијата се мошне кратки и секако дека било потребно да се дадат пошироки теориски објаснувања за начинот на обработка на лексичкиот материјал општо и посебно за фразеологијата.

Во предговорот на речникот не се даваат никакви објаснувања на поимот *фразеологија* туку само се наведува на стр. X во објаснението под бр. 7, кое носи наслов *Стилски ознаки*, следната реченица: *„Во составот на единицата со ознака (fraz.) се посочува дека примерот или примерите што следаат по неа пристапуваат фразеолошки изрази. Така: (fraz.) пет пари не дава (не се плаши).“*

Она што го нема во предговорот го наоѓаме во самиот речник и тоа под заглавниот збор **фразеологија** каде што стои: (1. *целокупност на зајврдени*

изрази и говорни обрaќи карактеристични за некој јазик; дел од лингвистиката иако ги изучува нив). Под зборот **фразеолошки** стои: (кој се однесува на фразеологија) фразеолошки израз, фразеолошки речник. Под зборот **израз** стои: 4. (gram.) (сосстав од зборови) фразеолошки израз.

Од дефиницијата се гледа дека авторите на речникот се определиле за пошироко сфаќање на поимот *фразеологија* (заедно со паремиологијата)² што се гледа и од обработката на речникот. Она што е можеби малку двосмислено е зборот „карактеристични“ кој може да упатува на изрази и обрати својствени само за дадениот јазик, па тогаш во фразеологија би влегувало и она што е карактеристично за македонскиот јазик иако не е фразеолошки израз (а такви примери има во речникот како што ќе видиме подоцна).

Што се однесува до паремиологијата, авторите напати внесуваат во речникот одредени термини што потоа воопшто не ги користат во обработката на граѓата. Ќе наведеме два примера:

Кај заглавниот збор **ула** стои: (пост, напаѓање на нешто свето со зборови, изразување незадоволство од нешто свето, кудење) = hula, но потоа во самиот речник тој не е искористен.

Кај одредницата **приречица** стои: (поначесто повторуван збор, еден или повеќе, во зборувањето на одделно лице) = uzrečica. Интересно е што овој термин, како ни неговиот синоним **призборче** *n* (knjiž. retko) uzrečica, v. Приречица, не е воопшто искористен во *РМЈСХТ*. Терминот *приречица* го користат, иако ретко, авторите на тритомниот *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*.³

Во *РМЈСХТ* не се прави разлика меѓу термините **пословица** и **поговорка**, што подоцна ќе биде прифатено во македонската фолклористика, по углед на руската фолклористичка традиција:

Под **пословица** стои: (кратка изрека со поучна смисла) = poslovice.

Под **поговорка** стои: в. пословица. (Од ова упатување се гледа дека авторите на речникот не правеле разлика меѓу термините *пословица* и *поговорка*).

6. ШИРОКА И БОГАТА ГРАЃА НА ФРАЗЕОЛОШКИ И ПАРЕМИОЛОШКИ ЕДИНИЦИ

§ 6. Посебно треба да се нагласат одредени специфични паремиски единици кај кои, покрај српскохрватскиот еквивалент, се даваат и објаснувања и прагматички индикации за нивната употреба на српскохрватски јазик: *бог да ја ѓпроси!* = (1. кај религиозните, израз на почит кон името на умрениот) = bog da joj dušu prosti!; (fraz.) *да ѓишиаш (ѓа) да се храниш!* = (kletva upućena kao odgovor onome koji, braneći se, upotrebi reč koja počinje slogom pi) išao u prošnju, dabogda!; (fraz.) *квачам јајца* (БЕЗ ИЗВИЧНИК) = tračim vreme (često se

² За фразеологијата се искажува еден од авторите на речникот, Трајко Стаматовски (1965: 18–20; 1969: 1–7).

³ Сп. Димитровски, Ширилов (2003), Ширилов (2008, 2009).

kaže i ironično ili zajedljivo, ako ko ne želi da odgovori šta upravo radi); (fraz.) *од устѡаиѡа во ѡазуваиѡа!* = kaže se kao odgovor na upućenu kletvu: vratilo ti se dabogda!; *ѡаси ѡпрева, коѡа знаеш!* = kaže se onome koji tera svoje da zna nešto raditi, a u stvari ne zna; *ѡишии, ѡоѡе, една куќа улави луѓе* (posl.) = kaže domaćin (-ica) kad u kući izgleda kao da su svi poludeli; *свеѡло ѡи лице!* = kaže se ženi kad joj se muž vrati posle nekog dužeg odsustvovanja; *со здравје!* (odgovor na pozdrav pri rastanku: *збоѡум!* – *со здравје!*); *сурова суровица, весела ѡдиница!* = ovim rečima “surovari” čestitaju Novu Godinu.

§ 7. Ретко, во рамките на ознаката (fraz.) се содржи некоја друга ознака. Таков е случајот со фраземите кај заглавните зборови: **гомненица** = (fraz. vulg.) *ѡомненици – лајненици* = gluposti, budalaštine; **подбелее** = (fraz. iron.) *ми ѡодбелеа очиве без ѡебе!* = baš me briga za tebe!; (fraz. razg.) **голем** = *аѡепоѡи ѡи е ѡодем* = teži ater od sile; **пета** = (fraz. knjiž.) *Ахилова ѡеѡа* = najslabije mesto.

Многу ретко, кога една фразема има две значења, а има само еден српскохрватски еквивалент, се опишани и значењата на фраземата: (fraz.) *расчисѡи смеѡки со некоѡо* (1. одмазди се, 2. плати долгови.) обрачунати се s kim.

Меѓу десетте зборови кои содржат најбогата фразеологија и паремиологија во РМЈСХТ се наоѓаат 8 именки и 2 глагола:

1.	рака	(вкупно 65 единици)	61 фразема и 4 пословици
2.	глава	(вкупно 62 единици)	53 фраземи и 9 пословици
3.	око	(вкупно 58 единици)	48 фраземи и 10 пословици
4.	ум	(вкупно 44 единици)	40 фраземи и 4 пословици
5.	збор	(вкупно 43 единици)	38 фраземи и 5 пословици
6.	работа	(вкупно 42 единици)	33 фраземи и 9 пословици
7.	фати	(вкупно 40 единици)	37 фраземи и 3 пословици
8.	уста	(вкупно 36 единици)	32 фраземи и 4 пословици
9.	пат	(вкупно 31 единица)	28 фраземи и 3 пословици
10.	фрли	(вкупно 29 единици)	26 фраземи и 3 пословици

§ 8. Како илустрација на богатата паремиолошка граѓа, ќе наведеме неколку **клетви**:

да се ѡоевреши и да се ѡоѓуѡиши! = (kletva) pojevrejio se i pocigančio, dabogda!

да ѡе видам да ѡроѡиѡаш со калениче на мосѡоѡи! = (kletva) prosio, dabogda, na mostu!

зинала земја, ѡа ѡе ѡолѡнала! = (kletva) progutala te zemlja, dabogda!

змија (срце) да ѡе изеде! = (kletva) crk'o, dabogda!

крв да ѡромочаш (ѡроѡлукаш)! = (kletva) krv propljuvao, dabogda!

неколку **гатанки**:

бели бисери на зелени руѡишиѡа (= u zagonetci o rosi).

sud sudosano, var varosano, niḡde surka, ni ĩprosurka (zagonetka) = kaže se o jaĵetu.

снаḡа има, сенка нема (= u zagonetci o reci).

сиџомна со седум дуџки (zagonetka) = kaže se za glavu.

сува ја клавиш, водена ја вадиш (zagonetka) = kaže se za kofu.

и неколку **верувања**:

ако тӣи е џолазеникоџӣ (= онај који ujutru doĉe prvi u posetu, u pohode) *среќен човек, џој ден сè ќе тӣи биде арно и убаво*. = ако је среќан човек онај који ти prvi ujutru doĉe u posetu, onda ќе ти toga dana sve biti lepo i sreќno (Ова е верување)

веџиџӣе ако тӣе јадаџӣ, ќе се сраџиш = ако те obrve svrbe, osramotićeš se (Ова е верување).

мачка ако џрериџа мрџиовец, ќе се свамџирова џој човек = маќка ако preskoќi mrtvaca, taj ќе се човек povampiriti (Ова е верување).

на зајсонце не чини деџӣе да јаде леб = pri zalasku sunca ne valja da dete jede hleb (Ова е верување)

оḡноџӣ коḡа џрџа, некој нè зборува = kada vatra poigrava, neko nas ogoвага (Ова е верување). 9. НЕДОСЛЕДНОСТИ И ПРОПУСТИ ВО ОБРАБОТКАТА НА ФРАЗЕОЛОГИЈАТА И ПАРЕМИОЛОГИЈАТА ВО РМЈСХТ

а) НЕДОСТИГ НА ТЕОРИСКА КОНЦЕПЦИЈА

§ 9. Недостатокот на поширока теориска концепција за фразеологијата и за паремиологијата ја обусловил и нејзината обработка во речникот. Проучувајќи ги поопстојно речничките статии кои содржат фразеолошки и паремиолошки единици, дојдовме до следните констатации:

Фразеологијата е обработена на два различни начини во речникот. Првиот и поправилен начин е фразеолошките единици да се обработуваат во рамките на оние значења на зборовите со кои тие се поврзани, и тогаш фразеологијата се дава зад ознаката (**fraz.**).

Вториот начин е применет најчесто кај оние заглавни зборови кои имаат многу богата фразеологија (на пр. кај зборовите **рака, срце**) и тогаш фразеологијата се дава зад ознаките: (**во изрази**) или (**во изрази и поговорки**).

Големо значење за вкупниот впечаток на едно дело има и графичкиот начин на претставување на податоците. Иако во времето на издавањето на речникот постоеле многу помалку технички услови, во овој поглед можеме да кажеме дека во речникот не се водело сметка за основниот постулат во графичкото прикажување: текстот на дефинициите (објаснувањата) треба да биде предаден со поинаков фонт од текстот на примерите, што не е случај со речникот. Ако на тоа се додаде и фактот дека и фразеологијата е предадена со истиот фонт, тогаш ќе се заклучи дека графичкиот облик на речникот не е во функција на полесно консултирање на истиот. Истото важи и за преводните еквива-

ленти кои се предадени во ист фронт било да се работи за слободни синтагми или за фраземи.

Бележењето на фразеологијата е неконсеквентно. Поради неразликување меѓу фраземско и паремиско рамниште во јазикот, глаголските фраземи најчесто се предаваат во лична глаголска форма т.е. во форма на говорен акт, односно на интерактивна единица: пр. *ми ѝука главаѝа; ушѝе му леѝа ѝаме-ѝоѝи*, а многу ретко во нивната неопределена автонимна форма на модул (глаголот во трето лице еднина и во сегашно време, а актантите во своите неопределени форми со или без предлози): *врзе рацеѝе некому, десна рака е некому, каже некому нешѝо в очи, фрли ѝрав в очи на некоѝо*.

§ 10. Во недостиг на теориско објаснување на разликите меѓу фраземските и паремиските единици, во бележењето на фразеологијата авторите најчесто прават разлика само меѓу четири видови единици: фразема (fraz.), пословица (posl.), клетва (kletva) и благослов (blagoslov).⁴ Многу поретко авторите додаваат и други видови, со скратеници на српскохрватски јазик: гатанка (zagonetka), закана (pretnja), заколнување, преколнување (preklinjanje), а понекогаш одредени единици се класифицирани со целосен назив само на македонски јазик: (укор) (поздравување), (одговор), (заповед), (молба), (покана), (желба), (негодување), (чудење), (прашање) (брзоговорка), (израз на сочувство), (при честитање или изразување добри желби) и во тој случај нив ги наведуваат во рубриката (fraz.).

Авторите на речникот успеале да оквалификуваат и точно да предадат само одредени паремиски односно интерактивни говорни единици. Најголем успех е постигнат во определување и предавање на клетвите. Се чини дека кај овие единици ретко може да се сретне погрешно оквалификувана или предадена клетва. Овој вид единици е најподатлив за точно определување како по својата содржина така и според тонот и лексичко-граматичката структура. Но сепак, и меѓу клетвите има такви кои немаат ознаки: *молчи, да би онемел!, усѝаѝа да ѝи онеми!*. Кај други пак клетви заборавени се извичници: *да акнеш да ѝукнеш; молња да ѝе молњоса; орли и врани да ѝе изедаѝи*.

Во речникот, покрај другите, се наоѓаат и некои поретки единици кои се без ознака, а кои би требало да се обележат: **слогани**: *ѝролеѝери од сѝие земји, обединеѝе се; ѝуѝо нејкеме, своеѝо не ѝо даваме; смрѝи на фашизмойѝ – слобода на народоѝи!*; **практични изреки**: *за да бидеш здрав, ѝресѝивањеѝо на ѝоручек му било мајкаѝа; рекламаѝи не се ѝримааѝи накнадно*; **рекламни слогани**: *во секое време добра скара; претскажувања: сече сечко, мариѝа*

⁴ При сè што ги категоризираат како различни единици, авторите не направиле и формално разграничување меѓу фраземските и паремиските единици. Како реченично интегративни единици, фраземите треба да се бележат со мала почетна буква, како и нивното значење, додека паремииите, како дискурсивно интегративни единици, треба да се бележат со голема почетна буква, како и нивното значење.

дере, аїрил носи іаа іродава; ако касале мувиїе, іреїскажувало дека ќе се расиїело времеїо.

б) ПОГРЕШНО НАВЕДЕНИ ОЗНАКИ

§ 11. Недоволната теориска концепција честопати се јавува и како пречка за правилно обележување на видот на единицата. Оттаму и погрешно наведување ознаки:

ама = (fraz.) *ама работїа!* = *lepo bogami!* (Ова не е фразема, туку изразување на негодување).

век = (fraz.) *веков е скала* = *vremena se menjaju.* (Ова е пословица).

ветришта = (fraz.) *вейїришиїа!* = *gluposti, koještarije!* (Ова не е фразема, туку изразување на негирање).

волја = (fraz.) *железна волја* = *gvozdena volja.* (Ова не е фразема, туку колокација).

врати = (fraz.) *да іи се врати* = *upotrebljava se kao odgovor na dobre želje* (Ова не е фразема, туку изразување одговор на добри желби).

голем = (fraz.) *големїої* = 1. sef 2. Bog. (Ова не е фразема).

измолзе = (fraz.) *добро го измолзија* = *dobro su ga izmuzli.* (*uzeli mu puno para*) (Ова не е фразема, туку фигуративна употреба на глаголот).

кравичар = (fraz.) *на красїавичар красїавици не іродавај* = *nemoj da mi soliš (prodaješ) pamet.* (Ова е пословица).

мачка = (fraz.) *нејке мачка риба (сирење)* = *peće masa vgarca.* (Ова е пословица)

меси = (fraz.) *нема никаде месен обесен* = *nema nigde okrunjeno.* (Ова е пословица)

недоучен = (fraz.) *господ да іе чува од учен недоучен* = *sačuvaj bože od nedoučenog čoveka.* (Ова е пословица)

овчар = (fraz.) *на іаїникої іаїної, на овчарої сїаїої* = *svakom svoja nevolja, svakome svoje treba.* (Ова е пословица)

оро = (fraz.) *си се фатиїл на оро, ќе иїраш* = *ko se uhvatio u kolo, mora i igrati* = *kad si u kolu, valja da igraš!* (Ова е пословица)

пладнина = (nar. puez. fraz.) *жена жали до іладнина* = *žena slabo žali umrlog muža* (Ова е пословица).

простотилак = (fraz.) *іпросїоїїилак – срамоїїилак* = *neuk se čovek često postidi.* (Ова е пословица).

раница = (fraz.) *іразна раница не варди граница* = *gladan vojnik ne čuva granicu.* (Ова е пословица).

улав = (fraz.) *од улав ум не барај!* = *od ludoga ne traži pameta (saveta).* (Ова е пословица).

в) ФРАЗЕМИ ИЛИ ПАРЕМИИ КОИ НЕМААТ ОЗНАКА ДЕКА СЕ ТОА ВО РМЈСХТ ИЛИ ПАК СЕ НЕКОМПЛЕТНО ОБЕЛЕЖАНИ

§ 12. Еден дел фразеолошки и паремиолошки единици не се регистрирани како такви во *РМЈСХТ*, односно немаат никаква ознака:

алвациски тевтер = 2. (fig.) svaka neugledna knjiga računa (Ова е фразема).

арен = *арнаӣа с̄иока сама се ӣродава* = dobra se roba sama prodaje (Ова е пословица).

врти = *ӣркалоӣо (колцеӣо) се вр̄ти* = kolo sreće se okreće. (Ова е пословица).

втрешти = *ровја ӣе вӣреш̄ишла!* = grom te ubio! (Ова е клетва).

гладен = (ирон.) *ӣој е г̄ладна г̄одина* = veliki je gladnica, veliki je žderonja (Ова е фразема која е предадена во форма на интерактивна единица).

гледање = *до г̄ледање!* = do viđenja! (Ова е поздрав при разделување).

жена = *женай̄а ја кре̄и кука̄ӣа* = žena drži kuću. (Ова е пословица).

свизне = *ако ӣи свизне, нема да с̄ианеш!* = ako te zvizne, nećeš ustati! (Ова е закана).

кани = *г̄о каниле ма̄гареӣо на свадба (ӣа му зарачале да си г̄о земе самаро̄и)* = kaže se kad nekoga pozivaju na neko veselje samo da bi vršio neki posao. (Ова е пословица).

каша = (fraz.) *каша ќе ӣе наӣравам!* = smrviću te! (Ова е закана).

мајка = *ӣу, мајка̄ӣа!* = е, мајке ти! (Ова е изразување на жалење за нешто).

научи = (fraz.) *ќе ӣе научам јас ӣебе!* = naučiću ja tebe pameti! (Ова е закана)

ограда = *кога има ограда околу месечина̄а, ќе се мени време̄о* = kad ima krug oko meseca, promeniće se vreme. (Ова е претскажување).

одимне = *г̄лава да се миеш (на сон), г̄ајле̄ио ќе ӣи одимне* = ако pereš glavu (u snu), proći će ti (te) briga. (Ова е толкување на соншпта).

отскокне = *зоӣио г̄о ӣрескокна де̄ӣеӣо! нема да рас̄ӣе! оӣскокни г̄о веднаш!* = zašto si preskočio dete? neće da raste! preskoči ga odmah unatrag (odmah ponovi skok unatrag)! (Ова е верување).

рог = *буда̄лӣе нема̄ӣ рогови, улавӣӣе не се со рогови* = lud se sa svećom ne traži. (Ова е пословица).

усета = *биво̄лӣе биле немирни кога ќе им дојдела усе̄ӣа дека ќе има г̄олема болес̄и* = bivoli postaju nemirni kad osete da će zavladati velika bolest među ljudima. (Ова е верување).

§ 13. Меѓу некомплетно обележаните единици, спаѓаат и оние паремии кои се предадени без извичник:

вечна слава (без извичник) = večna slava (Ова е изразување почит кон починатиот).

жими мајка (без извичник) = мајке ми! (Ова е заколнување).

ќе ми ӣлаӣиши за с̄е (без извичник) = platićes mi za sve! (Ова е закана).

молња да ӣе молњоса (без извичник) = (kletva) grom te udario (spalio, ubio). (Ова е клетва).

не излеѓувај ми веќе пред очи (без извичник) = *ne izlazi mi više na oči!* (Ова е закана).

орли и врани да ти изедаат (*месата да ти ги јадаат*) (без извичник) = (kletva) *odneli te orli*. (Ова е клетва).

г) ФРАЗЕМИ ПРИСУТНИ ВО РМЈСХТ, А КОИ ДЕНЕС ГИ НЕМА ИЛИ ПАК СЕ ПРИФАТЕНИ ВО ПОИНАКВА ФОРМА ИЛИ СО ПОИНАКВО ЗНАЧЕЊЕ

§ 14. Историската димензија на овој речник може да се согледа и преку одредени фраземи кои се регистрирани во речникот, а кои денес ги нема:

балама = *се прави на балама* = *pravi se budala*. (Ова е фразама).

бас = *ај да се фатиме на бас* = *hajde da se kladimo*. (Ова е фразама).

гарез = (разг. злоба) *има гарез на него* = *kivan je na njega*. (Ова е фразама).

или пак се прифатени во поинаква форма или значење:

факт = (fraz.) *го стави пред свршен факт* = *stavio ga pred svršen čin*. (Денес: става некого пред свршен чин).

земја = (fraz.) *обетована земја* = *obećana zemja*. (Денес: ветена земја).

златен = (fraz.) *вешува златни планини* (*ридје*) = *obećava zlatna brda* (Денес: ветува брда и долини).

злато = (fraz.) *црно злато* (за камен јаглен) = *crno zlato*. (Денес: за нафта).

зрачец = (fraz.) *зрачец на надеж* = *zračak nade*. (Треба: искра на надеж).

свезда = (fraz.) *наводна свезда* = *zvezda-vodilja*. (Треба: свезда водителка)

свекот = (fraz.) *свекоито на оружјеито* = *zveka (zveket) oružja*. (Треба: звечкањето со оружје).

издив = *до последен издив* = *do zadnjeg daha*. (Ова е фразама и треба: до последен здив).

Јудин = *Јудина целувка* = *Judin celiv*. (Денес: *Јудин бакнеж*). (Ова е фразама).

куќа = (fraz.) *вечна куќа* = *većna kuća*. (гроб) (Денес: вечен дом).

д) ПОГРЕШНО НАВЕДЕНИ ФОРМИ И ПОГРЕШНО ТОЛКУВАНИ ЕДИНИЦИ

§ 15. Наместа, во речникот се сретнуваат и единици кои се наведени во погрешна форма:

заврти = (fraz.) *го заврше листито од друѓата сипрана* = *okrenuo je list*. (Ова е погрешно наведена фразама, треба да стои = свртува нов лист).

клетва = (fraz.) *даде, положи клеива* = *položio je zakletvu*. (Оваа фразама е погрешно наведена, а треба да гласи: *полага заклеива*).

мува = *од мува лој бара* = *traži u Ciganke kisela mleka*. (Оваа фразама е погрешно наведена, според тоа и погрешно преведена, а треба да гласи: од

мува лој вади = (Шапкарев = Од каде што нема ни најмала надеж за корист тој ќе извлече барем мала полза. Се употребува за скржавите, ненаситните и др.).

Како и единици со погрешно протолкувано значење, односно за кои е наведен погрешен српскохрватски еквивалент:

гледа = *не го гледа валмојо, го гледа влакнојо* (posl.) = traži dlaku u jajetu. Погрешен е српскохрватскиот еквивалент. Според речниците на Велковска и на Димитровски, Ширилов, пословицата има значење: (Има луѓе кои) обрнува(ат) внимание на ситници, а ги занемарува(ат) крупните недостатоци. Инаку, на наведениот српскохрватски еквивалент одговара македонската фразама *во јајцејо бара влакно* која, според речникот на Велковска означува – *многу ситничав човек, бара, наоѓа и најмал повод за приговори, замерки; влегува во најмали ситници, обично со лоша намера.*

дојде = *ќе дојде колце на ѝркалце* (Без извичник) = doći će i njemu zlo jutro. (Се работи за предупредување, а толкувањето треба да биде: работите ќе се свртат во моја корист).

усна = (fraz.) *си ги ѝрекаса уснијие* = ugristi se za usne, zapanjiti se, iznenaditi se (Погрешно толкување, треба: не завршува реченица, престанува да зборува поради премислување).

Ѓ) (НЕ)КООРДИНАРАНост НА АВТОРИТЕ И НА РЕДАКТОРОТ

§ 16. Прашањето за координираност на авторите и на редакторот на речникот, ќе го разгледаме од гледна точка на обработка на фразеолошката и на паремиолошката граѓа во *РМЈСХТ*.

Една општа забелешка за редакторската работа во составувањето на речникот би била: не постои јасна определба за тоа под кој составен дел од единицата треба да се наведуваат фразеолошките и паремиолошките единици, поради што доаѓа и до неусогласености.

1. Во некои случаи фраземата не се дава кај основниот збор, туку се дава кај друг составен збор на фраземата: (fraz.) *ѝред неѓо не сукам мусѝак* = ne prsim se pred njime, priznajem da je jaći, не е предадена кај одредницата **мустаќ** (Корубин), туку кај зборот **суче** (Стаматоски). Пословицата *наведена (ѝокорна, сложена) глава сабја не (ја) сече* (Стаматоски) = rokopnu glavu sabja ne seče, не е предадена кај зборот **глава** (Димитровски), **туку** кај зборовите **сабја** (Стаматоски) **исече** (Стаматоски). Фраземата *гнетѝе и низ уши* (fraz.) = veliki je žderonja, svetska je gladnica, не е предадена кај зборот **уво**, туку кај глаголот **гнете**. Фраземата *дури да речеш еден, го снемало* = dok treneš njega već nema, е предадена кај зборот **да**, а ја нема кај зборот **еден**. Во друг еден случај на интерактивна единица – изразување став дека мислењето не може да промени одредени нешта: *колку да мислиш, иѝјо ѝи се фаќа* = koliko god mislio, isto ti se hvata, единицата е предадена кај зборот **да**, додека ја нема кај зборот **исто**.

2. Час единиците се предаваат само кај еден од нивните составни делови: кај заглавниот збор **здрав** (Димитровски) ги има двете пословици кои

го содржат зборот **болен**: (posl.) *здрав болен не верува* и (posl.) *здрав не се прааша, болен се прааша*, додека кај одредницата **болен** (Корубин) ги нема тие единици.

Кај речничките статии **волк** и **овца** се среќаваме со индивидуализирано наведување на пословици: кај заглавниот збор **волк** ја имаме само пословицата и *волкоѝ сѝѝ, и овциѝѝ на број* = i vuk sit, i ovce na broju, додека кај одредницата **овца** имаме 4 пословици: (fraz.) *му ѓи осѝавил овциѝѝ на волкоѝѝ да ѓи варди* = na kurjaka stado ostaviti, *волкоѝѝ и од броениѝѝ овци јаде* (posl.) = smisao: kradljivac kad krade ne vodi računa da li je što izbrojano ili poznato; *која овца се дели од сѝадоѝѝо волкоѝѝ ја јаде* (posl.) = smisao: ko se dvoji od ljudi, od društva nastradaće; *кој се праши овца волкоѝѝ ѓо јаде* = (posl.) tko se ovcom čini, vuci ga izjedu. Во ваков случај останува отворено прашањето кои пословици да се претстават кај едната, а кои кај другата одредница.

3. Многу е честа постапката единиците да се наведуваат кај секој нивен составен дел, и тогаш може да се јават два случаи:

А. Добра координираност меѓу двете (или трите) обработки: пр. Фраземата (fraz.) *гледа од високо* = gledati sa visine, uobraženo, ја има и кај зборот **високо** (Стаматоски) и кај зборот **гледа** (Димитровски) = *гледа од високо* = gleda s visine (s potcenjivanjem) = (Тука глаголот „gledati“ не е даден во инфинитив.) Така, пословицата *црвена асѝра не ѓине* = неће гром u koprive, е наведена кај секој од нејзините три полнозначни зборови: кај **црвен** (Стаматоски), кај **аспра** (Корубин) и кај **гине** (Димитровски).

Б. Лоша координираност на речничките статии во две или повеќе обработки, како што е примерот со заглавните зборови **лек** и **век**: **лек** (непознат автор) = (fraz.) *ако има лек, ќе има и век* = kad nema veka nema ni leka; **век** (Стаматоски) = *ако има век, има и лек* (posl.) = kome nije veka, nije mu ni leka. Овде имаме погрешно наведување на пословицата во првиот пример.

Упатувањето од една на друга единица недостасува во случај кога се дадени две форми на една пословица, кај два различни заглавни збора. Најпрвин, кај зборот **греда** (Димитровски): *на друѝѝѝѝ му ја гледа раскаиѝѝ, а на себе ни ѓредаѝѝѝ* (posl.) = vidi trun u tuđem oku, a ne vidi brvna u svome, а потоа и кај одредницата **раска** (Стаматоски): (fraz.) *во ѝѝуѝо око раска гледа, во своѝѝѝо бивол (ѓреда) не гледа* = vidi trun u tuđem oku, a ne vidi brvna u svome.

За чудење е упатувањето од едно на друго место кај примерот **глиста** (Димитровски): *фрли глисѝѝѝа да најдеш јаѓѝѝѝ* (posl.) в. крапче (Стаматоски), а кај одредницата **крапче** ја има следната единица: *ѝѝѝѝѝѝ рѝѝѝѝѝ да фѝѝѝѝѝѝ краѝѝѝѝѝ* (posl.) = daј malo da bi dobio више. Ова упатување се однесува повеќе на сличноста на семиолошката фигура што се наоѓа во основата на фраземата, отколку на морфолошки дублети, за што вообичаено се користат упатувањата во речникот.

Некоординираност имаме и кај една друга фразема која е предадена со две различни форми: кај зборот **линија** (не е даден авторот) ја имаме формата (fig.) *ѝѝо линијаѝѝѝѝ на ѝѝмал оѝѝѝѝѝѝѝѝ* = linijom manjeg otpora, која патем не е

идентификувана како фразема, додека таа е точно идентификувана кај зборот **отпор** (Корубин), но фраземата е предадена во друга, погрешна форма: (fraz.) *ѝо линијайѝа на најмалиоѝ оѝѝор* = *linijom najmanjeg otpora*.

Заклучок

§ 17. По опстојното разгледување на обработената фразеолошка и паремиолошка граѓа во тритомниот *Речник на македонскиоѝ јазик со срѝскохрватски ѝолкувања*, можеме да го заклучиме следното:

1. *РМЈСХТ* донесе богата и разновидна фразеолошка и паремиолошка граѓа:

Фразеологијата е обработена во телото на речничките статии и бројот на фразеолошките единици не влегува во бројот на заглавни зборови. Вкупниот број на обработени фразеолошки единици изнесува 5.331 единица. Треба да се напомене дека тоа претставува вкупен број на појавни фразеолошки единици кои понекогаш се повторуваат на повеќе места во речникот (во зависност од бројот на единиците кои влегуваат во составот на фразеолошките единици), така што вкупниот број на видските фразеолошки единици е нешто помал.

Паремиологијата е обработена во телото на речничките статии и бројот на паремиолошките единици не влегува во бројот на заглавни зборови. Вкупниот број на паремиолошки единици изнесува 1.007 единици и тоа: 879 пословици, 17 гатанки (*zagonetka*), 18 благослови (*blagoslov*), 81 клетви (*kletva*) и 12 закани (*pretnja*).

Од споредбата што ја направивме со по два француски и српски речници, произлегува дека обработената фразеолошка и паремиолошка граѓа во *РМЈСХТ* е на завидно ниво и може да се мери со еднојазични толковни речници на јазици со поголема лексикографска традиција.

2. На *РМЈСХТ* му недостига јасна теориска концепција за фразеологијата и за паремиологијата. Токму од таа теориска недоволност произлегуваат и бројните грешки и пропусти што ги наведовме во статијата.

3. Во обработката на фразеолошката и на паремиолошката граѓа се забележува и недоволна координираност меѓу самите составувачи на речникот, од една страна, како и меѓу составувачите на речникот и редакторот, од друга страна.

Литература

- Велковска Снежана 2008: *Македонска фразеолоѝија со мал фразеолошки речник*, ЕПТ-Принт, Скопје.
- Димитровски Тодор, Ширилов Ташко 2003: *Фразеолошки речник на македонскиоѝ јазик*, том први, А–Ј, Огледало, Скопје.

- Речник на македонскиот јазик* (со српскохрватски толкувања) том I-III, 1961–1966, (ред.: Б. Конески), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Стаматоски Трајко 1965: „Белешки за фразеологијата на нашиот јазик“, *Литературен збор*, Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература, Скопје, XII, бр. 6, 18–20.
- Стаматоски Трајко 1969: „Прашања на фразеологијата на нашиот јазик“, *Литературен збор*, Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература, Скопје, XVI, бр. 3, 1–7.
- Ширилов Ташко 2008: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том втори *K–П*, Огледало, Скопје.
- Ширилов Ташко 2009: *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том трети *P–Ш*, Огледало, Скопје.

Résumé

L'objet de l'étude du présent article représente la phraséologie et la parémiologie contenues dans Le *Dictionnaire de la langue macédonienne avec des équivalents serbo-croates* (DLMESC). En dépit des cinquante-six ans écoulés depuis la publication de son premier volume en 1961, ce dictionnaire représente toujours un repère fondamental dans la lexicographie macédonienne. L'article souligne la richesse de la phraséologie et de la parémiologie que ce dictionnaire a apportée. Avec ses 5.331 unités phraséologiques et 1.007 unités parémiologiques, le DLMESC est capable de supporter la comparaison avec des dictionnaires monolingues confectionnés pour des langues (français et serbe pris en exemple) à riche tradition lexicographique. L'analyse effectuée montre que les faiblesses et les points faibles que dévoile ce dictionnaire sont dus à deux facteurs, principalement: 1. Manque d'une base théorique claire concernant la phraséologie et la parémiologie et 2. Manque de coordination suffisante entre les auteurs et le rédacteur et notamment entre les trois auteurs du dictionnaire, d'abord, et entre les auteurs et le rédacteur du dictionnaire, ensuite.

Станислав Станковиќ¹

УПОТРЕБА НА ЈАЗИКОТ КАЈ (НЕ)БИЛИНГВАЛНИТЕ ГОВОРТЕЛИ МАКЕДОНЦИ ВО РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Апстракт: Овој труд претставува втора од трите главни проблемски целини произлезени од појдовните хипотези и од резултатите добиени во рамките на поширокото истражување на етнолингвистичката виталност на македонската национална заедница во Р Србија од аспект на макросоциolingвистиката. Всушност, статистички се обработуваат и разгледуваат одговорите на испитаниците на прашањата од соодветниот прашалник кои во својата содржина ја опфаќаат употребата на македонскиот јазик во секојдневната комуникација на Македонците (и нивните потомци) кои живеат во Србија. Главно, се испитуваат субјективните фактори кои влијаат и на зачувување на јазикот и на зачувување на нивниот етнички идентитет, т.е. станува збор за употребата на малцинскиот македонски и на доминантниот српски јазик во поширокиот круг на македонската етнолингвистичка заедница во Р Србија. Се забележува дека во оваа јазична практика постои несиметричен однос помеѓу македонскиот и српскиот јазик како јазици во контакт, односно српскиот јазик во многу говорни ситуации ја презема комуникативната функција на македонскиот јазик.²

Клучни зборови: употреба на јазикот, ставови кон јазикот, билингвални говорители, малцински македонски јазик, доминантен српски јазик, Македонци и нивните потомци, Р Србија.

Неколку воведни напомени. Во втората проблемска целина (в. Станковиќ 2015, 2016)³ во рамките на покомплексното истражување на етнолингвистичката виталност на македонската национална заедница во Република Србија, се проблематизираат оние одговори на испитаниците кои се добиени на прашањата бр. 11, 12, 13, 14, 17, 18 и 34 од пополнетиот прашалник.⁴ Имено, ста-

---

¹ Универзитет во Приштина, Филозофски факултет, Косовска Митровица / Институт за српски јазик при САНУ, Белград; luznjakvl@orion.rs.

² Овој труд е изработен во рамките на проектот *Интердисциплинарно истражување културно и јазичко наследство Србије и издава мултимедијално интернет портфолио Појмовник српске културе* (ИИИ 47016), кој во целост е финансиран од страна на Министерството за образование, наука и технолошки развој на Република Србија.

³ Во првата објавена целина се зборува за јазичната компетенција кај Македонците и нивните потомци во Република Србија (Станковиќ 2016).

⁴ Во соодветниот примерок се вклучени 448 испитаници во 34 пункта, кои беа распределени во шест регионални групи: југоисточна и источна Србија (86); Косово и Метохија (40); западна и средишна централна Србија (48); Град Белград (40); Војводина без јужен Банат (50); јужен Банат, прва подгрупа Панчево и Алибунар (116), втора подгрупа Пландиште и Вршац (68). Испитаниците беа поделени во три возрастни групи: од 15 до 34,

тистички се обработуваат и се разгледуваат одговорите на испитаниците на прашањата кои во својата содржина главно ја опфаќаат употребата на македонскиот јазик во секојдневната комуникација од страна на Македонците (и нивните потомци) кои денес живеат во Србија. Овде, пред сè, се испитуваат субјективните фактори кои влијаат и на зачувување на јазикот и на зачувување на етничкиот идентитет; т.е. се разгледува употребата на малцинскиот македонски и доминантниот српски јазик, а во врска со тоа секако и соодветната јазична компетентност на испитаниците. Во својата основа едно од прашањата содржи и елементи на објективни фактори. Впрочем, во него се бара испитаниците да кажат на кој наставен јазик се школувале. И тука, во постапката за истражување на употребата на јазиците се вкрстени релевантни параметри (национална припадност, возраст, степен на образование, брачен статус, место на раѓање и место на живеење), се утврдува кој параметар како влијае на употребата на јазикот, односно врз комуникативната компетентност на испитаниците. Таму каде што тоа беше можно (поради прегледност) добиените резултати се претставени во графичките прикази.⁵

За употребата на јазикот. Општо земено, Македонците во Република Србија се одликуваат со слаб интензитет на општа меѓусебна поврзаност — особено оние припадници на македонската етничка заедница кои не живеат на подрачјето на јужен Банат (в. Станковиќ 2015: 48–53). Како, на пример, и кај Србите во Бела Краина, но и пошироко во рамките на државната територија на Република Словенија, и кај Македонците и нивните потомци во Р Србија не постои „gustina interacijskih mreža u kojima zajednica upotrebljava svoj izvorni idiom“, којашто е „direktno proporcionalna etnolingvističkoj vitalnosti“ (Petrović 2009: 59). И тоа, во ситуација во која постои несиметричен однос помеѓу маке-

---

од 35 до 54, и 55 и повеќе години. Меѓу нив имаше 232 лица од женски и 216 лица од машки пол. Во поглед на потеклото, пак, испитаниците беа поделени на оние кои се родени и на оние кои се доселени во Србија, од првите имаше 197, а од вторите 239, додека 12 испитаници не дадоа одговор на ова прашање. Најголем процент од испитаниците се изјасниле како Македонци (44,42%), потоа и како Македонци и како Срби (33,48%), додека малку повеќе од 1/5 испитаници се изјасниле како Срби. Најмладите испитаници најмногу се асимилирале, па точно половина од нив во овој испитуван примерок за себе велат дека се чувствуваат како Срби. Испитувањето е извршено во период од април до септември 2012 година и во август 2014 година, и тоа во просториите на националните здруженија на Македонците или во нивните семејни домови (особено во јужен Банат и тоа најмногу во домовите на колонистите). Како инструмент при теренската работа е користен прашалник кој содржи вовед, пет тематски целини и 45 прашања, како и прашање за вероисповедта кое дополнително беше вклучено. Во фокусот на анализата во овој труд ќе се најдат одговорите на испитаниците за прашањата за употреба на јазикот кај (не)билингвалните говорители Македонци (и нивните потомци) во Р Србија. (в. Станковиќ 2015: 421–428).

⁵ Во изминатите неколку години, со проблематиката на етнолингвистичката виталност на македонската национална заедница во Република Србија се занимавале и Жарко Бошњаковиќ и Иван Књиџар. Овие двајца лингвисти се пројавија како први проучувачи на актуелните етнолингвистички состојби кај Македонците и нивните потомци во Р Србија (в. Станковиќ 2015: 82).

донскиот и српскиот јазик како јазици во контакт, каде што српскиот јазик е доминантен во однос на македонскиот, т.е. во многу случаи ја презема комуникативната функција на македонскиот јазик (в. и Petrović 2009: 63). Во ова истражување е користен прашалник, односно директно мерење на *сѝавовиѝе кон јазикоиѝ* (в. Bugarski 1986: 134–152; Бошњаковић, Књиѝар 2011: 125–127). Одговорите на испитаниците се анализирани во статистичкиот пакет SPSS 20.

Прашање бр. 1 (во Прашалникот бр. 11): Со членовите на моето семејство зборувам на македонски јазик: **А.** да → и тоа со → **а)** баба ми (по татко), **б)** баба ми (по мајка), **в)** дедо ми (по татко), **г)** дедо ми (по мајка), **д)** мајка ми, **ѝ)** татко ми, **е)** сестра ми / брат ми, **ж)** жена ми / маж ми, **з)** децата, **с)** тестот/тештата, **и)** свекорот/свекрвата, **ј)** роднините/пријателите; **Б.** не.

Резултатите прикажани во табелата 1 говорат дека скоро 60% од испитаниците со членовите на своето семејство, односно со роднините или со пријателите зборуваат на македонски јазик; меѓутоа, податокот дека значаен број анкетирани (38,84%) при истите комуникативни контакти повеќе не употребува или, пак, никогаш не употребувал македонски јазик, укажува на ослабената етнолингвистичка виталност на македонската национална заедница во Република Србија.

Употреба на македонскиот јазик во семејството:	Број на испитаници	Проценти
да	266	59,38
не	174	38,84
нема податоци	8	1,78
Вкупно	448	100,00

Табела 1. Употреба на македонскиот јазик со членовите на семејството

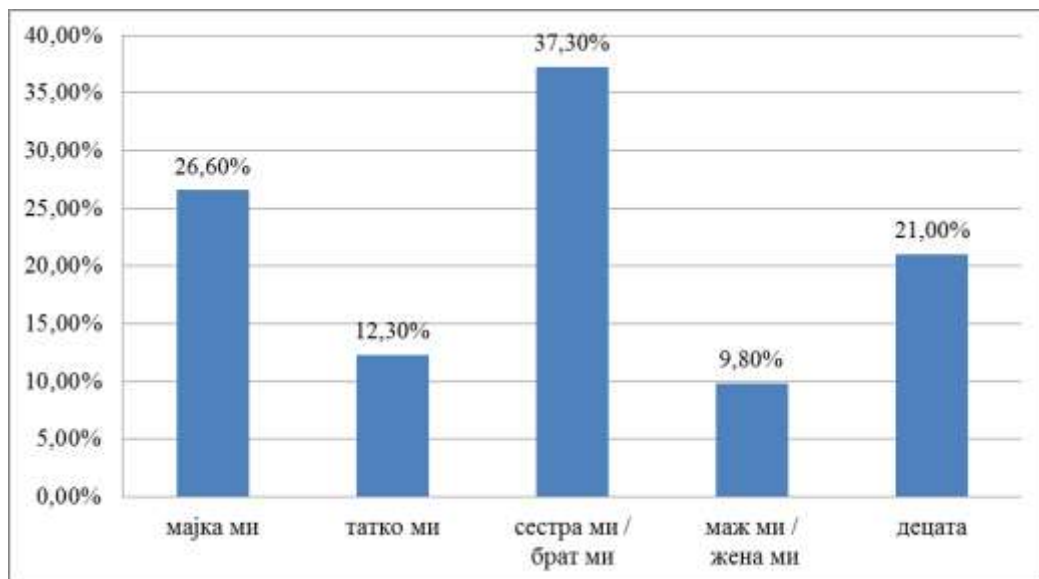
Најголем процент од испитаниците кои се чувствуваат како припадници на македонската националност (61,28%) при комуникацијата со членовите на своето семејство употребуваат македонски јазик, додека кај испитаниците кои се изјасниле дека припаѓаат и на македонската и на српската националност, тој процент е двојно помал (31,95%). Нешто помалку од 7% од испитаниците кои се чувствуваат како припадници само на српската националност при комуникација со членовите на своето семејство, роднините или пријателите користат македонски јазик (табела 2). Имено, употребата на македонскиот јазик во семејството во значајна мера влијае врз националното определување на испитаниците. Овие одговори покажуваат дека испитаниците кои при комуникацијата со членовите на семејството употребуваат македонски јазик, во голем број случаи се изјаснуваат како Македонци. Оттаму, пак, произлегува и следното: кај испитаниците кои зборуваат српски јазик поприфатлив е и српскиот национален идентитет.⁶

⁶ Овде се користени и статистичките методи хи-квадрат тест (Pearson Chi-Square) за мерење на независноста на наведените обележја на испитаниците и Крамеров тест

Употреба на македонскиот јазик во семејството						
Припадник на:	да		не		Вкупно	
македонската националност	163	61,28%	36	20,69%	199	45,23%
српската националност	18	6,77%	73	41,95%	91	20,68%
и на македонската и на српската националност	85	31,95%	65	37,36%	150	34,09%
Вкупно	266	100%	174	100%	440	100%

Табела 2. Застапеност на испитаниците според националната припадност и употребата на македонскиот јазик со членовите на семејството

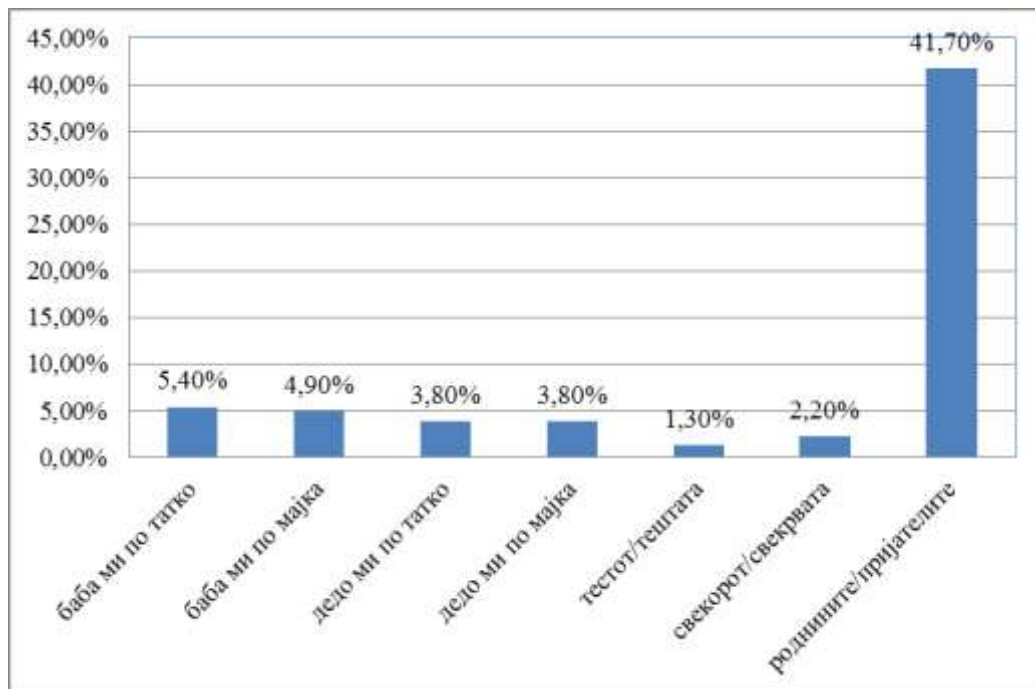
Во графичкиот приказ бр. 1 е предадена застапеноста на испитаниците според зачестеноста на употребата на македонскиот јазик со членовите на семејството. Најголем процент од испитаниците зборува македонски со сестрата и/или со братот (37,30%), потоа со мајката (26,60%) и со децата (21,00%). Најмал процент од испитаниците зборува македонски јазик со брачниот партнер (9,80%).

Графички приказ 1. Застапеност на испитаниците според честотата на употребата на македонскиот јазик со членовите на потесното семејство

(Cramer's V) за мерење на силината на споменетата врска. Во овој случај вредноста на хи-квадрат тестот изнесува 102,190 и покажува висока статистичка значајност која изнесува 0,000; додека Крамеровиот тест изнесува 0,482 и покажува исклучително силна врска меѓу вкрстените варијабли. Овој податок потврдува дека македонскиот или кој било друг мајчин јазик, пред сè, треба да се учи и да се негува во семејството.

Од прегледот (графички приказ бр. 2) за употребата на македонскиот јазик со членовите на поширокото семејство и со пријателите и роднините се забележува дека испитаниците најчесто го користат при комуникација со пријателите и роднините (41,70%). Она што овде е многу важно, а во врска со добиените резултати, односно со користењето на македонскиот јазик во наведените комуникации, е фактот којшто ни укажува на тоа дека сите тие соговорници (подалечни роднини и пријатели) во најголем број случаи живеат во Македонија, па во такви говорни чинови најмногу и се употребува македонскиот јазик; впрочем, тогаш тој јазик е задолжителен и редовен комуникативен код.

Графички приказ 2. Застапеност на испитаниците според честотата на употребата на македонскиот јазик со членовите на поширокото семејство и пријателите

Податоците во табелата 3 покажуваат дека македонскиот јазик при комуникацијата со членовите на своето домаќинство најмногу го користат испитаници постари од 55 години (50,37%), потоа испитаници на возраст од 35 до 54 години (34,33%), додека во таа ситуација најретко го употребуваат припадниците на најмладата возрасна група (15,30%). Овој последен податок во најголема можна мера ја потврдува почетната хипотеза за ослабената етнолингвистичка виталност на македонската национална заедница во Република Србија. Може да се каже и тоа дека возраста на испитаниците и употребата на македонскиот јазик претставуваат значајна статистичка врска.

Употреба на македонскиот јазик во семејството						
Возраст на испитаниците	да		не		Вкупно	
15 – 34	41	15,30%	87	48,33%	128	28,57%
35 – 54	92	34,33%	55	30,56%	147	32,81%
55 и повеќе	135	50,37%	38	21,11%	173	38,62%
Вкупно	268	100%	180	100%	448	100%

Табела 3. Застапеност на испитаниците според возраста и употребата на македонскиот јазик со членовите на семејството

Од застапеноста на испитаниците според степенот на образование и употребата на македонскиот јазик со членовите на семејството (табела 4) се гледа дека македонскиот јазик најчесто го употребуваат занаетчи (72,50%), потоа доаѓаат испитаници со високо образование (67,02%), па тие со завршено средно училиште или гимназија (53,15%), а на крај се наоѓаат испитаници со неоформено и со завршено основно образование (44,44%).

Употреба на македонскиот јазик во семејството	Степен на образование на испитаниците						Вкупно			
	неоформено и завршено основно образование		завршено занаетчиско училиште / занает		средно училиште / гимназија			виша и висока стручна спрема		
да	20	44,44%	29	72,50%	93	53,15%	126	67,02%	268	59,82%
не	25	55,56%	11	27,50%	82	46,85%	62	32,98%	180	40,18%
Вкупно	45	100%	40	100%	175	100%	188	100%	448	100%

Табела 4. Застапеност на испитаниците според степенот на образование и употребата на македонскиот јазик со членовите на семејството

Табела бр. 5 ни покажува дека 65,99% женети или мажени лица го користат македонскиот јазик во говорот со членовите на своето семејство. Меѓутоа, бројчено во испитуваниот примерок тие се и најбројни. Овој процент кај разведените лица е малку поголем (66,67%), додека дури 88,16% вдовци или вдовици употребува македонски јазик со членовите на семејството. Тој број е најмал кај неженети, односно немажени лица (33,65%). Иако статистички е значајна вредноста кај испитаниците кои се во брак и испитаниците кои зборуваат македонски јазик во семејството, оваа врска сепак не е многу силна. Всушност, прилично голем број припадници на македонската национална заедница живее во мешани брачни заедници, и тоа главно со партнерка, односно со партнер со српска националност.

Употреба на македонскиот јазик во семејството	Брачен статус на испитаниците									
	оженет/ /омажена		неоженет/ /неомажена		разведен/ /разведена		вдовец/ /вдовица		Вкупно	
да	196	65,99%	35	33,65%	14	66,67%	23	88,16%	268	59,82%
не	101	34,01%	69	66,34%	7	33,33%	3	13,04%	180	40,18%
Вкупно	297	100%	104	100%	21	100%	26	100%	448	100%

Табела 5. Застапеност на испитаниците според брачниот статус и употребата на македонскиот јазик со членовите на семејството

Доселените лица, како што и беше очекувано, многу почесто користат македонски јазик при комуникацијата со членовите на своето семејство во однос на испитаниците кои се родени и кои живеат во Република Србија (80,97% : 33,83%). Врската на дадените варијабли е многу значајна, т.е. табела 6 покажува дека во семејствата во кои се зборува македонски јазик има повеќе членови кои се доселени од Македонија (два или еден родител, баба и/или дедо). Значи, повеќе се зборува македонски во семејствата каде што има повеќе членови кои се родени во Македонија и обратно, во семејства во кои малку се зборува или, пак, не се зборува македонски, главно нема членови кои се доселени во Србија, односно кои се родени и кои живееле во Македонија.

Употреба на македонскиот јазик во семејството	Во местото на живеење населен сте:					
	од раѓање		доселен		Вкупно	
да	68	33,83%	200	80,97%	268	59,82%
не	133	66,17%	47	19,03%	180	40,18%
Вкупно	201	100%	247	100%	448	100%

Табела 6. Застапеност на испитаниците според местото на раѓање и живеење и употребата на македонскиот јазик со членовите на семејството

Прашање бр. 2 (во Прашалникот бр. 12): Со оние со кои можете да зборувате на македонски јазик, го користите: **а)** доследно македонскиот, **б)** повеќе српскиот, **в)** повеќе македонскиот, **г)** подеднакво и двата јазика.

Во табелата бр. 7 се гледа зачестеноста на употребата на малцинскиот и доминантниот јазик, односно македонскиот и српскиот јазик кај Македонците (или нивните потомци) во Република Србија, и тоа во разговор со лицата со кои би можеле да го користат македонскиот јазик. Сепак, помалку од 1/5 испитаници користи исклучиво македонски, додека најголем процент од испитаниците (37,95%) користи само српски јазик. Интересно е тоа што во текот на истражувањето самите испитаници додале петта можност во понудените одговори на прашањето бр. 2: **д) само српски јазик**. Всушност, ова најдобро говори

за статусот на македонскиот јазик кај самите Македонци и нивните потомци во Република Србија. Имено, овде се забележува мошне интересна, но и една од магистралните карактеристики на испитуваниот примерок, па на тој начин и најдобро прикажана реална слика на состојбата на теренот: во врска со употребата на македонскиот јазик во македонските семејства. Ова укажува на тоа дека мораат да се преземат одредени мерки и во самата македонска национална заедница ако треба во новите многу поповолни општествени околности во Р Србија (овде се мисли на објективните фактори и официјалниот статус на македонското национално малцинство и македонскиот јазик во Република Србија) да се зачува и зајакне постојната многу слаба етнолингвистичка виталност на македонското национално малцинство во оваа држава.

Со оние со кои можете да зборувате на македонски јазик, го користите:	Број на испитаници	Проценти
само српскиот јазик	170	37,95
подеднакво и двата јазика	98	21,88
доследно македонскиот јазик	81	18,08
повеќе македонскиот јазик	54	12,05
повеќе српскиот јазик	43	9,60
нема податоци	2	0,45
Вкупно	448	100,00

Табела 7. Застапеност на испитаниците според употребата на јазикот

Речиси 1/3 испитаници од македонската националност (табела 8) секогаш користат македонски јазик со тие коишто го зборуваат. Само српски јазик зборуваат повеќето припадници со српска националност (79,12%); додека релативно повеќе српски во однос на македонски јазик користат тие испитаници кои се изјаснуваат како припадници и на македонската и на српската националност (40,94%).

Со оние со кои можете да зборувате на македонски јазик, го користите:	Национална припадност на испитаниците							
	македонска		српска		и македонска и српска		Вкупно	
доследно македонскиот јазик	62	31,31%	1	1,10%	17	11,41%	80	18,26%
само српскиот јазик	31	15,66%	72	79,12%	61	40,94%	164	37,44%
повеќе македонскиот јазик	33	16,67%	0	0,00%	21	14,09%	54	12,33%
подеднакво и двата јазика	57	28,79%	9	9,89%	31	20,81%	97	22,15%
повеќе српскиот јазик	15	7,76%	9	9,89%	19	12,75%	43	9,82%
Вкупно	198	100%	91	100%	149	100%	438	100,00%

Табела 8. Застапеност на испитаниците според употребата на јазикот и националната припадност

Доследна или поголема употреба на македонскиот јазик при комуникацијата со тие кои зборуваат македонски е најприсутна кај најстарите испитаници (25,73% и 18,71%). Со намалување на возраста, односно кај помладата генерација се забележува и помала употреба на македонскиот јазик. Оттука употребата на македонскиот јазик е и најретка кај најмладата возрасна група (7,03% и 3,91%). И овде, всушност, се покажува дека припадниците на помладата возрасна група во секојдневната комуникација, дури и со тие со кои би можеле да зборуваат македонски, најчесто користат српски јазик (в. табела 9).

Со оние со кои можете да зборувате на македонски јазик, го користите:	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
доследно македонскиот јазик	9	7,03%	28	19,05%	44	25,73%	81	18,16%
само српскиот јазик	84	65,63%	53	36,05%	33	19,30%	170	38,12%
повеќе македонскиот јазик	5	3,91%	17	11,56%	32	18,71%	54	12,11%
подеднакво и двата јазика	13	10,16%	36	24,49%	49	28,65%	98	21,97%
повеќе српскиот јазик	17	13,28%	13	8,84%	13	7,60%	43	9,64%
Вкупно	128	100%	147	100%	171	100%	446	100%

Табела 9. Застапеност на испитаниците според употребата на јазикот и возраста

Од табелата бр. 10 можеме да видиме дека при комуникацијата со тие кои зборуваат македонски јазик, доселените испитаници најчесто користат македонски јазик (28,86% и 17,48%); додека испитаниците кои се родени во Србија доминантно користат српски јазик (64,50% и 10,50%).

Со оние со кои можете да зборувате на македонски јазик, го користите:	Во местото на живеење сте:					
	од раѓање		доселен		Вкупно	
доследно македонски	10	5,00%	71	28,86%	81	18,16%
само српски	129	64,50%	41	16,67%	170	38,12%
повеќе македонски	11	5,50%	43	17,48%	54	12,11%
подеднакво и двата јазика	29	14,50%	69	28,05%	98	21,97%
повеќе српски	21	10,50%	22	8,94%	43	9,64%
Вкупно	200	100%	246	100%	446	100%

Табела 10. Застапеност на испитаниците според употребата на јазикот и местото на раѓање и живеење

Како што ни покажуваат податоците (табела 11) со тие со кои можат да зборуваат македонски 1/3 женети/омажени испитаници главно користат македонски јазик (20,68% и 14,24%). Сепак, повеќето припадници на оваа група-

ција на испитуваниот примерок (32,20% и 9,15%) повеќе користат српски јазик. Кај разведени (33,33%) и кај вдовци и вдовици (42,31%) најголем број испитаници рамноправно ги користат двата јазика.

Со оние со кои можете да зборувате на македонски јазик, го користите:	Брачен статус на испитаниците:								Вкупно	
	оженет/ /омажена		неоженет/ /неомажена		разведен/ /разведена		вдовец/ /вдовица			
доследно македонски	61	20,68%	8	7,69%	6	28,57%	6	23,08%	81	18,16%
само српски	95	32,20%	65	62,50%	7	33,33%	3	11,54%	170	38,12%
повеќе македонски	42	14,24%	7	6,73%	0	0,00%	5	19,23%	54	12,11%
подеднакво и двата јазика	70	23,73%	10	9,62%	7	33,33%	11	42,31%	98	21,97%
повеќе српски	27	9,15%	14	13,46%	1	4,76%	1	3,85%	43	9,64%
Вкупно	295	100%	104	100%	21	100%	26	100%	446	100%

Табела 11. Распределба на испитаниците според употребата на македонскиот јазик и брачниот статус

Прашање бр. 3 (во Прашалникот бр. 13): Ваши соседи се: **а)** Македонци, **б)** Срби, **в)** други: _____; Со нив разговарате: **а)** на македонски јазик, **б)** на српски јазик, **в)** мешано, **г)** друго: _____.

Повеќе од половина од испитаниците имаат соседи Срби (52,90%); додека 43,97% испитаници имаат соседи кои се припадници на некоја друга националност. Само 2,23% анкетирани имаат соседи Македонци. (в. табела 12).

Национална припадност на соседите	Број на испитаници	Проценти
Македонци	10	2,23
Срби	237	52,90
други националности	197	43,97
нема податоци	4	0,89
Вкупно	448	100,00

Табела 12. Национална припадност на соседите на испитаниците

Соодветно на комуникативните услови во немакедонско соседско опкружување, при комуникацијата со соседите најголемиот број испитаници најчесто зборуваат на српски јазик (в. табела 13).

Вашите соседи се:	Јазик на комуникација									
	македонски		српски		мешано		шопски		Вкупно	
Македонци	0	0%	7	1,93%	3	3,90%	0	0%	10	2,25%
Срби	0	0%	219	60,50%	18	23,38%	0	0%	237	53,38%
други националности	2	100%	136	37,57%	56	72,73%	3	100%	197	44,37%
Вкупно	2	100%	362	100%	77	100%	3	100%	444	100%

Табела 13. Застапеност на испитаниците според јазикот на комуникација со соседите

Прашање бр. 4 (во Прашалникот бр. 14): Дали и кога сте следеле настава на македонски јазик: **А.** да → и тоа: → **1)** Целосна настава на македонски јазик: **а)** од I до IV одделение, **б)** од V до VIII одделение, **в)** во средно училиште, **г)** на виша школа / факултет; **2)** Само настава по предметот Македонски јазик и литература: **а)** како задолжителен предмет, во: _____ одделение, **б)** како факултативен предмет, во: _____ одделение.

Повеќе од половината испитаници во текот на своето образование не следело никаков вид настава на македонски јазик (52,01%); помал број испитаници (47,54%) во текот на образованието следеле настава на македонски јазик (в. табела 14). Целокупна настава на македонски јазик имале 201 испитаник, а 13 испитаници на македонски јазик следеле настава само по предметот Македонски јазик и книжевност (в. табела 15).

Дали сте следеле настава на македонски јазик:	Број на испитаници	Проценти
да	213	47,54
не	233	52,01
нема податоци	2	0,45
Вкупно	448	100,00

Табела 14. Застапеност на испитаниците според јазикот на наставата

Настава на македонски јазик	Број на испитаници	Проценти
целосна настава	201	93,93
само предмет Македонски јазик и книжевност	13	6,07
Вкупно	214	100,00

Табела 15. Вид на настава

Со возраста се зголемува и бројот на испитаниците кои следеле настава на македонски јазик (табела 16). Најголем број испитаници кои следеле настава на македонски јазик припаѓа на најстарата возрасна група (62,79%); додека најмал број испитаници кои следеле настава на македонски јазик се наоѓа во

најмладата возрасна група (12,60%). Како што покажуваат и другите релевантни резултати, возраста на испитаниците и школувањето на македонски јазик се статистички зависни варијабли. Бидејќи постарите испитаници во овој примерок главно се родени во Македонија и потоа (поради вработување или некоја друга причина) се доселиле во Србија, тоа е и основната причина за ваквата распределба на одговорите.

Да ли сте следеле настава на македонски јазик:	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
Да	16	12,60%	89	60,54%	108	62,79%	213	47,76%
Не	111	87,40%	58	39,46%	64	37,21%	233	52,24%
Вкупно	127	100%	147	100%	172	100%	446	100%

Табела 16. Застапеност на испитаниците според јазикот на наставата и возраста

Прашање бр. 5 (во Прашалникот бр. 17): Со колегите Македонци на работа зборувате (зборуваате): **а)** на македонски јазик, **б)** на српски јазик, **в)** и на двата јазика.

На прашањето бр. 5 одговориле 254 испитаници (табела 17). Другите испитаници припаѓаат на групацијата чии припадници не биле вработени (ученици, студенти, невработени, домаќинки и др.). На работа со колегите Македонци повеќето испитаници зборувале српски (48,03%) или и српски и македонски јазик (41,73%); додека само мал процент испитаници при таа комуникација користел македонски јазик (10,24%). И во овој случај (табела 18), најголем број од најмладите испитаници зборуваат српски (86,21%), потоа и српски и македонски (3,45%), а најмал број македонски јазик (3,45%).

Јазик на комуникација	Број на испитаници	Проценти
на српски јазик	122	48,03
и на двата јазика	106	41,73
и македонски јазик	26	10,24
Вкупно	254	100,00

Табела 17: Застапеност на испитаниците според јазикот на комуникација со колегите Македонци

Со колегите Македонци зборуваат (зборуваат)	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
на македонски јазик	1	3,45%	9	9,89%	16	11,94%	26	10,24%
на српски јазик	25	86,21%	51	56,04%	46	34,33%	122	48,03%
и на двата јазика	3	10,34%	31	34,07%	72	53,73%	106	41,73%
Вкупно	29	100%	91	100%	134	100%	254	100%

Табела 18: Застапеност на испитаниците според јазикот на комуникација со колегите Македонци и возраста

Прашање бр. 6 (во Прашалникот бр. 18): Колку сте во контакт со македонскиот јазик: **1)** со читање македонски книги: **а)** често, **б)** ретко, **в)** не читам; **2)** со гледање македонски филмови: **а)** често, **б)** ретко, **в)** не гледам.

Значителен број, односно 41,29% испитаници одговориле дека не читаат книги на македонски јазик, 1/4 анкетирани чита почесто, додека припадниците на најмладата возрастна група не читаат книги на македонски јазик (табела 19). Тие кои често читаат книги на македонски јазик припаѓаат на постарата возрастна група (табела 20).

Честота на читање книги	Број на испитаници	Проценти
не читам	185	41,29
ретко	165	36,83
често	94	20,98
нема податоци	4	0,89
Вкупно	448	100,00

Табела 19. Честота на читање книги на македонски јазик

Колку често читате македонски книги:	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
често	12	9,45%	36	24,83%	46	26,74%	94	21,17%
ретко	23	18,11%	61	42,07%	81	47,09%	165	37,16%
не читам	92	72,44%	48	33,10%	45	26,16%	185	41,67%
Вкупно	127	100%	145	100%	172	100%	444	100%

Табела 20: Застапеност на испитаниците според честотата на читање книги на македонски јазик и возраста

Македонски филмови честопати гледаат само 7,81% испитаници, ретко 54,46%, а не гледаат 37,05 анкетирани Македонци (и нивните потомци) во Република Србија (табела 21). Многу е интересен податокот кој е добиен со вкрстување со варијаблата возраст, каде што процентуално изедначени одговори дале сите три возрасни групи (табела 22).

Честота на гледање филмови	Број на испитаници	Проценти
ретко	244	54,46
не гледам	166	37,05
често	35	7,81
нема податок	3	0,67
Вкупно	448	100,00

Табела 21: Честота на гледање филмови на македонски јазик

Колку често гледате македонски филмови:	Возраст на испитаниците							
	15 – 34		35 – 54		55 и повеќе		Вкупно	
често	9	7,03%	10	6,90%	16	9,30%	35	7,87%
ретко	45	35,16%	89	61,38%	110	63,95%	244	54,83%
не гледам	74	57,81%	46	31,72%	46	26,74%	166	37,30%
Вкупно	128	100%	145	100%	172	100%	445	100%

Табела 22: Застапеност на испитаниците според честотата на гледање филмови на македонски јазик и возраста

Прашање бр. 7 (во Прашалникот бр. 34): Дали сте член на некое македонско национално здружение или на некое македонско културно-уметничко друштво во РС: **а)** да → на кое: _____, **б)** не.

Кога станува збор за проблематиката на употреба и негување на македонскиот јазик, секако треба да се знае дека социјалните мрежи се многу важен фактор. Оттаму, податок кој покажува дека поголем број испитаници (56,03%) не се членови на ниту едно македонско национално здружение во Република Србија, не оди во прилог на зачувување и јакнење на етнолингвистичката виталност на македонската национална заедница (табела бр. 23). Всушност, колку што мене ми е познато, и од податоците кои се добиени при истражувањето на овој примерок, ситуацијата на теренот е уште поалармантна. Имено, во еден немал дел од вкупниот број на пунктовите, актуелниот прашалник е пополнуван токму во просториите на македонските здруженија, каде што во најголем број случаи испитаниците биле членови на тие здруженија.

Членство во македонски национални здруженија	Број на испитаници	Проценти
да	197	43,97
не	251	56,03
Вкупно	448	100,00

Табела 23. Застапеност на испитаниците според членување во македонски национални здруженија

Заклучен осврт врз употребата на јазикот кај Македонците во Република Србија. Во овој дел на истражувањето на етнолингвистичката виталност на македонската национална заедница во Р Србија главната задача на испитаниците беше да се изјаснат за тоа кој јазик го користат при комуникацијата со членовите на своето семејство, роднините, пријателите, но и со соседите и со колегите на работа. Со оглед на тоа дека тука, пред сè, се работи за односот на самите Македонци кон својот мајчин јазик, нивните најважни одговори произлегоа токму од прашањето бр. 2: Со оние со кои можете да зборувате на македонски јазик, го користите: **а)** доследно македонскиот, **б)** повеќе српскиот, **в)** повеќе македонскиот, **г)** подеднакво и двата јазика. Врз основа на добиените резултати може да се заклучи дека Македонците во секојдневната комуникација, дури и во кругот на семејството сè поретко користат македонски јазик. Кај најголемиот дел припадници на македонската национална заедница во Република Србија тој го губи и статусот на семејно средство за комуникација. Српскиот како друг јазик сè почесто ја презема комуникациската улога на мајчиниот македонски јазик (в. и Petrović 2009: 61–64). Имено, на прашањето бр. 2 само 18,08% испитаници одговориле дека доследно го употребуваат македонскиот јазик, додека дури 37,95% од анкетираниите одговориле дека доследно го користат српскиот јазик. Еден од важните факти во ова истражување е и тоа што на самиот почеток при пополнување на прашалникот испитаниците побараа да се додаде и петта можност на понудените одговори на прашањето бр. 2: **д) само српскиот јазик.** Во подоцнежната теренска работа, ова барање на испитаниците од пункт во пункт беше повторувано, т.е. потврдено, па речиси се покажа и како многу оправдано. Содржината на петтата понудена можност, како што покажуваат добиените резултати, беше всушност најчестиот избор при одговорот на испитаниците. Тоа најдобро го отсликува статусот на македонскиот јазик кај Македонците и нивните потомци во Република Србија. И на овој начин е прикажана реалната слика на употребата на македонскиот јазик на теренот, односно во етнолингвистичката заедница на Македонците во Република Србија која, пак, во огромна мера ја карактеризираат социјалните мрежи од отворен тип.

Врз основа на резултатите кои се добиени во ова истражување, се забележува дека во случајот на македонската национална заедница во Р Србија може да се зборува за поодминат процес на замена на јазиците, особено кај припадниците на најмладата возрасна група, која практично е монолингвална.

Кај припадниците на средната генерација замената на јазиците е малку побавна, а најбавна е кај припадниците на најстарата генерација. Овај процес е поттикнат и од (а) образованието на српски јазик, (б) големата мобилност на припадниците на македонската малцинска заедница, (в) мешаните бракови, (г) распадот на СФРЈ, односно живеењето во друга држава, впрочем, со статусот на национално малцинство во Република Србија (в. и Petrović 2009: 65–78).

Литература

- Бошњаковиќ Жарко, Књижар Иван 2011: „Значај испитивања језичких ставова македонске националне мањине у Србији“, *Српска књижевност и језик у јужнословенском контексту*, Чигоја штампа – Друштво за српски језик и књижевност, Београд, 125–155.
- Станковиќ Станислав 2015: *Ситајусој на македонскиој јазик во Република Србија и неговата интeрференција со српскиој јазик на морфосинтаксичко рамниште*, Докторска дисертација, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Станковиќ Станислав 2016: „Јазичната компетенција кај (не)билгвалните говорители Македонци во Република Србија“, *Македонски јазик*, бр. LXVII, Скопје, 185–205.
- Bugarski Ranko 1986: *Jezik u društvu*, Prosveta, Beograd.
- Petrović Tanja 2009: *Srbi u Beloj Krajini: jezička ideologija u procesu zamene jezika*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, Beograd.

Summary

This paper represents the second of the three main subject matters that arise from the hypotheses set and results obtained in the wider research of the ethnolinguistic vitality of the Macedonian national community in the Republic of Serbia in terms of macrosociolinguistics. In fact, it statistically processes the answers of the respondents to the appropriate questionnaire questions which encompass the use of the Macedonian language in the daily communication of Macedonians (and their descendants) living in Serbia. Subjective factors affecting the preservation of language and of ethnic identity are mainly examined, i.e. it is about the use of the minority Macedonian and the dominant Serbian language within the Macedonian ethnolinguistic community in the Republic of Serbia. It is concluded that in this language practice there is an asymmetric relationship between Macedonian and Serbian as two languages in contact, namely, in many spoken situations the Serbian language assumes the communicative function of the Macedonian language.

811.163.3:811.112.2

811.112.2:811.163.3

Изворен научен труд

Емилија Бојковска¹

ФОРМАТА И ФУНКЦИЈАТА НА ДЕТЕРМИНАТОРИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Детерминаторот е менлив придружен елемент на именката што обично го трансформира нејзиното денотативно значење во референцијално, преобразувајќи ја во именска синтагма. Во оваа зборовна група се приопштуваат и членските морфемии во македонскиот јазик. Во двата јазика, детерминаторот се согласува со именката и со придавката по број. Во еднина, се согласува со придавката и по род, додека именката го управува по оваа категорија. Детерминаторот во германскиот јазик го изразува падежот, опфаќа присвојни зборови, се согласува со придавката по флексија и при самостојна употреба главно преминува во заменка. Овие својства отсутствуваат во македонскиот јазик, каде што, членските морфемии, покрај определеноста, изразуваат и просторни и временски релации, а присвојните зборови изведени од заменки, се вбројуваат во придавките.

Клучни зборови: детерминатор, именка, придавка, род, број, падеж, согласување, реција, зависност, дијаграм.

1. Вовед

Во овој труд, анализата на детерминаторите во македонскиот и во германскиот јазик се врши според депенденциската граматика во верзијата на Енгел (1996). Како највисокорангиран елемент во именската синтагма, именката е нејзин внатрешен регенс, наречен глава, од која зависат детерминаторот и придавката. Двата елемента имаат статус на атрибути бидејќи зависат од збор различен од глаголот. Но, овие атрибути на именката не зависат од нејзината валентност затоа што ова синтаксичко средство се однесува само на нејзините специфични, ексклузивни депенденсии (подредени зборови/збороформи). Со оглед на тоа што секоја именка може да се јави барем со еден детерминатор и барем со една придавка, наведените депенденсии на именката не го исполнуваат критериумот за специфиност, значи не се нејзини дополнувања, туку како аспецифични депенденсии претставуваат нејзини додатоци. Значи, оттаму произлегува една суштинска разлика наспрема структурата на именската синтагма (именска група) кај Минова-Ѓуркова (2000: 92): додека според оваа авторка придавката како несамостоен елемент ја конотира именката, која е основен

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, bojkovskae@yahoo.com

елемент во групата зборови, во Енгеловата везија на депенденциската граматика, именката не е само глава туку е и валенциски центар, кој, пак, не ги конотира ниту детерминаторот ниту придавката бидејќи се нејзини аспецифични депенденси. Во однос на депенденциската структура меѓу именската синтагма во македонскиот и во германскиот јазик, се јавуваат разлики што во прв ред произлегуваат од односот меѓу флексијата² на детерминаторот и флексијата на придавката и од (не)постулирањето нулов детерминатор (в. д.).

Дефинирањето на зборовните групи, пак, се врши според дистрибуцискиот критериум, т. е. според околината во која се јавуваат³. Во двата јазици, именките се зборови селективни по род, а придавките се зборови парадигматски по род што можат да стојат меѓу детерминатор и именка (за германскиот јазик, сп. Енгел 1996).

Во македонскиот јазик, детерминаторите се зборови менливи по број, а во еднина и по род, што стојат при именка и што не можат да се сврзат со членските морфемии *-ов...*, *-он...*, *-ои...* (*тиој*, *никој*, **тиојој*, **никојов* итн.). Иако не се лексички единици, во детерминаторите се вбројуваат и споменатите членски морфемии, кои се дефинираат екстензионално. Главната синтаксичка функција на детерминаторите е да ја придружуваат именката. И придавките се придружни елементи на именката, но за разлика од детерминаторите, по правило можат да се сврзат со членските морфемии (*нов*, *новиој*). Детерминаторите претежно одговараат на атрибутивно употребените лично-предметни и показни заменки кај Конески (1976: 338 и натаму) и на придавските заменки кај Минова-Ѓуркова (2000: 48 и натаму)⁴. Лексичките детерминатори (освен *низаеден*)⁵ се јавуваат во почетокот на именската синтагма, а постпозициските членски морфемии обично се сврзуваат со првиот збор во именската синтагма (*овој човек*; *сѝариој човек*; *човекој*, *сѝар* и *изнемошѝен*; *ѝрадој домаќин*)⁶. Детерминаторите ја изразуваат референцијалната карактеристика на јазикот, а се јавуваат и во експресивна употреба и тогаш можат да стојат зад именката (*лажѝо ниеден*) (Минова-Ѓуркова 2000: 37, 110; сп. Бојковска 2011б).

Според истиот критериум, детерминаторите во германскиот јазик се зборови менливи по број и по падеж, а во еднина и по род, што ја придружува-

² Под флексија се подразбира менувањето на зборот според граматички категории, т. е. образувањето зороформи.

³ Овој критериум за класификација на зборовите е применет во македонскиот јазик врз примерот на неменливите зборови кај Бојковска 2011а.

⁴ Минова-Ѓуркова (2000: 110, 119) го наведува терминот детерминатори во врска со референцијалната карактеристика на именската синтагма, а во нив спаѓаат членските морфемии, показните заменки, *еден...* и неопределените заменки од типот *некој*, *нешѝо* и сл.

⁵ Постои основа и за izdelување на *низаеден* и на постпозициското *ниеден*, кое (за разлика од препозициското: *ниеден лажѝо*) нема одречно значење, во друга зборовна група, на пример во нијансирачките зборови (в. Бојковска 2011а).

⁶ Исклучок претставува, на пример, препозицискиот именски атрибут (*сѝомен-ѝлочаѝа*), кој е сврзан со цртичка со надредената именка, која се членува (сп. Минова-Ѓуркова 2000: 220).

ат именката и што не можат да се комбинираат со саксонскиот генитив (**das Peters Haus*), (Енгел [Engel] 1996: 18). За разлика од детерминаторите, придавките ја допуштаат оваа комбинација (*Peters neues Haus*). Детерминаторот обично ја отвора именската синтагма и има референцијално значење. Во ретки случаи, може да стои зад именката, како на пример, во народната поезија или во молитви (*Kindlein mein, Vater unser*).

Зборовната група детерминатори ги опфаќа следниве елементи⁷ (в. Бојковска 2011б точка 3):

Во македонскиот јазик	Во германскиот јазик
член определени членски морфемии: <i>-ов...</i> , <i>-он...</i> , <i>-ој...</i> неопределен член: <i>еден...</i>	член определен член: <i>der...</i> ; неопределен член <i>ein...</i> ; нулов член: <i>Ø</i> ;
-	присвојни детерминатори: <i>mein...</i> , <i>dein...</i> итн., <i>dessen, deren</i> ;
показни детерминатори: <i>овој...</i> , <i>оној...</i> , <i>тој...</i> ;	показни детерминатори: <i>der...</i> , <i>dieser...</i> , <i>jener...</i> , <i>derjenige...</i> , <i>derselbe...</i> , <i>solcher...</i> ;
неопределени детерминатори <i>некој...</i> , <i>кој...</i> <i>било</i> , <i>кој...-годе</i> , <i>кој...</i> (<i>и</i>) <i>да е</i> ; <i>нешто</i> , <i>нештој...</i> , <i>чиј...</i> <i>било</i> , <i>чиј...-годе</i> , <i>чиј...</i> (<i>и</i>) <i>да е</i> ; општи детерминатори: <i>секој...</i> , <i>сечиј...</i> , (<i>сиот...</i> , <i>сити...</i>);	неопределени детерминатори: <i>aller...</i> , <i>ein wenig</i> , <i>einiger...</i> , <i>etlicher...</i> , <i>irgendein...</i> , <i>irgendwelcher...</i> , <i>jeder...</i> , <i>lauter</i> , <i>mancher...</i> , <i>mehrere</i> ;
прашални детерминатори: <i>што</i> , <i>кој...</i> , <i>чиј...</i>	прашални детерминатори: <i>was für ein</i> , <i>welcher...</i> , <i>welch ein</i> , <i>wessen</i> , <i>wie</i> <i>vieler...</i> ;
одречни детерминатори: <i>ниеден...</i> , <i>никој...</i> , <i>ничиј...</i> <i>ништо</i> .	одречен детерминатор: <i>kein...</i>

Постои мал број исклучоци од правилото дека се детерминаторите менливи зборови: *нешто*, *ништо*, *што*; *laut*, *wessen*.

На лексичкиот определен член во германскиот јазик му одговара членска морфема од три корена, која освен определеност, изразува просторни и временски релации (*das Buch* наспрема: *книгава*, *книгана*, *книгашта*). Од друга страна, во македонскиот јазик отсутствуваат присвојните детерминатори бидејќи зборовите *мој...*, *твој...* итн. се однесуваат како придавки (в. т. 4.). Во оваа подгрупа евентуално може да се вбројат *чиј...* *било*, *чиј...-годе*, *чиј...* (*и*) *да е*.

⁷ Минова-Ѓуркова (2000: 53) разликува релативни придавски заменки: *кој(што)*, *што*, *чиј(што)*. Меѓутоа, според критериумот за појава на детерминаторите заедно со именка, само *чиј* го исполнува овој услов (в. Бојковска 2011б фуснота 12).

2. Детерминаторите во македонскиот јазик

Детерминаторите се согласуваат со именката по број (*оваа книга* наспрема: *овие книги*). Прашањето како да се толкува единското формално совпаѓање меѓу детерминаторот и именката (т. е. меѓу нивните збороформи) по род, е спорно и зависи од дефиницијата на поимите конгруенција и рекција. Совпаѓањето по број и совпаѓањето по род не можат да се поистоветат поради тоа што меѓу овие две категории на именката постои суштествена разлика: по правило, таа е парадигматска по број, а селективна по род⁸.

Според Минова-Ѓуркова (2000: 98 и следн.), „конгруенцијата се состои во тоа што два или повеќе елементи се приспособуваат еден кон друг во една категорија (род, број, лице и сл.) во рамките на дадена синтаксичка конструкција, на пример: *интересна книга; интересно списание; интересни весници; Тој иаѓува; Тие иаѓуваат* итн.“ Суштината на дефиницијата се состои во заемното приспособување на елементите во една категорија. Покрај категоријата број во односот меѓу детерминаторот и именката, тука спаѓаат, на пример, категориите род и број во односот меѓу детерминаторот и придавката, потоа категориите лице и број, а делумно и род, во односот меѓу подметот и прирокот итн. За да можат елементите заемно да се приспособуваат, тие мора да бидат парадигматски по односната категорија. Во спротивно, постои еднострано приспособување на елементот што е парадигматски по односната категорија, кон тој што е селективен по истата категорија. Токму таков е односот меѓу детерминаторот и именката и меѓу придавката и именката по род затоа што оваа категорија не го исполнува барањето за образување парадигма кај двата елемента. Некои автори, како на пример Ајзенберг (Eisenberg 1994: 55), во дефиницијата на конгруенцијата експлицитно го наведуваат критериумот за парадигматски карактер на односната граматичка категорија кај двата елемента што се наоѓаат во согласувачка врска: „Конституентата f_1 се согласува со конституентата f_2 ако f_1 зависи од f_2 барем во една парадигматска категорија“⁹ (в. Бојковска 2005, 2006а).

Со оглед на тоа што е именката селективна по род, единското совпаѓање меѓу детерминаторот и именката и меѓу придавката и именката по оваа категорија не го исполнува критериумот за конгруентна врска. Затоа треба да се провери применливоста на поимот рекција. Според Минова-Ѓуркова (2000: 99), тоа е врска при која „главниот и зависниот член на конструкцијата не се приспособуваат според некои категории присутни и кај едниот и кај другиот,

⁸ Исклучок се двородските именки, кои се од машки или од женски род: *жар, ѝејел, ѝесок* итн. Именките различни по род *ѝој баца : ѝаа баца, ѝој илој : ѝаа илој* итн. со меѓусебни значенски отстапувања, претставуваат хомоними.

⁹ „Eine Konstituente f_1 kongruiert mit einer Konstituente f_2 , wenn f_1 bezüglich mindestens einer Einheitenkategorie von f_2 abhängt.“ Терминот *Einheitenkategorie* (парадигматска категорија, букв.: 'категија на единици,) ги означува различните збороформи (*Einheiten*, 'единици,) што образуваат парадигма на даден збор (Ајзенберг, [Eisenberg] 1994: 36, 40).

туку е зависниот определен (управуван) во извесна категорија [...]“¹⁰. Тука спаѓа, на пример, односот меѓу личноглаголската форма и објектите. Суштествено за оваа дефиниција е што постои еднострано наложување на одредена збороформа или на одреден вид синтагма. Така на пример, личноглаголската форма ја наложува појавата на заменска форма за директен објект (*зледа некоџо*) или на одредена предлошка синтагма како предлошки објект (*се попишира на некоџо*). За да може да биде зависниот елемент управуван во одредена категорија, наредениот елемент мора да е спецификуван за таа категорија. Според тоа, секој глагол е спецификуван во однос на тоа каков објект управува. Слична е ситуацијата со именките, кои, како детерминаторот и придавката, вистина ја поседуваат категоријата род, но со инаков статус. Секоја именка е спецификувана за тоа кој род им го наложува на детерминаторот и на придавката. Глаголот и именката им ги наложуваат збороформите или синтагмите на потчинетите елементи без оглед на својата збороформа (што особено доаѓа до израз кога е именката во одреден падеж). Затоа родот кај именката не смее да се поистовети со родот на детерминаторот и на придавката. Додека е оваа категорија иманентен белег на именката, таа е „само“ флексиска¹⁰ категорија на детерминаторот и на придавката. Значи, управувачкиот елемент мора да е спецификуван и да е неменлив по категоријата што му ја наложува на управуваниот елемент, кој, пак, мора да е менлив по истата категорија. Со други зборови, управувачкиот елемент мора да е селективен, а управуваниот – да е парадигматски по таа категорија. Овој услов е содржан во дефиниција на рекцијата кај Ајзенберг (Eisenberg 1994: 52): „Конституентата f_1 ја управува конституентата f_2 ако формата на f_2 е определена од селективна категорија на f_1 “¹¹, која целосно одговара на односот меѓу именката и детерминаторот (и на односот меѓу именката и придавката) во поглед на родот.

Според тоа, неспорно е дека именката и детерминаторот се согласуваат по број бидејќи заемно се приспособуваат по таа категорија, но совпаѓањето по род како еднострано приспособување на детерминаторот кон именката во овој труд се толкува со ставот дека именката го управува детерминаторот по род (сп. Бојковска 2005; 2006а). Истото важи и за односот меѓу именката и придавката: тие се согласуваат по број, а именката ја управува придавката по род. Од друга страна, детерминаторот и придавката се согласуваат и по број и по род бидејќи и двете зборовни групи начелно се парадигматски по наведените категории.

¹⁰ Под флексија се подразбира менувањето на зборот според граматички категории, т. е. образувањето збороформи.

¹¹ „Die Konstituente f_1 regiert eine Konstituente f_2 , wenn die Form von f_2 durch eine Paradigmenkategorie von f_1 festgelegt ist.“ Терминот *Paradigmenkategorie* (селективна категорија, букв. 'категорија на парадигми,) означува дека според таа категоријата се врши класификација на парадигмите на дадена зборовна група, на пример на именските парадигми според родот (Ајзенберг [Eisenberg] 1994: 40)

Во однос на критериумите според кои се врши приспособувањето по род и по број, постои разлика меѓу членските морфемии и лексичките детерминатори, а кај членските морфемии, пак, постои разлика во однос на тоа дали се јавуваат при именка или при придавка.

Некои членски морфемии врзани за именка, даваат еднозначна информација за родот и/или за бројот на именката (на пример, *-ов, -он, -оii* за м. р. едн., *-ве, -не, -iie* за мн.). Кај разнородни именки со консонатски завршок (*ipрелесii : ipрелети; ipролеii : iполеii*), членската морфема укажува на родот: *ipрелесiiа (-iia, ж. р. едн.)* наспрема: *ipрелетиоii* (м. р. едн.), а кај двородските именки со помош на членот се врши избор на еден род: *жароii* (м. р. едн.) наспрема: *жарiiа* (ж. р. едн.). Но од друга страна, повеќе од една членска форма се сврзуваат со истородни именки (на пример, *-iia* и *-оii* кај именки од м. р.: *кадијаiiа* наспрема: *човекоii*). Според тоа, членските форми не се секогаш индикатори за родот и/или за бројот на именката, туку (обично) зависат од завршокот на именката (сп. Конески 1976: 228; Тополињска 1974: 35; Минова-Гуркова 2000: 38 и следн.). Во ставот дека именката го управува детерминаторот по род, треба да се придодаде спецификата дека именката ја управува членската морфема и според својот завршок.

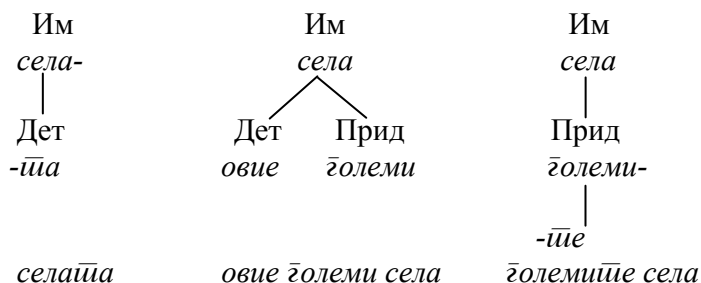
Членските морфемии *-ов, -он, -оii*, се употребуваат со именки од м. р. едн. со консонантски завршок (*сiiолоii*). Членските морфемии *-ва, -на, -iia* се комбинираат со именките од ж. р. и м. р. во едн. што завршуваат на *-а* (*масиiа, судијаiа*), со именките во ср. р. мн. (*селатиа, iолињаiа*) и со збирномножинските форми на *-ја* и *-ишiiа* (*крилјаiа, ридишiiаiа*). Членските морфемии *-во, -но, -iio* се сврзуваат со сите именки во ср. р. едн. (*iолеiio, селоiio*), со збирномножинските форми на *-је* и со множинската форма *луге*, како и со именките од м. р. едн. на *-е, -о, -у, -и*, кои именуваат лица од машки пол (*аiiашеiio, журуiio*), (Минова-Гуркова 2000: 39). Членските морфемии *-ве, -не, -iie* се додаваат кон сите множински форми на *-и*, образувани од именки од машки и од женски род (*сидовиiie, масиiie*), и кај множинските форми *раце, нозе* (*рацеiie, нозеiie*). Истите правила важат и при употребата на неменлива придавка пред именката: *iiaзе лебоii, бордо фусiiаноii*.¹²

Членските морфемии врзани за придавката, се согласуваат со неа по број, а во еднина и по род. Морфемите *-ов, -он -оii* се јавуваат кај придавки во м. р. едн., каде што членот се надоврзува на старата определена формата на *-и* (*новиоii*), морфемите *-ва, -на, -iia* се комбинираат со придавки во ж. р. едн. (*новатиа*), морфемите *-во, -но, -iio* се јавуваат со придавки од ср. р. едн. (*новоiio*), додека во множина се јавуваат членските морфемии *-ве, -не, -iie* (*новиiie*).

¹² Во разговорниот јазик може да се членува неменливата придавка: **iiaзеiio леб, *бордоiio фусiiан*. Формата на членската морфема зависи од нејзиниот завршок, при што важат истите правила како кај именките. Значи, овде може да се говори за управување на членската морфема од страна на придавката според завршокот, т. е. за истиот однос како меѓу именката и членската морфема кога е врзана за неа (в. г.; в. фуснота 11).

Формата на лексичките детерминатори, врз која не влијае завршокот на именката и на придавката, се определува според бројот на именката, а во еднина и според родот Детерминаторите *овој, оној, њој, еден* итн. се употребуваат при именки од м. р. едн. (*овој сѝол*); *оваа, онаа, њаа, една* итн. стојат при именки од ж. р. едн. (*оваа маса*); *ова, она, њоа, едно* итн. се комбинираат со именките од ср. р. едн. (*ова село*), а во множина се јавуваат *овие, оние, њие, едни* итн. (*оние сѝолови/маси/села*).

Во дијаграмот на зависност, лексичките детерминатори се сателити (зборови подредени) на именката, а таква хиерархиска позиција имаат и членските морфеме кога се врзани за именка. Во именска синтагма со членувана придавка, членските морфеме се определуваат како непосредни сателити на придавката и како посредни сателити на именката бидејќи прво, членот се врзува за придавката (*новиоѝ фусѝан*), а не за именката, и второ, тој се согласува со соодветната придавска форма за број, а во еднина и за род (*новиоѝ судија, новиѝе судии*), а не се управува според завршокот на именката како кога е нејзина флексема (*судијаѝа*).¹³ Следниве дијаграми ја илустрираат позицијата на лексичките детерминатори и на членските морфеме во депенденциската структура:

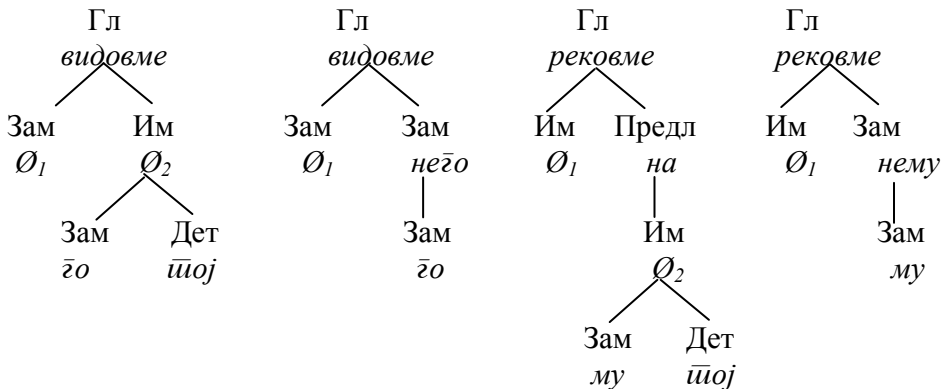

Иако основната функција на детерминаторите е да ја придружуваат именката, во определени случаи тие можат да се употребат самостојно: *Го среѝнавме ѝој (а не овој човек)*. Ако во самостојна употреба не се менува детерминаторската збороформа, тогаш може да се говори за елиптична именска синтагма. Инаквата флексија сведочи за припадност кон друга зборовна група, имено кон заменките: *Го видовме неѝо*. Оттаму произлегува дека разграничувањето на детерминаторите спрема заменките се состои во две особини: во дистрибуцијата (детерминаторите се атрибути на именка, а заменките вршат иста синтаксичка функција како именските синтагми)¹⁴ и во флексијата

¹³ Кога во разговорниот јазик е сврзана со неменлива придавка, членската морфема се приспособува кон нејзиниот завршок (**ѝазеѝо леб, *бордоѝо фусѝан*), а не кон завршокот на именката како кога е сврзана со неа (*фусѝаноѝ*) – (в. фуснота 10).

¹⁴ Исклучок претставува кратката личнозаменска форма, која може да се јави и во иста синтаксичка функција како именската синтагма (*Го видов*) и како нејзин придружен елемент при удвојување на предметот (*Го видов човекоѝ*).

(додека детерминаторите ги изгубиле синтетичните падежни форми, нивни остатоци се сè уште присутни кај некои заменки, пред сè кај личните). Ова е особено значајно за субјектните форми на личната заменка за трето лице, кои формално се совпаѓаат со детерминаторот *ѝој*, *ѝаа*, *ѝоа*, *ѝиѝе*¹⁵. Но заменските форми отстапуваат од детерминаторските во другите синтаксички функции, на пример: *не̄го̄ љо, нему му* наспрема детерминаторот *ѝој* со иста форма во сите синтаксички функции; сп. *Го видовме не̄го̄. Му рековме нему.* наспрема: *Го видовме ѝој (а не овој човек). Му рековме на ѝој (а не на овој човек).* Депенденцискиот дијаграм ги отсликува овие релации.

Го видовме ѝој (човек). Го видовме не̄го̄. Му рековме на ѝој (човек). Му рековме нему.

Со $\emptyset_1$ е претставен имплицитниот подмет *ние*, а со $\emptyset_2$ – изоставената именка *човек*.

Можностите за меѓусебно комбинирање на лексичките детерминатори се ограничени (*сиѝѝе овие книљи*; разговорно: *ѝој еден човек* итн.). Истото важи и за комбинациите од членски морфемии и лексички детерминатори, кои, по правило, стојат во комплементарна дистрибуција (Тополињска 1974: 66). Значи, не само што лексичките детерминатори не можат да се сврзат со членските морфемии туку тие не се јавуваат ниту во иста именска синтаagma со нив. Но, сепак постојат исклучоци, кои обично претставуваат комбинации од показни детерминатори и од членски морфемии, карактеристични за разговорниот стил, а се јавуваат и во уметничколитературниот и во публицистичкиот стил. Можни се комбинациите: *ѝој ... -оӣ, овој ... -ов, оној ... -он, овој ... -оӣ и оној ... оӣ* (*ѝој брзооӣ човек, оној човекон* итн.). Во разговорниот јазик, показниот детерминатор може да се јави во ср. р. со членувани именки од м. р. и од ж. р.: *ѝоа женаѝа, ова друљариве ѝвои* (Минова-Гуркова 2000: 131 и следн.;

¹⁵ Двозначноста на реченицата *Таа дојде.*, каде што *ѝој* може да се толкува и како самостојно употребен показен детерминатор и како лична заменка на трето лице единина обично се отстранува со акцентирање на детерминаторот, кој често се употребува при контрастирање (*ѝаа, а не оваа*).

Тополињска 1974: 129 и следн.). Примерите покажуваат дека отсуствуваат конгруенцијата меѓу показниот детерминатор и именката по број и рекцијата на показниот детерминатор од страна на именката по род.

Во врска со појавата на показан детерминатор и на членска морфема во иста именска синтаagma, Минова-Ѓуркова (2000: 131) разликува три случаја. Прво, супстантивизирани придавки, при што членот се толкува како знак за супстантивизација: „*Оваа последново беше важно; Оној кусиоѝ го познавам; Оној мојоѝ пак се оѝил*“. Второ, супстантивизирани броеви, каде што членот исто така се толкува како знак за супстантивизација: „*Тие двеѝе ја наелекѝризираа аѝмосфератаѝа*“. Трето, именски синтагми: „*Ќе сврѝиши во оваа последнава улица; Беше ѝоа еден од оние големиѝе волци*“. Минова-Ѓуркова (2000: 131 и следн.) истакнува дека „понекогаш се чувствува пауза меѓу показната замена и членуваната именка односно ИГ и тогаш можеме да зборуваме за две одделни ИГ. Во останатите случаи имаме повторување на знакот за определеност, за пројава на редунданција, [...], при што како експресивно, стилско средство се прима показната замена, не членската морфема, макар што таа доаѓа подоцна во говорната низа“.

Во првата и во втората група примери, каде што Минова-Ѓуркова (2000: 131) препознава супстантивизација на придавка и на број (затоа што стојат во околина карактеристична за именката), може да се говори и за елиптически именски синтагми. Според овој став, самото отсуство на именката не се толкува како израз на супстантивизација, туку е потребно преостанатиот елемент, на пример придавката, да придобие именски белези во однос на флексијата, т. е. да почне да се менува како именка. Ситуацијата со членската морфема *-оѝ*, на пример, изгледа вака: таа директно се врзува за именка од м. р. едн. (*човекоѝ*), додека придавката од м. р. едн., за да се членува, мора да се јави во старата определена форма на *-и* (*младиоѝ*). За да дојде до супстантивизација, членуваната придавка треба да гласи *младоѝ, а не *младиоѝ*. Меѓутоа, во горенаедените примери, изоставената именка не оставила никаков флексиски белег на самостојно употребените елементи, т. е. тие не се флектираат како именката. Затоа, се наметнува ставот дека станува збор за елиптически именски синтагми, во кои во секое време може да се вметне изоставената именка што е позната од контекстот, без при тоа да се предизвикаат флексиски промени (*Оваа последново ѝрашање беше важно; Оној кусиоѝ маж го познавам; Оној мојон маж пак се оѝил; Тие двеѝе жени ја наелекѝризираа аѝмосрефаѝа*). За супстантивизација на придавки евентуално може да се говори кај придавките во ср. р. едн. со сеопфатно значење, кон кои не може да се додаде именка без да се стесни нивниот значенски опсег макар што и тие не придобиваат именска флексија (*Го очекува најлошоѝо; Се ѝлаши од неѝознаѝоѝо*).

Во третата група примери на Минова-Ѓуркова (2000: 131), која ги опфаќа конструкциите со придавка: *оваа последнава улица* и без неа: *оваа улицава*, како и сите гореопишани комбинации на *в-/-н-/-ѝ*-коренот, се разликуваат два случаја: појава на пауза и отсуство на пауза меѓу показниот детерми-

натор и членуваниот збор (обично придавка). Како што беше кажано, според Минова-Ѓуркова, конструкциите со пауза можат да се толкуваат како кумулирани именски синтагми, од кои првата е елиптична, а кај тие без пауза редундантна е членската морфема (в. г.; сп. Бојковска 2006б).

Ако при појавата на пауза меѓу показниот детерминатор и членуваниот збор се појде од две именски синтагми, тогаш целосната конструкција би требало да гласи: *оваа улица, последнава улица*. Овде станува збор за кореферентни именски синтагми, од кои втората покажува белези на апозиција, само што, наспрема „вистинските“ апозиции, ја содржи истата именска глава како односната елиптична именска синтагма. Тие белези се: синтаксичкокатегоријален статус на именска синтагма, одделеност од соодносната именска синтагма со запирка, одн. со пауза во зборувањето и нерестриктивно значење, т. е. Факултативност.

Во врска со прашањето кој елемент е редувантентен, показниот детерминатор или членската морфема, кога нема пауза меѓу показниот детерминатор и членуваниот збор, може да се појде и од следниве размисли. Показните детерминатори и членските морфемии имаат делумно заеднички семантички белези: определеност со деиктичко значење. Значенската разлика меѓу нив се состои во тоа што показниот детерминатор има рестриктивно значење и изразува опозиција, т. е. контраст спрема други истовидни ентитети, за разлика од членските морфемии, кои изразуваат само показноопределувачка, нерестриктивна определеност (Корубин 1986; 71 и натаму; 1980: 311 и натаму). Според тоа, показниот детерминатор се употребува само кога даден ентитет се изделува од множеството истовидни ентитети во комуникациската ситуација. Наспроти тоа, кога само се посочува на ентитетот без да се става во опозиција со други истовидни ентитети, стои членската морфема. Применето врз појдовниот пример, ова значи дека ако во околината има повеќе улици, тогаш говорителот, со показниот детерминатор посочува на една од нив, со што ја изделува од другите (*оваа/онаа/џааа улица*). Ако во говорната ситуација има само една улица, тогаш тој во зависност од положбата во просторот, може да ја употреби само соодветна членска морфема (*улицава, улицана, улицайџа*). Поаѓајќи оттаму ова, редувантниот елемент (показниот детерминатор или членската морфема) се определува во зависност од конкретната комуникациска ситуација. Во случај кога има повеќе истовидни ентитети во комуникациската ситуација и кога поради рестриктивното значење е неопходен показниот детерминатор, редувантна е членската морфема, а во случај кога има само еден ентитет од тој вид во опкружувањето, поради што е можно само нерестриктивното посочување на ентитетот со помош на членската морфема, редувантен е показниот детерминатор (сп. Бојковска [Bojkovska] 2013).

Илиевски (1984) ја разгледува хипердетерминираноста во историски и ареален контекст, имајќи го за заднина фактот дека синтетичните форми постепено ја изгубиле изразноста, што довело до потреба од потсилување со аналитични форми. Хипердетерминираноста не се однесува само на двојно опре-

делените именски синтагми, туку опфаќа и други случаи, како на пример, удвојувањето на предметот и на употребата на предлози заедно со синтетични падежни форми. Корените на хипердетерминираноста тој ги лоцира во општословенскиот јазик, а за нејзиното ширење придонеле влијанието на други балкански јазици (на пример, грчкиот) и послабата писменост на македонското население, особено во периодот на турското ропство, т. е. превладувањето на говорениот јазик, кој се одликува со емфатичност, емоционалност и плеоназми.

3. Детерминаторите во германскиот јазик

Согласувањето меѓу детерминаторот и именката по род, кое беше разгледано во врска со македонскиот јазик (в. т. 2.), важи и за германскиот. Со оглед на тоа што и германските именки се по правило селективни под род¹⁶, истите аргументи се применливи и овде. Според тоа, и во германскиот јазик постојат рекција на детерминаторот од страна на именката во однос на родот во еднина и конгруенција меѓу детерминаторот и именката во однос на бројот. Меѓу овие две збороформи постои и конгруентна врска во однос на падежот, а детерминаторот и придавката се во конгруентна врска по род, број и падеж. Ако се пренебрегне фактот дека се именките селективни по род, тогаш и во германистичката лингвистика може да се смета дека во именската синтагма постои конгруенција по род, број и падеж. Таков став застапуваат, на пример, Хелибиг, Буша (2001: 540), (в. Бојковска 2006а).

Секој детерминатор има своја парадигма по број и по падеж, а во еднина и по род. Во рамките на именската синтагма, детерминаторските форми ги обележуваат родот, бројот и падежот на именката, но постојат и хомонимни детерминаторски форми, т. е. хомоформни детерминатори (*die* е израз на ж. р. едн. ном./акуз. и на мн. ном./акуз.). Именската деклинација обично го изразува бројот (*Buch, Bücher*), додека падежната флексија во голема мера е загубена (*Buch* ги означува сите падежи во едн., освен ген.), при што кај имен(с)ката (јака деклинација) најчесто се маркирани ген. едн. и дат. мн. (*Buches, Büchern*).

Значаен морфосинтаксички белег на односот меѓу детерминаторот и придавката е што тој влијае врз придавската деклинација (*ein langweiliges Buch, das langweilige Buch*). Ова не значи дека детерминаторот „решава“ за вредностите на категориите род, број и падеж на придавката, туку само дека ги определува нејзините флексеми за веќе зададените вредности на овие категории. Тие зависат од именката, при што родот е нејзин иманентен (селективен) белег, бројот (освен кај *singularia tantum* и кај *pluralia tantum*) зависи од говорителот, т. е. од исечокот од реалноста што говорителот го означува, а падежот е

¹⁶ Исклучок се именките *der/das Liter, der/das Meter, der/das Dschungel* итн. Именките *der Leiter : die Leiter, der Tor : das Tor* итн., чија промена на родот повлекува значенска (и флексиска) разлика, претставуваат хомоними. Инаку, родот на именката е условен од семантичките групи и од зборообразувачките морфеме: така на пример, називите за годишните времиња се од машки род (*der Herbst, der Winter*), а именките образувани со суфиксот *-ei* се од женски род (*Konditorei*).

управуван од елементот (глагол, предлог итн.) што ѝ е надреден на именката. Поради зависноста на придавската флексија од детерминаторот, во германскиот јазик може да се постулира нуловиот член¹⁷. Тоа е детерминатор без акустичка и графемска реализација, кој постои во длабинската структура и кој на површината остава „траги“ кај придавската зборформа (*dem/einem starken Wein* наспрема: *starkem Wein*). На тој начин доследно се опишува оваа флексиска зависност, т. е. и во случаите кога нема реализиран детерминатор, се говори за тоа дека детерминаторот ја условува појавата на одредена флексема кај придавката.

Придавките обично имаат три флексиски парадигми (зад определен член, зад неопределен член и при нулов член), а детерминаторите, по правило, само две (*dieses mein Land* : **ein mein Land* : *mein Land*; Енгел [Engel] 1996: 524, сп. Бојковска 2011б, фуснота 8). Ако се постулира нуловиот член, детерминаторот се определува како облигаторен придружен елемент на именката (в. Бојковска 2011б). Тогаш на детерминаторот општо му се припишува функцијата на преобразувач на именката во именска синтагма, дури и во случаите кога не е реализиран.

Макар што е детерминаторот типичен придружен елемент на именката, во определени случаи може да се јави самостојно:

- *Wir haben dieses Buch bereits entliehen.*
- *Wir haben dieses bereits entliehen.*

Елементот *dieses* се смета за детерминатор и кога е употребен самостојно, а зборовните групи во кои се јавува, претставуваат елиптични именски синтагми. Меѓутоа, ваквото толкување е можно само тогаш кога зборот во самостојна и во атрибутивна употреба има иста флексија. Самостојно можат да се употребат показните детерминатори *dieser, jener, derjenige*, неопределените детерминатори *aller, einiger, jeder* итн.

Некои елементи во самостојна употреба покажуваат различна флексија во однос на флексијата во атрибутивна употреба:

- *Ein Mann blieb zurück.* : *Einer blieb zurück* (Енгел [Engel] 1996: 524).
- *Ich habe sein Auto beschädigt.* : *Ich habe seines beschädigt.*

Елементите што во самостојна употреба имаат инаква флексија се толкуваат како заменки. Оваа зборовна група не може да ја придружува именката (**einer Mann, *seines Auto*). Од друга страна, соодветните детерминатори не можат да се јават самостојно (**Ein blieb zurück. *Ich habe sein beschädigt.*). Според тоа, додека детерминаторите, по правило, претставуваат придружни елементи на именката, заменките имаат иста дистрибуција како именската синтагма. Освен по дистрибуцијата, овие две зборовни групи се разликуваат и по

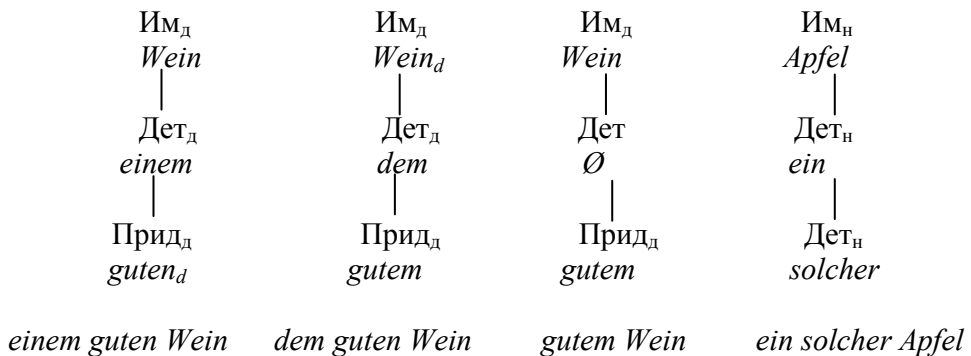
¹⁷ Додека Хелбиг, Буша (Helbig, Buscha 2011), слично на Енгел (Engel 1996), го употребуваат нуловиот детерминатор, Цифонун и др. (Zifonun et. al. 1997) говорат за именски синтагми без детерминатор.

флексијата (на пример, во м. р. едн. ном., детерминаторот гласи *ein*, а заменката – *einer*).

Детерминаторите имаат ограничени можности за меѓусебно комбинирање. Присвојните детерминатори можат да се употребат со детерминаторите *all(er)*, *dieser* и евентуално со *jener*. Неопределениот детерминатор *all(er)* може да се комбинира со определениот член, со показните детерминатори (освен со *derselbe*), детерминаторот *manch* со *ein* итн. (Енгел [Engel] 1996: 553 и натаму). Тоа го илустрираат примерите: *alle meine Freunde*; *diese meine Bücher*; (?)*jene seine Blumen*; *all die Bücher*; *alle diese Fragen*; *manch ein Beamter*.

Со меѓусебното комбинирање на детерминаторите се образуваат детерминаторски синтагми со едноставна структура, која станува покомплексна ако во нивниот состав влезе придавка (в. д.). Во детерминаторските синтагми, првиот детерминатор ја условува флексијата на другите детерминатори.

Во дијаграмот на зависност, детерминаторот е елемент што зависи од именката¹⁸. Ако во него се одрази зависноста на придавската флексија од детерминаторот, тогаш придавката се определува како негов зависен елемент, што важи и за нуловиот член. Според тоа, придавката претставува дел од детерминаторската синтагма.¹⁹ Кога се јавуваат два детерминатора, тогаш, од истите причини, само првиот е директно зависен од именката, а вториот детерминатор зависи од првиот.

¹⁸ Постои и инаква можност за структурирање на групите зборови од именка и детерминатор: детерминаторот да се определи како глава, а именката и другите елементи како негови подредени елементи. Тогаш се говори за детерминаторска синтагма (фраза), која ја инкорпорира именкската синтагма (сп. Олсен [Olsen] 1991).

¹⁹ Терминот „детерминаторска синтагма“ употребен од овој труд, кој поимно одговара на Енгеловиот термин „Determinativphrase“ (Engel 1996: 553 и натаму), се разликува од оној претставен во фуснота 13. Детерминаторската синтагма овде не ја опфаќа именката, туку е група зборови чија глава е детерминатор и која зависи од именката. Во примерот *einem guten Wein*, детерминаторската синтагма гласи: *einem guten*.

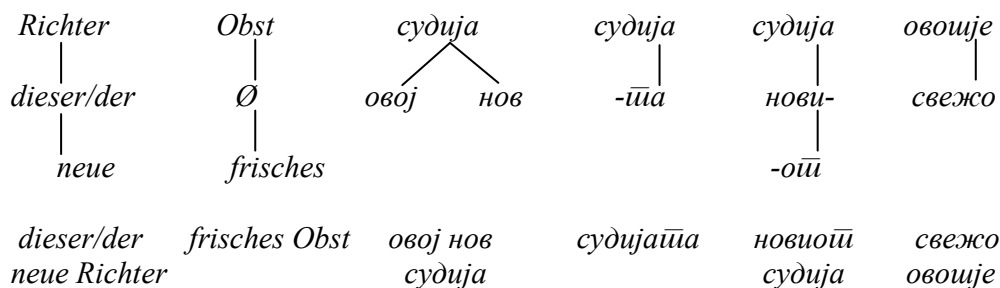
4. Контрастирање

Зборовната група детерминатори ги покажува следниве совпаѓања во македонскиот и во германскиот јазик. Прво, детерминаторите во двата јазика начелно ја преобразуваат лексичко-граматичката категорија именка (*село, Dorf*) со денотативно значење во синтаксичката категорија именска синтаagma со референцијално значење (*ова село, dieses Dorf*). Второ, тие се согласуваат со именката и со придавката по број, а со придавката во еднина и по род. Во еднина, именката го управува детерминаторот по род (ср. р. едн.: *ова мало село*, ср. р. едн. ном./акуз.: *dieses kleine Dorf*). Трето, во двата јазика има мал број неменливи детерминатори (*нишџо, laut* итн.). Четврто, формата на детерминаторите во германскиот јазик (мн.: *die Männer/Frauen/Kinder*; м. р.: *der Mann*, ж. р.: *die Frau*, ср. р.: *das Kind*) и на лексичките детерминатори во македонскиот јазик (мн.: *џие мажи/жени/деца*; м. р. едн.: *џој маж*, ж. р. едн.: *џаа жена*, ср. р. едн.: *џоа деџе*), како и на членските морфеме врзани за придавка (мн.: *младиџие мажи/жени/деца*; м. р.: *младиоџ маж*, ж. р.: *младаџа жена*, ср. р.: *малоџо деџе*), обично го изразува бројот на именката, а во еднина и родот. Петто, во двата јазика постојат полифункционални детерминаторски форми (*-ва, -на, -џа*: ж. р. едн.: *женаџа*; м. р. едн.: *судијаџа*; мн.: *селаџа, лисјаџа*; м. р. едн. ген.: *des Tisches*, ср. р. едн. ген.: *des Buches*).

Разликите се состојат главно во следново. Прво, додека во германскиот јазик, сите детерминатори се лексички единици, во македонскиот јазик членот е врзана морфема. Второ, членските морфеме (*-ов..., -он..., -оџ...*), покрај определеноста, изразуваат просторни и временски релации (*човеков, човекон, човекоџ*), а нивната форма делумно зависи од завршокот на именката (ср. р. едн.: *селоџо*, збирна мн.: *лисјеџо*). Трето, присвојните зборови *mein* итн., во германскиот јазик се детерминатори (тие не се комбинираат со саксонскиот генитив: **meine Goethes Werke*), а во македонскиот се придавки (се врзуваат со членските морфеме: *мојаџа кука*; за *чиј* в. т. 1.)²⁰. Четврто, детерминаторите во германскиот јазик се согласуваат со именката по падеж, а во најголемиот број случаи дури и морфолошки го маркираат падежот со оглед на тоа што падежната флексија кај именката, со исклучок на јаката деклинација во м. р. и ср. р. едн. ген. (*des Tisches/Buches*) и во мн. дат. (*den Tischen/Büchern*), е претежно загубена (ж. р. едн. ген./дат.: *der Frau*). Во македонскиот јазик, кој има изразито аналитички карактер, кај детерминаторите нема остатоци од падежни форми, како што е тоа случај, на пример, кај личните заменки (*Го видов џој човек* наспрема: *Го видов неџо*). Петто, додека лексичките детерминатори во македонскиот јазик го изразуваат родот на именката (ж. р.: *џаа жена*, м. р.: *џој судија*), формата на членските морфеме само делумно зависи од таа

²⁰ Оттаму произлегува и една семантичка разлика: додека *mein, dein* итн. иманентно го носат белегот определеност, *мој, џвој* итн. можат да се јават со двата вида член (*еден мој, мојоџ*).

категиорија и (обично) се управува според именскиот завршок (ж. р.: *женаӣа*, м. р.: *судијаӣа*). Во германскиот јазик, формата на детерминаторот начелно зависи од родот на именката, макар што оттаму не може секогаш да се утврди оваа вредност поради полифункционалните детерминаторски форми (в. т. 3). Шесто, кога се јавуваат без именка, детерминаторите во македонскиот јазик го задржуваат детерминаторскиот статус бидејќи не им се менува флексијата (*Даж ми ја оваа книџа* наспрема: *Даж ми ја оваа*). Во германскиот јазик, со мал број исклучоци (*Ich sah diesen Film* наспрема: *Ich sah diesen*), преминуваат во зборовната група заменки (*Das ist mein Haus* наспрема: *Das ist meines*; каде што *mein* е присвоен детерминатор, а *meines* е присвојна заменка). Седмо, придавската флексија во македонскиот јазик не зависи од детерминаторот (*една нова куќа*, *новата куќа*), додека во германскиот јазик детерминаторот ѝ наложува на придавката одреден вид флексија (*ein neues Haus*, *das neue Haus*). Осмо, поради оваа околност, во германскиот јазик се постулира нулов член, кој „предизвикува“ одредени флексеми кај придавката (*der junge Wein* наспрема: *junger Wein*), додека неговото воведување во граматицата на македонскиот јазик би било излишно поради отсуството на вакво влијание (*младото вино*, *младо вино*). Деветто, поаѓајќи од двете претходни својства, зависенциските дијаграми во германскиот јазик имаат структура различна од тие во македонскиот јазик. Ако во нив се отслика зависноста на придавската флексија од детерминаторот, тогаш во германскиот јазик детерминаторот ѝ е надреден елемент на придавката, додека во македонскиот јазик се разликуваат следниве случаи: лексичкиот детерминатор се наоѓа на исто рамниште како придавката, а членската морфема зависи или од именката или од придавката:

Литература

- Бојковска Емилија 2005: „Согласување во именската синтагма во македонскиот и во германскиот јазик“, *XXXI научна конференција на XXXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 343–359.
- Бојковска Емилија 2006а: „Рекција и конгруенција“, *Литературен збор* 1–3, Скопје, 7–15.

- Бојковска Емилија 2006б: „Кумулација во именската област во македонскиот јазик“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, 31, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 55–61.
- Бојковска Емилија 2011а: „Предлог за класификација на неменливите зборови во македонскиот јазик според дистрибуцискиот критериум“, *XXXVII научна конференција на XLII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 75–92.
- Бојковска Емилија 2011б: „Зборовната група детерминатори во македонскиот и во германскиот јазик“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, год. 2, вол. 2, Штип, 101–110.
- Илиевски Петар Хр. 1984: „Хипердетерминираност во грчкиот и македонскиот јазик“, *Македонски јазик XXXV*, Скопје, 111–116.
- Конески Блаже 1976: *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Дел I и II. Скопје: Култура.
- Корубин Благоја 1980: *На македонско грамајички теми*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.
- Корубин Благоја 1986: *Јазикот наш денешен*, Огледало, Скопје.
- Минова-Гуркова Лилјана 2000: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Магор, Скопје.
- Тополињска Зузана 1974: *Грамајика на именската фраза во македонскиот литературен јазик: Род, број и њосоченост*. МАНУ, Скопје.
- Eisenberg Peter 1994: *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart, Weimar: Metzler.
- Bojkovska Emilija 2013: „Das Dependenzdiagramm im DaF-Unterricht am Beispiel der Nominalphrase im Deutschen und im Mazedonischen“ in Sektion C1: Von der Grammatik(theorie) zum sprachlichen Handeln, IX. Internationale Tagung der Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer: *Deutsch von innen – Deutsch von außen*, Bozen, Italien, 29.07–03.08.2013 (<http://pro.unibz.it/library/bupress/publications/fulltext/9788860461018.pdf>; 13.9.2017).
- Engel Ulrich 1996: *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Gross.
- Olsen Susan 1991: „Die deutsche Nominalphrase als Determinansphrase“. In: Olsen Susan, Fanselow Gisbert (Hrsg.): *DET, COMP und INFL. Zur Syntax funktionaler Kategorien und grammatischer Funktionen*. Tübingen: Narr (= Linguistische Studien 263), 35–56.
- Helbig Gerhard, Buscha, Joachim 2001: *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin usw.: Langenscheidt.
- Zifonun Gisela et al. 1997: *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin usw.: de Gruyter.

Zusammenfassung

Das Determinativ ist ein flektierbares Begleiter des Nomens, das dessen denotative Bedeutung in eine referentielle umwandelt und es dabei in eine Nominaphrase transformiert. Im Mazedonischen werden auch die Artikelmorpheme zu den Determinativen gerechnet. Das Determinativ kongruiert in den beiden Sprachen mit dem Nomen und dem Adjektiv in Numerus. Im Singular kongruiert es auch mit dem Adjektiv in dieser Kategorie, während das Nomen es in Genus regiert. Das Determinativ im Deutschen drückt den Kasus aus, umfasst Possessiva, kongruiert mit dem Adjektiv in Flexion und geht beim selbstständigen Gebrauch in der Regel in ein Pronomen über. Diese Merkmale fehlen im Mazedonischen, wo die Artikelmorpheme neben Definitheit auch räumliche und zeitliche Relationen ausdrücken und die aus Pronomina abgeleiteten Possessiva zu den Adjektiven gezählt werden.

811.18:811.163.3

811.163.3:811.18

Изворен научен труд

Хидајете Азизи¹

ГЕНЕРИЧКИОТ ЧЛЕН ВО АЛБАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Оваа статија претставува контрастивна анализа на една од најтипичните заеднички јазични карактеристики на балканските јазици. Тоа е постпозитивниот член во албанскиот и во македонскиот јазик. Со развивањето на оваа граматичка карактеристика, македонскиот и албанскиот јазик, иако им припаѓаат на различни јазични групи, видно се доближуваат еден со друг и со другите јазици од различните и.е. групи, развиени на балканска територија, а македонскиот се оддалечува од групата на словенските јазици, кои остануваат надвор од балканскиот јазичен сојуз. Посебен интерес во нашиот труд претставува употребата на членот во генеричка функција. Преку контрастивната анализа на конкретни примери се разгледуваат можностите на употребата и дистрибуцијата на генеричкиот член во двата јазика при што се констатира дека во албанскиот јазик генеричкиот член е воопшто генерализиран, додека во македонскиот јазик тој не го достигнува нивото на генерализирање како во албанскиот, што значи дека можностите за употребата на именските зборови со генеричко значење без член се многу поголеми во однос на албанскиот јазик.

Клучни зборови: балкански јазичен сојуз, албански јазик, македонски јазик, јазични карактеристики, генерички член.

Контактите помеѓу албанскиот и македонскиот јазик, создадени од просторната блискост и од заедничките историски судбини, овозможиле овие два јазика, со текот на времето, да создадат редица заеднички карактеристики во нивната јазична структура, како резултат на што и се вклучуваат во една заедничка група, наречена балкански јазичен сојуз,² иако во рамките на индо-европската фамилија на јазици, чиј дел се и тие, им припаѓаат на различни јазични групи: македонскиот, на групата на словенските јазици, а албанскиот, на самостојна група.

Од мноштвото заеднички карактеристики што се создадоа во балканските јазици, како резултат на заемните влијанија, определениот член, како

---

¹ Институт за духовно и културно наследство на Албанците – Скопје, idaazizi@yahoo.com

² каде што припаѓаат: албанскиот, грчкиот, македонскиот, бугарскиот, романскиот, ароманскиот, дакороманскиот, мегленороманскиот, а на ниво на дијалектен јазик и српскиот (југоисточните српски говори). Види повеќе за ова кај Јашар-Настева (1998: 149).

што ни дава до знаење и Ш. Демирај (1994: 99), е една од најтипичните за овие јазици. Со ова, македонскиот (и бугарскиот) видно се оддалечува од групата на словенските јазици, кои остануваат надвор од балканскиот јазичен сојуз и се доближува до другите јазици од различните индоевропски групи, развиени на балканската територија.

Членот е широк и дискутабилен концепт кога се има предвид, пред сè, поимот член³, неговите функции, дали треба да се смета како одделна зборовна група или не⁴ итн. Во оваа статија се осврнуваме само на еден сегмент на постпозитивниот член, а тоа е неговата генеричка функција во албанскиот и во македонскиот јазик. Кога се зборува за функциите на постпозитивниот член во двата јазика, треба да се истакне познатиот факт дека овој член има две функции: примарна или базична, а која се нарекува определувачка функција на членот, во која членот се прикажува како показател, не само површински туку и длабински, на определување на различни елементи од реалноста, елементи кои, преку членот, се идентификуваат, се одделуваат или се конкретизираат, и како такви, ги исклучуваат сите други елементи од истата класа во којашто припаѓаат; и секундарна функција, која се нарекува генеричка функција на членот, со која членот ги карактеризира елементите од стварноста како нешто што симболизира цело едно множество на припадност, елементи кои имаат заеднички специфики, а не само еден елемент од ова множество, како одделен и идентификуван елемент.

Генерички член

Генеричката функција на постпозитивниот член е прифатена од лингвистите како за албанскиот така и за македонскиот јазик, функција која е карактеристична и за другите балкански јазици што имаат член. Но мотивацијата за употребата на генеричкиот член како и неговото распоредување во овие два јазика, не е секогаш еднозначна. Ова не подразбира дека нема допирни точки и

³ Особено во албанскиот јазик, каде што, освен определениот и неопределениот член, постои и препозитивен член кој од функционален аспект не се совпаѓа со претходните членови, а со определениот член се совпаѓа само од дијахронски аспект, бидејќи имаат заедничко потекло, поради што, во голема мера, се совпаѓаат и од формален аспект. Затоа, во албанската лингвистика, наместо поимот член, се предлагаат и други термини, како *определувачка насџавка*, *насџавка-член* и др., за определениот член, и *граматички часџици*, *формообразувачки* и *зборообразувачки часџици*, *прејозитивни насџавки* и др., за препозитивниот член. Види за ова: Агалиу и др. (1995: 37, 47), Љ. Муљаку (1987: 86), Ф. Агалиу (1972: 59), М. Челику (1997: 15, 51), Р. Несими (2000: 83) и др.

⁴ Имајќи го предвид тоа дека мислењата се различни околу прашањето дали членот треба да се смета како одделна зборовна група, чии застапници се постари истражувачи, како Џувани, Шепери, Мудеризи, Ципо и др., или да не се смета како таков, мислење кое се прифаќа од група подоцнежни истражувачи, дел од кои се и академици, составувачи на граматиката на албанскиот јазик, како Ф. Агалиу, М. Челику, Л. Муљаку, Ш. Демирај, С. Риза, Р. Несими, О. Бухолц и други.

паралелизми во употребата и во распоредувањето на овој член во албанскиот и во македонскиот јазик, но и разликите се евидентни.

Функцијата на генеричкиот член

Како што спомнавме и порано, употребата на членот со генеричка функција е секундарна во однос на примарната употреба, во која членот се јавува во идентификувачка функција за да реферира или да покажува конкретни, идентификувани елементи, исклучувајќи ги сите други елементи од множеството во кое припаѓаат.

Во генеричка функција членот не определува само еден одделен, идентификуван елемент од едно множество или класа, туку определува цело едно множество од елементи, сродни меѓу себе. Именката, во овој случај, на која ѝ се додава членот, се претставува како назив на сите елементи, без исклучок, од именуваното множество кое претставува ист род, ист тип животни, растенија или множества на луѓе, окарактеризирани со одредени специфики. Со други зборови, во поголемиот број случаи, преку еден одделен елемент од едно множество, во еднинска форма, се претставуваат сите други елементи од истото множество (Агалиу 1995: 126). Ова подразбира дека членот, во овој случај, не го стеснува општото значење на еден елемент до границите на еден конкретен идентификуван елемент, туку ограничува цело едно множество на елементи во однос на сите други множества. Поради ова, кај овие именки се неутрализира граматичката категорија број, што значи дека можат да се јавуваат, без да го менуваат значењето, и во еднина и во множина. И ова се однесува како за албанскиот така и за македонскиот јазик. На пр., еднинската форма на именката *јаболко* во следниот пример: *Јаболко̄ӣо е овошје*, е еднозначна со множинската форма на истата именка, како во примерот: *Јаболка̄ӣа се овошја*. И албански: *Molla është pemë*, кое е еднозначно со *Mollët janë pemë*.

Така, преку називот на еден елемент (во конкретниот пример – *јаболко̄ӣо*), се подразбира називот на множеството *јаболка*, сфатено како сума од сите *јаболка*. Според ова, генеричкото значење на именката, освен со членска морфема, може да се изразува и со заменските определби за еднина, *секој (-а, -е)*, и за множина, *сите* (Минова-Ѓуркова 1994: 117). И ова се однесува како на македонскиот така и на албанскиот јазик, преку заменските определби *çdo, secila*, за еднина, и *të gjithë*, за множина. На пример:

Секое јаболко е овошје./Сите јаболка се овошје.

Secila mollë është pemë. / Të gjitha mollët janë pemë.

Во генеричка функција, освен определениот член, и во албанскиот и во македонскиот јазик може да се употребува и неопределениот член. Во овој случај, именката со генеричко значење, површински сигнализирана со определен член, е еквивалентна со именката со исто значење, површински сигнализирана со неопределен член. На пример, именката *родииел*, изразена со генерич-

ки член, во реченицата *Родиџелоџи љреба да се ѓриџи за своџиџе деџа!*, е еквивалентна со именката *еден родиџел*, изразена со неопределен член, како во следниот пример: *Еден родиџел љреба да се ѓриџи за своџиџе деџа!* Во албанскиот јазик: *Prindi duhet të kujdeset për fëmijën e vet!* = *Një prind duhet të kujdeset për fëmijën e vet!*

Членот, во генеричка функција, се употребува и во реченици со негација, каде што, исто така, како и во речениците без негација, граматичката категорија *број* е ирелевантна. Сп.:

Јаболкоџо не е љраска. = *Јаболкаџа не се љраски.*

И на албански:

Molla nuk është pjeshkë. = *Mollët nuk janë pjeshkë.*

Тука, за разлика од речениците без негација, генеричкиот член може да се заменува со заменските определби *ниеден* (-на, -но) во македонскиот, и *asnjë*, во албанскиот. На пример:

Ниедно јаболко не е љраска. = *Asnjë mollë nuk është pjeshkë.*

Информацијата дека се работи за генеричка употреба на членот, кој овозможува именката со која тој се употребува да добие генеричко значење, често, не може да се добие само на ниво на реченица, затоа таа се бара во поширокиот контекст во кој е употребена членуваната именка. На пример, истата именка, во зависност од лексичкиот контекст, може да се интерпретира различно, како одделна идентификувана именка или, пак, како именка со генеричко значење, каде што членот се јавува во генеричка функција. Во следниот пример:

Девојчињаџа се џочувџиџиџелни од момчињаџа. / Vajzat janë më të ndjeshme se sa djemtë.

членот кај именките *девојчињаџа* и *момчињаџа* е употребен со генеричко значење со што се означуваат сите девојки и сите момчиња. Но членот кај истите именки може да биде интерпретиран и како определен член, при што именките стануваат идентификувани и употребени во анафорска функција, ако претходно имаме таков контекст каков што следи:

Во нашаџа ѓруџа има и девојчиња и момчиња. Девојчињаџа се џочувџиџиџелни од момчињаџа. /Në grupin tonë ka edhe vajza edhe djem. Vajzat janë më të ndjeshme se sa djemtë.

Тоа значи дека, во овој случај, не станува збор за девојчињата и за момчињата воопшто, туку само за оние девојчиња и за оние момчиња, припадници на групата што е спомната претходно.

Дистрибуција на членот со генеричко значење

Употребата на членот во генеричка функција се условува од синтаксичките правила кои владеат во еден јазик. Овој став на Демирај (1986: 300) особено се однесува на албанскиот јазик, каде што, под влијание на синтаксичката аналогија, членот кај именките со генеричко значење и кај сопствените имиња

е дистрибуиран и генерализиран како кај општите именки со индивидуализирачко значење, што значи дека, во сите оние синтаксички функции во кои општите именки со индивидуализирачко значење се употребуваат со член, во истите синтаксички функции се членуваат и општите именки со генеричко значење. Во овој правец, албанскиот јазик видно се разликува од македонскиот, каде што именките со генеричко значење имаат повеќе можност да се употребуваат и без ниту една определба отколку што е тоа можно во албанскиот, вклучувајќи го тука и членот.⁵

Во албанскиот јазик, кај именките со генеричко значење, членот стана задолжителна граматичка определба во случаите кога именката не се определува со некоја друга определба. Ш. Демирај (1986: 300) ова го објаснува со тоа што, во индоевропските јазици, кои во својот систем имаат определен член, некаде повеќе, а некаде помалку, именката не може да се употребува без некоја определба.

За разлика од албанскиот, во македонскиот јазик именките со исто значење и во иста позиција, имаат повеќе можност да се јавуваат и без никаква определба.⁶

Определениот член се јавува, пред сè, кај именки кои стојат во почетна позиција во реченицата, а тие најчесто функционираат како тема на исказот, со којашто се сигнализираат познати факти, односно која претставува назив на нешто што е веќе идентификувано, за разлика од ремата со којашто се дава новото, непознатото во реченицата. На пример, во реченицата:

Задачата не беше тешка. /Detyra nuk ishte e rëndë.

именката *задача*, на која ѝ се додава членот, е тема којашто укажува на *задача*, веќе позната за нас, затоа и е употребена анафорски. Оттука, зачестеноста на конструкциите во кои конкретниот идентификуван елемент се посочува со членувана именка, врши притисок и именките со генеричко значење, како резултат на синтаксичката аналогија, да се јавуваат со член. Ова се однесува особено на албанскиот јазик, каде што именките во номинатив, во линеарна почетна позиција, задолжително се употребуваат со определби како што се, на пример, членот (било тоа да е определениот/генеричкиот член било неопределениот член) или други определби.

Во почетна позиција, генеричкиот член најчесто се јавува со именки во функција на подмет, бидејќи најтипичната форма на изразувањето на подметот е именката во номинатив, во членувана форма. Спореди ги примерите во македонскиот јазик:

---

⁵Во македонскиот јазик, за разлика од албанскиот, употребата на членот не е дистрибуирана и кај сопствените именки, освен во ретки случаи, кога именките добиваат емотивна обоеност.

⁶ И во македонскиот јазик, синтаксичката аналогија влијаела употребата на членот да стане вообичаена, но не и задолжителна како во албанскиот јазик. Види за ова З. Тополињска (1974: 81).

Родиџелои не смее да се однесува лошо!

Човекои не е сезнаен.

Пиџаџа нема заби.

и во албанскиот јазик:

Prindi nuk guxon të sillet keq!

Njeriu nuk është i gjithëdijshëm.

Zogu nuk ka krahë.

Не се ретки и случаите кога членот се јавува со именки и во други синтаксички функции, на пример, во функција на директен и индиректен објект, како и во други функции. За илустрација ги претставуваме примерите каде што членот ѝ се додава на именката која, во реченицата, се употребува во функција на директен објект:

Родиџелиџе џреба да џи џочииџуваме! / **Prindërit** duhet t'i respektojmë!

Додека, во следната реченица, во функција на индиректен објект:

На деџеџо џреба да му се обрне џолемо внимание! / **Fëmijës** duhet t'i kushtohet shumë vëmendje!

Дека членот во генеричка функција, во македонскиот јазик, е вообичаен, но не и задолжителен, укажуваат и примерите во кои именките со генеричко значење површински се сигнализираат без член. Со таква можност се среќаваме, пред сè, кај речениците со негација (Минова-Ѓуркова 1994: 117). За илустрација ги претставуваме следните примери:

Родиџел не смее да се однесува лошо!

Човек не е сезнаен.

Пиџа нема заби.

Во албанскиот јазик, еквиваленти на овие реченици би биле оние во кои генерички употребената именка се јавува со член или пак со заменска определба.

Prindi / **një prind** / **asnjë prind** nuk guxon të sillet keq!

Njeriu nuk është i gjithëdijshëm. / **Asnjë** njeri nuk është i gjithëdijshëm.

Zogu nuk ka krahë. = **Asnjë** zog nuk ka krahë.

Додека оние без член, како што е случајот во македонскиот јазик, се граматички неправилни:

***Prind** nuk guxon të sillet keq!

***Njeri** nuk është i gjithëdijshëm.

***Zog** nuk ka krahë.

Во македонскиот јазик, именките со генеричко значење, кога се во почетна позиција, освен со определен член или со други определби, можат да се употребуваат и без член, не само во реченици со негација туку и во случаи кога се модификуваат од придавски модификатор или од релативна дел-реченица:

Добар **родиџел** може да му џомаџа на **деџеџо**.

На **човек** кој мноџу зборува не може да му се верува.

кои се еквивалентни на генерички употребените именки, придружувани од определен член, од неопределениот член или заменска определба.

Добриоѝ родииѝел може да му ѝомаѝа на деѝеѝѝо. = **Еден** добар родииѝел може мноѝу да му ѝомаѝа на деѝеѝѝо. = **Секој** добар родииѝел може да му ѝомаѝа на деѝеѝѝо.

На човекоѝ кој мноѝу зборува не може да му се верува. На **еден** човек кој мноѝу зборува не може да му се верува. = На **секој** човек кој мноѝу зборува не може да му се верува.

Но, во овој случај, според М. Челику (1997: 58), именката не се јавува како назив на сите елементи, без исклучок, од именуваното множество во кое таа припаѓа, туку се јавува како назив на еден дел од елементите кои, со одредена карактеристика, се разликуваат или се одделуваат од останатите елементи од истото множество. На овој начин, одделните елементи од множеството создаваат еден вид подмножество во рамките на целото множество, бидејќи генеричкото значење на именката, на одредено ниво, се стеснува. Така, во примерот: *Добриоѝ родииѝел може да му ѝомаѝа на деѝеѝѝо*, генеричкото значење на именката се однесува само на родителите кои се одделуваат од целото множество родители со карактеристиката *добри*, која е заедничка за цело едно подмножество од множеството родители.

Во албанскиот јазик, и во овој случај, еквиваленти на именките без определби се именките употребени со определби, како што се определен и неопределениот член и заменските определби. Да споредиме:

Prindi i mirë mund t'i ndihmojë shumë fëmijës. = **Një** prind i mirë mund t'i ndihmojë shumë fëmijës. = **Çdo** prind i mirë mund t'i ndihmojë shumë fëmijës.

Njeriut që flet shumë nuk mund t'i besohet. = **Një** njeriu që flet shumë nuk mund t'i besohet. = **Çdo** njeriu që flet shumë nuk mund t'i besohet.

додека конструкциите без член не се можни:

**Prind i mirë mund t'i ndihmojë shumë fëmijës.*

**Njeriu që flet shumë nuk mund t'i besohet.*

Значењето на именката останува исто и кога се употребува во множина:

Dobritëe rodiiëeli moжааѝ мноѝу да му ѝомаѝааѝ на деѝеѝѝо. = **Сиѝе** добри родииѝели можааѝ мноѝу да му ѝомаѝааѝ на деѝеѝѝо.

Prindërit e mirë mund t'i ndihmojnë shumë fëmijës. = **Gjithë** prindërit e mirë mund t'i ndihmojnë shumë fëmijës.

Na luѓeѝѝо кои мноѝу зборувааѝ не може да им се верува. = На **сиѝе** луѓе кои мноѝу зборувааѝ не може да им се верува.

Njerëzve që flasin shumë nuk mund t'u besohet. = **Të gjithë** njerëzve që flasin shumë nuk mund t'u besohet.

Поради синтаксички причини, именките со генеричко значење во албанскиот јазик се јавуваат во членувана форма, не само во почетна позиција во реченицата туку и во други позиции, во оние синтаксички функции во кои и именките со индивидуализирачко значење се употребуваат идентификувани со определен член, пред сè, во функција на подмет, директен и индиректен об-

јект, атрибут итн. Овој факт, што ни го потврдуваат примерите кои следуваат, го поддржува, освен другите, и Демирај (1986: 300). Примери:

*Kur qelbet **kripa** ç 'pret nga peshku, thoshte ungi i vogël...*

*Është vështirë të edukosh **fëmijën** ashtu si duhet.*

*Në asnjë rrethanë nuk duhet t'i besojmë **armikut**.*

*Fjala **e nënës** është shumë e rëndësishme.*

Во македонскиот јазик, генерички употребената именка во сите горенаведени функции може да се јавува и без член. Да ги споредиме примерите, каде што овие именки се употребуваат членувани, како и во албанскиот јазик:

*Kođa засмрдјува **солѿа**, шѿо да се очекува од рѿбатѿа, велеше најмладиоѿи вужко...*

*Тешко е да се восѿиѿѿува **деѿеѿо** ѿака како шѿо ѿреба.*

*Во ниѿѿу една околносѿи не ѿреба да му веруваме **на неѿријатѿелоѿи**.*

*Збороѿи **на мајкаѿа** е многу значаен.*

И во примерите каде што истите именки можат да се употребуваат без член:

*Kođa засмрдјува **сол**, шѿо да се очекува од рѿба, велеше најмладиоѿи вужко...*

*Тешко е да се восѿиѿѿува **деѿе** ѿака како шѿо ѿреба.*

*Во ниѿѿу една околносѿи не ѿреба да му веруваме **на неѿријатѿел**.*

*Збороѿи **на мајка** е многу значаен.*

Во албанскиот јазик, вакви конструкции, каде што именката се јавува без член, не се можни, бидејќи именката во овие синтаксички функции задолжително се употребува со определба, било да е тоа определен член, неопределен член или заменска определба. За илустрација го наведуваме само последниот пример, во кој именката е во генитивен падеж, во функција на атрибут:

*Fjala **e nënës** / e **një nëne** / e **secilës nënë** / e **cilësdo nënë** është shumë e rëndësishme.*

но не и:

Fjala **e nëne është shumë e rëndësishme.*

како што се употребува во македонскиот:

*Збороѿи **на мајка** е многу значаен.*

Потпирајќи се на лингвистичките студиски постигнувања на албанскиот и на македонскиот јазик, како и на контрастивната анализа на дадените примери во текстот, во однос на употребата на генеричкиот член, констатираме дека албанскиот и македонскиот јазик, во неколку случаи, се разминуваат. Имено, во албанскиот јазик се забележува почеста употреба на членот во однос на македонскиот јазик. Во албанскиот јазик, генеричкиот член е генерализиран. Неговата употреба се условува од синтаксичките правила според кои, едно име со генеричко значење задолжително се употребува со член, во сите оние синтаксички функции во кои се употребуваат со член и општите именки со индивидуализирачко значење. Во македонскиот јазик, генеричкиот член не

е генерализиран како во албанскиот јазик, што значи дека можностите за употребата на именките со генеричко значење без никаква определба се многу поголеми во однос на албанскиот јазик. Ова го потврдува и З. Тополињска (1976: 161), според која: *Во македонскиот јазик синтаксичките позиции во кои една генеричка фраза задолжително мора да се јави со член, се релативно малобројни, што им го сировствисува македонскиот на другите балкански јазици...*, вклучувајќи го тука и албанскиот јазик.

Литература

- Јашар-Настева Оливера 1998: *Kontaktet gjuhësore në hapësirat ballkanike*, Logos-A, Shkup.
- Минова-Ѓуркова Лилјана 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје.
- Тополињска Зузана 1974: *Грамматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик (род, број, посоченост)*, МАНУ, Скопје.
- Тополињска Зузана 1976: „Употребата на членски и заменски облици во текстовите на Мисирков во светлината на семантичката анализа на тие текстови“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 157–164.
- Agalliu, Fatmir и др. 1995: *Gramatika e gjuhës shqipe I*, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- Agalliu, Fatmir 1972: *Çështje të fonetikës dhe të gramatikës së shqipes së sotme*, Mihal Duri, Tiranë.
- Çeliku Mehmet 1997: *Probleme të morfologjisë së gjuhës së sotme shqipe*, Libri universitar, Tiranë.
- Demiraj Shaban 1994: *Gjuhësi ballkanike*, Logos-A, Shkup.
- Demiraj Shaban 1986: *Gramatika historike e gjuhës shqipe*, Mihal Duri, Tiranë.
- Mulaku Latif, Kelmendi Ahmet 1987: *Gramatika e gjuhës shqipe (fonetika dhe morfologjia)*, Rilindja, Prishtinë.
- Nesimi Remzi 2000: *Gramatika e gjuhës shqipe për shkollat e mesme (fonetika, leksikologjia dhe morfologjia) I*, Prosvetno delo, Shkup.

Summary

This paper is representing contrastive analyze on one of most typical language characteristic of languages of Balkan. This is the postpositive article on the Albanian and Macedonian language. With the development of this grammar feature, Macedonian and Albanian language, even though are belonging to different language groups, significantly are becoming close to each-other and with the other languages of different groups, developed in Balkan territory, and Macedonian language is moving away from the group of Slavic languages, which stay out of Balkan language union. Special interest in our paper represents the usage of article in generic function. Through the contrastive analyze of practical examples are reviewed the possibilities of the usage and distribution of generic article of two languages, and the finding is that in Albanian language generic member is commonly generalized, meanwhile on the

Macedonian language is not reaching the level of generalization like in Albanian language, which means that possibilities for usage of noun words with generic meaning without article are much more bigger compared with the Albanian language.

81'23-053.2

Изворен научен труд

Марија Југрева¹Ана Лазарова-Никовска²

ПСИХОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА НА ФЕНОМЕНОТ „НА ВРВ НА ЈАЗИК“ КАЈ ДЕЦА РОДЕНИ ГОВОРТЕЛИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој труд се анализира феноменот „на врв на јазик“, привремена фрустрирачка потешкотија кон лексичкиот пристап, при која говорителот не може да го каже посакуваниот збор, но е многу сигурен дека го знае. За оваа состојба во светот се направени повеќе истражувања со возрасни лица, но малку со деца. Во трудот, состојбата „на врв на јазик“ се испитува кај деца на 11-годишна возраст, родени говорители на македонскиот јазик, потпирајќи се врз методологијата на веќе усвоени психолингвистички теории од релевантната област и користејќи примери од македонскиот јазик. Направено е експериментално емпириско истражување во кое учествуваа 42 деца, ученици во основно училиште. Децата требаше да се присетат на 30 збора кои означуваа однапред избрани дефиниции за различни поими учени во текот на годината по неколку предмети. Во процесот на присетувањето, од децата се бараше да ги напишат сите карактеристики на зборот на кој не можеа целосно да се сетат, т.е. кој им беше „на врв на јазик“. Според резултатите од истражувањето, децата имаа најмногу погодоци за зборови слични по значење со бараниот збор, како и погодоци за првата буква на зборот. При повикување на зборот, немаше одреден редослед на карактеристиките на зборот, што значи дека прво можеа да се појават фонолошките карактеристики, па потоа семантичките, синтаксичките и обратно. Зборовите кои беа изучени поодамна беа поподложни на состојбата „на врв на јазик“. Истражувањето е прилог за развој на македонската психолингвистика.

Клучни зборови: психолингвистика, „на врв на јазик“, лексичко присетување, емпириско истражување

1. Вовед

Секој од нас го доживеал феноменот „на врв на јазик“ (НВЈ). Според Харли (2014), тоа е забележителна, но привремена потешкотија кон лексичкиот пристап. Оваа состојба често знае да биде фрустрирачка бидејќи говорителот не може да го каже посакуваниот збор, но е многу сигурен дека го знае. Станува збор за субјективно и универзално чувство, чувство кое може да биде

¹ ФОН универзитет, Скопје, Р. Македонија, marija_sk_22@hotmail.com

² ФОН универзитет, Скопје, Р. Македонија, ana.lazarova-nikovska@fon.edu.mk

фрустрирачко, но и емотивно и возбудливо. Истражувањата покажуваат дека оваа состојба може да се појави уште од најрана возраст и како што одминуваат годините таа станува сè почеста (Brown 1991). Сепак, многу малку истражувања се направени со деца испитаници. Целта на овој труд е подетално да го проучи феноменот „на врв на јазик“ кај деца родени говорители на македонскиот јазик.

Трудот се состои од следниве поглавја. По воведот, во второто поглавје, се дава теоретски преглед на феноменот „на врв на јазик“ од повеќе аспекти, со посебен фокус на психолингвистичката призма на проучување на овој феномен. Во наредното, трето поглавје, следи истражувачкиот дел и поставување на хипотезите. По него следи четвртото поглавје, во кое се претставени и дискутирани резултатите од истражувањето, па на крајот од трудот, во заклучокот, се сумирани клучните резултати од истражувањето, а се посочуваат и одредени насоки за идни, слични истражувања.

2. Теоретска рамка на феноменот „на врв на јазик“

2.1 Општ преглед на феноменот „на врв на јазик“

Состојбата „на врв на јазик“ е привремена потешкотија на пронаоѓање на збор во меморијата. Говорителот е сигурен дека го знае зборот и често може да се сети на одредени карактеристики на зборот, но не може да се сети на самиот збор (Еске 2008). Состојбата НВЈ е силно, субјективно чувство, кое обично почнува со емотивна фрустрација, по која следува чувство на опуштеност, кога на зборот успешно ќе се присетиме. Вообичаено, при самото искуство НВЈ, луѓето имаат пристап до некои карактеристики на бараниот збор. Тие можат да се присетат на првата буква, на зборови слични по значење, или како би го кажале зборот на друг јазик и слично. Луѓето често имаат силна мотивација сами да го пронајдат зборот, без помош од друга личност (Schwartz 2002: 4).

Во однос на невролингвистиката, истражувањата за оваа состојба се лимитирани. Со употреба на магнетоенцефалографија и магнетна резонанца врз мозокот на човекот се покажало дека одредени делови, како што се предната цингуларна кора и префронталната кора, се активираат при појава на ваква состојба (Lindin et al. 2010). Сепак, не е доволно позната точната функција на овие делови, а воедно, истражувањата покажале дека деловите од мозокот кои се активираат додека личноста е во состојба НВЈ може да варираат зависно од видот на бараниот збор.

Феноменот „на врв на јазик“ е универзална појава што може да се забележи на било која возраст, иако истражувањата покажаа дека оваа состојба е многу почеста на подоцнежна возраст (Schwartz and Metcalfe 2010). Оваа состојба се јавува по еднаш во седмицата во секојдневниот живот на човекот. Тоа би значело дека човекот доживува 52 состојби НВЈ годишно и неколку илјади во текот на животот. Имињата на познајниците и на славните личности имаат поголема шанса да предизвикаат состојба НВЈ (Duijvendijk 2013). Шварц

(2010) дошол до сознание дека испитаниците многу почесто доживуваат состојба НВЈ кога прашањата се од емотивна природа, отколку кај прашања кои се емотивно неутрални. Состојбата НВЈ е универзално искуство кај луѓето од сите јазици и култури; дури 90% од јазиците кои биле вклучени во едно истражување ја опишале оваа состојба со збор сличен на македонскиот термин ‘на врв на јазик’ (Schwartz 2002). Други студии покажале дека без разлика на нивото на едукацијата или на возраста на луѓето, секој го доживува овој феномен. Во истражувањето на Бурк (1991) резултатите покажале дека со текот на времето фонолошките и лексичките карактеристики се губат поради ретката употреба на зборовите кои не се чести и не се користат во секојдневната комуникација. Состојбата е многу зачестена само кај деца кои имаат потешкотии со говорната продукција или кај одредени состојби како што се Алцхајмерова болест, афазија, епилепсија, по мозочен удар, повреда или деменција (Brown 1991).

Постојат и други аспекти на овој феномен, меѓу кои спаѓаат: емотивноста, градацијата, чувството на неминовност и променливоста на оваа состојба. Но, за потребите на конкретна статија, ќе се задржиме на теоретските постулати и претходните истражувања направени за состојбата НВЈ од аспект на психолингвистиката.

2.1 Психолингвистички осврт на феноменот „на врв на јазик“

Психолингвистичката перспектива се фокусира пред сè на тоа што може овој феномен да ни открие за лексичкото присетување, како дел од јазичната продукција. Затоа и психолингвистите го нарекуваат „прозорец“ на лексичкото присетување (Schwartz 2002: 151). Во однос на природата на лексичкото присетување, постојат неколку вида теоретски поделби. Според една, постојат два вида на општо присетување: од апстрактна и од парцијална природа. Општо присетување од парцијална природа е успешно присетување на некои од карактеристиките како што се: првата буква, последната буква, средишниот дел, родот кај именката, зборови слични по значење и по звучност. Општо присетување од апстрактна природа значи успешно присетување на акцентот и слоговите на зборот. Ако присетувањето е успешно тоа значи дека испитаниците имале повеќе точни од неточни присетувања за одредена категорија. На пример, испитаниците во студијата на Браун и МекНил (1996) биле студенти на универзитет и кај нив се јавило присетување од парцијална, но и од апстрактна природа.

Другиот приод на разгледување на јазичната продукција разликува два типа процеси кои се појавуваат при лексичкото присетување. Првиот процес е семантичкиот процес на присетување, каде што личноста ја активира соодветната семантичка информација релевантна за тоа што се говори. Вториот процес е фонолошкиот процес во кој се одвива присетување на одредена фонолошка форма на изговорениот збор (Levelt 1992). Овие процеси истражувачите ги вклучиле во повеќе модели со цел да се воочи редоследот на присетување

на јазичните компоненти, како на пример моделот на „две фази“ и моделот на „една фаза“. Повеќето истражувања го поддржувале моделот на „две фази“ (Garret 1992, Levelt 1992). Во овој модел првото присетување произведува „лема“, што е хипотетичка когнитивна единица која ги содржи само семантичките и синтаксичките информации на бараниот збор. Од втората, последователна фаза произлегува резултатот „лексема“, која ја вклучува и фонолошката форма на зборот, т.е. го поврзува апстрактниот со конкретниот аспект на зборот.

Неодамна, Карамаца и Миозо (1997), Шварц (2002) и други истражувачи го оспориле генералното мислење дека лексичкото отповикување вклучува две различни фази и го предложиле моделот на „една фаза“. Поддржувачите на овој модел сметаат дека лексичкото присетување се случува во „една фаза“, односно дека семантичките и синтаксичките карактеристики се појавуваат паралелно со фонолошките. Фонолошките информации вклучуваат зборови слични по звучност, по почетната фонема на зборот, по последната фонема на зборот, по бројот на слогови во зборот. Семантичките информации вклучуваат зборови слични по значење. Синтаксичките информации го вклучуваат родот и бројот на именката. Во овој труд ќе се задржиме на објаснување на моделот „една фаза“, затоа што поставената хипотеза е во насока на овој модел. Истражувањата на Браун и МекНил (1966), Миозо и Карамаца (1997) и др. покажале висок процент (над 60%) на присетување на првата буква, на последната буква од зборот, на бројот на слоговите, што покажува дека при состојба НВЈ лексичкиот пристап до фонолошките информации е присутен, но делумен. Како илустрација, пак, за семантичко-синтаксичката информација ќе спомнеме еден од експериментите на Миозо и Карамаца (1997) во кој италијански говорители требало да се присетат на одредени дефиниции според слики. Доколку не се присетат на бараниот збор, тие влегувале во состојбата НВЈ и тогаш од нив било побарано да го погодат родот и првата фонема од зборот. Според резултатите, во 71% од одговорите на испитаниците точно бил погоден родот на бараниот збор и во 72% од одговорите на испитаниците била погодена првата буква. Миозо и Карамаца тврдат дека според нивните резултати семантиката/синтаксата и фонологијата се раздвоени, односно не се појавуваат редоследно, туку паралелно. Нивното истражување го поддржува моделот „една фаза“.

Што се однесува до истражувањата на оваа или слична состојба кај деца испитаници, досега се направени само три студии (Elbers 1985, Faust et al. 1977, Wellman 1977). Две од овие студии (Faust et al. 1977; Wellman 1977) се направени експериментално и во ни една од нив не се барало од децата директно да покажат свесност за тоа дали се наоѓаат во состојба НВЈ, ниту пак подлабоко да ја анализираат таа нивна состојба. Исто така, постои и четврта студија со деца испитаници (Butterfield, Nelson and Peck, 1988, како продолжение на Wellman 1977), но во нивната студија тие го тестирале „чувството на знаење“ на зборот. „Чувство на знаење“ се случува кога испитаникот се обидува да се потсети на точниот збор со тоа што ќе одбере некој од повеќе понудени зборови меѓу кои е и точниот збор. Се чинело дека кај децата е полесно да се испи-

тува „чувството на знаење“ отколку состојбата „на врв на јазик“. Сите овие истражувања се од поодамна, па потребни се нови во кои квалитативно ќе се анализира феноменот НВЈ и поврзаноста со слични состојби. Се надеваме дека овој труд ќе претставува придонес во таа насока.

Вообичаеното лексичко присетување е екстремно брз процес и затоа е тешко експериментално целиот процес да се разграни на неговите компоненти. Додека личноста е во состојба НВЈ процесот на присетување е побавен. Ова забавување им овозможува на научниците да ги истражуваат моделите и теориите за лексичкото присетување на ниво на „лема“ и „лексема“ (Schwartz 2002: 73). Во следното поглавје ќе се осврнеме на експериментот со кој е проучуван феноменот „на врв на јазик“ во оваа студија.

3. Истражувачки дел

3.1 Методологија на истражувањето

Истражувањето опишано во овој труд беше спроведено како експериментално емпириско истражување во кое учествуваа 42 деца на 11-годишна возраст. Возраста на децата, 11 години, ја одбравме затоа што, според некои истражувачи, до трето одделение оваа состојба многу малку се појавува. Воедно, на таа возраст децата се веќе запознаени со основните граматички категории и полесно би можеле да ги идентификуваат при процесот на присетување. Учениците во ова истражување се родени говорители на македонскиот јазик и припаѓаа на две одделенија од ОУ „Лазо Ангеловски“ во Скопје.

Во текот на истражувањето им беше поделен по еден анкетен лист кој се состоеше од вкупно 30 дефиниции на одбрани зборови (поими) кои биле изучувани преку годината по предметите македонски јазик, општество и природни науки (Прилог 1). Зборовите беа избрани со помош на одделенскиот наставник и беа зададени токму како што беа претставени на крајот од учебникот за секој предмет. На учениците им се дадоа следниве инструкции за начинот на пополнување на анкетата: а) доколку го знаат зборот кој одговора на дадената дефиниција, да го напишат во првата колона, б) доколку не го знаат, да ја пречкртаат втората колона и воедно да помислат на зборот. Всушност тогаш влегуваа во состојбата НВЈ. Откако ќе почнеа со присетување на зборот, им беше појаснето веднаш да напишат на што можат да се сетат во врска со зборот. Со согласност од одделенскиот наставник и родителите, истражувањето беше извршено во текот на два дена и траеше по еден час. Дефинициите им беа читани усно, но исто така им беа напишани на анкетниот лист за поголема прегледност. Секоја дефиниција беше прочитана два пати, и беа замолени да почнат со присетување на зборот и да ја пополнат соодветната колона. Временски беа ограничени на 90 секунди, иако тоа не им беше кажано пред да се прочитаат дефинициите за да не се внесе паника и притисок. По 90 секунди им се читаше следната дефиниција. Постапката се повторуваше до последната дефиниција. По мала пауза повторно беа прочитани дефинициите по редослед,

но овојпат им беше кажан бараниот збор. Тие требаше во третата колона да напишат + (плус), доколку сметаат дека тоа е зборот што го барале и – (минус), доколку сè уште сметаат дека прочитаниот збор не е тој што се бара. Одговорите од третата колона помогнаа соодветно да се испитаат трите хипотези коишто беа поставени.

Потоа следеше фазата на препознавање, каде што процедурата на читање на дефинициите се повтори, но овојпат беа дадени бараните зборови и учениците требаше само да се изјаснат дали тоа е зборот што го барале.

3.2 Хипотези на истражувањето

Во поставувањето на хипотезите нè инспирираа три истражувања: истражувањата на Браун и МекНил (1966), Карамаца и Миозо (1997), и Бурк (1991).

Поконкретно, следниве хипотези се тестираат во тезата:

- 1) кај децата на 11-годишна возраст се појавува општо присетување од парцијална природа;
- 2) децата на 11-годишна возраст кога се во состојба НВЈ можат наизменично да се присетат на фонолошките карактеристики на зборот, како и на семантичко-синтаксичките карактеристики;
- 3) старите термини што ги изучиле децата се поподложни на активирање на состојбата НВЈ отколку новите термини.

Во однос на првата хипотеза, сметаме дека кај децата ќе се јави општо присетување само од парцијална природа, различно од резултатите со возрастни испитаници на Браун и МекНил (1966), сумирани погоре во трудот.

Во поставувањето на втората хипотеза појдовме од истражувањето на Карамаца и Миозо (1997) помеѓу моделите „една фаза“ и „две фази“ на лексично присетување. Бидејќи немавме претходни сознанија што се случува кај децата во однос на овие модели, сакавме да го истражиме моделот „една фаза“ кај децата родени говорители на македонскиот јазик.

Со третата хипотеза, а следејќи ги сознанијата на Бурк (1991) за возрастни испитаници, ќе се обидеме да откриеме дали кај деца испитаници постарите термини, оние кои се учени на почетокот на годината, ја активираат состојбата НВЈ повеќе од новите термини.

4. Резултати и дискусија

Анализата на резултатите се вршеше во софтверскиот пакет SPSS Statistics. Најпрво ги обработивме податоците во фазата на присетување, а потоа за фазата на препознавање. Од собраните податоци се покажа дека има вкупно 187 одговори во третата колона наменета за состојбата НВЈ, односно одговори внесени кога учениците сметаат дека го знаат зборот, но не можат да се сетат на него во моментот. Од тие одговори во третата колона, 133 беа позитивни (одговорот се поклопуваше со бараниот поим), а 54 беа негативни (одговорот не се поклопуваше со поимот).

За анализа на првата хипотеза предвид ги земавме сите оние категории што ги добивме од одговорите на учениците: прва буква, последна буква, сличност по звучност, сличност по значење и род на именката.

Во однос на позицијата на буквите во зборот, во ова истражување имаше 20 точни погодоци за првата буква и 11 неточни погодоци за првата буква. За последната позиција на буквата во зборот, односно за последната буква имаше 12 точни погодоци и 4 неточни погодоци.

Точни погодоци	Фреквентност	Процент
Прва	20	62,5%
Последна	12	37,5%
Вкупно	32	100%

Табела бр. 1. Разлика помеѓу точно погодена прва и последна буква

Од табелата број 1 може да се забележи дека бројот на точни погодоци на првата буква е за 25% поголем од бројот на точни погодоци на последна буква. Т-тестот за одредување разлика дополнително покажа дека оваа разлика е помала од 0,05, со што станува и статистички значајна. Овие податоци укажуваат на тоа дека учениците од ова истражување можат точно да се присетат на првата буква, а поретко да се присетат на последната буква на зборот кој е НВЈ. Во истражувањето на Браун и МекНил студентите се обиделе значително успешно да го погодат и средишниот дел на зборот, но кај учениците од ова истражување немаше погодоци за овој дел од зборот.

Во категоријата слични зборови по значење имаше 87 точно погодени зборови и 26 неточно погодени зборови. Како примери за одговори во оваа категорија можеме да ги посочиме следниве: доколку зборот што се бара е „витез“ тогаш во одговорите на учениците имаше „војник“, „воин“, „војвода“, или ако зборот што се бара е „хипотеза“ тогаш добивме одговори како „експериментирање“, „истражување“. Имаше случај на ученик кој дојде до посакуваниот збор „термометар“ преку зборовите „болест“, „лекар“, „болница“, „температура“.

Од друга страна, во категоријата слични зборови по звучност имаше за 38,4% повеќе неточни од точни погодоци. Доколку бараниот збор е „институција“, во одговорите на учениците имаше „полиција“, или ако зборот што се бара е „археологија“ во одговорите имаше „биологија“. За неточно погодени зборови во оваа категорија ги земавме оние кои имаа погодено еден слог од зборот, но не и останатите. Од одговорите можевме да забележиме дека најчесто погодоците беа на крајниот дел од зборот и ако завршува на -ија или -гија, па во својот ментален лексикон учениците се обидуваа да се присетат на зборот кој го бараат по аналогича на последните два слога, доколку зборовите се повеќесложни. Во категоријата род на именката, имаше за 42,8% повеќе точни

наспроти неточни погодоци. Од точно погодените зборови 7 беа во женски род и 3 во машки род.

Според резултатите од ова тестирање, при обидот да се присетат на некој збор, децата најчесто се користеа со отповикување прво на зборовите слични по значење, па потоа на првата буква. Може да се заклучи дека кај децата на 11-годишна возраст, родени говорители на македонскиот јазик, се појави општо присетување од парцијална природа. Тие успешно се сетија на одредени карактеристики на зборот и со тоа се потврдува првата хипотеза.

Во овој дел продолжуваме со анализа на **втората хипотеза** според која децата на 11-годишна возраст кога се во состојба НВЈ можат наизменично да се присетат на фонолошките карактеристики, но и на семантичко-синтаксичките карактеристики, без одреден редослед (моделот „една фаза“). За да се провери оваа хипотеза, се анализираа информациите од третата колона на анкетниот лист по оној редослед по кој беа напишани од страна на учениците. На почетокот на истражувањето на учениците им беше нагласено дека треба да пишуваат во третата колона како што им надоаѓаат информациите кога се обидуваат да се сетат на зборот. Претпоставката е дека автоматските одговори, без многу размислување, се состојат од карактеристиките кои имаат најсилни врски со дадениот збор во менталниот лексикон на испитаниците. Во првичната анализа на резултатите за оваа хипотеза беа вклучени позитивните и негативните состојби НВЈ, т.е. одговори за карактеристики на зборот кои соодветствувале, но и не соодветствувале со бараниот збор.

Според табела број 2, под реден број еден забележани се одговори на вкупно 113 семантички карактеристики (зборови слични по значење), 25 фонетски карактеристики (19 прва и 6 последна буква), 8 синтаксички карактеристики (род на именката).

Карактеристики на зборот	Фреквентност	Процент
Семантички	113	77,4%
Фонетски	25	17,1%
Синтаксички	8	5,5%
Вкупно	146	100%

Табела бр. 2. Елементи на присетување при НВЈ под реден број 1 во трета колона

И покрај тоа што семантичките карактеристики преовладуваат како лексичка информација со најсилна активација, непобитен е фактот дека и фонолошки карактеристики се најдоа под реден број 1, појава којашто не би била дозволена според моделот „две фази“.

Бидејќи сакавме подетално да ги анализираме резултатите, ги вклучивме во анализата и внесените информации под реден број 2, за да ги пронајдеме

меѓусебните корелации на зборовните карактеристики. Зборовните карактеристики кои испитаниците ги наведоа под реден број 2 дополнително би покажале дали последователно се следи моделот на „две фази“.

При анализата на резултатите под реден број два, ги добивме следните резултати: 6 синтаксички карактеристики (род на именката), 22 фонолошки карактеристики (прва или последна буква), 56 семантички карактеристики (Табела бр. 3).

Карактеристики на зборот	Фреквентност	Процент
Синтаксички	6	7,1%
Фонолошки	22	26,2%
Семантички	56	66,7%
Вкупно	84	100%

Табела бр. 3. Елементи на присетување под реден број 2 во третата колона

Резултатите под реден број два исто така потврдуваат дека не постои строг редослед според кој карактеристиките на бараниот збор се навраќаат во меморијата на учениците, резултат кој се чини покомпатибилен со моделот „една фаза“.

Со цел да се зголеми валидноста на анализата, ги одвоивме само точно одговорените зборовни карактеристики под реден број еден и два во третата колона и одговорите ги класифициравме во следниве комбинации:

– Под реден број еден 6 фонолошки, а под реден број два, 6 синтаксички карактеристики;

– Под реден број еден, 25 фонолошки карактеристики, под реден број два, 25 семантички карактеристики;

– Под реден број еден, 8 синтаксички карактеристики, под реден број два, 8 фонолошки карактеристики.

На пример, во резултатите имаше комбинација од типот под реден број еден прва буква „в“, а под реден број два „машки род“; или прва буква „в“, потоа „воин“; или „машки род“, потоа прва буква „в“. И вака анализираните резултати нудат доминантна поддршка за моделот „една фаза“ бидејќи поддржувачите на моделот на „две фази“ не дозволуваат менување на редоследот на карактеристиките. Само во третиот случај се одвива присетување според двете фази: прво синтаксичките карактеристики, па потоа фонолошките карактеристики, што оди во прилог на моделот „две фази“. Според резултатите можеме да заклучиме дека кај децата на 11-годишна возраст процесот на присетување се одвива главно според моделот „една фаза“ и со тоа се потврдува втората хипотеза, која кај деца испитаници не била досега истражувана.

Со третата хипотеза се тестира тврдењето дека старите термини кои ги изучиле децата се поподложни на активирање на состојбата НВЈ отколку новите термини. За да ја анализираме оваа хипотеза, во прашалникот зададовме дефиниции од реден број 1 до 15 за поими кои се изучени на почетокот на годи-

ната (септември, октомври) и дефиниции од 16 до 30 за зборови кои се изучувани при крајот на учебната година (април, мај). Според анализата на резултатите, се појавија 114 одговори во состојба НВЈ за зборови коишто биле изучувани на почетокот на годината, имено 75 во септември и 39 во октомври. Од друга страна, 73 одговори во состојба НВЈ се појавија кај неодамна усвоените поими, од кои 42 во април и 31 во мај. Резултатите покажаа дека состојбата НВЈ е тесно поврзана со временскиот интервал на изучувања на зборовите и оваа хипотеза беше исто така потврдена. Од зборовите кои се изучувани на почетокот на годината, најмногу одговори во состојба НВЈ имаше за зборови од предметот општество, потоа природни науки, па на крај од предметот македонски јазик. Можеби причината за тоа се термините што ги среќаваат во предметите по општество и природни науки, кои не се дел од секојдневниот говор и имаат поретка употреба во истиот.

Во наредната фаза, односно фазата на препознавање, на учениците им беше прочитан бараниот збор и тие требаше во табелата да стават + (плус) доколку тој беше зборот што го бараат или – (минус), доколку сметаат дека тоа не е зборот што го бараат. Според добиените резултати, може да се заклучи дека во фазата на препознавање испитаниците имаа значително поголем број точни одговори, 138, отколку кога сами требаа да дојдат до решението, т.е. имаа само 42 точни погодоци во фазата на присетување. Ваквите резултати може да се каже дека се и очекувани, затоа што препознавањето е полесен когнитивен процес од присетувањето, секако доколку зборот е учен некогаш.

5. Заклучок

Состојбата „на врв на јазик“ е феномен кој е малку истражуван и за кој сè уште се водат дебати (за самиот процес и причините за неговото настанување). Оттаму и конкретната инспирација да се направи истражување на оваа тематика од аспект на македонскиот јазик. Повеќето интернационални истражувања се направени врз возрастни лица и само неколку врз деца. Целта на конкретното истражување беше да се дознае што се случува кога ќе се појави овој феномен кај децата од 11-годишна возраст, родени говорители на македонскиот јазик. Според добиените резултати може да се заклучи дека кај децата, исто како и кај возрасните, постои општо присетување од парцијална природа, т.е. тие се сетија на следниве карактеристики на зборот: на првата и на последната буква, на родот на именката, како и на зборови слични по звучност и значење. Изненадувачки беше фактот што децата се присетија и се обидоа да го погодат родот на именката, но ниту едно дете не се сети на акцентот на зборот или на бројот на слоговите. Резултатите исто така покажаа дека децата при присетување за зборот го применуваат моделот „една фаза“, односно нема одреден редослед при присетувањето на карактеристиките на зборот. Во однос на присетувањето на временски постари зборови кои биле изучени од страна на децата, резултатите покажаа дека тие се поподложни на оваа состојба, што било

случај и кај возрасните. Со помош на редовно повторување на зборовите, низ одредени игри или задачи појавата НВЈ значително би се намалила.

Истражувањето на феноменот „на врв на јазик“ има и практична цел бидејќи со неговото подобро разбирање би можело да им се помогне на постарите лица да ја надминат потешкотијата во помнењето, да се дизајнираат алатки за поефективно учење на зборовите, а би се помогнало и при дијагностицирање на некоја невролошка болест (Shwartz 1999). Постојат и други проблематики кои се тесно поврзани со оваа состојба и кои се недоволно истражени, на пример, „на врв на прстот“ (кај глувонемите лица), „на врв на пенкалото“ (кога се обидуваме да се сетиме за знакот за буквата/зборот при пишување), и „на врв на носот“ (кога се обидуваме да се присетиме на веќе познат мирис во присуство на одредена мириза).

Феноменот „на врв на јазик“ е комплексна состојба која, за да биде целосно разбрана, бара обединување на различни области како што се: психолингвистиката, неврологијата, психологијата.

Литература

- Brown A.S. 1991: “A Review of the Tip-of-the-Tongue Experience“. *Psychological Bulletin*, American Psychological Association, Inc., 204–223.
- Brown R., & McNeill D. 1966: “The ‘tip of the tongue’ phenomenon“. *Journal of Verbal Learning and Behavior* 5, 325–337.
- Burke D.M., MacKay D.G., Worthley J.S., & Wade E. 1991: “On the tip of the tongue: What causes word finding failures in young and older adults?“ *Journal of Memory and Language* 30, 542–579.
- Burke D.M., Shafto M.A. 2004: “Aging and Language Production“. *American Psychological Society. Volume* 13(1).
- Butterfield E.C., Nelson T.O., & Peck V. 1988: “Developmental aspects of the feeling of knowing“. *Developmental Psychology* 24, 654–663.
- Caramazza A., & Miozzo M. 1997: “Retrieval of lexical-syntactic features in tip-of-the-tongue states“. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 23 (6), 1410–1423.
- Duijvendijk L.M. 2013: “A study about contagion and personality characteristics in tip-of-the-tongue situations“. University of Twente. MA thesis, 1–44.
- Ecke P. 2008: “Cross-Linguistic Influence on Word Search in Tip-of-the-Tongue States“ *TESOL Quarterly* 42, 515–527.
- Elbers L. 1985: “Top-of-the-tongue experience at age 2?“ *Journal of Child Language* 12 (2), 353–365.
- Faust M., Dimitrovsky L., & Davidi S. 1997: “Naming difficulties in language-disabled children: Preliminary findings with application of the tip-of-the-tongue paradigm“. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 40, 1026–1036.
- Garrett, M. 1992: “Disorders of lexical selection“. *Cognition* 42, 143–180.

- Harley A.T. 2014: *The Psychology of Language* Psychology Press Taylor & Francis Group.
- Levelt W. J. M. 1992: "Accessing words in speech production: Stages, processes and representations". *Cognition* 42, 1–22.
- Lindin M. et al. 2010: "On the characterization of the spatio-temporal profiles of brain activity associated with face naming and the tip-of-the-tongue state: A magnetoencephalographic (MEG) study". *Neuropsychologia*. 48, 1757–1766.
- Schwartz L.B. 2002: *Tip-of-the-Tongue States Phenomenology, Mechanism, and Lexical Retrieval*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Schwartz, L.B and Metcalfe J. 2010: *Tip-of-the-tongue (TOT) states: retrieval, behavior, and experience*. Mem Cogn. Psychonomic Society, Springer.
- Schwartz, L.B. 2010: "The effects of emotion on tip-of-the-tongue states". *Psychonomic Bulletin & Review* 17 (1), 82–87.
- Schwartz, L.B. 1999: "Sparkling at the end of the tongue: The etiology of tip-of-the-tongue phenomenology". *Psychonomic Bulletin & Review* 6 (3), 379–393.
- Wellman, H.M. 1977: "Tip of the tongue and feeling of knowing experiences: A developmental study of memory monitoring". *Child Development* 48 (1), 13–21.

Прилози

Прилог 1.

Упатство за пополнување на прашалникот

Во овој анкетен лист ќе ви бидат дадени 30 дефиниции на кои ќе треба соодветно да одговорите. Доколку го знаете одговорот напишете го во првата колона. Доколку не го знаете одговорот пополнете ја втората колона со симболот ×. Во случај да го знаете одговорот, но не можете да се сетите веднаш на него преминете на третата колона. Размислете и напишете сè што можете да се сетите во врска со зборот. Ако не можете да се сетите на било каква карактеристика на зборот преминете на следната дефиниција.

Пример на прашање од анкетниот лист.

1. Средновековен воин, коњаник.

Го знам зборот	Не го знам зборот	Го знам зборот, но не можам да се сетам во моментот. Можам да се сетам на некои карактеристики на зборот.
		1. 2. 3. 4. 5. 6.

Summary

The paper discusses the ‘tip of the tongue’ phenomenon, a psycholinguistic event during which an individual experiences a temporary blockage to the lexical access of a word, as a result of which the person cannot retrieve the targeted word from their memory, albeit they are certain that they know the word. There has been a substantial amount of research on this phenomenon including adults as participants, but considerably less on children. The paper examines the ‘tip of the tongue’ phenomenon with 11-year-old children, Macedonian natives, relying on established psycholinguistic theoretical assumptions and adopting tested methodology, while also using lexical examples of the Macedonian language for the experimental part. An experiment was carried out among 42 elementary school children in which they were asked to recall 30 words representing carefully selected definitions of notions studied in three school subjects of the current school year. During the process, the children were expected to write down all the characteristics of the words they could not fully recall, i.e. words that were on the tip of their tongue. The results indicate that the children could mostly recall words which were semantically similar to the target word, as well as the first letter of the target word. Moreover, there was no particular sequence in the lexical characteristics recalled, i.e. the phonological features would sometimes precede the semantic and syntactic features, or reverse. In addition, the words which the children had learnt earlier were more susceptible to being part of a ‘tip of the tongue’ experience. The research represents a significant contribution to the development of psycholinguistics in the Republic of Macedonia.

811.163.1-05

Угринова-Скаловска, Р.(082)(0493)

ЗБОРНИК ВО ЧЕСТ НА ПРОФ. Д-Р РАДМИЛА УГРИНОВА-СКАЛОВСКА ПО ПОВОД ДЕВЕДЕСЕТГОДИШНИНАТА ОД РАЃАЊЕТО

(Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје,
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје)

Во 2016 година излезе од печат Зборникот со трудови посветен на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод деведесетгодишнината од раѓањето.

Овој зборник структурно е поделен во три дела. Првиот содржи пригоден прилог, *Доблесџен научник и човек*, посветен на јубиларот, проф. Радмила Угринова-Скаловска, подготвен од Емилија Црвенковска, нејзината ученичка, а сега професор по Старословенски јазик на Катедрата за македонски јазик и книжевност при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и *Библиографија на ѝрудовиџе на ѝроф. д-р Радмила Уџринова-Скаловска*. Вториот дел од Зборникот содржи три труда напишани од нејзините колеги и соработници и студенти. Првиот прилог е од Аница Назор, *Seќanje na suradnju s Radmilom Ugriповот-Skalovskom*, која нѐ навраќа на почетоците на работата врз *Речничкоѝ на црковнословенскоѝ јазик од македонска редакција*, чиј втемелувач е проф. Угринова-Скаловска, на заложбите на професорката за формирање на тим за обработка на материјалот, и на моментите на соработка и пријателско дружење. Вториот прилог е од Трајко Стаматоски насловен како *Моеѝо друџарување со Уџринова-Скаловска*, а и од самиот наслов може да се заклучи дека ова е еден вид биографско прикажување на училишните, младешките, а подоцна и долгогодишните моменти на заедничко пријателство и колегијалност меѓу проф. Угринова-Скаловска и нејзиниот соученик и колега Трајко Стаматоски. Третиот прилог од овој дел е од Вера Стојческа-Антиќ со наслов *Зайамеѝената ѝа ѝрофесорка Радмила Уџринова-Скаловска*. Низ редовите на овој прилог се насетува емотивната нишка на Стојчевска-Антиќ кон, тогаш во далечната 1958 година, професорката Радмила Угринова-Скаловска, низ нејзиниот учебникарскиот опус што претставува основна литература при изучување на старословенскиот јазик.

Третиот дел од овој зборник насловен како *Прилози* содржи 29 статии инспирирани од научната работа на Радмила Угринова-Скаловска, подредени по азбучен ред на авторите. Во продолжение, во куси црти ќе се осврнеме на секој од нив.

Наталија Андријевска во прилогот *Глаголиите со ѓрефикс pro-* во македонскиите црковнословенски ракописи се задржува на глаголските образувања со посочениот префикс во македонските црковнословенски ракописи, што се база на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, истакнувајќи го континуитетот во деривацијата на глаголите со овој префикс на современ план, а истовремено ги согледува новите тенденции што се резултат на јазичниот развој.

Во компаративната тема на Кита Бицевска, *Глаголи со ѓрефиксои* на во македонскиот и во рускиот јазик, авторката се задржува на префиксот како на еден од најпродуктивните и најчестите префикси и во двата јазика. Во трудот се посочува дека основните значења на префиксираните глаголи во двата јазика повеќе се од квантитативна, отколку од квалитативна природа, а се разликуваат во изразувањето на аугментативното значење со два и со повеќе префикси во македонскиот јазик и во изразувањето на деминутивноста, која во рускиот јазик речиси не се среќава.

Тенденции кај глаголиите во македонскиот јазик добиени со модификација е насловот на рефератот на Славица Велева. Авторката разгледувајќи ги глаголите во современиот македонски јазик посочува дека префиксацијата претставува попродуктивен начин на добивање на девербативни глаголи отколку суфиксацијата, а кај полипрефиксацијата се забележува тенденција за зголемување на продуктивноста на овој начин на образување глаголи со модификациска ономазиолошка структура, попрво во рамките на разговорниот стил, а оттаму и во рамките на другите сфери на јазичната дејност.

Катерина Велјановска во трудот *Основни разлики помеѓу ѓерминологијата и лексикологијата* се задржува на едно мошне значајно прашање, разликите и сличностите помеѓу терминологијата и лексикологијата, со оглед на тоа што имаат ист предмет на интерес, зборовите, но именувани преку поимите термини и лексеми. Укажувајќи на различните дефиниции за терминологијата и за лексикологијата, авторката посочува на потребата за развој на терминологијата, односно подготвување на термилошки речници во секој јазик.

Татјана Гочкова-Стојановска во трудот *Во светтои на вториите јазичи* го обработува прашањето за важноста од прифаќањето на научните сознанија од областа на невролингвистиката и психоллингвистиката заради подобро разбирање на процесот на усвојување на вторите јазичи и нивното значење во доменот на наставната дејност, особено на примената на овие научни сознанија во наставната практика.

Придонесои на Радмила Угринова-Скаловска за Правоисои на македонскиот лиѓературен јазик е труд подготвен од Симона Груевска-Маѓоска во кој авторката се задржува на придонесот на Радмила Угринова-Скаловска за зачувување на стандарднојазичната норма на македонскиот јазик, особено во делот на транскрипција на туѓите имиња, во досегашните изданија на *Правоисои на македонскиот лиѓературен јазик* и во *Правоисои на македонскиот јазик* издаден 2015 година, како коавтор во делот за транскрипција од старословенскиот јазик.

За употребата на повратноприсвојната заменска придавка свој од денешен аспект се задржува Анета Дучевска во прилогот *Кон синтагматичката „За ујо-ијребаиџа на јосвојнаиџа заменка свој“ од Радмила Угринова*. Дучевска најпрво го истакнува согледувањето на Угринова-Скаловска за употребата на оваа заменка, а потоа се надоврзува со сопствени истражувања, укажувајќи на развојот на употребата на односната форма.

Александра Ѓуркова во својот труд *Експликациивни реченици во Радомирото евангелие* се задржува на експликациивните реченици со *во*, *ибо*, *оубо* во посоченото евангелие, осврнувајќи се, најпрво, на нивната употреба како партикули, со кус осврт на нивната етимологија, а потоа се задржува на формално-синтаксичките особености и семантичките карактеристики на експликациивните реченици во ова евангелие во споредба со хипотаксичките каузални реченици во црковнословенскиот јазик.

Кон синтагматичката ловци на луѓе/рибари на луѓе во евангелскиите текстови од македонска редакција е труд подготвен од Елка Јачева-Улчар и Марија Чичева-Алексиќ. Авторките најпрво ја истражуваат дистрибуцијата на лексемата *рибар* наспроти лексемата *ловец* во посочената синтагма, потоа на посочените места ја евидентираат грчката лексема што е основа на односниот превод на лексемите *рибар* и *ловец*, а потоа се обидуваат да ја откријат семантичката вредност на синтагмата *ловци на луѓе/рибари на луѓе*.

Лилјана Макаријоска во рефератот *Придонесот на проф. Радмила Угринова-Скаловска во истражувањето на македонската средновековна писменост* ги изложува досегашните научни истражувања на проф. Угринова-Скаловска во рамките на старословенското книжевно наследство, тргнувајќи од дејноста на книжевните школи во Македонија, потоа особеностите на црковнословенската писменост (правописно-фонолошки, морфосинтаксички и лексички), како и истражувањата на меѓуредакциските контакти што претставуваат битен фактор во развојот на црковнословенската писменост.

Марјан Марковиќ во трудот *Семантичка деривација на ирасловенскиот глаголски корен * тьк- во македонскиот јазик* ги изложува согледувањата за деривациониот развој на посочениот глаголски корен. Во фокусот на вниманието е антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот преку која се анализира асоцијативните низи поврзани со основните човекови состојби, дејства и движења кои во текот на јазичната еволуција се пренесуваат од човекот, животинскиот и растителниот, материјалниот свет, па до најапстрактниот, т.е. менталниот свет.

Во центарот на интерес на Добрила Миловска е минатото на манастирот *Св. Јован Прејпеча*, едно од најважните македонски духовни и книжевни светилишта во минатото. Во трудот авторката хронолошки ги посочува податоците за богатата ракописна збирка во овој скрипторски центар, којашто била систематски разграбувана и опустошена; кои биле најпознатите пишуваачи што оставиле свои автографи врз ракописите што ги пишувале и каде се чуваат денес овие ракописи. Овие согледувања се изложени во статијата со наслов *Манасириот Св. Јован Прејпеча во Слейче, Демирхисарско*.

Prednja strana hrvatskoglagoljskoga Pazinskog fragmenta е насловот на трудот од Милан Михаљевиќ. Во него авторот го опишува текстот на првата страница од Пазинскиот фрагмент, датиран од почетокот на 14 век, кој досега не бил ниту идентификуван ниту прочитан од претходните негови проучувачи. Анализата посочува дека се работи за 15 глава на апокрифот за Делата на Андреј и Матеј во градот на човекојадците. Авторот на трудот првата страница на овој апокриф ја споредува со кирилските преписи и врз основа на јазичната анализа посочува дека во основата на овој текст лежи македонско-бугарска предлошка.

За *Називиие на небеснииие тиела, тирироднииие и аиимосферскииие тиојави во македонскииие средновековни тиребници* пишува Бисера Павлеска-Георгиевска. Авторката, задржувајќи се на лексиката на требниците ги набројува лекемите од семантичкото поле небесни тела, природни и атмосферски појави, укажувајќи дека тие главно му припаѓаат на словенскиот лексички фонд, некои од нив се образувани според грчките модели, а од туѓите зборови го бележи и латинизмот luna.

Димитар Пандев во статијата *Глаголицата како реплика и реминисценција во македонскиите кирилски ракописи од XII и XIII век* се задржува на една мошне интересна тема, за примерите напишани со глаголица во кирилските текстови од посочениот период, притоа отворајќи го прашањето за актуализација на досегашните проучувања поврзани со ова прашање во поширок интерлингвокултурен контекст, особено на проучувањата за врската меѓу областа (македонска) и аглестата (хрватска) глаголица во соодветните статии на Угринова-Скаловска и Штефаниќ.

Во трудот на Искра Пановска-Димкова, *Глаголскиите префикси кои означуваат ограничено времетраење на дејствието во македонскиот јазик*, се опфатени префиксите: до-, за-, из-, од-, по-, пре-, про-, при- и раз-, кои во македонскиот јазик учествуваат во образување на лимитативни семантими. Акцентот е ставен врз семантиката и дистрибуцијата на моментните префикси, а заклучоците укажуваат дека најфреквентен, најпродуктивен и специјализиран за изразување ограничено времетраење е префиксот по-, додека другите префикси имаат помалку или повеќе ограничена дистрибуција со забележливо нивно примарно учество во другите видски категории со моментна доминанта, пред сè во инхоативноста и во резултативноста.

Марија Паунова во својот труд *Кон изданиеито „Зайиси и лейоисии“ од Радмила Угринова-Скаловска* се задржува на јазичните особености на епиграфските споменици во Македонија, кои претставуваат неодминлив извор за културата, јазикот, историјата, за книжевноста, со посебен акцент на натписите објавени во изданието *Зайиси и лейоисии*.

Елена Петроска во статијата *Елементиот по и дистрибутивноста во македонскиот јазик* ги изложува резултатите од анализата на дистрибутивната функција и употребата на предлогот по и на префиксот по- во македонскиот јазик, односно укажува дека нивната употреба го определува дистрибутивното значење на изразите или го нагласува.

За улогата на Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција во развојот на македонскиот историска лексикографија е насловот на трудот од Зденка Рибарова. Авторката најпрво се осврнува на улогата на Радмила Угринова-Скаловска во создавањето на овој Речник, односно од нејзината заложба за обезбедување материјална база и оспособување на кадри за негова изработка. Понатаму, во статијата Рибарова се задржува на придонесот на овој Речник кон збогатување на сознанијата за историјата на македонскиот јазик.

Симон Саздов во трудот *За значењето на предлозиите и префиксиите низ примерот на предлогот пред и префиксот пред* поаѓајќи од сознанијата изнесени во монографијата за префиксите од Радмила Угринова-Скаловска, преку соодветни примери се надоврзува на значенската релација на префиксите и предлозите.

Трудот *Јазикот и идентитетот – историско гледиште сprovedено врз примерот на тројца зборувачи на македонскиот јазик од Бобошчица (Boboshticë) и од Шестево (Sidirochori)* од авторите Људмил Спасов, Борче Арсов, Елизабета Бандилоvsка-Ралповска и Милица Петрушевска го опфаќа сфаќањето за својот јазик на тројца зборувачи на дијалектот во Бобошчица и на дијалектот во Шестево преку интервјуа направени во 1999 и 2014 год.

Ономастичката тема *Појектот на името на епархијата Сланица* од Љубица Станковска донесува информации во врска со посочената епархија во разни пишани извори, кои потврдуваат дека таа постоела како самостојна административно-црковна установа, но под друго име, уште во времето на цар Самоил, а е засегнато и прашањето за потеклото на името на епархијата Сланица.

Компаративната тема *За родот на некои именки од сарматите *ї-основи во српскиот и во македонскиот литературен јазик* од Чедомир Стојменовиќ и Бојана Стојменовиќ донесува информации во врска со граматичката категорија род во македонскиот литературен јазик и во српскиот јазик во врска со пофреквентните именки од старата *ї-основа. Од анализата се согледува дека именките од машки род со оваа основа покажуваат поголема конзервативност во македонскиот јазик, додека кај именките од женски род и во двата јазика се јавува одредена варијабилност.

Зузана Тополињска во статијата *Достоинствено да го продолжител нејзиниот пат* укажува, впрочем како што и самиот наслов покажува, дека е потребно врз темелите што ги има поставено проф. Угринова-Скаловска во областа на стариот јазик, да се продолжи нејзиниот пат, односно да се надгради со учебници од областа на синтаксата и морфосинтаксата на црковнословенскиот јазик од македонска редакција, со современа граматика на старословенскиот јазик, со нова споредбена граматика на словенските јазици пишувана од македонска перспектива, како завештание на сегашната генерација македонски лингвисти.

Со зборообразувачка тема е прилогот на Станислава-Сташа Тофоска, *За значењата на префиксот из- во современој македонски јазик*. Авторката во контекстот на современата семантичка теорија за видот на глаголот посочува дека односниот префикс е доминантен за изразување на резултативност во современиот македонски јазик кога се додава на телични глаголи.

Во трудот на Катица Трајкова, *За орнаментиката во Радомирово евангелие* се укажува дека ова евангелие е карактеристично по чудовишниот, тератолошкиот стил на исцртување на орнаментиката, а над тристотините хетерогени иницијали, кои според мотивот може да се групираат во неколку групи, го вбројуваат овој ракопис во најбогато илуминираните црковнословенски ракописи.

Виктор Фридман во статијата *Една стилска особеност во македонскиот говорен јазик во XXI век: двојно определување во така наречениите бомби од 2015 г.* работи на една мошне интересна јазична тема за двојното определување во разговорниот јазик. Споредбата со примери од XIX, XX век и најновите земени од XXI век покажуваат дека во овој поглед македонскиот јазик оди од тричлен до двочлен систем, дисталниот член се губи, а проксималниот станува маркиран за експресивност/субјунктивност, што станува главно значење на двојното определување.

Емилија Црвенковска во статијата *Како почетокој сѐ крај, а неколтој се прејвори во рај: како антионимите може да сѐ сѐ синоними се задржува на синонимите во црковнословенските текстови кои настанале при преводот од грчки јазик*. Меѓу богатството од синоними се среќаваат и такви кои имаат спротивно значење, во конкретниот случај тоа се лексемите што означуваат 'почеток' и 'крај' и парот лексеми што означуваат 'пекол' и 'рај'.

Последен прилог во овој дел, но не и помалку значаен, е статијата на Мери Цубалевска, посветена на влијанието на црковнословенската традиција во македонскиот јазик, особено во литературното творештво, со наслов *За црковнословенската лексика во македонскиот јазик*. Авторката најнапред се осврнува на трудовите на Угринова-Скаловска во кои е опишана односната проблематика, а потоа се надоврзува со сопствени видувања за црковнословенските во убавата литература.

Во оваа пригода би сакале да нагласиме дека ни претставува особена чест што имавме можност да го претставиме овој Зборник, а на нашата драга професорка и редактор на *Речникот на црковнословенски јазик од македонска редакција* ѝ го честитаме јубилејот и ѝ посакуваме уште многу години успешна и плодна работа.

Катица Трајкова¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, katicatrajkova@yahoo.com

Vlatković, Dijana; Prošev-Oliver, Borjana, *RJEČNIK HRVATSKO-MAKEDONSKI /*
Влатковиќ, Дијана; Прошев-Оливер, Борјана, *ХРВАТСКО-МАКЕДОНСКИ*
РЕЧНИК, Matica Makedonaca u Hrvatskoj/Матица на Македонците во
Хрватска, Zagreb-Загреб 2015

Имам лесна, но и тешка задача да го претставам и да го објаснам и, се разбира, да го оценам овој прв хрватско-македонски речник, значи двојазичен речник. Веќе на почетокот сакам да истакнам дека се чини речиси незамисливо проект од ваков вид да го здогледа светлото на денот.

Ние знаеме дека уште во XIX век, браќата Димитрија и Константин Миладиновци кон својот Зборник придружија еден мал толковен македонско-хрватски речник каде ги објаснуваа или ги преведуваа оние зборови и изрази за кои мислеа дека на хрватскиот (и пошироко на јужнословенскиот) читател ќе му бидат нејасни или помалку разбирливи. Може да се каже дека ова е првиот македонско-хрватски речник. Се разбира, поради природата на Зборникот (пред сè збирка на народни македонски песни) во овој речник се влезени голем број (за она време) застарени зборови, потоа голем број сопствено-поетски зборови, односно зборови врзани единствено за јазикот на македонската народна поезија, иако таму се наоѓаат и зборови од секојдневниот јазик. Постои една анегдота дека бискупот Јосип Јурај Штросмаер тогаш за првпат го слушнал и го прочитал зборот *освежи*, тој збор многу му се допаднал, та подоцна го застапил во Речникот на ЈАЗУ. Денес зборот *osvježiti* се наоѓа во неутралната хрватска лексика.

Да не го забораваме духот на времето од втората половина на XIX век. Тоа е времето на словенското и, се разбира, на јужнословенското заедништво. Затоа и поимите со кои тогаш се именувале јазиците поинаку се разбирале од денешното нивно разбирање. Она лексичко богатство што им припаѓало на јужнословенските јазици, се сметало дека им припаѓа на сите, значи: моето е истовремено и наше. Убав пример за тоа наоѓаме во препевот на песната „Патник“ од Петар Прерадовиќ што го потпишал Крсте Мисирков и го објавил во првиот (се чини и единствениот) број на неговиот весник „Вардар“. Реков дека го потпишал препевот, бидејќи неодамна докажав дека коавтор на препевот е Димитрија Чуповски. Во македонскиот препев е употребен зборот *ноќај* со значење на *преноќишије*, непознат во тогашниот македонски јазик. Се чини дека Мисирков целно го употребил овој збор во македонскиот текст за да го афирмира во македонскиот говор. Еве како во тоа време „нашите“ зборови шетале од јазик во јазик. Ова значи дека заедништвото било на прво место. Се

именувало различно: илирско, јужнословенско, болгарско и сл. Константин Петкович во руско-македонски речник, каде има и толкувања на други јазици, латински, грчки, полски, на едно место го сместува, напишан на латиница зборот *bičve* со ознака – хрватски. Истиот Константин Петкович му ја посветува поевста „Борис“ со негов превод од словенечки јазик на М. Кукуљевиќ-Сакцински со зборовите: „U ime slavenske ljubve!“ И Кочо Рацин често пишува за хрватска книжевност, па кога пишува на српски пишува на кирилица, а кога пишува на хрватски пишува на латиница.

На крајот неколку зборови за големиот „Македонски речник со српско-хрватски толкувања“ под редакција на Блаже Конески (Скопје, 1961–1966). Овој речник кој можеме да го именуваме и како полуеднојазичен (семилингвален) речник на македонскиот јазик на својата српскохрватска страна често издвојува хрватски зборови со условна назнака дека се врзани за хрватскиот јазик. Борислав Павловски во коавторство со Драги Стефанија, има објавено мал хрватско-македонски речник: „*Mali makedonsko-hrvatski i hrvatsko makedonski rečnik // Mali makedonsko-hrvatski i hrvatsko-makedonski rječnik*“, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula 2006 (ISBN 953-6487-36-5), но тоа е глосар, што значи хрватските зборови се наведени во левата колона, а македонските во десната и обратно, но без објаснувања. Тоа е глосар на најфреквентни зборови употребувани во тогашниот дневен весник „Нова Македонија“. Овде треба издвоено да се спомене Петар Кепески (1924–1980), основачот на македонските студии во Република Хрватска. Тој работеше на голем хрватско-македонски / македонско-хрватски речник, но тој остана во ракопис. Дека тој речник постоеше можам и јас да потврдам, бидејќи јас го имам видено на двапати: еднаш кога Кепески ја работеше книгата за Кочо Рацин, поезија и проза, на хрватски јазик, па беше кај нас дома и бараше консултации од татко ми, акад. Александар Спасов, како најосведочен рацинолог, па во таа пригода му го покажуваше ракописот на речникот, и вторпат на работната маса на акад. Божидар Видоески.

Сега пред нас го имаме големиот „Хрватско-македонски речник“ издаден од страна на Матицата на Македонците во Хрватска, 2005 г. Авторка на хрватската колона е Дијана Влатковиќ, а авторка на македонската колона е Борјана Прошев-Оливер. Рецензенти се: Марко Самарџија, Веселинка Лаброска и Лидија Тантуровска. Појаснето е дека рецензентите се повеќе од тоа, што значи дека можеме во добро значење на зборот да ги сметаме и како консултанти во изработката. На сите нив им честитам за одлично завршената работа.

Сега следат неколку реченици за методологијата на работата, односно неколку извлечени нешта за кои сакам посебно да зборувам:

1. Речникот е вистински двојазичник: има појдовна колона и целна колона.
2. Содржи над 30 000 основни зборови (одредници – *natuknice*). Со ова се издвојува со својот голем обем меѓу двојазичните речници кај кои од десна страна се наоѓа македонскиот јазик.

3. Методолошки е работен мошне современо (како што функционира лексикографијата во XXI век). Тоа значи дека во неговата основа лежи компјутерска програма која содржи полни (појдовниот јазик) и празни места (целениот јазик). Да се потсетиме дека досегашните двојазични речници со десна македонска страна се работени рачно, освен најновиот албанско-македонски/македонско-албански речник (неодамна излезен) од авторите Веселинка Лаброска, Бертон Сулејмани, Хаки Имери-Бина и Петар Атанасов. Ова натаму значи дека мошне лесно ваквиот речник може да се постави „онлајн“ така што можеме на ваков начин да пребаруваме, да преведуваме, да зборообразуваме и сл.
4. Макроструктурата на Речникот е составена од одредници/основни зборови (natuknice) и пододредници/изведени зборови (podnatuknice). Со макроструктурата е поврзана микроструктурата: граматички и лексички пододредници, а тоа се генерираните изведенки, свршените наспроти несвршените форми, повратните форми, преодните наспроти непреодните глаголски форми и сл.
5. Особено внимание е обрнато на значењето на зборовите, оти кај блиски јазици често ја среќаваме појавата еден ист збор да има различни / или не сосема исти значења во двата јазици.
6. Овој речник спаѓа во т.н. „преводни речници“ што во овој случај значи дека се поаѓа од хрватскиот јазик (појдовен јазик) и се преведува на македонски (целен јазик). Ова пак значи дека пред сè им е наменет на хрватските зборувачи. Овде имам една забелешка: кога ќе се прави македонско-хрватскиот речник појдовен мора да биде македонскиот јазик, а целениот јазик (јазик на кој ќе се преведува) треба да биде хрватскиот јазик.
7. Исклучително е внимавано, што е многу добро, секое значење на зборовите/збороформите да се индексира што значи дека имаме една хиерархизирана распределба, така што кога значењата се разликуваат (или – донекаде се разликуваат) упатени сме на друга одредница, посебно обработена.
8. Сега неколку реченици за лексичките наслојки обработени во овој речник: се среќаваме со стандардни, помалку стандардни, но и со нестандартни зборови, условно наречени колоквијализми. Од хрватска гледна ова е многу важна работа затоа што во хрватскиот јазик стилистичкото раслојување на јазикот е многу важно и ова не се однесува само на дијалектниот јазик, туку и на заедничкиот јазик, стандардниот јазик и разговорниот јазик. Овде имаме слична ситуација како во чешкиот јазик.
9. Многу е важно дека не се обработени само секојдневните, да речеме – „обичните“ зборови, туку и специјалистичките зборови од најчестите струки: право, економија, бизнис и слично.

Во заклучок треба да го истакнеме и следново:

1. Речникот е одличен и успешен проект: честитки на авторките и на другите соработници, како и на соработниците во улога на рецензенти.

2. Некои одредници бараат подобар превод или укажувања, на пример: инстанца (мак.), овде не е наведена и македонската форма – инстанција, а овде недостасува и упатување на нецелосниот синоним во македонскиот јазик: степен. Или: колона новинарска, но и: новинарски столбец.
3. Овој речник е уште еден важен показ на успешната хрватско-македонска лингвистичка соработка: тоа значи дека она што го започнаа нашите претходници: Миладиновци – Штросмаер, Кочо Рацин – Шпулер, Крлежа – со македонските одредници во Енциклопедијата на Југославија и другите е семето засеано во плодна почва.

Почит кон авторките, рецензентите и кон хрватската лексикографска средина!

Људмил Спасов¹

---

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, ljspasov@ukim.edu.mk

811.163.3'27

ПРЕСКРИПЦИЈАТА И ТРАДИЦИЈАТА
ИСКУСТВОТО НА МАКЕДОНСКИОТ МЕЃУ СВЕТСКИТЕ ЈАЗИЦИ
(*Prescription and Tradition in Language : Establishing Standards across Time and Space*, ed. Ingrid Tiekens-Boon van Ostade and Carol Percy, Multilingual matters, Bristol, Blue Ridge Summit, 2017)

Честопати се зборува за локалниот контекст во кој опстојува македонската наука воопшто, па и македонската наука за јазикот, поконкретно, и големиот број пречки да се допре до релевантни публикации, каде што и достигнувањата на националните дисциплини би имале своја репрезентација, одраз и израз. Сепак, тоа митологизирање во себе содржи две антитетични причини: немањето внатрешна поддршка, од една страна, и незаинтересираноста на светската наука за нашите достигнувања, од друга. Второто целосно се урива, се деконструира и се демитологизира со скромниот (како бројка), но мошне квалитетен број прилози и статии, кои македонските научници успеваат да ги објават во познати и релевантни списанија, или кај реномирани издавачи.

Пред нас го имаме зборникот *Прескрипцијата и традицијата во јазикот* : *ѝосѝавување сѝандарди низ времето и ѝросѝороѝи* (*Prescription and Tradition in Language : Establishing Standards across Time and Space*), во кој се сместени рефератите од конференцијата одржана на Универзитетот во Лајден, Холандија, четврта во серијата „мошне успешни настани“, како што забележуваат приредувачите во предговорот [по оние во Шефилд, Велика Британија, 2003; Рагуза, Италија (Сицилија), 2006; Торонто, Канада, 2009]. Уредници на изданието се Ингрид Тјекен-Бун ван Остаде и Керол Перси (Ingrid Tiekens-Boon van Ostade and Carol Percy). Тие поканиле одреден број од референтите да ги поднесат своите излагања во форма на поглавја од книга, објавени токму во ова издание. Македонскиот јазик ја има привилегијата да биде претставен во едно од дваесет и двете поглавја, преку мошне инспиративниот и квалитетен текст на Александра Ѓуркова – „Прескрипцијата и јазичниот менаџмент во Македонија“. Сите текстови се на англиски јазик, а во однос на обемот, книгата содржи 17 страници нумерирани со римски броеви (i–xvii) и 385 страници нумерирани со арапски бројки (1–385; содржинската суштина на публикацијата).

Прескрипцијата и традицијата во јазикот се состои од уведен текст со благодарност од уредниците на изданието, список на авторите со нивна кратка биографија (дваесет и шест), дваесет и две поглавја, кои обработуваат одредена тематика, епilog (сублимат на сите текстови, во авторство на Пем Питерс), како и индекс на имиња, поими и јазички. Книгата во своето содржин-

ско јадро, покрај наведените помошни оддели (благодарност, биографии, индекс), е конципирана во четири дела, уведен текст на уредниците и епилог. Уводниот текст го носи насловот на целокупното дело: „Прескрипцијата и традицијата во јазикот : поставување стандарди низ времето и просторот“ (“Prescription and Tradition in Language : Establishing Standards across Time and Space”); поглавјата ги обединуваат под заеднички наслов текстовите што ги содржат и тематски ги организираат и ги сопоставуваат. Во првиот дел се зборува на општо и теоретско рамниште за проблематиката што е предмет на интерес (Part 1: General and Thoretical); вториот дел во фокусот ја става прескрипцијата и традицијата (Part 2: Prescription and Tradition); третиот дел се поставува и ги разгледува упатствата/водичите за употреба врз основа на англиската традиција (Part 3: Usage Guides: An English Tradition); четвртиот дел фрла поглед на неколку јазици, меѓу кои и македонскиот, а седумте делови ги обединува заедничкиот наслов: Ределинирање на границите: постојни прашања и предизвици (Part 4: Redefining Boundaries: Current Issues and Challenges). Епилогот, извесна сума на погледите од овој социолингвистички бисер од областа на јазичното планирање, е текстот на Пем Питерс (Pam Peters) – “On Establishing the Standard Language – and Language Standards”.

Во деталниот опис на концептот на *Прескрипцијата* и *Традицијата* во уводната статија, Ван Остаде и Перси уште во првиот пасус го споменуваат македонскиот, заедно со баскискиот, vis-à-vis англискиот и холандскиот, како јазици што се стандардизирани релативно скоро, имајќи ја предвид традицијата на другите споменати, процеси што се случуваат од ренесансата наваму. Прескрипцијата се смета за доцна фаза на стандардизацијата (сп. Перси и Ван Остаде, 1; Радовановиќ, ...), како што велат уредниците (тука авторки) – „оваа категоризација е поврзана со истражувањата за стандардите во монолингвалните западни култури. Па, дури и во овие култури, последните студии спроведени на поголем корпус потврдуваат дека врската меѓу прескрипцијата и практиката е компликувана и неконзистентна“ (Перси и Ван Остаде, 1).

Соодветно на прашањата што ги поставуваат на самиот почеток, авторките, потем во улога на уреднички, ги распределуваат одговорите по соодветните делови. Имено, целта на книгата е да „контекстуализира студии на случај меѓу јазиците и културите, кристализирајќи некои клучни врски меѓу лингвистичката стандардизација и прескрипцијата и меѓу идеите и практиката“. Овие студии на случај ги отвораат прашањата од историска природа, како на пример, дали различниот историски развој (Академијата во Франција наспрема поединечни иницијативи во Англија) дава поинакви пројави во денешниот прескриптивизам и, ако да – како?! Од друга страна, во овој контекст тие го отвораат и прашањето за тоа што се случува со традицијата кога таа ќе го премине океанот и ќе се најде во друг културен контекст!? Како се однесуваат заемките во различни култури, но и што се случува кога прескриптивната традиција ќе биде прекината или нарушена, како во случаите со распадот на Советскиот Сојуз или на Југославија.

Наспрема историскиот контекст, се отвора современиот, каде што се третираат прашања од типот на пренесувањето на јазичната политика од централизирана кон демократска, наведувајќи ги примерите од студиите на случај во Литванија и во Македонија; прашањата за малцинските јазици; прашањето на рускиот како мнозински и малцински јазик; (статусот на) баскискиот во Франција и во Шпанија; но, и јазикот на медиумите и електронската комуникација.

На општо/теоретско рамниште се третираат формалните, односно социолингвистичките фактори и се разработуваат прашањата за улогата на лингвистите во овие процеси, популарните и професионалните сфаќања за јазичните варијации, врската политичка активност – професија кај научниците што се занимаваат со јазикот; ставот на стандардизацијата кон јазичните варијации; колку е прескриптивноста врзана за културниот и политичкиот контекст, но и како усвојувачите на јазикот ги третираат варијациите во него; ако се ставовите поврзани со прескриптивизацијата условени од културата, тогаш дали можеме да зборуваме за предвидливи принципи за прескриптивизам?!

Овие прашања се поделени во погорните целини и првата, која ги третира теориските аспекти, ја отвораат Дик Смакман и Сандра Некеса Бараса (Dick Smakman and Sandra Nekesa Barasa), кои се осврнуваат на дефинирањето на стандардот, односно за меѓукултурната дефиниција на јазичната норма, какво што е и заглавјето на нивниот осврт (“Defining „Standard”: Towards a Cross-Cultural Definition of the Language Norm”). Смакман и Некеса Бараса се осврнуваат на стандардот од теориски аспект, дефинирајќи го и обезбедувајќи примери за неговата употреба, но и оградувајќи се дека се работи за дефинирања, т.е. за пристапи што се присутни, вообичаени и применливи во монолингвални јазични окружувања, во политички и лингвистички стабилни општества, со дијалектен континуум, со долг и неоспорен јазичен стандард, а не функционираат (истата теориска рамка) во државите со диглосија и мултијазичност – онаму каде што се тие правило, а не исклучок (сп. Smakman and Nekesa Barasa, 24). Авторите се концентрираат на традиционалните описи на стандардот, стандардот надвор од западниот културен ареал, мултилингвизмот, ефектите на колонизацијата. Во тој контекст, се зборува и за постоењето на нативизирани стандарди, во кои културата, како главен фактор во стандардизацијата, одиграла улога колонизаторите да наметнат друг тип процес, па така официјалните јазици во поранешните колонии да не бидат онакви какви што биле – тие се „енкултурирани“ во нативизирани вариетети. Понатаму, се зборува за отсуството на ексклузивна интерпретација на стандардниот јазик, како заклучок на претходните тези, но и увод во потпоглавјето што се отвора: Нови пристапи кон лингвистичката норма. Тука се izdelуваат функциите на стандардниот јазик, разликувањето на говорениот од пишаниот стандард, третманот на вариететот „менување на кодот“ како можен стандард, како и издвојувањето на стандардот од престижот и моќта. Смакман и Некеса Бараса заклучуваат дека општествата имаат одделна и уникатна позиција во врска со концептот на стандар-

дизацијата. Погледнато од западна перспектива, актуелните теории ги занемаруваат ситуациите што не се вклопуваат во овој шаблон, но тие постојат и таквите девијации не се причина таквите јазици да не се оценат како стандардни, *mutatis mutandis*.

Флориан Коулмас (Florian Coulmas) пишува за „Прескриптивизмот и системите на пишување“ (“Prescriptivism and Writing Systems”), обрнувајќи внимание на фактот дека уште во антиката уметноста на пишувањето (на писмото; Τέχνη γραμματικῆ) била тесно врзана со граматиката, за разлика од народниот говор, кој немал ниту единство, ниту постојаност. Коулмас се осврнува на пишувањето и прескриптивизмот, системите на пишување (писмата) и стандардизацијата, редот во пишувањето, организацијата на речникот, ортографијата (правописот), пуризмот, како и диглосијата. Авторот заклучува дека пишувањето/писмото е нужен елемент кога се разгледува прескриптивизмот, особено што правилата полесно се поставуваат, но и се следат кога имаме предвид пишана наспрема усна комуникација. Во таа смисла, тој проследува шест писма и нивното можно влијание врз лингвистичката култура.

Хенинг Клотер (Henning Klöter) пишува (одново) за тоа што е добар/коректен кинески во истоименото поглавје: „Што е коректен кинески? повторно“ (“What is Correct Chinese?” Revisited”). Се провлекуваат прашањата за кинеските стандарди од детството на Чао и годините потоа; што е коректен кинески по 1946 година („старо вино во ново руво“), различните типови кинески [„Еден (северен) кинески или многу кинески?“] итн. Во суштина, акцентот тука е ставен на прескриптивизмот од аспект на јазичното планирање во Кина во XX век.

Феликс К. Амека (Felix K. Ameka) пишува за „Бескорисноста на корисното: јазичната стандардизација и варијација во мултилингвални контексти“ (“The Uselessness of the Useful: Language Standardisations and Variation in Multilingual Contexts”). Тргувајќи од прашањето за јазичната стандардизација и јазичниот пуризам, Амека се концентрира на јазичниот репертоар и трилингвалната конфигурација на Гана, обрнувајќи внимание и на социолингвистичкиот контекст на њабо (nyagbo), ставајќи го овој јазик во контекст, особено на јазичниот пуризам. Во суштина, тука се заговара прашањето за пожелноста на прескриптивизмот од аспект на јазичната педагогија, како и стандардот како начин за воспоставување правила во човековото окружување. Сепак, прескриптивизмот е бескорисен кога се доаѓа до ситуација, како што вели авторот, да се користи вистински јазик, зашто тој го загрозува јазичниот диверзитет, па така е и закана за духот на јазикот. Таа закана може да се избегне и да се надмине, ако се остават вариететите на јазикот, кои *ex definitione* се појавуваат во различни околности и контексти.

Катја Лохтман (Katja Lochtman) пишува за “Прескриптивизмот и социолингвистичките компетенции во германскиот како странски јазик“ (“Prescriptivism and Sociolinguistic Competence in German as a Foreign Language”), имајќи ги предвид лингвистичките и социолингвистичките правила, прашањето на ро-

дениот говорител како норма, но и сè поактуелното прашање на разбивање на дихотомијата стандард наспрема дијалекти, кои се губат, а на нивно место се појавува нешто што може да се нарече регионален стандард или „колоквијален германски“ (во образложениот случај, но тенденција што, ни се чини, се појавува и во другите јазици што имаат подолга традиција на стандардизација).

Вториот дел, Прескрипцијата и традицијата, се отвора со поглавјето на Венди Ајрес-Бенет и Ингрид Тјекен-Бун ван Остаде на тема „Прескриптивизмот во компаративна перспектива: Случајот на Франција и на Германија“ (“Prescriptivism in a Comparative Perspective: The Case of France and England”), тема повеќепати експлоатирана, уште од цитираниот извадок од Фердинанд Бруно (Ferdinand Brunot), кој уште во 1909 година коментира дека „владеењето на граматиката... е подолго и потиранско во Франција отколку во која и да е друга држава“. Во таа смисла, се тврди дека француското и англиското искуство е мошне конзервативно, па наспрема Бруно и Сампсон за францускиот, така се произнесува и Хичингс за англискиот. Во поглавјето се дава историската заднина на францускиот и на англискиот „случај“, официјалните потези, наспрема приватните иницијативи, и сè поголемиот интерес за прескриптивизмот.

Рита Квеироз де Барос (Rita Queiroz de Barros) пишува за лингвистичкиот прескриптивизам во дневниците на Чарлс Дикенс (“A Higher Standard of Correctness than is Quite Disarable: Linguistic Prescriptivism in Charles Dickens’s Journals”), почнувајќи со неговата фикција, продолжувајќи со фокусот – дневниците, каде што се прави и преглед на статиите за јазикот и прескриптивистите и прескриптивизмот во корпус.

Гилсбет Рутен и Рик Востерс (Gijsbert Rutten and Rik Vosters) пишуваат за јазичната норма во „јужните ниски земји“ [Between the Devil and the Deep Blue Sea: Competing Language norms in the Southern Low Countries (1815–1830)], односно за јазичното планирање, јазичната идеологија, јазичните норми итн., врзани за холандскиот.

Во овој дел следуваат уште две поглавја: „Синтакса на другите: неисландско место на глаголите во исландскиот од 19 и од раниот 20 век“ (“The Syntax of Others: „Un-Icelandic’ Verb Placement in 19th- and Early 20th-Century Icelandic”) од Хејмир ван дер Феест Видарсон (Heimir van der Feest Viðarsson) и она на Доминик Банхолд (Dominik Vanhold) – „Училишните граматика и јазични водичи: прескриптивизмот во германскиот јазичен кодекс во раниот 20 век“ (“School Grammars and Language Guides: Prescriptivism in the German Language Codex in the Early 20th Century”).

Третиот дел (Водичи за користење: англиска традиција) почнува со дваесеттото нумерирано поглавје (како што го нарекуваат уредниците на книгата), која го третира прашањето на јазикот во освртите за Новиот Фаулеров прирачник за користење на англискиот (“A Perspective on Prescriptivism: Language in Reviews of „The New Fowler’s Modern English Usage”) на Робин Страјџер (Robin Straaijer), за да продолжи со текстот на Марк Каунисто (Mark Kaunisto) за тоа што треба да биде стандардизирано – варијациите во записите

во водичите за употреба (“Which Items Need to be Standardised? Variation in the Choice of Entries in Usage Guides”). Третото поглавје од третиот дел, во авторство на Матхијс Смитс (Matthijs Smits), зборува за добивањето со почит, односно појавата на авторитети во американските водичи за употреба (со акцент на Брајан Гарнер; игра со зборови: Гарнер вс. освојување, добивање со – „garnering”; “Garnering’ Respect? The Emergence of Authority in the American Usage Tradition”). Потем следува Дон Чепмен (Don Chapman – “Stalwarts, Snoots and Some Readers: How „Traditional rules’ are Traditional”), со кого се заокружува третиот дел.

Четвртиот дел, насловен како Редифинирање на границите: постојни прашања и предизвици, го содржи поглавјето на Мартин Гил (Martin Gill – “Goodbye, Sweet England’: Language, Nation and Normativity in Popular British News Media”), кое се однесува на јазикот на медиумите, односно на дискурсот на вестите во Британија. Даниел Кандел (Danielle Candel) пишува за состојбите во францускиот, имајќи ја предвид традицијата и современоста, особено на подрачјето на лексиката, користејќи ги правилата за „чист“ и „едноставен“ јазик [“Prescription and Tradition: From the French „Dictionnaire de l’Académie’ to the Official French Language Enrichment Process (1996–2014)”]

Пишувајќи за предизвиците на стандардизацијата на современот руски јазик (“Challenges in the Standardisation of Contemporary Russian”), Арто Мустајоки (Arto Mustajoki) прави осврт на теориските поставки за „официјална норма“, преглед на состојбата со рускиот пред 1990 година (историската заднина, увид во граматиките и речениците, историјата на кирилицата) и – по пресекот – се поставува ситуацијата од 1990 година наваму (револуцијата во општеството како револуција на умот, приливот на заемки, лингвистичката свесност/освестеност, законите поврзани со јазикот, како и состојбата со рускиот надвор од Русија).

Во текстот на Лорета Вајцекаускиен (Loreta Vaicekauskienė) за „Јазичната униформност (?) како советско наследство: стипендирање и државна идеологија“ (“Language Regimentation as Soviet Inheritance: Joining Scholarship and State Ideology”), случајот со Литванија и со високото ниво на државен прескриптивизам таму, се става во котнект на „речиси 50 години советска окупација на Литванија по Втората светска војна“ (sic!). Авторката прикажува како јазичната униформност/крутост, како идеолошка лингвистичка рамка, развиена за време на „советскиот режим“ (sic!), станала составен дел на практиките на јазична корекција во постсоветска Литванија. Тука се обрнува внимание на социјалните, политичките и културните услови во негувањето на европскиот прескриптивизам, јазичната униформност во Литванија по 1990 година, поглед на состојбата во СССР, според авторката, каде што заштитата на јазикот е средство за остварување моќ, советските корени на денешната идеолошка лингвистичка рамка, во која лингвистите се конструктори на нормата, итн.

Ќе се задржиме повеќе на трудот на Александра Ѓуркова, која ја претставува македонската јазична ситуација на ова поле и успешно ја прикажува ма-

кедонската состојба пред светската научна јавност од областа на социолингвистиката. Имајќи ги предвид гледиштата за важноста на јазикот во градењето на нацијата, Ѓуркова во поглавјето што е студија на случај за македонскиот, пред сè, и носи парадигматичен наслов „Прескрипцијата и јазичниот менаџмент во Македонија“ (“Prescription and Language Management in Macedonia”) ја цитира Рајт (Wright 2004: 42 кај Ѓуркова, 318) за важноста на националниот јазик како средство за ефективна и ефикасна комуникација во општеството, но и како фактор на кохезија. Во фокусот на ова поглавје е истражување и приказ на промените во современиот македонски јазик од социолингвистичка перспектива, со особен акцент на три прашања: а) македонскиот јазик во Уставот и во законите; б) статусот на македонскиот и на другите јазици што се зборуваат во Македонија; в) јазичната политика во Македонија. Во однос на првото прашање, се прави историски пресек на прогласувањето на македонскиот за официјален, претстандарната историја на јазикот, уставните измени по осамостојувањето и статусот на македонскиот во новата средина, но и амандманите на Уставот, произлезени од Охридскиот рамковен договор од 2001 година, кога под притисок се прават уставни измени со петнаесет амандмани (IV–XVIII), кои го тангираат и статусот на македонскиот јазик, но и јазиците што се зборуваат во Македонија, особено албанскиот, преку синтагмата „јазик што го зборуваат над 20% од граѓаните во Р Македонија“. Со посебен закон, донесен во 2008 година, а потем изменет и дополнет во 2011 година, се уредува употребата на јазикот што го зборуваат над 20% од граѓаните во Македонија, особено како јазик во службена употреба, како што тоа го наложува законот. Се фрла поглед и на знаците, избирачките ливчиња (кои се двојазични), но и со недо следната примена на законот, особено отсуството на македонскиот, кој е официјален на целата територија на државата, односно единствениот (некаде, но секако првиот) службен јазик во некои средини со доминантно албанско население. На овој начин, како што заклучува Ѓуркова, важно и за денешниот, но и натамошниот процес на јазичното планирање и јазичните политики, особено на законодавството поврзано со оваа тематика, реално се воспоставува билингвизам во Македонија на државно ниво, односно институцијата втор официјален јазик е реалност. Во однос на образованието, единствената измена од она што е константа во легислативата што го тангира јазикот е финансирањето на високото образование од буџетски средства од 2001 година наваму. И натаму стојат истите одредби дека на припадниците на заедниците (терминолошка измена од „малцинства“ во „немнозински заедници“) им се гарантира образованието на мајчин јазик во основното и во средното образование, а македонскиот се изучува како посебен предмет. Македонија е потписник на Европската повелба за регионални и малцински јазици, како важен чекор во имплементацијата на стандардите на ЕУ на ова подрачје. Од друга страна, македонскиот како малцински наидува на голем број пречки и проблеми: во Бугарија не се признаваат Македонците како малцинство, како ни јазикот како малцински; во Грција, поради спорот за името на Македонија, именувањето, според студијата

на Евромозаик од 1992 година, е „славомакедонски“ или „бугарски“. Во однос на предизвиците на македонската јазична политика, Ѓуркова се осврнува на двете препораки на Љ. Стефановски на таа тема од 2002 година, кој сугерира дека еден јазик треба да биде *lingua franca*, односно да се користи на целата територија на државата, а во процесот на јазичното планирање да се земат предвид потребите и очекувањата на малцинството што според бројот ги надминува сите други малцинства во државата. Во таа смисла, како што заклучува авторката, еден од главните предизвици во јазичното планирање во Македонија е балансирањето меѓу единството (унитарноста) на државата и потребата од национален јазик, кој ќе функционира како заеднички на секое рамниште на државата, од една страна, наспрема тенденцијата на напуштање на тој концепт на единство, забележлива во третманот и имплементацијата на Законот за употреба на јазикот што ги зборуваат над 20% од граѓаните во РМ.

Питер Дујф (Pieter Duiff) фрла поглед врз стандардизацискиот процес во фризискиот (јазик од германската група, кој се зборува во холандската провинција Фризија) и лексичката разновидност на дијалектите, прикажана во речниците, односно недостигот на претпочитана лексика, што пројавува проблеми на збунетост кај усвојувачите на фризискиот, но и кај оние што подготвуваат училиштен материјал на овој јазик. Дујф ја резимира позицијата на фризискиот во „формалните домени“, придвижувањето кон стандарден фризиски, односно нормативниот речник како важен дел во процесот на стандардизацијата на еден јазик.

На крајот, пред резимето на целокупното круцијално дело на планот на јазичното планирање и јазичните политики, односно на социолингвистиката денес, последното поглавје се задржува на стандардизацијата на изговорот преку баскискиот, односно зачувувањето/одржувањето и варирањето на овој план (“The Standardisation of Pronunciation: Basque Today, between Maintenance and Variation”). Трудот на Мирен Лурдес Оњедера (Miren Lourdes Oñederra) е организиран низ три целини – минато, сегашност и иднина, како и резиме во кое се зборува за хармонизирање на стабилноста и на варијациите (нормата и дијалектите).

Како сублимат, ќе го искористиме епилогот на Пем Питерс (Pam Piter) – „За воспоставувањето стандарден јазик и – јазични стандарди“ (“Epilogue: On Establishing the Standard Language – and Language Standards”), каде што тој вели дека „оваа антологија ја отвора вратата за извонреден опсег прашања за стандардниот јазик и/или за јазичните стандарди. Отвора дополнителни прашања на разни и различни теми, од менаџментот на националните јазици, империјализмот, постколонијализмот, студии на случај што ја расветлуваат комплексната состојба во некои јазици (всушност, она што е нивна *differentia specifica*) и сл. Се воспоставуваат правни постулати за функционирањето на јазиците, а сè повеќе се потпишуваат и меѓународни договори во врска со малцинските јазици (каков што е примерот со сè поголемото прифаќање на Европската повелба за регионални и малцински јазици). Во таа смисла, се фрла по-

глед и врз функцијата и формата на стандардните јазици, но и на идеолошкиот поим кај стандардните јазици. Се разбира, стандардните јазици претполагаат и некои правила, кои се особено фиксирани како се зборува за пишаната употреба на стандардот, но не се помалку важни и има обиди за нивно регулирање и во усната комуникација.

Широкиот дијапазон теми, врвната научна експликација и статусот што го добива македонскиот јазик тука, ја прават оваа публикација мошне значајно четиво не само за лингвистите и за правниците (поточно: социолингвистите и оние номотехничари што ги обликуваат законите кои навлегуваат во сферата на јазичната политика) туку и за секој пољубопитен интересент за состојбата на овие подрачја во пошироки рамки. Се разбира, секаде каде што постои идеолошка матрица во функционирањето, а јазикот ја има таа привилегија и клетва во исто време, може да се појават тврдења, чија научност е сомнителна. Но, кога тие се во незначителен број, и кога спорните моменти се во однос на некакви чисти политички, а не јазичнополитички прашања, тогаш апстрахирањето од нив не ја намалува, туку, напротив, ја зацврстува научната поткованост на текстот (па макар и поимите „окупација“ и „владеење“ за исти тип на „режим“ се менуваат зависно од погледот на авторот).

На крајот, со особено задоволство му го препорачуваме на читателот лингвист, но и на читателот воопшто, ова издание, особено потенцирајќи го високото рамниште и на македонските учесници во него.

Бобан Карапејовски¹

---

¹ МАНУ, karapeyovski@gmail.com

Ana Kovačević, NEGACIJA OD ČESTICE DO TEKSTA. USPOREDNA I POVIJESNA RAŠČLAMBA NEGACIJE U HRVATSKOGLAGOLJSKOJ PISMENOSTI, Zagreb: Staroslavenski institut, 2016

Како трета книга од едицијата *Bibliotheca glagolitica croatica*, во 2016 година излезе од печат монографијата на д-р Ана Ковачевиќ, „Негацијата од честичка до текст. Споредбена и историска анализа на негацијата во хрватскоглаголската писменост“, во издание на Старословенскиот институт од Загреб. Овој труд претставува плод на повеќегодишниот интерес на авторката за оваа проблематика при изработката на нејзиниот докторат и при неговото надополнување и доработка.

Во **Предговорот** (7–9) Ковачевиќ го претставува предметот на своето истражување – негацијата како универзална јазична појава, истакнувајќи ја можноста за нејзино проучување на морфолошко, синтаксичко и супрасинтаксичко, т.е. надреченично рамниште. Истражувањето се темели првенствено врз корпусот на хрватскоглаголските текстови од црковнословенскиот период. Се прави и споредба со старословенскиот јазик и со грчкиот и латинскиот јазик како јазици на предлошките на хрватскоглаголските текстови, како и споредба со други јазици, словенски и несловенски.

Списокот на изворите е содржан во делот **Кратенки и знаци** (11–14) од каде што се гледа дека анализата е спроведена врз хрватскоглаголски текстови (најголем дел извори за „Речникот на црковнословенскиот јазик од хрватска редакција“ што се работи во Старословенскиот институт во Загреб и два дополнителни извори) компарирани со три старословенски извори (Мариинско евангелие, Синајски псалтир и Супрасалски зборник).

Монографијата е разделена на седум поглавја. Во првото поглавје, **Увод** (15–18), се обрнува внимание на општото, односно основното значење на поимот негација, како и на неговото потесно специјализирано и терминолошко значење, првенствено во хуманистичките и општествените науки, при што се укажува на терминолошката вредност на поимот негација и во лингвистиката. Се констатира дека, за разлика од филозофијата и психологијата во кои негацијата е првенствено апстрактна појава, во лингвистиката таа добива и конкретни материјализирани облици.

Со оглед на повеќезначноста на поимот негација во науката, како и на неговата поширока колоквијална употреба, Ковачевиќ најнапред, во второто поглавје, **Негацијата во јазикот и во лингвистиката** (19–37), ја образложува

терминологијата што ја употребува во својот труд. Укажува на двозначната употреба на терминот *негација* во хрватската лингвистика и пошироко, кој може да се однесува или на општата појава на јазичната негација, т.е. на јазичното *одрекување* (нијеканје), или на одречната честичка како типичен и уочлив израз на негацијата. Истакнува дека во нејзината книга терминот *негација* се употребува исклучиво во првото значење. Терминот *одречност* (нијеџност), кој, за разлика од *негацијата*, има нешто потесно, т.е. специјализирано значење, во книгата се однесува на експлицитната негација во јазикот изразена со препознатливи морфолошки и синтаксички одречни изрази, т.е. за разлика од терминот *негација* што се однесува на семантичко-функционалниот и на формалниот вид на јазикот, *одречност* се однесува исклучиво на формалното изразување на негацијата во јазикот. Меѓу другите термини употребени во монографијата се izdelуваат: *одречна лексема*, *одречен глагол*, *одречна реченица*, *неџиран глагол* и *реченица* и сл. Се зборува за *одречно значење* кога се мисли на значењето на јазичната негација, а за *негациивно* кога се подразбира нешто 'лошо', 'одбивно' и сл. Го споменува поимот *имплицитна негација*, но укажува дека истражувањето првенствено се занимава со *експлицитната негација*, т.е. со одречноста, а имплицитната се разгледува ако е потврдена заедно со експлицитната негација или ако делумно се изразува како експлицитна негација.

Во продолжение на ова поглавје авторката накратко се осврнува на положбата, значењето и настанокот на негацијата како јазична појава. Даден е преглед на делата на хрватската лингвистика чиј предмет на интерес е негацијата, како и краток приказ на негацијата на морфолошко, синтаксичко и супра-синтаксичко, т.е. надреченично рамниште, коишто понатаму во книгата по-дробно се анализираат во засебни поглавја.

Третото поглавје го носи насловот **Хрватски црковнословенски јазик** (39–74). Најнапред се разгледува прашањето за индентитетот на хрватскиот црковнословенски јазик, чии текстови се појдовна точка на спроведеното истражување на негацијата, и во тој однос се даваат основните лингвистички и социолингвистички обележја на старословенскиот и на хрватскиот црковнословенски идиом во рамките на периодите на нивното настанување. Меѓу различните редакции на старословенскиот јазик што настануваат по диференцијацијата на општословенското јазично јадро се создава и хрватскиот црковнословенски идиом проткаен со чакавскиот (хрватски) јазичен супстрат. Се истакнува важноста на развојот и поврзаноста на хрватскиот црковнословенски со западниот, т.е. римскиот цивилизациски круг и влијанието на латинските предлошки.

Во ова поглавје авторката ги изложува податоците за негацијата во старословенскиот јазик дадени во повеќе старословенски и други граматички што содржат информации за односната проблематика, како и во третата книга посветена на старословенската синтакса од Вечерка, ги сумира сознанијата за збо-

рообразувачката и синтаксичката негација во старословенскиот јазик во делата на Мошињски, го споменува проучувањето на одречниот императив во старословенскиот јазик во споредба со некои современи словенски јазици од Рибарова, како и трудот од Браун посветен на описот на негацијата. Во продолжение вниманието е насочено кон проучувањата на негацијата во првиот хрватски книжевен јазик, односно на одделни видови на нејзиниот израз на синтаксичко и на морфолошко рамниште.

Во однос на методологијата употребена во книгата, авторката истакнува дека таа е подредена на описот, т.е. на анализата на корпусот, што значи дека е дескриптивна и делумно интерпретативна. Покрај тоа се врши споредбена анализа, која е синхрониска (споредба на хрватскиот црковнословенски јазик со грчките и латинските предлошки, како и со другите редакции на црковнословенскиот јазик) и дијахрониска (споредба на хрватскиот црковнословенски јазик со старословенскиот јазик и со подоцнежните периоди на хрватскиот јазичен развој). Во одделни поглавја е спроведена и статистичка анализа. Анализираниот корпус е од изборна, но репрезентативна природа; содржи библиски, литургиски, хагиографски, легендарни, апокрифни и црковноправни текстови настанати во периодот помеѓу 12 и 16 век.

Централниот дел од трудот почнува со четвртото поглавје посветено на **Морфолошката негација (75–124)**. Експлицитната морфолошка негација во хрватскиот црковнословенски јазик се изразува со морфемите од словенско потекло, т.е. со претставките *ne-*, *bez-* и *ni-*. Даден е графички приказ на овие зборови со оглед на претставките што ги имаат во својот состав и според категоријалната припадност, како и на споредбата на хрватскиот црковнословенски корпус со овие претставки наспроти старословенските зборови, од каде што се гледа дека само 30 % од хрватските црковнословенски зборови со одречни претставки се потврдени во старословенскиот канон.

Во следните потпоглавја авторката посветува одделно внимание на секоја од трите претставки: најнапред накратко се дадени податоци за етимологијата на претставките, а потоа се анализираат и се објаснуваат значенските и зборообразувачките особености на дадениот корпус, како и односот кон латинските и грчките еквиваленти. За разлика од претставката *ne-* што е носител на општото одречно значење, изразено најнеутрално, претставките *bez-* и *ni-* имаат посебно одречно значење: претставката *bez-* се одликува со дополнителна значенска компонента 'отсуство', која може, но не мора да претпоставува 'лишеност', а претставката *ni-* има посебно и засилено одречно значење со дополнителна компонента 'непостоење' и се одликува со ограничена дистрибуција исклучиво при заменските основи.

При споредбата на хрватскиот црковнословенски со старословенскиот јазик се утврдува речиси стопроцентен пораст на бројот на зборовите со претставката *ne-* во хрватскиот црковнословенски речнички корпус, што се должи не само на поголемиот обем на хрватскиот црковнословенски корпус туку и на

латинските предлошки. Во врска пак со претставката *bez-* се потврдува заклучокот дека преводите со оваа претставка се почести во текстовите со грчки предлошки, слично како што грчкиот јазик го поттикнал образувањето на зборовите со претставка *bez-* и во старословенскиот јазик.

Најголем простор е одвоен за петтото поглавје – **Синтаксичка негација** (125–276). Анализата води до заклучокот дека експлицитната синтаксичка негација се изразува со одречната честичка *ne*, со одречната честичка/одречниот сврзник *ni* и со предлогот *bez*, кои се морфолошки неизведени одречни зборови.

Како основен израз на негацијата истапува честичката *ne*, која може да ги негира сите граматички и семантички категории. Во хрватскиот црковно-словенски јазик таа стои пред, односно лево од зборот на којшто се однесува, со исклучок на изразот *malo ne* 'речиси, скоро'. Со финитна глаголска форма одречната честичка *ne* го негира предикатот, така што претставува реченична негација, додека пак со нефинитна глаголска форма таа може да претставува и реченична и членска негација. Со неглаголска компонента во најголем број случаи одречната честичка *ne* се однесува на членската негација, но потврдени се и доста примери на реченична негација.

Честичката/сврзникот *ni* се определува како најсложен израз на негацијата на синтаксичко рамниште. Се заклучува дека синтаксичката негација што содржи честичка/сврзник *ni* по правило е реченична, а примерите со членска негација се ретки.

Преку дијахронскиот поглед на хрватскиот јазик предлогот *bez* (кој се јавува и во формите *brez* и *prez*) се потврдува и како дел од сврзнички израз со што се оправдува неговото вклучување во анализата на синтаксичката негација. Тој секогаш му претходи на именскиот збор на кој се однесува, а предлошките изрази со *bez* секогаш подразбираат членска негација.

Во продолжение на ова поглавје е посветено внимание на членската негација, која се јавува како проста, кога непредикатната компонента се определува според она што *ne e*, и како сложена членска негација при што јасно се изделува она што *e* од она што *ne e*, односно се наведува и она што *e* и она што *ne e*. Овој тип во дадениот корпус е почесто застапен од простата членска негација. Во него се потврдени спротивни, градациски, споредбени и составни членски негации. Одделно се анализирани негираните потврдно-одречни прашања, и тоа со оглед на две карактеристични обележја: интонацијата и честичката (најчесто *li*, а поретко *eda*, како и варијантата *jeda*).

Во одделни потпоглавја се проследени проблемите на двојна̄та не̄гација (*dvostruka negacija*) и со̄гласување̄ио на не̄гацишӣе (*niječno slaganje*). Авторката нагласува дека треба да се прави разлика помеѓу двојна̄та не̄гација, која подразбира појава на две негации, односно два изрази на негација што може да се протолкуваат како потврдност и афирмација, и со̄гласување̄ио на не̄гацишӣе, при што исто така формално се присутни два или повеќе

одречни изрази во рамките на иста синтаксичка единица, но изведеното значење на целината не може да се прочита потврдно, туку останува одречно. Иако заклучува дека станува збор за граматикализирана појава, авторката го истакнува големото значење на согласувањето на негациите и го изнесува ставот дека не треба да се смета како редувантна јазична појава или плеоназам бидејќи придонесува за сфаќањето на одречното значење, т.е. „го намалува неговиот превид“ и „ја зголемува неговата семантичка и прагматичка потенција“ со што „се олеснува комуникацискиот процес“ (стр. 234). Во однос на согласувањето на негациите во хрватскиот црковнословенски јазик, авторката izdelува шест типови, кои ги дели во две групи според учеството на негирањето глагол во согласувањето на негациите. Во првата група негирањето глагол е една од компонентите на согласувањето на негациите, а во неа се izdelуваат два типични поттипови на согласувањето на негациите: согласување на одречната замена и заменскиот прилог со глаголот и согласување на честичката/сврзникот *ni* со глаголот. Втората група е поразновидна, но со помал број примери од првата. Тука нема негиран глагол, па така ја нема ни општата одречна честичка *ne*, а согласувањето се врши: меѓу честичката/сврзникот *ni* и одречната замена, меѓу два морфолошки одречни зборови со претставка *ni-* (меѓу две одречни замени или меѓу одречна замена и заменски прилог), меѓу предлогот *bez* и одречна замена и меѓу сврзникот *neže* и одречна замена. Во втората група е задолжително присуството на одречна замена или одречен заменски прилог како компонента на согласувањето на негациите. Се задржува одделно на сите споменати типови.

Историското истражување дава примери за отсуство на согласување на негациите уште во најстариот словенски книжевен јазик, како и потврда дека согласувањето на негациите се вршело според правило, а не произволно. Од таа состојба постепено се развива целосно спроведување на согласувањето на негациите какво што имаат современите словенски јазици.

На крајот во посебно потпоглавје е обработено прашањето за односот на негацијата и императивот, при што авторката се осврнува на типовите одречни императиви во хрватскоглаголските црковнословенски текстови.

Шестото поглавје насловено како **Надречнична негација: негација во дискурсот** (277–317) дава анализа на негацијата на супрасинтаксичко рамниште, што овозможува откривање на нејзините прагматички, стилски и реторички својства. Авторката најнапред ги определува разликата и блискозначноста на термините *инексѝ* и *дискурс*, а во својот труд му дава предност на терминот *дискурс* зашто го смета за посоодветен кога станува збор за негацијата како појава што е почеста во говорот одошто во пишаниот текст. Анализата на негацијата во дискурсот е спроведена на три избрани хрватскоглаголски текстови. Освен тоа, во ова поглавје е одделен простор за разгледување на дискурсните истражувања на негацијата, негацијата во уметничките форми на јазикот (прозните и поетските), како и на негацијата во фразеолошките

изрази. Се заклучува дека надреченичното рамниште појасно ја покажува конкретната функционалност на јазичните појави, а во тие рамки и на негацијата. Спроведената дискурсна анализа потврдува дека „одречноста ја надминува потврдноста: 1. во уочливоста и обележеноста, 2. во опсегот на референцијата и 3. во прагматичката сила“ (стр. 316).

Седмото поглавје, **Заклучок** (319–324), претставува сумирање на добиените сознанија за истражуваниот проблем, што авторката низ целата книга ги поткрепува со низа илустративни примери од анализираниот корпус. Од трите основни изрази на негацијата во хрватскиот црковнословенски јазик: морфолошката, синтаксичката членска и синтаксичката реченична негација, последнава истапува како најчеста и најтипична. Истражувањето упатува, општо земено, на самостојноста на хрватските црковнословенски преводи во однос на јазикот на грчките и латинските предлошки, кои може да се сметаат само како поттик за активирање на извесни изразни можности; анализата го потврдува негувањето на црковнословенската норма, но и навлегувањето на говорните елементи во писмениот јазик. Се заклучува дека спроведеното истражување покажува континуитет меѓу хрватскиот црковнословенски јазик и подоцнежните хрватски идиоми.

На крајот се дадени два додатоци (325–341): едниот содржи табеларен приказ на зборовите со морфолошка негација во дадениот корпус, како и податоци за нивната потврденост во старословенскиот канон, а вториот ги дава трите транслитерирани и критички приредени хрватскоглаголски текстови анализирани во поглавјето за дискурсот, како и нивните предлошки.

Списокот на користената **Литература** (343–361) броеи 358 наслови што се однесуваат на анализираната проблематика, од што може да се согледа големата посветеност, упатеноста и сериозниот пристап на авторката кон обработуваната тема. По него следуваат **Индекс на имиња** (363–369) и кратка **Белешка за авторката** (371).

Темелната обработка на јазичната негација во книгата на д-р Ана Ковачевиќ заснована врз споредбена и историска анализа на избраниот хрватскоглаголски корпус претставува значаен прилог не само за хрватската палеославистика туку и за лингвистиката воопшто. За големото значење на оваа студија во областа на филолошките науки зборува и наградата доделена на авторката од Хрватската академија на науките и уметностите за 2016 година.

Наталија Андријевска¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, natalijaandrijevaska@yahoo.com

39(=163.3)(038)(049.3)

РЕЧНИК НА МАКЕДОНСКАТА ТРАДИЦИОНАЛНА КУЛТУРА
(Лилјана Макаријоска, Речник на македонската традиционална култура,
Скопје 2016)

Трудот „Речник на македонската традиционална култура“ од д-р Лилјана Макаријоска е плод на нејзината долгогодишна посветена работа во истражувањето на македонската традиција низ вековите. Потесната област на научноистражувачкиот интерес на авторката е палеославистиката, црковнословенскиот јазик, историската лексикологија и лексикографија и историското зборобразување. Долгогодишната упорна истражувачка дејност со старите, црковнословенски ракописи и записи и огромната љубов кон науката и традицијата ја става авторката на овој Речник на piedесталот на македонската историска лексикологија и лексикографија. Но, несомнено, со љубовта и посветеноста на истражувањето на традицијата и културните вредности, зачната уште со капиталниот труд „Лексиката на материјалната култура во македонските црковнословенски ракописи“ (2003) во последнава деценија се реализира со голем број етнолингвистички трудови.

„Речникот на македонската традиционална култура“ е вреден лексикографски труд што се протега на 562 страници и содржи три дела: Вовед (5–12), Речник (13–553) и Литература (555–562).

Целта на овој речник, според авторката, е да даде посеопфатен увид во богатиот лексички фонд од областа на македонската култура и притоа да помогне во афирмирањето на културните вредности на Македонците и заштитата од заборавот на актуелните и архаичните лексички елементи на материјалната и духовната култура, зашто како што истакнува „Традицијата нè поврзува со предците и потомците, нè обединува, нè прави единствени, поинакви од другите...“

Макаријоска го истакнува словенскиот карактер на македонската култура и симбиозата на балканските, јужнословенските и општословенските јазични елементи што се одразува и во терминологијата, укажувајќи дека застапеноста на заемките од турско, грчко и друго потекло е потврда за живите меѓујазични контакти.

Во Речникот авторката ги има опфатено лексемите од различни подрачја на Македонија, но и од регионите надвор од државните граници (како егејскиот, пиринскиот и областа Гора) во кои се утврдуваат слични или идентични јазични црти со македонскиот јазичен ареал.

Речникот опфаќа повеќе од 16 500 лексички единици, зборови и изрази, како резултат на долгогодишното трпеливо прибирање и евидентирање на лексичкиот фонд, консултирање на трудови коишто посредно или непосредно се посветуваат на македонското културно наследство од различни аспекти, со цел да се изградат посеопфатни сознанија за значењето на одделни лексички единици. Консултирани се голем број трудови посветени на македонската материјална и духовна култура; трудови коишто се темелат на богат лексички, етнографски и фолклорен материјал и укажуваат на начинот на живот, обичаите и обредите (кои се подзаборавени или пак имаат зачувани елементи што ги исполнуваат соодветните функции до денес), верувања во свеста на Македонците во минатото. Користени се и пишани извори, дијалектни текстови од снимени материјали, но и изјави собрани од информатори на терен и раскажувања од директни учесници во обичаите и обредните дејства со цел да се истакнат ваквите духовни и културни вредности. Консултирани се лексикографски трудови, речници на одделни дијалекти, како и разделите посветени на лексиката во рамките на монографии посветени на одделни македонски дијалекти, етнолошки трудови и сл.

„Македонската традиционална култура (материјална и духовна) ја отсликува македонската народна традиција. Таа е огледало на народниот светоглед, на народната традиција, на бројни обредно-обичајни дејства низ вековите, пројавувајќи се како своевиден чувар на идентитетот на македонскиот народ“ – ќе истакне авторката.

Таа ја истакнува заемната врска на материјалната и духовната култура и нивното меѓусебно надополнување и надоградување и неможноста самостојно да функционираат. Духовното културно наследство е богатство што се пренесува од колено на колено, со тоа претставува важен фактор во одржувањето на културните вредности и различности, а воедно придонесува за разбирањето на други култури и нивниот стил на живот.

Во Речникот е застапена лексиката од областа на градителството, што ги опфаќа називите за: градежни материјали, видови живеалишта и градежни објекти со определена намена, делови на живеалиштата и градежните објекти според изгледот, нивната функционална карактеристика и елементите на внатрешното уредување итн. како на пр.: тула, ќерамида, ќерамитка, плитар ‘непечена тула, ќерпич’; називите за подрумска просторија: визба, подрум, земник, ледник, керал, ар, потон, килер; за соба: соба, одаја, стаја, колиба, седало, кошара; за прозорец: прозор, пенцере, цам, цамлак, окно, мазгал.

Документирани се и називи за патиштата и транспортот на луѓе и стоки, за населби и нивни делови, за живеалишта и придружни објекти, како на пр.: бунар, сеница, амбар, кош, поило, плевна, кочина, козарница, кокошарник, фурна и сл.

Причините за постоење на различните термини за ист предмет авторката ги поврзува со различната географска распространетост како и со мотивите за именувањето. Посебно место зазема лексиката поврзана со покуќнината ка-

ко неразделен дел од животот на семејството. Застапени се: масолник, зејтини-че ‘мал сад за чување масло’; газијарник ‘сад за чување газија’; кадилница ‘мал метален (керамички) сад за кадење со темјан’; мерник ‘сад за мерење’; па-ница ‘земјена чинија, каленица’ и сл.

Мноштво лексички елементи се поврзуваат со земјоделството, сточарството, лозарството, пчеларството, ловот, риболовот и занаетчиството. Во Речникот акцентот е ставен и на лексиката поврзана со житните култури: пченица, пченка, јачмен, ’рж, со градинарските: домати, пиперка, кромид, лук, зелка, краставица, грав, праз, тиква и др.; со овошните: јаболка, круша, слива, цреша и др. и индустриските култури како: тутун, афион, памук, коноп и др. Исто така, застапена е терминологијата поврзана со земјоделските алатки според нивното место во земјоделското производство, материјалот и начинот на изработка. Документирани се: лопата, мотика, копач, дикел, брана, гребло, дрвена вила, ковало, наковална, клешти, чекан, брадва, секира, балта, балтија и многу други познати и помалку познати алатки.

Посебно внимание авторката ѝ посветува на лексиката од областа на занаетчиството, со оглед на фактот дека многу стари занаети се исчезнати или се со тенденција на исчезнување, а сведочат за работливоста на македонскиот народ низ вековите. Авторката евидентира многу стари лексеми поврзани со дејноста, средствата за работа и занаетчиските производи на: валавичарите, воденичарите, гребенарите, грнчарите, дрводелците, златарите, сидарите, клобучарите, ковачите, самарциите, седларите итн., се посочува лексиката поврзана со одделни постапки при изработка на производите, со занаетчиските алати и средства за работа како на пр. ковачките и дрводелските.

Во овој Речник авторката ги вбројува и лексемите од текстилното производство поточно називите за суровини, називите за деловите на разбојот и др., како на пр.: волна, памук, коноп, лен, срма, покривач, ќебе, потегачка, батанија, завивач, завивка, постилач, постилачка, мутав, рогозинка, рогозина, рогоска, черга, крпари, предно и задно кросно, цепци, ништи, скрипци, брдо, набрдила, потегачка, подношки и сл.

Исто така од лексиката од областа на трговијата и размената, акцент се става на традиционалниот мерен систем како на пр. мерките за должина: сидарски, чаршиски или шивачки аршин, палец, педа, лакт, ока, половник, кутел, денк; монетите: жолтица, петолирка, пендара, петаче, акче; но и на временските народни определби како на пр.: глуво доба, зло доба, ниедно време, никое време, никоја доба, ништо време итн.

Исто така, значајно место во Речникот, авторката посветила на називите не само за традиционалната, секојдневна храна и пијалаци туку и за празничната и обредната храна, што ја сочинуваат најразлични посни и мрсни јадења што се приготвуваат на религиозните празници и при родилните, свадбените и погребните обичаи. Ги воочивме различните називи на обредните лебови за време на празниците, пред сè за Бадник: гумно, гумненик, овчарник, вечерник, трло и др., понатака зборовите со ограничена употреба: бадникарец, боговица,

богова пита, коледарски колак, коледашка, богородичина пита/погача, Тодорички леб, сваќарка и сл. Многу од зборовите забележани во Речникот се мотивирани од намената: мајалница, наутлија, преснец, пресниче; од формата: плетеница, тутриња; од украсувањето: шарен леб, крст, гумно, овчарник, га-лабник итн. Во рамки на обредите, храната претставува потврда за традиционалните односи изградени врз основа на старите народни обичаи, верувања, искуства, познати и практикувани во различни македонски краишта, а таа има широка симболика и пораки за свадбените и посмртните обреди, за календарските и семејните празнувања.

Називите за деловите од облеката, обувките и накитот кои се документирани во Речникот се застапени во сета лексичка и зборообразувачка варијантност, како на пр.: skutник, skutач(a), skutина, skutниче, skutале, skutаре, присkutник; прегач, опрегач, опрегачка, претсемник; опашалка, препашалка, престилка, пешкир, завијачка, пештемал, кецела, вртешка, дипло, ирам, утаре, фута; опинци, обувало, кондура; обетки, обечки, менѓуши, ушници, наушници, цурајки, брнци; белегзија, белезица, бележник, белезика, алка, белчуг, колба; ѓердан, гушник, грличе, низар, ланче.

Во Речникот се забележани голем број лексеми поврзани со бременоста и немањето пород: бремена, трудница, тегобна, товарена, несама, тешка, детина, корабница, бездетка, безродница, неплодна, јалова, јаловица, штира, штираклица, нероткиња и др.; лексеми за обичаите при раѓање и сл.: баба, бабица, првородилка, првостинка, првоштенка, прворотка, постелица, лежиште, кошулче, последок, цицалче, поапче, пеленче, дојачка, задојница, подојачка, помајка, раначка, цицарка, залулување, три наречници, леунка, леунче, кошулче, суѓеници, повојница, понуда, виѓе, бабиње, повојничарки, кравајки и др. Големо внимание авторката посветила и на називите и фразите поврзани со крштевањето, на пр.: детокрст, крстење, кум, нунко, кумица, нунка, прва кошула, куме кажи име, тркалање на детето, прво заранување на новороденчето, сретен кум, случајно кумство, кумство во неволја, бубера, гољче, кежо, пижа, повивче, пуже, пурде, пуша, кендо, чорка, чупа, шуле (шуљко) и др.

Лексиката потврдува дека свадбената традиција се менува под влијание на општествените промени, па голем дел од лексиката е непозната за голем дел од македонските говорители, на пр. за договорите меѓу двете семејства пред и по свршувачката, па сè до денот на венчавката: мал строј, мал главеж, мал нишан, мал армас, испит правење, давање збор, узборување, менување нишани и дарови, голем строј, голем нишан, зговор, главеш, главење, голем армас, мала рака, голема рака, венчавка, венчулка, свршавка, углав, таксана, годена, армасана, годеник, свршеник, армасување, стројникување, армасар, армасник, свршувач, снобник, зговорник, изводник, огледник, канач, зовач, калесар, замес, замеска, венчаник, канески, предвесници, муштулции, аберции, гувеење, срамување, ашченица, skutалче, накоњче, фругличар, шафер итн.

Значителен дел претставува лексиката поврзана со човековиот однос кон смртта, придружуван од соодветни обреди како систем од норми на одне-

сување, означен како смртни, посмртни, погребни обичаи, обред или култ кон мртвите. Тука се опфатени и изрази поврзани со: миење, капење на покојникот, облекување во нова облека, подготовки за погреб, spastrување, чешлање, оплакување, тажење, жалење, виеење за умрениот, редаленка, редачка, тажачка, простување, закопување и сл. Ги бележиме следните лексеми: закопнина, задушница, поутрина, будење, разбуднина, коливо, мртвен ден, задуша, задушнина, тажачка, Духовден, шестје, нафора, панагија, литургија, проскура, умрен, покојник, мртовец, смртник, мртовечка вода, нагазиште, раздавање, жалник, почивка, погребание, гробница и др. Речникот ги опфаќа и називите и изразите поврзани со периодот по смртта: седум дена, девет дена, четириесет дена, полугодишен помен, годишен помен, тригодишен помен, мртва сабота, мртвен ден и др.

Во Речникот, Макаријоска опфатила и обредно-обичајна лексика поврзана со семејните, личните и селските слави. Во врска со семејните и меѓусемејните односи се и структурата на семејството и односите меѓу членовите на семејството, хиерархијата во семејството, прифаќањето на нов член во семејството и односот кон него, приемот, гостењето и испраќањето на други, роднински семејства и испраќање на печалба.

Посочени се мноштво примери од областа на календарската обредност, на пр.: полазеник, бадниковица, коледица, коледари, василичари, бабари, Лазарица, лазарки, божјарче, Василица, Водокрст, Богојавление, Сирници, Сирна недела, Сиропусна недела, Бела недела, Русалии, водичарки, поклади, тримир, Тримери, причесна, причест, комка; изразите: Бог се јави! Вистина се јави!; Христос се роди! Вистина се роди!; Христос воскресна! Вистина воскресна! и др.

Во Речникот се посочени многу обичаи поврзани со определен празник: Благовест, благ колач, пресниче; Лазарици, лазарки; Ѓурѓовден, собирање билки, китење со зеленило, лепење со леплива трева, ѓурѓовденски песни, билјарски обичаи и песни, запотнување и сл.

Лексичките елементи на народната религија се присутни во обичаите поврзани со здравјето, благосостојбата, плодноста, како на луѓето така и на добитокот. Исто така соодветно внимание е посветено на народната медицина, на народните називи за болести и за лековити билки. Се izdelуваат и називите поврзани со верувањето за употребата на билките за гатање, правење магии, називите со религиозна содржина и сл. Од Речникот ги бележиме на пр.: босилек и босилок, босилковина, светивода; ранден, коњски и еврејски босилек, божји цвет или божјо цвеќе; срцева трева, срченица, лепавец, лепкавец, лепушка, лепка, божур, ѓурѓовденче, велигденче, лазарка, сапунарка, сапун трева, мајчина душичка, вражалка, чемерлики, девисил, чуваркуќа, домниче, здравец, коприва, кукурек, татул, биволче, магарешки костен и др.

Лексиката поврзана со народните игри, песни и инструменти е исто така дел од овој лексикографски труд, како на пр. инструментите: дудук, шу-

пелка, кавал, гајда, кемане, гусла, тамбура, зурли, тапани; песните: коледарски, божиќни, велигденски, тажаленки, тажачки, свадбарски, печалбарски и сл.

Застапени се голем број благослови и клетви, а најзастапени се оние во кои се бара благослов односно казна од Бога: Аирлија да ни е идеево, за век да ни е, за добро идеење!, Ај аирлија, да се ќердосаат, сватство и родство да ни биде довека!, Бог да ве чува (пази) од секое зло!, Бог да ве милува со машко дете!, Бог да го наврти на добро!, Бог да го прости, на живите да им даде живот и здравје!, Бог да ми те избави!, Бог да ми те оздрави!, Бог да те чува од лоша среќа!, Бог да ти ги поживи децата!, Бог да ти го чува здравјето!, Бог да ти ја чува (пази) стоката!, Бог да ти наврти добра среќа!, Бог да ти помогне!, Бог нека дава на сите, па и нас да не не заборава!, За здравје и бел образ!, За здравје и добра мисла!, За здравје и добро видение!, Господ на сите оваа радост да им ја даде!, Господ да ве дарува со ум и разум!; клетвите: Бог да му се расрди, а не јас!, Бог да се откаже од него, а не друг!, Петел в куќа да не ти запее!, Бутур да го фати! итн. Застапени се и значителен број заколнувања: Жими вера!, Жими видело!, Жими денов што го чекаме!, Жими лебов!, Жими чеклад!, Жими умирачка!

Општ е впечатокот дека со оглед на пристапот кон презентирањето на јазичните, па и потесно, лексичките особености, во дијалектолошките трудови застапеноста на обредно-обичајната лексика е поограничена, а во многу етнолошки трудови во кои е претставена културата во цело богатство на локални и регионални варијанти мошне малку е засегната и лексиката во областа на духовната и материјалната култура, односно од аспект на терминологијата досега не се вршени некои покомплексни истражувања.

За потребите на овој труд авторката консултирала значителен број трудови посветени на македонската материјална и духовна култура кои се посочени во Литературата, трудови кошто се темелат на богат лексички, етнографски и фолклорен материјал; лексикографски трудови, речници на одделни дијалекти, монографии и сл.

Македонската традиционална култура претставува мноштво материјали кои укажуваат на цел еден систем кој ја отсликува севкупната активност на луѓето, не само во областа на политичкиот живот, туку и во јазикот, религијата и обичаите. Народните обичаи се еден од индикаторите на етничкиот идентитет и се највпечатливиот израз на духовната култура на Македонецот.

Авторката Макаријоска со „Речникот на македонската традиционална култура“ овозможи непроценливото македонско јазично и културно наследство да стане достапно за пошироката читателска публика.

Жаклина Ѓорѓиоска¹

¹ СОУ „Гостивар“, Гостивар, м-р по македонистика со комуникологија, zaklina.gjorgjioska@gmail.com

316.722-027.6(=163.3):81'23(082)(049.3)
811.163.3(082)(049.3)

ЈАЗИЧНАТА СЛИКА НА СВЕТОТ

(Зборник на трудови од научниот собир „Јазичната слика на светот“)

Зборникот со трудови од научниот собир „Јазичната слика на светот“ што се одржа на 23 и 24 април 2015 година е 26. книга во едицијата „Јазикот наш денешен“, посветена на манифестацијата Денови на Благоја Корубин, во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Овој зборник подготвен под редакција на д-р Снежана Велковска е само еден мал дел од мозаикот на македонската јазична слика на светот преточен преку 26 реферати, кои содржински може да се групираат во неколку целини.

Во првата група се рефератите на: Снежана Велковска, Олгица Додевска-Михајловска, Елизабета Ралповска, Васил Дрвошанов, Михајло Марковиќ и Соња Новотни, кои се посветени на лексиката, односно на јазичната слика на светот видена низ примери од Толковниот речник на македонскиот јазик, низ лексичката метафора за означување на билките и именување на боите, за семантиката на лексемата *дрча* од дијалектолошки аспект и за лексемите од семантичката сфера роднински односи во два црковнословенски ракописи од XIV век. Книжевноста создадена во деветнаесеттиот век е секогаш инспиративна тема за лингвистите, па така јазичната слика на светот видена преку лексиката на текстот „Огледало“ на К. Пејчиновиќ е тема во рефератот на Михајло Марковиќ и Соња Новотни.

Јазичната слика на светот согледана преку јазичните контакти на македонскиот со балканските, но и со другите словенски и несловенски јазици е претставена преку излагањата на: Катица Топлиска-Евроска, Соња Христовска, Лилјана Макаријоска и Жаклина Ѓорѓиоска, чиешто реферати ја опфаќаат темата за јазичното заемање на сите рамништа, како од формалната така и од значенската страна на зборот, додека Веселинка Лаброска и Станислав Станковиќ се задржуваат на лексичката интерференција во насока од српски кон македонски јазик кај македонските родени говорители кои се преселеници во Јужен Банат во Република Србија.

Контрастивните проучувања од областа на лексиката се изложени во рефератите на Драгана Кузманова, Снежана Кирова и Биљана Иванова, коишто ги разгледуваат пословиците и поговорките и можноста за изнаоѓање на нивни еквиваленти во германскиот, македонскиот и во англискиот јазик; и на Свето Тоевски, кој се осврнува на разликите во хроматската лексика на македонскиот и низа светски јазици од аспект на семантичкиот анизоморфизам сфатен како значенска асиметрија во лексиконите на јазиците, односно како делумна, нецелосна или и воопшто непостојна еквиваленција во значењата на

поимите за боите меѓу јазиците. Контрастивните истражувања на говорните чинови во македонскиот и во англискиот јазик се тема и во рефератот на Марија Кусевска.

На оваа група се надоврзуваат и граматичката тема на Марија Леонтиќ, која се осврнува на функциите на личните заменки во македонскиот и во турскиот јазик, и темата за (не)преведувачето на имињата на суперхероите застапена во рефератот на Искра Пановска-Димкова.

Јазичната слика на светот видена низ призмата на фразеологијата, поточно соматската фразеологија како интересно поле на проучување на одреден јазик и народ во врска со неговиот поглед и поимање на светот е темата застапена кај авторката Јасминка Делова-Силјанова.

Јазичната слика на светот истакана преку зборообразувањето е застапена кај авторите Звонко Никодиновски, преку семантичкиот опсег на глаголите води/веде и нивните деривати во македонскиот јазик, кај Фани Стефановска-Ристеска во врска со глаголската придавка во функција на супстантив и кај Весна Миовска, која се осврнува на етничките презимиња што завршуваат на суфиксите -ец, -анец, -јанец, -чанец.

Јазичната слика на светот проследена низ јазикот на новинарите, како и низ реторичкиот аспект на рекламните пораки е тема разработена од авторките Елена Јованова-Грујовска, Елизабета Кузмановска и Снежана Петрова-Џамбазова.

Комплексноста на мултикултурната комуникација на Балканот и пошироко е тема во излагањето на Снежана Веновска-Антевска, додека Лилјана Гушевска зборува за статусот на македонскиот јазик во Република Албанија и огромните напори на Македонците за организирање настава на мајчиниот јазик секаде каде што живее македонското малцинство.

Компјутерската лингвистика е само уште еден дел од погледот на јазичната слика на светот и таа е застапена во рефератот на Јован Костов, кој својот интерес го насочува кон јазичниот корпус и отворениот софтвер за автоматска обработка на македонскиот јазик.

За правописот и правописните правила зборува Лидија Тантуровска, којашто се задржува на поканите како средство за комуникација, анализирајќи ги и од јазичен, стилски и социолингвистички аспект.

За важноста на стандардниот македонски јазик во воспитно-образовната дејност преку анализа на примери од проектот „Меѓуетничка интеграција во образованието“ се зборува во рефератот на Маја Тефова.

На крајот, со задоволство можеме да кажеме дека пред нас имаме уште едно дело, овој зборник, што топло им го препорачуваме на сите проучувачи на македонскиот јазик, а кој со своите атрактивни содржини пополнува дел од јазичната слика на светот.

Катица Трајкова¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, katicatrajkova@yahoo.com

398.8(497.735):811.163.3'282(049.3)

811.163.3'282(497.735)(049.3)

**НАРОДНИ ПЕСНИ ОД МАЛЕШ од Станко Костиќ (Костовски) СО
ИСТОРИСКО-ДИЈАЛЕКТОЛОШКА АНАЛИЗА од редакцијорот
Илија Бетински Малеш**

Во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје како кн. 82 во едицијата *Посебни изданија* во 2017 год. излезе од печат трудот *Народни песни од Малеш од Станко Костиќ (Костовски) со историско-дијалектолошка анализа* од редакторот Илија Бетински Малеш.

Воедно тој се јавува и како автор на лингвистичкиот опис на гореспоменатово дело. Илија Бетински Малеш, кој е автор на монографијата *Беровскиот говор* (2013), во ова дело дава солиден јазичен опис на народните песни запишани пред 115 години од вредниот запишувач Станко Костиќ. Всушност станува збор за објавување на оригинална збирка народни умотворби, собирана пред повеќе од 100 години, која денес се чува во Архивот на САНУ во Белград (2013) со ознака Етнографска збирка бр. 41-1, кутија IX. Бетински во ова дело дава извонреден јазичен опис на народните песни запишани пред 115 години од вредниот запишувач Станко Костиќ.

Трудот *Народни песни од Малеш со историско-дијалектолошка преглед* од Станко Костиќ (Костовски) содржи 450 страници фолклорен и лингвистички материјал. Редакторот Бетински со голема прецизност прави јазичен опис на народните песни од Малешево. Песните во трудот покрај тоа што се запишани прецизно редакторот ги збогатил и со акцент. Овој, со право ќе речеме, богат јазично-фолклористички материјал е надополнет со регистар на лични имиња и историски личности споменати во песните, список на имиња на места, земји и народи, како и со краток речник на малешевски специфични зборови.

Содржински погледнато делото започнува со *Предзбор* (15–21), дел во кој Бетински дава важни податоци за сите претходно објавени народни творби од Малешевијата. Се осврнува и на спецификите на песните што се објавени во претходната верзија на збирката од Станко Костиќ, а под редакција на Тодор Димитровски, давајќи приказ на спецификите на оригиналните записи на Костиќ. Имено, самиот Костиќ и не бил по потекло од Малешевијата, па максимално се трудел песните прецизно да ги запише, односно препише и среди, иако во нив се јавувале различни варијанти на ист збор или иста јазична појава.

Првоиѝо сѝомнување на имеиѝо Малеш (22–23) претставува краток осврт каде што се посочуваат историски извори за местоположбата на населбата (градот) Малеш односно Малешево.

Делот именуван *За ракоиѝсоиѝ Народни ѝесни од Малеш на Сѝанко Косѝиѝк (Косѝовски) (24–30)* избобилува со сите суштински податоци за збирката од Станко Костиѝ. Во овој дел се даваат и детали за преписките на Костиѝ со архивата на Етнографскиот одбор на КСАН, како и оригиналниот список на народни умотворби доставен до КСАН од Станко Костиѝ на 9.2.1900 година.

Понатаму авторот Илија Бетински на осумдесетина страници (33–86) дава комплетен историско-лингвистички опис на малешевскиот говор, односно на јазикот на којшто се запишани песните.

По *Воведоѝиѝ (33–35)* во кој Бетински прецизира дека во трудот станува збор за говорот во Малешевѝјата, поточно за говорот во градовите Берово и Пехчево како и во селата што административно им припаѓаат на овие градови, следуваат четири дела.

Првиот дел е *Фонолоѝија со Вокален сисѝем и Консонанѝски сисѝем (37–54)*. Во оваа целина Бетински ги разгледува гласовите и нивните промени како на синхрониски така и на дијахрониски план. Притоа тој дава и статистички податоци за јазичните појави на оние позиции каде има дублетни форми или повеќе варијанти во песните од оваа Збирка.

Следува делот *Морфолоѝија (55–76)* во кој имаме посебен осврт на именките, придавките, прилозите, заменките, предлозите и глаголите.

Во третиот дел *Синѝтакса (77–82)* авторот се осврнува на редот на зборовите, конгруенцијата како и на начинот на образување на прашалните искази.

За различниѝе рецензиѝ на народниѝе ѝесни (81–82) е четвртиот дел во кој Бетински како роден говорител на малешевскиот говор успева да проникне во суштината на јазикот на песните доловувајќи ни ги *ѝуѓиѝе* јазични особености кои навлегле од српските варијанти на песните или од варијантите на песните од другите краишта во Македонија, но не од малешевскиот говор. Тие, според авторот, всушност се резултат на српска или на македонска рецензија.

Овој лингвистички опис е заокружен со петтиот дел *Заклучок (83–86)* на македонски и на англиски јазик *Conclusion (87–89)* во кој се нотирани сите битни специфичности на збирката.

Во седмиот дел од овој труд (91–103) *Бесценеѝо македонско и свеѝско кулѝурно наследство* Бетински ни дава информации за тоа дека песните од збирката *Народни ѝесни од Малеш* Станко Костиѝ (Костовски) ги запишувал на границата меѓу XIX и XX век, поточно во 1899 и 1900 година, а дека еден број народни песни од гореспоменатава Збирка се појавуваат кај информаторите од Малешевскиот крај кон крајот на шеесеттите и во седумдесеттите години на XX век како резултат на појавата на збирката од Костиѝ (Костовски) *Малешевски народни ѝесни*, Скопје 1959, во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, под редакција на Тодор Димитровски. Бетински констатира дека и во песните на тоа издание, како и кај песните запишани и издаде-

ни подоцна, веќе е забележливо влијанието на македонскиот литературен јазик.

Народни песни од Малеш (105–396) е осмиот, главниот дел на трудот *Народни песни од Малеш со историско-дијалектолошка анализа* од Станко Костиќ (Костовски). Содржи вкупно 177 лирски и епски песни, со кратки коментари за описите и клетвите на крајот. Иако не е во наша компетенција, со големо задоволство ќе констатираме дека станува збор за убав и оригинален фолклорен материјал напишан со едноставен народен јазичен израз. Фактот, пак, дека Илија Бетински на песните во овој труд им дал душа запишувајќи ги со акцентот на изворниот малешевски говор укажува на тоа дека делото *Народни песни од Малеш со историско-дијалектолошка анализа* од Станко Костиќ (Костовски) има голема лингвистичка и фолклористичка вредност. Речникот на карактеристичните малешевски зборови (397–409), изработени од редакторот Бетински, ја надополнува оригиналноста и автентичноста на овој труд.

Вредноста на трудот *Народни песни од Малеш со историско-дијалектолошка анализа* од Станко Костиќ (Костовски) во редакција на Илија Бетински е неизмерна и голема. Затоа, оваа книга топло им ја препорачуваме на читателите, како на македонистите така и на фолклористите, а убедени сме дека книгата несомнено ќе го привлече и вниманието на сите љубители на убавиот македонски збор.

Светлана Давкова-Ѓоргиева¹

---

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, davkovas@yahoo.com

398(=163.3:496.546)(049.3)
811.163.3'282.4(496.546)(049.3)

**Крисанта Јанкула, ЗАПИСИ ОД МОЈОТ КРАЈ
(Долна Преспа, Република Албанија)**

(„Јазикот наш денешен“, кн. 28, Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков“)

Во 2017 год., во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, излезе од печат книгата „Записи од мојот крај (Долна Преспа, Република Албанија)“ во редакција на Гоце Цветановски, како книга бр. 28 во едицијата „Јазикот наш денешен“.

Трудот на Крисанта Јанкула „Записи од мојот крај (Долна Преспа, Република Албанија)“ претставува солидно сработен труд во којшто се собрани изворни фолклорни материјали од селата што се наоѓаат на западната страна на Преспанското Езеро во Република Албанија. Овој труд е реализиран со ангажман на колешка македонист, којашто работи надвор од границите на Република Македонија и со ангажман на стручно лице од областа на дијалектологијата д-р Гоце Цветановски, н. сов. во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, кој воедно е и редактор на спомената книга.

Книгата се состои од Предговор, Приказни, Песни, Народни поговорки и пословици, Гатанки, Поговор и Додаток (фотографии).

Предговорот (7–11) на книгата е од Гоце Цветановски, кој во одреден период бил во директна комуникација со изворните говорители од споменативов дел на македонскиот јазичен ареал. Имено, тој токму во овој дел вршел теренски истражувања за собирање дијалектен материјал за потребите на неговата докторска дисертација *Говорот на Македонциите во Мала Преспа (западно-преспански говор)*. Истоимената монографија е објавена во едицијата „Посебни изданија“ на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, во 2010 година. Ваквиот ангажман и стручно искуство го поттикнале колегата Цветановски да изврши влијание врз авторката на трудов Крисанта Јанкула да го стави на хартија целокупното народно богатство што го знае и да го даде за печатење. Целта, се разбира, била да се одбрани од заборав скапоцен фолклорен и лингвистички материјал од овој дел на македонската дијалектна територија, регион кој во нашата јавност се врзува со географскиот термин Мала Преспа во Република Албанија, без оглед на фактот што селата за кои станува збор се наоѓаат на брегот на Големото Преспанско Езеро. Редакторот д-р Гоце Цветановски во Предговорот дава исцрпни информации за географската положба на овој регион, за неговата историја од најстаро време до денес, за демо-

графската структура и економската положба на населението. Фолклорниот материјал е собран од девет села: Туминец, Горна Горица, Долна Горица, Глобочени, Шулин, Пустец, Леска, Зрноско и Церје. Во Предговорот со поднаслов *Карактеристики на западнопреспанскиот говор* (12–20) редакторот сублимирано нè запознава со лингвистичките податоци за западнопреспанскиот говор и укажува дека записите од авторката Крисанта Јанкула ќе бидат предадени според општоприфатената фонетска транскрипција предложена од акад. Божи-дар Видоески и користена во сите позначајни македонски дијалектолошки трудови, вклучувајќи ја и неговата монографија. Од оваа монографија, „Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор)“ редакторот користи одделни делови за појасно разбирање на текстовите од Преспанско, но и за претставување на јазичниот систем на западнопреспанскиот говор.

Со делот *Приказни* (21–49) започнува претставувањето на фолклорниот материјал. Нотирали се петнаесет приказни од различен жанр. Се почнува со реалистичните приказани, а потоа следуваат волшебните.

Во *Леџенди и ѓреданија* (50–53) се дадени *Леџенда за рекаџа Завер* и *Каку е изџрадена цркваџа Св. Никола во с. Туминец*.

Во делот насловен како *Песни* (54–78) се забележани триесет и пет песни и тоа: се започнува со џубовните песни, а во продолжение се предадени јуначките, хумористичните и на крај детските (песните за деца). Има и една авторска песна *Надеџи* на нашиот собирач Крисанта Јанкула.

Народните поговорки и пословици (79–82) се вкупно сто дваесет и осум. Со записот на поговорките и пословиците од овој дел на Македонија собирачот всушност ја запишал вековната народна мудрост и филозофија, како и социјално-историското искуство на народот.

Поглавјето *Гаџанки* (83–90), шеесет на број, исто како и пословиците и поговорките, имаат разнообразна содржина поврзана со народните настани, со битот и начинот на живеење на луѓето од овој крај.

Поџвороиџ од собирачот Крисанта Јанкула и *Додатокот со фотографии* се сместени на крајот на книгата.

На крајот со големо задоволство ќе констатираме дека вредноста на трудот „Записи од мојот крај (Долна Преспа, Република Албанија)“ од Крисанта Јанкула во редакција на д-р Гоце Цветановски е неизмерна и голема. Станува збор за убав и оригинален фолклорен материјал собран од девет села што се наоѓаат на западната страна на Преспанското Езеро во Република Албанија, напишан со едноставен народен јазичен израз.

Фактот, пак, дека редакторот д-р Цветановски како стручно лице од областа на дијалектологијата, на фолклорниот материјал во овој труд му дал душа запишувајќи го со општоприфатената фонетска транскрипција, ја надополнува оригиналноста и автентичноста на западнопреспанскиот говор и укажува на тоа дека делото „Записи од мојот крај (Долна Преспа, Република Албанија)“ има голема лингвистичка и фолклористичка вредност. Целта да се од-

брани од заборав скапоцениот фолклорен и лингвистички материјал од овој дел на македонската дијалектна територија е исполнета.

Со ова дело ќе се зачува од заборав уште едно парче од македонскиот народен фолклор запишан на изворен западнопреспански говор.

Светлана Давкова-Ѓоргиева¹

---

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, davkovas@yahoo.com

821.163.3"18"(045)(049.3)

811.163.3(045)(049.3)

930.85(497.7:497.4)(045)(049.3)

НЕУМОРНО ТРАГАЊЕ НА ВИСТИНАТА

(Драги Стефанија. *Македонистички погледи*, НУ Завод и Музеј, Охрид, 2016)

На полето од славистиката, особено, на повеќе полиња од македонистиката, речиси, шест децении постојано твори проф. д-р Драги Стефанија (Охрид, 1933). Исходиште на проф. Стефанија во сите написи од областа на македонската наука за јазикот, на македонската книжевност и од областа на македонските културни врски со други култури, застапени во поднасловеното дело, е македонскиот јазик, македонската книжевност и македонската култура. Во споменатите области од македонистиката Драги Стефанија е неуморен трагач на вистината. Плод на повеќедецениските истражувања се големиот број негови дела, од кои авторот селектирал дел, распоредувајќи ги во шест целисти: „Придружни делови од книги“, „Статии и студии“, распоредени во два дела – „Јазично секојдневие“ и „Македонска лингвистика“, „Македонско-словенечки јазични и книжевни врски“, „Полемики“, „Разни теми: книжевност, историја, фолклор, митови“ и „Научно-популарни сведоштва“. Ним им претходат: „Предговор“ од акад. Цветан Грозданов, прилогот „Кон моите македонистички погледи во изборов“ од авторот и посветата – На моите 7 внуци: Свит, Вита, Маруша, Сара, Алекс, Софија и Клемен. Делото е заокружено со „Биографија на проф. д-р Драги Стефанија“ и „Библиографија“ од 252 библиографски единици.

Како што може да се забележи секоја целост е тематски поврзана. Така, на пример, во делот „Јазично секојдневие“, авторот укажува на фактот дека прилозите застапени во тој дел се кратки написи, коишто се однесуваат на македонската јазична практика. Притоа, тој нагласува дека на тој начин биле решени некои несоодветности, како што се промените на називите на институциите *Сојузна скупштина* во *Сојузно собрание* и *Сојузно извршно веќе* во *Сојузен извршен совет*.

Во делот „Македонска лингвистика“ Стефанија истакнува дека се расправа за македонскиот третосложен акцент, за македонската стилистика во одделни книжевни дела и за ненормираната лексика, како што се жаргонот, аргото и сленгот.

Во целоста „Македонско-словенечки јазични и културни врски“ авторот застапува текстови поврзани со написите за македонскиот јазик од неколку

словенечки автори, како што се: Јернеј Копитар, Ватрослав Облак, Нико Зупанчич, Антон Мелик и други.

Во целостта „Полемики“ се застапени полемичките текстови за одбрана на македонскиот јазик од одделни квазинаучници.

Во петтата целост „Разни теми: книжевност, историја, фолклор, митови“ Стефанија застапува прилози за Стојан Христов, за Ерлангелскиот ракопис и македонските записи за него, за Штросмаер и Македонците, за Јован Гологанов и за други.

Во шестата целост „Научно-популарни сведоштва“ Стефанија кажува дека застапува написи за разновидни проблеми од разни аспекти.

Во прилотот „Кон моите македонистички погледи во изборов“ Стефанија забележува пет посебности што ги донесол во македонистиката: 1) *Основниот фреквенциен речник на „Нова Македонија“*, прв македонски честотен речник; 2) издавањето на зборникот на Миладиновци под името *Brata Miladinova*, во препев на Стефан Коцијанчич меѓу 1861 и 1863 година, а под редакција на Стефанија во 1984 година во Љубљана; 3) погледот на Григор Прличев изразен во книгата на Стефанија *Прличевиот јанславизам*; 4) придружниот збор на Стефанија кон македонското издание на *Веда Словена* во 2002 година; 5) воведот на Стефанија кон *Македонски сџудии* од Ватрослав Облак.

Написот под наслов „За основниот честотен речник на ’Нова Македонија““ е посветен на првиот македонски речник, изработен од текстуален, новинарски корпус од 141 953 зборови од десет броја на в. *Нова Македонија* во 1981 година. Се работи за еднојазичниот македонски честотен речник, изработен и подготвен за печат на компјутер, иако финалната верзија за речничката прифатливост била направена „рочно“.

Авторот ја образложува постапката при изработката на споменатиот речник. Имено, по конечното сведување на зборовите во основната речничка форма, екипата под раководство на Стефанија, добила 4 220 зборови. Користејќи ги Цифовите закони, дошле до сознание дека првите петнаесет зборови, според рангот, претставувале 25% од повторливиот фонд во текстот; првите сто зборови претставувале 60%; првите илјада зборови претставувале 85%, а првите четири илјади зборови претставувале 97,5% од зборовите што се повторувале. Тоа значи дека ако се научеле четири илјади зборови, јазикот на в. *Нова Македонија* се разбирал 97,5%. По тој принцип се создавале основните речници.

Речникот бил поделен на два дела: на честотен (фреквентен) и азбучен. Во честотниот дел бил одбележен редниот број, апсолутната фреквенција и рангот, а во заграда биле фреквенцијата на афиксите, додека во азбучниот дел биле означени редните броеви, а во заграда била фреквенцијата на зборот.

И покрај фактот што екипата, под раководство на Стефанија, при работата наидувала на извесни проблеми, сепак „фундаменталниот честотен речник на ’Нова Македонија“... несомнено, претставува основен речнички матери-

јал за изработка на фреквентни двојазични и повеќејазични лексикони за експресно учење на нашиов и на туѓи јазици“.

Во написот „Миладиновци на словенечки“ Стефанија зборува за откривањето на најобемниот превод на Зборникот на браќата Миладиновци до денес, преведен на словенечки јазик од свештеникот Штефан Коцијанчич меѓу 1861 и 1863 година, а објавен под редакција на Стефанија во 1984 година во Љубљана. Мошне драгоцен се размислувањата на Стефанија за побудите што го мотивирале Коцијанчич да пристапи кон преведувањето на Зборникот од Миладиновци. „Од една страна тоа може да биде високото покровителство на Ј. Ј. Штросмаер и неговата несомнена религиозност, како гаранција за неспорност на квалитетот и идејата. Од друга страна, епичноста на македонскиот народен стих го покажува борбениот морал на словенскиот југ, којшто бил и под турско ропство непоробен“.

Во написот, помеѓу другото, авторот нагласува дека преводот на Зборникот „покажува на потребата од културно комуницирање на балканските Словени уште во далечниот 19. век“.

Стефанија дава детален приказ на преводот на Зборникот, истакнувајќи го фактот дека Коцијанчич составил и глосариум, што претставува најобеман македонско-словенечки речник од XIX век.

Во следниот прилог „Фолклорот како лексикографска инспирација (за Глосариумот кон ’Зборникот на Миладиновци‘ од Штефан Коцијанчич)“ Стефанија опстојно се задржува на Глосариумот.

Стефанија ни открива дека во архивската граѓа на полиглотот Штефан Коцијанчич (1818–1883), што се чувала во теолошката библиотека во Горица (Италија), пронашол две тетратки, инспирирани од фолклорните материјали на Димитрија и Константин Миладиновци, кои претставувале две одделни фази од работата на Глосариумот. Првата тетратка, којашто претставувала почетна фаза од работата, содржела 163 страници, и тоа речнички дел (стр. 2–154), имиња и презимиња (стр. 155–160), роднински ознаки (стр. 161) и забелешки (стр. 161–163). Коцијанчич македонските зборови од левата страна ги предавал со латиница, а се служел со германската готица, со арапското писмо за турските, персиските и за арапските зборови, со грчкиот алфавит и со хебрејското писмо.

Втората тетратка имала 239 страници пречистен текст. Овој текст, според Стефанија, можеме да го сметаме за прв македонско-словенечки речник, но истовремено и за прв на другите јазици што биле застапени во него. Најмногу македонски зборови биле преведени на германски, па на словенечки, на латински, а делумно на хебрејски, на италијански и на француски јазик. Споредувајќи го материјалот од двете тетратки Стефанија забележува промена на толкувачката концепција во втората верзија. Мошне важно е тоа што во Глосариумот Коцијанчич протолкувал 3 768 зборови и изрази од целиот Зборник, иако го превел до 374 страница од вкупно 542 страници.

Стефанија детално ја прикажува преведувачката постапка на Коцијанчич, кој знаел триесетина јазици. Стефанија забележува дека во Глосариумот највпечатливи биле македонско-германските релации, потврдувајќи го тоа со податокот дека од четири илјади гесла 2 422 биле преведени, протолкувани или објаснети на германски јазик. На тој начин Коцијанчич ги воспоставил првите македонско-германски лингвистички контакти. Податокот што $\frac{3}{4}$ од текстот бил преведен на германски, според Стефанија, покажува дека тој бил метајазик на образованиот свет во таа средина. Коцијанчич при објаснувањето на македонските зборови користел повеќе јазици со цел да биде попрецизен и поточен. Тоа зборува дека солидно го разбирал македонскиот јазик, чија потврда е преводот што го направил врз фолклорот на Миладиновци.

Во Глосариумот Коцијанчич превел 625 македонски зборови на словенечки јазик со што сме го добиле првиот македонско-словенечки речник. Стефанија забележал и несоодветно преведување. „Но ваквите недовршености – нотира тој – не го намалуваат многу значењето на овој ракопис. Тоа веднаш можеме да го потврдиме со преводот на македонските фолклорни материјали. Често повлечен од текстот, објаснувањето на значењето доаѓало како резултат на полиглотската култура на Ш. Коцијанчич, како и неговиот поетски талент и доброто познавање на словенечкиот јазик и словенечката народна песна“.

Стефанија во написот детално ги претставува повеќето слоеви различни речнички релации: македонско-латинските, македонско-македонските, македонско-турските, македонско-арапските, македонско-персиските, македонско-хрватските, македонско-бугарските, македонско-грчките и македонско-хебрејските.

Во македонско-латинските релации биле застапени 540 преведени македонски зборови и изрази. Според него, оваа речничка релација е прв македонско-латински речник.

Од романската јазична сфера, нотира Стефанија, сосема спорадично се насирале уште две куриозни релации: македонско-италијанските и македонско-француските.

Во македонско-македонските релации 378 македонски гесла биле објаснети со македонски зборови. Всушност, станувало збор за говорните разлики што постоеле во фолклорниот материјал, затоа што песните се земени од широк македонски јазичен ареал. Стефанија македонско-македонските релации ги нарекува „обид за македонски дијалектолошки речник“.

Ориенталните јазици биле претставени преку македонско-турските, македонско-арапските и македонско-персиските паралели, од кои во Глосариумот биле преведени 481 збор.

Стефанија ги анализира македонско-хрватските паралели во Глосариумот, при што пронаоѓа мал број недоследности.

Македонско-бугарските релации ги рефлектирале разликите што постојат во двата јазика во застапените песни во Зборникот на Миладиновци.

Во Глосариумот биле предадени 38 македонско-грчки паралели, што сведочеле за постојаните и непосредни контакти на македонскиот и грчкиот јазик, а од македонско-хебрејските релации се наоѓале само два збора и еден израз.

Треба да споменеме дека сите релации Стефанија ги илустрира со примери на соодветните јазици, со што им дава научна уверливост на своите искази.

Прилогот под наслов „Прличевиот панславизам“ е посветен на обидот на Григор Прличев да пишува на „словенски есперанто“. Таа идеја, всушност, е панславизмот, што во почетокот се јавил како општествено и идејно движење за соработка меѓу разбиените словенски народи на крајот од XVIII и во целиот XIX век. Стефанија нотира дека највиден преставник на македонската сесловенска соработка бил Григор Прличев. Тој го создал својот општословенски конгломерат, својот општословенски јазик, во кој вградил елементи од старословенскиот, односно од старомакедонскиот, каков што бил охридскиот тогашен говор, од рускиот, бугарскиот, српскиот, хрватскиот, словенечкиот, чешкиот, па дури и од полскиот јазик. На општословенски јазик ја напишал својата граматика, којашто останала во ракопис.

Врз основа на јазичната анализа на предговорот на „општословенското“ издание на „Илијада“, на критичкото размислување „Критик и преведувач“ и на песната „Рабов ослободител“, Стефанија извршил приближна реконструкција на општословенскиот јазик на Григор Прличев, при што констатира дека Прличев, помеѓу другото, ги вратил изгубените синтетички падежи; ги користел формите на трето лице еднина на сегашното време со -т, сп. *молейѝ, носейѝ, лежииѝ, да ѝресѝанейѝ, да ѝшеѝ*; ја употребувал формата *ја* на личната замена за прво лице еднина итн., истакнувајќи дека „Прличевиот панславизам за историјата на македонскиот јазик и народна мисла го означуваме како степен понапред во развојот на идејата за самостоен македонски јазик, како една од тенденциите за македонски литературен јазик во XIX век“.

Во написот „Заборавен / изоставен македонски поет“ авторот го расветлува прашањето за Јован Гологанов и за неговото дело *Веда Словена*. Авторот споменува неколку поети-мистификатори во европската книжевност, кои доживеале голема слава и признателност за нивното дело, како што се: шкотскиот поет Џејмс Макферсон со делото „Осијановите песни“, чешкиот поет Вацлав Ханка со делата „Краледворскиот ракопис“ и „Зеленогорскиот ракопис“ и францускиот поет и драматург Проспер Мериме со делото „Гусла“, наспрема најпродуктивниот македонскиот поет до XIX век, Јован Гологанов, со делото „Веда Словена“, кој остана заборавен. „И додека сите спомнати имиња станаа и признати, нотира авторот, Јован Гологанов, дури и за своите неверојатни 300.000 стихови, остана презрен фалсификатор заради својот обемен труд – светатата книга за Словените“.

Стефанија написот го завршува со заклучокот: „Време е да го приклучиме Јован Гологанов точно заради „Веда Словена“ кон македонскиот културен Пантеон. И уште нешто: да ги собереме, некако, со копии останатите не-

колку стотини илјади стихови на Јован Гологанов, останати во ракопис, од архивите во Србија, Бугарија и Русија. In spe!“

Написот под наслов „Македонски студии“ од Ватрослав Облак на македонски јазик, е една од петте посебности што Стефанија ги донесол во македонистиката. Авторот истакнува дека Ватрослав Облак (Целје, 15.V 1864 – Целје, 15.IV 1896) бил највидниот ученик на Ватрослав Јагиќ, кој со описот на солунскиот и на дебарските говори ја продолжил големата славистичка традиција на Јернеј Копитар и Франц Миклошич.

Во овој напис Стефанија дава детален приказ на животниот и на творечкиот пат на Ватрослав Облак. За нас најважно е тоа што Ватрослав Облак „има најголеми заслуги за решавање на прашањето за татковината на старословенскиот јазик“. Всушност, нотира Стефанија, Облак ја прифатил македонската теорија на Јагиќ, потврдувајќи ја на терен во околината на Солун во Македонија. „Со своето патување во Јужна Македонија, недвосмислено потврди дека таму треба да се бара основата на старословенскиот јазик“. Помеѓу другото, Облак забележал дека „своето мислење за македонскиот извор на старословенскиот јазик се потпира врз сочуваниите носни самогласки, на изговорот на **шт**, **жд** (за **т’** и **д’**) и **о** и **е** за **ъ** и **ѣ**“. Со развиен назализам тој се соочил во солунските села Сухо и Висока и во Костурско, што бил силен поттик огнено да ги проучува македонските дијалекти.

Во 1934 и во 1936 година полскиот лингвист Мјечислав Малецки објавил студии за говорот на македонските села Сухо и Висока во Солунско, со што ги потврдил ставовите на Облак за македонскиот карактер на споменатите села.

Написот на Стефанија, во кој се презентирани искази на Ватрослав Облак од неговите дела и од неговата преписка со Ватрослав Јагиќ, укажуваат на фактот дека Облак не подлегнал на пропагандите што се воделе околу македонското прашање, нагласувајќи во предговорот на *Македонски студии* дека „научните резултати нема да бидат користени за политички цели“, а тоа е најдрагоценото сведоштво за објективното толкување на самобитноста на македонските дијалекти, односно на македонскиот јазик.

На крајот од разгледувањето на делото се наметнува заклучокот дека појдовна точка на авторот во сите застапени написи се македонскиот јазик, македонската книжевност, култура и историја. Со други зборови речено: авторот при обработката на поставените прашања секогаш тргнува од македонството. Притоа, авторот во компаративните проучувања секогаш како прва компонента ја зема македонистичката материја. Неизбежно е, исто така, да се спомене широката лепеза прашања и нивната временска отсечка што ги проучува авторот. Мошне важна карактеристика на разгледуваното дело е темелноста во толкувањето на проблематиката што се анализира. Не треба да се испушта предвид фактот што, речиси, сите разгледувани теми имаат карактер на првичност. Исто така треба да се спомене аргументот дека авторот секогаш разгледува актуелни и „жешки“ теми. Во тој контекст треба да се

истакне авторовиот стил, кој, напати има полемична природа, застапувајќи ја аргументирано нарушената правда. Со своите настапи на меѓународен план тој е македонски „духовен витез“, затоа што преку неговото перо и преку неговиот жив говор објективно се презентира македонската реалност, често горчлива и болна. Може да се рече дека Стефанија е неуморен трагач на вистината. Токму таа карактеристика него секогаш го доведува до нови откритија во полза на науката, а, особено, до нови создајби во полза на македонистиката. Не треба да се пренебрегне ниту фактот што импозантното дело „Македонистички погледи“ на Драги Стефанија не само што е незаобичајно четиво за низа обработени македонистички теми туку претставува и основа за нови истражувања на полето на македонистиката. Како што забележува акад. Цветан Грозданов „неговите проучувања имаат теоретски карактер, имаат научен карактер, значење и тежина, а некои од нив претставуваат драгоцен придонес во славистиката и посебно во македонистиката“.

Васил Дрвошанов¹

---

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, vasildrvoshanov@yahoo.com

811.163.3(062)(049.3)

821.163.3(062)(049.3)

811.16(062)(049.3)

МЕЃУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ СОБИР

Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ на 15. и 16. јуни 2017 год. Беше домаќин на Меѓународниот славистички собир организиран по повод три значајни јубилеи на Катедрата за славистика: 70 години настава по руски јазик и книжевност, 70 години настава по чешки јазик и книжевност, како и десеттата македонско-полска научна конференција од областа на филологијата.

Повеќе од 100 истакнати истражувачи од универзитетите и институциите од земјата и од странство со кои Катедрата за славистика долги години успешно соработува се собраа во Скопје за достоино одбележување на јубилеите. Свои претставници на Собирот имаа: Московскиот државен универзитет М. В. Ломоносов, Санктпетербуршкиот државен универзитет, Пермскиот државен национален истражувачки универзитет, Руската академија на науките, Воронешкиот државен универзитет, Музејот за антропологија и етнографија при РАН, Македонскиот културен центар во Москва, Вроцлавскиот универзитет, Универзитетот во Катовице, Варшавскиот универзитет, Универзитетот во Марибор, Полската академија на науките, Масариковиот универзитет, Универзитетот во Пардубице, Филолошкиот факултет во Белград, Македонската академија на науките и уметностите, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Институтот за македонска литература, Музичката академија, Рускиот центар при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Универзитетот „Гоце Делчев“ од Штип, Тетовскиот универзитет, Универзитетот за аудиовизуелни уметности ЕФТА и др.

На свеченото отворање кое се одржа во просториите на Ректоратот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ пригодни обраќања имаа проректорот за наука на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, проф. д-р Владимир Петрушевски и деканот на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, проф. д-р Анета Дучевска. Со поздравна реч на присутните им се обратија и амбасадорот на Руската Федерација во Р Македонија, Н.Е. Олег Николаевич Шчербак, амбасадорот на Република Чешка во Р Македонија, Н.Е. Мирослав Рамеш и конзулот на Република Полска во Р Македонија, Катежина Пташинска.

На јубилеите кои се одбележуваа се осврнаа доц. д-р Биљана Мирчевска-Бошева, доц. д-р Јасминка Делова-Силјанова и проф. д-р Лидија Танушевска, а акад. Ала Шешкен ја пренесе честитката од Марина Ремнева, декан на

Филолошкиот факултет при Московскиот државен универзитет М.В. Ломоносов, по повод јубилејот 70 години изучување руски јазик и книжевност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“.

По повод јубилејот седум децении континуирана настава по руски јазик и книжевност плакети и благодарници за афирмацијата на рускиот јазик и книжевност им беа врачени на: акад. Милан Ѓурчинов, проф. д-р Нина Чундева, проф. д-р Кита Бицевска, проф. д-р Максим Каранфиловски, проф. д-р Димитрија Ристески, проф. д-р Красимира Илиевска и лектор Таисија Попспирова, а за афирмација на чешкиот јазик и книжевност беше наградена проф. д-р Донка Роус.

Пред работниот дел на Собирот беа промовирани зборниците од 6. Руско-македонска конференција (промотор: Наталија Владимировна Бороникова), од 6. Чешко-македонска конференција (промотор: Димитар Пандев) и од 8. Македонско-полска конференција (промотор: Елена Петроска).

Работниот дел на Собирот започна со пленарните излагања на Ала Шешкен (Русија) *Сотрудничество филологического факультета МГУ им. Ломоносова и филологического факультета им. Блаже Конеского университета им. Св. Кирилла и Мефодия в Скопье: итоги и перспективы*, на Иван Доровски (Чешка) *Некои словенски меѓулијерајтурни совјаѓања и разлики*, на Милан Ѓурчинов (Македонија) *Досјирели и иџраѓика на кријичаројџ на крсиојџајџ* и на Лех Мјодињски (Полска) *Ojczyzna ideologiczna w piśmiennictwie macedońskim na tle słowiańskich wizji macierzy i obczyzny*.

По завршувањето на планарната сесија, работата продолжи во просториите на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ каде во два дена се реализираа предвидените 16 работни сесии.

Широката тематика на Собирот овозможи анализа и дискусија на различни теми од областа на јазикот, литературата и културата на словенските јазици. Со свои реферати во првата македонско-руска лингвистичка сесија настапија Елена Иванова со трудот под наслов *Местоименные клитики в македонском предложении: морфология и омонимия*, Димитар Пандев говореше за *Партикулитџе џри џреводојџ (врз џримеројџ на „Големајџа вода“ од Живко Чинѓо на џолски, руски и чешки јазик*, Елени Бужаровска се осврна на *Праѓмајџичкиојџ маркер чџо-џо во рускиојџ јазик во сџоредба со македонскојџо нешиџо*, а Наталија Владимировна Бороникова го презентираше трудот под наслов *Антропоцентрическая организация дейктической системы координат*.

На етнолингвистички теми зборуваа Лилјана Макаријоска *Македонската ејџнокулџурна лексика во ејџнолингвистичкиојџ речник „Славянские древности“* и Александр Новик *Этнолингвистические исследования македонцев-мусульман в Голо Бордо (Албания): терминология традиционной одежды*, а Елка Јачева-Улчар го претстави својот труд *Ејџмолоѓијајџа на македонскиџе дијалекјџни називи за млечни џпроизводи и нивниџе лексички џаралели во рускиојџ јазик*. Соња Новотни се осврна на *Верковиќевиојџ ајџосјџол како дел од збиркајџа ракојџиси од ПБ „Салџиков Шчедрин“ во Санкјџ*

Пейтербурџ, а Михајло Марковиќ говореше за *Македонско-рускиите црковно-словенски јазични врски и нивнаија улога во преемствениоста на лексикаија меѓу Слейч, Оглед и Различ*.

На актуелни лингвистички теми беа посветени и излагањата на Краси-мира Илиевска која говореше на тема *Вреден, вреди – вредный, вредить*, на Ирен Алчевска *К вопросу о сопоставительном аспекте наречных фразеологических оборотов с сравнительным союзом „как“*, на Симона Груевска-Мацоска *Туѓојазични влијанија во начинои на стиеенување на придавките во македонскиот јазик*, на Екатерина Терзијоска и Марија Смирнова *Кем модно работат в Македони?* (к вопросу об американизмах в современном македонском языке), на Емил Ниами и Костадин Голаков *Јазичнаија полиитика и состојбитие со рускиот јазик на истокоит од Украина*, на Игор Станојоски *Усвојување на прекажаностиа при изучувањето на македонскиот и на буѓарскиот јазик како странски во словенскиите земји*, на Наталија Кикило *Независимая да-конструкция и вопросительная модальность (на примере частных вопросов типа што/како/каде да + praes)* и на Елена Недик *Глагольные формы в итеративных конструкциях в русском и македонском языках*.

Со прилози од областа на литературата настапија Витомир Митевски *Девѓениевиото дејание и македонскиот еиска циклус за Марко Крале во конијекциот на византиската еиска традиција*, Светлана Корољова *Великаны, передающие предметы на дальние расстояния: славянские и иноэтнические варианты фольклорного сюжета*, Георги Сталев *Моите интересираниа за руската литература*, Димитрија Ристески *Русистичкиите испражување на Науме Радически*, Нина Анастасова *Шкрињариќ Перунови поимци или Велесови внуци?* (митолошко родословие: мито-сознание преку мито-приказание), Искра Тасевска Хаџи-Бошкова *Словенофилската идеја во биографските дискурси од македонскиот 19 век*, Свето Тоевски *Лингвокултурниот анизоморфизам и стуркурално-концептуалните разлики меѓу македонскиот и други јазици – причина за релативнаија (не)предвидливост на значењата* и Здравко Божиновски *Песнаија „Смртита на Поеитот“ од Лермонтов напишана по повод иражичнаија смрт на Пушкин, како авиоеитијаф на самоит Лермонтов*.

На емигрантската тема своите реферати ги посветија Славица Србиновска *За меморијата, носителитија и уметностиа низ призмаија на творештвот на Свейлана Бојм*, Елизабета Шелева *Егзилот и носителитија како клучни категории во академскиот ојус на Свейлана Бојм*, Наталија Лапаева-Ристеска *«... и поехал к Галатскому берегу»: Аркадий Аверченко о русских эмигрантах в Константинополе в цикле рассказов «Записки Простодушного»*, Дарја Сухоева *«Страшный мир» в эмигрантском творчестве В.Ф. Ходасевича*. Лидија Капушевска-Дракулевска настапи со реферат на тема *Лидјана Дирјан и Јосиф Бродски: поетски дијалог*, а Марија Ѓорѓиева-Димова зборуваше за *„Онтолошки скандал“: иѓриите со границиите меѓу световитие и итексиовитие во романоит Преодаватель симметрии на Андреј Битов*. На

преводот своите излагања ги посветија Олга Панкина *Преводот како меѓукултурен мост: теорија и практики* и Елена Обухова *Особенности перевода имен собственных в «Повестях Белкина» А.С. Пушкина*.

На културните проникнувања меѓу Македонија и Русија во областа на балетот, операта и филмот беа посветени рефератите на Соња Здравкова-Цепароска *Јуриј Мјачин – фактор на развој во Македонската балетика*, на Александар Трајковски *Руската опера како дел од македонската опера сцена*, на Весна Мојсова-Чепишевска *Пајубање на сказниите (како Маша ситана светска звезда)* и на Трајче Стамески *Таинствената соба и интелектуалниот скептицизам во „Силкер“ на Андреј Тарковски*. За *Повелиденски традиции на словенскиот христијански истоци* зборуваше Милица Миркуловска, додека Наталија Гонлант се осврна на *Особенности изготовления и ношения мартовской нити у македонцев*.

На македонско-полските јазични релации беа посветени излагањата на Јан Соколовски *Од проблематиката на конфронтативниот тип на зборобразувачкиот систем на македонскиот и полскиот јазик врз фонот на дружителен словенски јазик*, на Марјан Марковиќ *Глаголскиот основи -ved-, -vod- како дериватски јадра во македонскиот и во полскиот јазик*, на Веселинка Лаброска *За неколку лексеми од областа на капацитетот во македонскиот и во полскиот јазик – лексичко-семантичка анализа*, Ивона Лучкув *Konstrukcje fundowane na zanegowanym predykcje czekać w języku polskim i macedońskim. Rekonesans badawczy*, на Виолета Николовска, *Когнитивниот процес на помнење и заборавање од семантичка и синтаксичка аспекти (македонско – полски паралели)* и на Марија Стришевска *Z badań nad derywacją przymiotników odrzeczownikowych w języku macedońskim i polskim*.

Втората лингвистичка сесија ја отвори Зузана Тополињска со рефератот под наслов *За семантиката на предикативите*, а потоа следеа Ева Јенджејко со рефератот под наслов *Predykcja peryfrastyczna w językach słowiańskich (formy, znaczenie, funkcje)*, Станислава-Сташа Тофоска со *Семантиката на предикативот САКА во македонскиот јазик и неговите еквиваленти во полскиот јазик* и Алиција Вујкичка со *Fakultatywne ‘to’, czyli czemu służy polski korelat zdaniowy*. Елена Петроска говореше на тема *За определениите меѓакултурни оператори во македонскиот и во полскиот јазик*, а Ангелина Панчевска се осврна на *Хорвативни конструкции во македонскиот и во полскиот јазик*.

Милица Миркуловска настапи со излагање на тема *Словенскиот христијански зајад низ една сармайска традиција*, а потоа следеше Јоана Ренкас со реферат под наслов *Miejsce Wodziec w systemie obrzędowym*. Пјотр Жмигроцки се осврна на *Образ категории граматичких полскиот јазик во Великиот речник на јазикот полскиот РАН*, а Адам Добачевски настапи со прилогот *Podwajanie czasownika delimitatywnego w języku polskim (na tle słowiańskim)*. На крајот на оваа сесија Наталија Лукомска го претстави својот труд *Glagolski*

prilog w odmianie potocznej współczesnego języka macedońskiego – frekwencja i poprawność użycia.

Свои прилози од областа на литературата презентираа Кристина Николовска *Шимборска – недостижен сон на тишината*, Соња Елзесер-Стојменска *Историската проза на Аѓања Тушињска*, Лидија Танушевска *Наративот на фактиите* (Лидија Димковска vs. Мариуш Шчиѓел), Калина Малеска *Улогата на книжевноста во разнишување на политичката моќ во Заробениот ум на Милош*, Владимир Мартиновски *Новиот Одисеј во Никој од Јежи Анджејевски и Одисеј од Данило Коцевски* и Јованка Денкова *Научната фантастика на Стиванислав Лем*.

Одделни сесии беа посветени на македонско-чешките јазични, литературни и културни врски и истражувања. Со свои реферати во овој дел се претставија Верица Копривица *Iz istorije proučavanja južnoslovenskih jezika u češkoj sredini*, Дагмар Доровска *За преводите од македонски на чешки јазик*, Бистрица Миркуловска, *Брно – јоевска инспирација* (во збирката „Сонуван сон“ 2007 г.), Aleksandra Korda-Petrović *Josef Škvorecký mezi Ovidiem a Conradem*, Jaromír Linda *Helena Malířová a její účast v balkánské válce v roce 1912* и Miroslav Kouba *Písmáci a písmáctví v kontextu české a makedonské obrozenecké kultury „dlouhého“ 19. století*.

Втората сесија посветена на македонско-чешките релации ја отвори Емилија Црвенковска со труд под наслов *Македонистичките испиражувања на чешките лингвисти*, а по нејзиното излагање се претставија Кристина Дуфкова и Катја Визјак на тема *Зошто нема Појерова улица? За преименувањето на улиците во три држави*. Катерина Велјановска го презентираше трудот *Фраземи со комонентата ‘рака’ во македонскиот и во чешкиот јазик*, Лидија Тантуровска говореше на тема *За некои антонимни парови во македонскиот и во чешкиот јазик*, а Снежана Петрова-Џамбазова ги анализираше *Фраземиите во расказите на Карел Чајек*.

На компаративни теми од областа на литературата говорела и Весна Кожинкова *Екстаза од (не)познатиото*, Марина Даниловска *Раскажувачкиот субјект во расказите на Михал Вивеџ и на Румена Бужаровска* и Татјана Б. Ефтмоска, *Интелигентниот хумор на расказите: џебни, појкачени, шашави* (К. Чајек, Ј. Хашек и Д. Михајловски).

Последната сесија од собирот беше посветена на младите филолози, тукушто дипломирани или сè уште актуелни студенти кои добија можност да ги направат првите чекори во истражувачката работа и да ги презентираат резултатите пред останатите учесници на Собирот. Во овој блок се претставија Кристина Атанасовска *Безсиво од блискиите* (по мотиви од романот „Исчезнување“ од Пејтра Соукујова), Ирина Тумбовска *Географија на загубата* („Германци“ од Јакуба Кајалија), Николина Трајковски *Русское влияние на културно-художественную жизнь Македони*, Моника Илкова *Војната има женско лице*, Н. Коцев, Н. Илиевски, Т. Кариќ, А. Јованчевски, К. Ристевска, Д. Стојановски *Емиграцијата како инспирација или како колајс на човештво*

ио? (Полска во романџизмој vs. Евроја денес) и Андреј Аврамовски *Словенскајта религија во Полска*. Оваа сесија беше проследена со голем интерес и со прекрасна дискусија.

Еден дел од Собирот беше посветен на промоции на стручна литература, како и на нови преводи од руски, од чешки и од полски на македонски јазик. Во овој дел од програмата беа промовирани *Прилог кон конфронџаџивна грамџика на македонскиот јазик и на полскиот јазик* од Лидија Танушевска (промотор: Станислава-Сташа Тофоска-Јанеска), *Магџоничар* од Магдалена Парис во превод на Милица Миркуловска (промотор: Сашо Кокаланов), *Телурија* од Владимир Сорокин во превод на Максим Каранфиловски (промотор: Владимир Мартиновски), *Човековџта судбина и други раскази* од Михаил Шолохов во превод на Екатерина Терзијоска (промотор: Максим Каранфиловски). Под насловот *Чешкајта лиџерџтура убаво вдомена во македонскиот јазик* Весна Мојсова-Чепишевска даде преглед на објавените преводи од чешки на македонски јазик во последните три години.

За време на одржувањето на Собирот, во аулата на Филолошкиот факултет беше поставена изложба на публикации на членови на Катедрата за славистика, а беше организирана и изложба посветена на полскиот јазик.

На Собирот беа претставени извонредни трудови кои беа проследени со опсежни и конструктивни дискусии, а нивното објавување ќе претставува значаен придонес за славистиката. Се надеваме дека и во иднина ќе организираме вакви научни собири во чест на други значајни јубилеи.

Биљана Мирчевска-Бошева¹

¹ Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, biljana.mirchevska@gmail.com

811.163.3:340.13

ЈАЗИКОТ ВО РАМКИТЕ НА НАЦИОНАЛНАТА СТРАТЕГИЈА ЗА РАЗВОЈ НА КУЛТУРАТА ЗА ПЕРИОДОТ 2013–2017

Правната основа за донесување на Националната стратегија за развој на културата е содржана во член 9 од Законот за културата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 31/98, 49/03, 82/05, 24/07, 116/10, 47/11, 51/11, 136/12, 23/13, 187/13, 44/14 и 61/15), според кој, заради остварување на националниот интерес во културата, Собранието на Република Македонија донесува Национална стратегија за период од пет години. Националната стратегија за развој на културата со Законот е дефинирана како стратегиски документ со кој се утврдуваат среднорочните цели и приоритети за развојот на културата, како и организациските, финансиските и административните мерки за нејзино остварување. Акцискиот план за реализација ги дефинира конкретните активности, проекти и мерки за реализација на Стратегијата во периодот од 2013 до 2017 година, при што ги посочува носителите на одделните активности, динамиката на нивната реализација, проекциите на буџетските и на вонбуџетските средства, секторските и интересекторските интереси од областа на културата, како и очекуваните ефекти и индикатори за проценка во спроведувањето на Стратегијата. Принципите и целите содржани во Стратегијата ќе имаат практична реализација преку годишните програми на Министерството за култура за финансирање на националниот интерес во културата.

Подготовката и изработката на Националната стратегија се сериозна и висококлучна работа која подразбира широки теоретски познавања, практични искуства, мултидисциплинарен пристап и јасна визија. Министерството за култура, во функција на подготовка на Националната стратегија, изработи документ – Анализа на состојбите во областа на културата за периодот од 2005 до 2011 година, кој даде пресек на актуелните состојби во културата. Анализата јасно ги дефинираше слабостите, потребите и развојните насоки кои ќе го унапредат остварувањето на културата.

Исто така, беа спроведени истражувачки активности, компаративни анализи со културните политики на други земји, консултации, анкети, дебати со установите од областа на културата, со високообразовните установи, со МАНУ, со Советот за култура и Советот за македонски јазик, со експерти од областа од земјава и од странство, со граѓански организации и други целни субјекти. Истовремено, во процесот на подготовката беа вклучени и другите органи на државната управа.

Со усвојувањето на Законот за употреба на македонскиот јазик во 1998 година се поставени законските основи што ја регулираат употребата на маке-

донскиот јазик и неговото кирилско писмо во јавната комуникација. Почитувањето и спроведувањето на законските одредби претпоставуваат квалитативен придонес за заштита на поставените стандарди на македонскиот јазик и неговото писмо.

Законската регулатива и нејзиното спроведување се само дел од средствата чија цел е квалитативно унапредување на состојбите на македонскиот јазик во јавниот живот. Подигањето на општото ниво на јазичната култура во целата државна заедница, негувањето и развојот на македонскиот стандарден јазик, како значајно и препознатливо обележје на македонскиот народ, подразбира постоење, развивање и спроведување на координирана политика во целото општество.

Советот за македонски јазик, како стручно тело на Владата на Република Македонија, со административна и стручна поддршка од Министерството за култура, во рамките на своите седници дискутира за различни прашања што се однесуваат на македонскиот јазик, а кои секојдневно ги наметнуваат современите општествени состојби и услови на живот и работа. Соодветни прашања се предмет на истражување и анализа во рамките на различните активности и проекти на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Во повеќе пригоди и печатени трудови се укажува на непочитувањето на законските мерки и негрижата за македонскиот јазик во различни сегменти и на различни нивоа од општествениот живот, како: занемарување на правописните норми и нивно несоодветно користење кога се појавуваат нови јазични и лексички појави во јазикот, нелекторирање или нестручно лекторирање на книги и текстови од кој било вид; забележана е и нефункционалноста на наставните планови, програми и реализација на наставата по македонски јазик на сите образовни степени, што придонесува за постигнување на слаби резултати во изучувањето и совладувањето на македонскиот јазик; посебно се укажува на неправилностите во говорниот израз особено оној што преку електронските медиуми ни го пренесуваат новинарите, спикерите, презентерите и водителите на телевизиските и радио емисии, коишто силно и непосредно влијаат за системско нарушување на гласовниот систем и на зборовната и реченична прозодија на македонскиот јазик итн.

Во врска со последиците од последната забелешка како значајни показатели треба да се земат податоците на Заводот за рехабилитација на слухот, говорот и гласот¹, според чии истражувања 33% од детската предучилишна популација има супстандарден изговор на гласовите, супстандардност во говорот, а оттука како последица и во јазикот.

Јазикот, пак, во рамките на духовното, односно нематеријалното културно наследство во Република Македонија почнува да се практикува со донесувањето на Законот за заштита на културното наследство во 2004 година. Овој вид културно наследство е вграден во Законот врз основа на донесената

---

¹ Единствена институција во Република Македонија што се занимава со практично изградување на говорот и правојазикот кај децата и возрасните како патологија и норма.

Конвенција за заштита на нематеријалното културно наследство на УНЕСКО (Париз, 2003). Конвенцијата, од страна на Република Македонија во 2006 година е ратификувана со закон.

Предмет на интерес на духовното културно наследство, во јазична смисла, се: јазикот и топонимите.

Министерството за култура, на предлог од Управата за заштита на културното наследство, во изминатиов период за практично спроведување на заштитата на духовното културно наследство, во смисла на јазик, овласти две институции: Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и Институтот за старословенска култура – Прилеп.

Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, како овластен субјект за заштита на јазикот и топонимите, целосно го има заокружено процесот на формално-правно уредување на јазикот и топонимите како духовно културно наследство и редовно се поддржува во рамките на Годишната програма за остварување национален интерес во културата од 2007 година. Исто така, во насока на непосредна заштита на јазикот е и отпочнувањето на дигитализацијата – по сите современи стандарди за дигитализација на дескриптивна граѓа – на картотеките на топонимите и дијалектите на македонскиот јазик во Регионалниот центар за дигитализација на културното наследство, кој функционира во рамките на Управата за заштита на културното наследство.

Во досегашното практикување на Законот, донесени се повеќе акти за заштита на духовните културни добри.

Од областа на јазикот (дијалектите) донесени се: 38 одлуки за прогласување духовно културно наследство од особено значење – поткатегија исклучително значење. Од тие, 20 одлуки се однесуваат на македонските, 12 на турските, 3 на албанските и 2 на влашките дијалекти, а 1 одлука се однесува на топонимијата на Република Македонија. Исто така, донесени се и 8 решенија за регистрација на движно културно наследство *ex lege*, а кои се однесуваат на духовното културно наследство, односно на картотеките во Институтот за македонски јазик.

Исто така, во рамките на Министерството за култура, а на предлог од Управата, е формиран и Совет за заштита на духовното културно наследство, кој има задача да ја креира стратегијата и политиката на непосредната заштита на овој вид културно наследство.

Врз основа на досегашните констатации и активности поврзани со јазикот, Министерството за култура во рамките на Националната стратегија за развој на културата за периодот 2013–2017 усвои ред мерки кои се во насока на квалитативно подобрување и на условите за работа и за односот на државата кон овој сегемен од општеството.

ЗАШТИТА НА ДУХОВНОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

– Евиденција на населени места/региони со изворни/родени говорители/носителите на одреден говор или фолклорно добро преку теренски истражувања.

– Поддршка на програми за негување, меморирање и популаризација на духовното културно наследство.

– Изработка на Мапа на културниот диверзитет во Р Македонија (во областа на духовното културно наследство – фолклорните традиции, народната култура, колективната меморија и јазиците на територијата на Македонија).

4.6. ЈАЗИЧНО НАСЛЕДСТВО И ЈАЗИЧНА КУЛТУРА

– Иницијатива за изработка на посебна развојна програма за подигнување на општото ниво на јазичната култура (говорење и пишување) во целата држава.

– Иницијатива за преземање соодветни мерки за уредување и унапредување на говорната (артикулациска) и писмената форма на македонскиот јазик и на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во Република Македонија во јавната комуникација и во печатените и електронските медиуми.

– Поддршка на иницијативите за изработка и објавување на Академска граматика на современиот македонски стандарден јазик и на Етимолошки речник.

– Поддршка на активностите за евиденција, обработка и дигитализација на корпусот на македонскиот јазик и на јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во Република Македонија.

– Поддршка на иницијативата за основање Комисија за стандардизација на географски имиња.

– Објавување речници на македонскиот јазик и на јазиците на етничките заедници како современи стандарди за јазична едукација и интеракција.

– Грижа за јазичната разновидност преку издавање јазични прирачници.

Прв целосно реализиран проект од областа на јазикот во рамките на Националната стратегија за развој на културата за периодот 2013–2017 е Правописот на македонскиот јазик во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, издаден со финансиска помош на Министерство за култура преку Годишната програма за остварување национален интерес во културата за 2015 година.

Александар Јорданоски²

---

² Министерство за култура, Одделение за музејска дејност и заштита на нематеријалното културно наследство, a.jordanoski@kultura.gov.mk

За издавачот:
д-р Елена Јованова-Грујовска, директорка
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Лектура:
Бисера Павлеска-Георгиевска
Жаклина Ѓорѓиоска

Компјутерска обработка:
МАР-САЖ Скопје

Тираж:
300 примероци

Печат:
МАР-САЖ Скопје